М. П. КОЛОМІЄЦЬ
Є. С. РЕГУШЕВСЬКИЙ

Словник фразеологічних синонімів

М. П. КОЛОМІЄЦЬ
Є. С. РЕГУШЕВСЬКИЙ

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ

За редакцією В. О. ВИННИКА

КИЇВ «РАДЯНСЬКА ШКОЛА» 1988

ББК 81.2Ук—4
К61

КОЛОМИЕЦ Н. Ф., РЕГУШЕВСКИЙ Е. С. Словарь фразеологических синонимов / Под ред. В. А. Винника.— К.: Рад. шк., 1988.— 200 с.— На укр. яз.

Словарь содержит группы близких или одинаковых по значению фразеологизмов, при которых даются краткие данные об их семантических оттенках, эмоционально-экспрессивная окраска, стилистическое использование и особенности употребления в современном украинском литературном языке. Словарь поможет выбрать наиболее удачный фразеологический синоним для точного и яркого выражения мысли. Читатель найдет в словаре свыше 300 синонимических рядов, охватывающих 2000 фразеологических единиц, подобранных из произведений украинских писателей.

Рассчитан на учителей, учащихся общеобразовательных школ, а также на студентов-филологов, журналистов, переводчиков, лекторов, пропагандистов.

Рецензенти: наукові співробітники Інституту мовознавства АН УРСР кандидати філологічних наук *В. М. Білоноженко* та *Н. М. Неровня.*

За автентичність ілюстративного матеріалу відповідають автори.

Редактор *Л. В. Молодова.*

К $\frac{4602020000—080}{M210(04)—88}$ КУ—№ 7—69—1988

ISBN 5—330—00353—9

© Видавництво «Рад
школа», 1988

ПЕРЕДМОВА

Загальновизнано, що фразеологізми, як і слова, вступають у синонімічні відношення. Синонімічні можливості фразеологічного складу української, як і інших мов, надзвичайно великі. За підрахунками відомого дослідника фразеології російської мови В. П. Жукова, близько 75 % фразеологізмів охоплені явищем синонімії. Водночас природа і особливості фразеологічних синонімів поки що вивчені недостатньо. «Для україністики, яка має певні успіхи в дослідженні лексичної синонімії, зосередження уваги на синонімічних взаєминах саме між фразеологізмами на сучасному етапі здається цілком виправданим. Перша складність, на яку натрапляє дослідник фразеологічної синонімії української мови,— відсутність спеціальних словників, де були б відповідним чином систематизовані фразеологічні синонімічні скарби» [1]. Саме тому створення словника фразеологічних синонімів української мови є давно назрілою потребою.

Пропонований Словник є першою спробою такого типу. Він розрахований насамперед на вчителів і учнів загальноосвітніх шкіл, але ним можуть користуватися в своїй роботі і студенти-філологи, журналісти, перекладачі. Вивчення фразеології у школі — невід'ємна складова частина роботи над розвитком усного і писемного мовлення учнів на уроках української мови і літератури. Одним із основних прийомів оволодіння фразеологічними багатствами мови є робота з фразеологізмами-синонімами.

Словник фразеологічних синонімів стане в пригоді також усім шанувальникам образних засобів української мови, оскільки врахування семантичних, емоційно-експресивних і стилістичних відтінків фразеологічних синонімів, відомості про які наводяться в словникових статтях, допоможуть читачеві швидко знайти серед великої кількості образних зворотів саме ті із них, які найбільш точно і виразно передають зміст висловлюваного і відповідають нормам сучасної літературної мови. А правильність, точність і чистота мови є одним із показників загального культурного рівня людини, в піднесенні якого, як і в примноженні загального духовного, інтелектуального потенціалу нашого народу, словникам належить почесне місце.

Укладачі будуть вдячні за висловлені пропозиції і побажання щодо поліпшення словника.

* * *

М. П. Коломієць і Є. С. Регушевський написали передмову до словника, уклали словникові статті на літери Б, Ж, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Я, підготували покажчик фразеологізмів та список літературних джерел.

---

[1] Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови.— К. : Наук. думка, 1973.— С. 212.

М. П. Коломієць написав вступні частини — «Зміст і будова словника» та «Як користуватися словником», словникові статті на літери А, В, Г, Д, Е, З, І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т.

ЗМІСТ І БУДОВА СЛОВНИКА

Об'єктом лексикографічного опису у Словнику є фразеологічні синоніми сучасної української літературної мови. Матеріал для словника добирався переважно з творів письменників, які вивчаються в школі або рекомендуються програмою для самостійного читання. Фразеологічні синоніми — це фразеологічні одиниці [1], що близькі (чи тотожні) за своїм основним значенням, але відрізняються образною структурою, значеннєвими відтінками, емоційно-експресивним забарвленням або належністю до того чи іншого функціонального стилю. Такі близькі або тотожні за своїм значенням фразеологічні одиниці звичайно співвідносяться з певним словом загальномовного вживання, виконують однакові з ним синтаксичні функції і утворюють синонімічні ряди, які можуть складатися з двох, трьох, чотирьох і більше фразеологізмів, наприклад:

ВІДСТАВАТИ — (бути позаду всіх) **бути (іти, опинятися, плестися, плентатися** і т. ін.) **в (у) хвості; пасти задніх (задні).**

ВИКРИВАТИ — (показувати справжню суть когось) **зривати маску (машкару)** з к о г о; (виявляти приховані наміри) **розкривати карти** ч и ї; (розкривати чиїсь нечесні, підступні дії) **виводити на чисту (свіжу) воду** к о г о.

ДОРОГИЙ — (який коштує великі гроші, *в знач. прис.*) **в (на) ціні; не по кишені** к о м у; (який високо цінується, має велику цінність) **на вагу золота, [і] ціни немає (нема)** к о м у, ч о м у; **[і] ціни не [можна] зложити (скласти, не зложиш, не складеш)** к о м у, ч о м у.

ДАВНО — (у далекому минулому) **во врем'я оно,** *заст., іронн.;* **во дни (в дні) они,** *заст.;* **в оний час,** *заст., уроч.;* **за царя Гороха [, як людей було трохи],** *жарт.;* **за царя Хмеля [, як було людей жменя],** *жарт.;* **за царя Панька (Томка) [, як була земля тонка],** *жарт.*

У синонімічному ряду прийнято виділяти домінанту—по можливості стилістично нейтральне слово (рідше — словосполучення), яке виражає найзагальніше значення і виступає як головне, стрижневе (у словнику синонімів воно звичайно виступає як реєстрове). Оскільки фразеологізми, пройшовши складний і тривалий шлях становлення від вільних словосполучень до стійких образно-метафоричних зворотів, виділилися в самостійні мовні одиниці з таким цілісним значенням, яке ускладнене додатковими семантичними, стилістичними і емоційно-експресивними відтінками, серед групи близьких чи тотожних за значенням фразеологічних одиниць, як правило, важко виділити такий зворот, який би в найзагальніших рисах виражав поняття, спільне для всіх членів синонімічного ряду і виступав би опорним, заголовним виразом ряду — його домінантою. До того ж у навчальній лексикографії для зручності користування словником, полегшення знаходження потрібної фразеологічної одиниці, використання семантично співвідносного з фразеологічними синонімами слова як реєстрової домінанти видається логічним і виправданим. Тому в ролі домінанти синонімічного ряду, що складається

---

[1] Під фразеологізмами розуміємо такі стійкі сполучення слів, що не є простою сумою значень слів-компонентів, а мають цілісне експресивно-оцінне значення, зближуючись зі словами семантично та функціонально-граматично. Саме такі фразеологізми є об'єктом лексикографічного опрацювання за їх синонімічними зв'язками в окремих статтях Словника.

з фразеологічних одиниць, ми найчастіше використовуємо слово, зрідка — вільне словосполучення і лише в окремих випадках — фразеологізм. Наприклад: **АБИКУДИ. АРИСТОКРАТ. БАГАТО. БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ. БИТИ. БИТИ ТРИВОГУ.**

Стилістична диференціація фразеологізмів-синонімів здійснюється в трьох аспектах: 1) у функціонально-стилістичному плані виділяємо книжні, народно-поетичні (фольклорні), розмовні і територіально-діалектні фразеологізми; 2) в емоційно-експресивному плані — урочисті, жартівливі, фамільярні, іронічні, зневажливі; 3) в історико-стилістичному — застарілі, міфологічні, етнографічні. Розміщення їх у межах словникової статті здійснюється у словнику за принципом: спершу наводяться найбільш нейтральні і з більшою семантичною прозорістю, а потім інші — з менш яскраво вираженою семантикою і більшою емоційною забарвленістю. Наприклад: **фортуна усміхається (усміхалася)** кому, *книжн.;* **камінь спотикання,** *книжн.;* **у тридев'ятому (у тридесятому, у якомусь) царстві,** *нар.-поет.;* **за тридев'ять (за сім, за тридесять) земель,** *нар.-поет.;* **за горами за долами,** *нар.-поет.;* **ще й треті півні не співали,** *нар.-поет.;* **зав'язати косу (хустку),** *заст., етн.;* **піти до вінця,** *заст.;* **закрутити кичкою голову** кому, чию, *заст., діал., етн.*

Окремі фразеологізми-синоніми розрізняються одночасно і за стильовими, і за емоційно-експресивними, і за стилістичними ознаками, і, отже, можуть мати триаспектну характеристику, наприклад: **прописати іжицю** кому, *книжн., заст., фам.;* **ще й чорти навкулачки не билися,** *розм., заст., фам.;* **на велику (панську) стопу,** *розм., заст., діал.* У поєднанні з семантичним групуванням синонімів це ускладнює (а часто й просто робить неможливим) дотримання чіткого, однотипного порядку розташування фразеологізмів у межах синонімічного ряду.

Як свідчить дібраний для словника матеріал, переважна більшість фразеологічних синонімів належить до розмовного стилю. Значна частина з них останнім часом розширює сферу свого функціонування в мові художньої літератури, газети, радіо, телебачення. У зв'язку з цим у словнику подібні синоніми не мають позначки *розм.* і характеризуються тільки в емоційно-експресивному та історико-стилістичному планах.

В один синонімічний ряд об'єднуються тотожні або близькі за значенням фразеологізми, співвідносні семантично й функціонально з однією і тією ж частиною мови. Так, наприклад, фразеологізми **бути (побувати) в бувальцях; узнати (пізнати, скуштувати) почому (почім) ківш лиха; пройти (крізь) огонь і воду і мідні труби; пройти і мідні труби і чортові зуби; бути на возі і під возом; бути на коні, бути і під конем; пройти Крим і Рим і мідні труби; пройти (перейти) крізь сито й решето; знати, де раки зимують** мають процесуальне значення «багато всього зазнати», співвідносяться з дієсловами і утворюють один синонімічний ряд. Фразеологізми **стріляна птиця; стріляний (обстріляний) птах (горобець); стріляний вовк; бита голова; битий жак** мають значення предметності, співвідносяться з іменниками, а тому й утворюють самостійний синонімічний ряд із домінантою-іменником. Віднесеність вищеназваних фразеологізмів до двох самостійних синонімічних рядів з дієслівним і іменниковим значенням підтверджується й однотипністю їх граматичної структури: фразеологізми синонімічного ряду з дієслівною домінантою за граматичною структурою співвідносяться з дієслівними словосполученнями, а фразеологізми ряду з іменниковою домінантою — з іменниковими. Фразеологізми зберігають граматичну форму словосполучень як синтаксичних одиниць.

В одному синонімічному ряду можуть поєднуватись і фразеологізми, різні за граматичною структурою. Але разом з тим вони, як правило, співвідносяться з однією якоюсь частиною мови і виступають у функ-

ції того самого члена речення, що й домінанта — реєстрове слово, яке відкриває синонімічний ряд фразеологічних одиниць. Наприклад: **РАНО** — (коли ще не розвиднялося, не сіріло) **ще й на зорю не займається (не займалося, не зайнялося, не здійметься)**; **ще й на світ не зоріло (не зазоріло, не займалося, не благословилося, не заводилося, не зводилося)**; **ще й треті півні не співали**, *нар.-поет.*; **ще й чорти навкулачки не билися (не б'ються)**, *заст., фам.*; (про передсвітанковий час) **ні світ ні зоря; чи світ чи зоря; ні світ ні тьма; скоро світ**; (про час, коли тільки починає сіріти, розвиднятися) **тільки почало (стало) на світ благословлятися; чуть (чим, як) світ; чуть зоря; ледве на світ зазоріло**; (перед сходом сонця) **на зорі (на зорях)**.

У зв'язку з тим, що компоненти фразеологізмів частково чи повністю втрачають своє первісне лексичне значення, колись властиве їм як словам вільного вжитку, слова-компоненти фразеологізмів можуть замінюватись іншими словами чи іншими формами слів, а деякі із них можуть уживатися в складі фразеологічних одиниць факультативно, виступаючи в їх складі в одних випадках і випадаючи в інших. Такі видозміни форми одного і того ж фразеологізму, які не впливають на його цілісне значення, називають варіантами фразеологічної одиниці. Так, наприклад, вирази **брати за душу, хапати за душу, щипати за душу, брати за серце, хапати за серце, щипати за серце** є варіантами одного фразеологізму **брати (хапати, щипати) за душу (за серце)**. Ці варіанти виникли внаслідок взаємозаміни слів-компонентів одного і того ж фразеологізму. У словнику вони опрацьовані в межах відповідного синонімічного ряду як одна фразеологічна одиниця з наведенням у круглих дужках взаємозамінних слів.

Уживання в складі фразеологічних одиниць взаємозамінних чи факультативних компонентів пояснюється тим, що за формою фразеологізми є надслівними, нарізноофомленими структурно-граматичними організаціями і співвідносяться з словосполученнями чи реченнями, а за змістом вони мають, як і слова, цілісне значення, яке не є простою сумою значень компонентів. У процесі фразеологізації вільних синтаксичних конструкцій і становлення фразеологізмів як специфічних мовних одиниць спостерігається поступальна видозміна форми фразеологізмів, відхід її від структури речення чи вільного словосполучення. Коли фразеологізм ще зберігає зв'язки з вихідними переносно-образними виразами, можлива поява чи зникнення окремих слів, які колись входили до структури генетично споріднених зворотів. Це й приводить до появи факультативних компонентів у складі фразеологічного зворотту. Факультативні компоненти фразеологічних одиниць у словнику наводяться в квадратних дужках, наприклад: **сипати словами (слова) [як (мов, наче, неначе) горохом (горох)]; молоти язиком [, як порожній млин (як на жорнах, як вітряком)]** і т. ін.

Фразеологічні синоніми і варіанти є важливим стилістичним засобом мови. Вони дають можливість образно передати найтонші відтінки значення, охарактеризувати предмет, явище чи ситуацію, даючи їм відповідну оцінку.

Фразеологічні синоніми можуть утворювати складні семантичні комплекси, які здатні поділятися в свою чергу на менші групи. Так, наприклад, серед фразеологічних синонімів, які виражають акт мовлення, можна виділити такі підгрупи: 1) усно повідомляти що-небудь; 2) говорити невиразно; 3) говорити несерйозно; 4) говорити дурниці; 5) говорити швидко; 6) говорити одне і те ж; 7) гнівно говорити; 8) розповідати; 9) розмовляти; 10) багато говорити; 11) правдиво говорити; 12) говорити марно, попусту; 13) говорити щось неприємне; 14) говорити щось дуже приємне; 15) сказати щось недоладне. Всі вони наведені в словнику в одній статті. Такий спосіб розташування синонімів,

на наш погляд, допомагає швидко знайти серед великої кількості близьких за значенням фразеологізмів потрібний вираз із відповідними семантичними і стилістичними відтінками.

ЯК КОРИСТУВАТИСЯ СЛОВНИКОМ

1. Близькі за значенням фразеологізми зібрані в групи (або ряди).

2. Синонімічний ряд разом з ремарками та ілюстраціями утворює словникову статтю. На початку словникової статті з абзаца як реєстрова одиниця подається домінанта ряду, за нею іде повний перелік фразеологічних синонімів, а потім — ілюстрації з літературних джерел.

3. У кінці статті — після ілюстрацій — з абзаца подається при потребі позначка *Пор.* (Порівняйте), яка встановлює зв'язок між синонімічними рядами, близькими за значенням.

4. Словникові статті розміщені за алфавітом домінант.

5. Якщо реєстрове слово служить домінантою для кількох синонімічних рядів, такі ряди розташовуються в одній словниковій статті як підгрупи.

Кожна підгрупа оформляється з абзаца, з порядковим номером замість домінанти, з поясненням відтінків значення, яке подається в круглих дужках після арабських цифр 1, 2, 3..., з переліком синонімів і цитат-ілюстрацій:

ПОВНІСТЮ — 1. (без будь-яких залишків) **без останку; до цурки (цурочки); до [останньої] крихти...** . (Ілюстрації.)

2. (повною мірою, цілковито) **з голови до ніг (з ніг до голови); з (від) голови до п'ят; (з) тілом і душею...** .(Ілюстрації.)

3. (з сл. вивчити, прочитати, запам'ятати і т. ін.) **від букви до букви; від (од) дошки до дошки; від палітурки до палітурки...** . (Ілюстрації.)

6. Після кожного фразеологізму розкриваються особливості керування, наводяться граматичні і стилістичні позначки. Наприклад:

БАЙДУЖЕ (*у знач. безос. прис.;* не цікавить, не обходить когонебудь щось) **хоч трава не рости; хоч вовк траву їж;** (нічого не варто, ніщо не лякає) **море по коліна (по коліно)** кому, для кого; (ніщо не впливає) **як (мов) з (із) гуски вода;** (зовсім байдуже комусь; ніскільки не хвилює когось) **не гріє і (й) не знобить (ні знобить ні гріє)** кого, кому. (Ілюстрації.)

7. Скорочені позначки, які характеризують синоніми за належністю до певного функціонального стилю мови чи за емоційно-експресивним забарвленням, ставляться після синоніма курсивом без дужок, рідше — в кінці змістової ремарки, якщо стилістична позначка стосується групи синонімів. Наприклад:

БЮРОКРАТ — (службова особа, яка виконує свої обов'язки формально, на шкоду справі; *зневажл.*) **чорнильна душа,** *ірон.;* **канцелярський пацюк; параграф безсловесний;** (чиновник, *заст.*) **кропив'яне сім'я; приказний крючок.** (Ілюстрації.)

8. У круглих дужках після деяких компонентів фразеологізму наводиться іноді інше слово або кілька слів, що можуть вживатися замість цього компонента, утворюючи варіанти фразеологічної одиниці. Наприклад:

ПОДОБАТИСЯ — **бути (припадати, приходитися) до вподоби (до душі, до серця, по серцю, до смаку, по смаку)** кому; **[бути] під смак** кому, чий; **[бути] до любові (до мислі)** кому. (Ілюстрації).

9. У квадратних дужках наводиться слово чи кілька слів, що можуть уживатися і не вживатися у складі фразеологічного звороту. Наприклад:

МАЛО — (у невеликій кількості) **не [дуже] густо; [як (мов і т. ін.)] міт наплакав...** (Ілюстрації.)

10. Слова, взяті в круглі чи квадратні дужки, не впливають на алфавітне розміщення фразеологізму в покажчику, вміщеному в кінці словника. Наприклад: фразеологізм **[як] за водою піти** в алфавітному покажчику слід шукати під літерою «З», вираз **[аж] жижки затрусилися** — під літерою «Ж».

11. Дієслівні ряди фразеологічних синонімів подаються із формою того виду (доконаного чи недоконаного), з яким вони частіше вживаються. У різних синонімічних рядах однакові за своїм складом фразеологізми з дієсловами доконаного чи недоконаного виду наводяться тільки тоді, коли вони мають різне значення і співвідносяться з різними домінантами.

12. Складові частини фразеологізмів, які втратили основні смислові та синтаксичні ознаки слів, розділовими знаками не відокремлюються, хоч вони й подібні за своєю структурою до однорідних членів речення, порівняльних зворотів тощо: **ні за що ні про що; ні сіло ні впало (ні пало); бити (драти, лупити і т. ін.) як сидорову козу; поминай як звали; тихо хоч мак сій.**

Якщо ж компоненти фразеологізмів не повністю втратили ознаки слів і нагадують звичайні синтаксичні конструкції, то й розділові знаки в них ставляться за загальними правилами. Наприклад: **наговорити, розказати, що на вербі груші ростуть, а на осиці кислиці; така правда, як на вербі груші; ціна — ламаний гріш** ч о м у; **красна ціна в базарний день — п'ятак** к о м у, ч о м у.

13. В ілюстраціях з творів письменників дожовтневої доби іноді зустрічаються слова чи форми слів, які не відповідають нормам сучасної української літературної мови. У таких випадках після цих слів у квадратних дужках наводяться слова (або форми), які відповідають сучасній літературній нормі. Наприклад: *Не всі ж чительники* [*читачі*] такі *«обстріляні птахи» в літературі всякої школи, як я* (Леся Українка, 5. 1956, с. 315).

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

безос.— безособовий
виг.— вигук
груб.— грубий
діал.— діалектний
дієсл.— дієслово
док.— доконаний вид
етн.— етнографічний
жарт.— жартівливий
заперeч.— заперечення
заст.— застарілий
знач.— значення
зневажл.— зневажливий
інфін.— інфінітив
ірон.— іронічний
книжн.— книжний
лайл.— лайливий
міф.— міфологічний
нар.-поет.— народно-поетич
обряд.— обрядовий
перев.— переважно
пор.— порівняйте
прис.— присудок
сл.— слово
теп. ч.— теперішній час
у знач. прис.— у значенні присудка
уроч.— урочистий
фам.— фамільярний
церк.— церковний

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее,
Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її,
Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо,
Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф,
Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Юю,
Яя, ь.

А

АБИКУДИ — (*з сл.* і т и, ї х а т и, т і к а т и) **світ за очі; куди очі дивляться (бачать, поведуть, покажуть, спали); куди ноги несуть (несли, носили, понесуть).**

Льоня — цей просто мав знятись, подякувати своїй бабусі за всі турботи і піти ***світ за очі,*** *як ходять тепер тисячі людей* (Гончар, 2, 1978, с. 135); *Голодні люди юрбились, ішли,* ***куди очі бачили,*** *розтавали по дорогах* (Яновський, 1, 1958, с. 65); [М и к и т а:] — *Ну, Марусе, коли й ти вже не їмеш мені віри, то піду я,* ***куди очі поведуть...*** *та або втоплюсь, або заріжусь!..* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 57);— *...Але дозвольте дізнатися, пане майор, куди ви прямуєте? —* ***Куди ноги несуть,***— *буркнув Дулькевич* (Загребельний, 5, 1981, с. 194).

Пор.: КУДИ ХОЧ.

АРИСТОКРАТ — (людина знатного, дворянського походження) **блакитна (голуба, дворянська) кров** у к о г о **(тече в жилах ч и ї х), заст.; біла (панська) кістка (кість),** *заст., зневажл.*

— *Іване Юхимовичу, ви ж,— каже пан,— благородний; у ваших жилах тече* ***дворянська кров*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 168); *Вони* [юнкери] *довірливо вручають... свою долю йому* [Врангелеві], *обрусілому шведові,* ***в жилах якого тече голуба кров*** *вікінгів* (Гончар, 2, 1959, с. 207); *Його чорний шлик віявся по плечах. «Рубай, брати, білу кість!»* (Яновський, 1, 1954, с. 247).

Б

БАГАТО — (велика кількість кого-, чого-небудь) **без ліку;** (переважно грошей) **кури не клюють; [і] свині не їдять; [хоч] лопатою горни (греби, загрібай);** (безліч) **аж кишить,** *зневажл.;* **до біса; як [за гріш] маку; як піску морського; ні проїхати ні пройти; на воловій шкурі не списати; хоч греблю гати;** (про роботу, справи, клопіт тощо) **по горло; по [самі (самісінькі)] вуха; [аж] по шию; з головою; по [саму (самісіньку)] зав'язку; ціла купа;** (надзвичайно багато) **як цвіту в році (по всьому світу).**

А людей, людей! ***без ліку,*** *та все чужі — минають і не глянуть на тебе* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 14); *В нього* [Созоненка] *грошей* ***кури не клюють*** (Стельмах, 2, 1982, с. 351);— *У тебе ж їх і* ***свині не їдять,***— *а вмреш — кому дістанеться? І сам згинеш, і гроші твої згинуть...* (Васильченко, 1, 1959, с. 142); [С и д і р Т р о х и м о в и ч:] *А гроші* ***лопатою загрібає*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 439);— *Катанку купив. Так ви забрали собі в голову, що гроші в мене як полова —* ***лопатою гребу*** (Стельмах, 2, 1982, с. 370); *А там баришень* ***аж кишить*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 491); *Грецької кінноти* ***до біса*** (Яновський, 2, 1983, с. 213);— *Оце добре! — перехопив Лука.— Твоя Марія і моя Марія!*

*Тих Марій на світі — **як за гріш маку**!* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 141); *Пастви тої, пастви-и-и! **Як піску морського...*** (Остап Вишня, 1, 1974, с. 97); *Пишуть з усіх сіл до нас:— Рятуйте! Баби-шептухи заїдають! **Розвелось** їх по селах, що **ні проїхать ні пройти**!* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 214);— *Що я тепер знаю про тебе, того **на воловій шкурі не спишеш**!* — *Але я колись-таки спишу твою шкуру вздовж і впоперек!* (Стельмах, 1, 1982, с. 327);— *Таких «землячків» по всьому світу видимо-невидимо, **хоч греблю ними гати**,— глузливо відповів Павло, якому не сподобався солоденький тон донця* (Чумак, Великий Луг, 1983, с. 16); *У Дмитра було справ, як говориться, **по горло** — то укрупнення, то сівба, то електростанція, а це вже й ремонт тракторів починається* (Збанацький, Переджнив'я, 1960, с. 412); *А роботи **по самі вуха**: треба обід готувати та видавати, посуду мити, хустя прати, хліб пекти...* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 65); [Харитон:] *А набір?* [Денис:] *Набрався, братухо, **по самісінькі вуха**!* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 301); *Навколишніми селами ширилася чутка: «Он у Строїні знали, що з шкуродерами зробити!» Правда, перебільшували дійсне: казали, що кожний набрав собі всякого добра **аж по шию...*** (Дем'ян, Крутогори Верховини, 1984, с. 77);— *В мене роботи не **по шию**, а просто **з головою**!* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 180); [Горнов:] *Скільки це в тебе тієї панської пихи, як подивлюся я на тебе: без сніданку або без кофію не можна гостя відпустити; і хоч би тому гостеві діла було, як кажуть, **по зав'язку**, а він сиди та жди того кофію* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 169); [Харитон:] *Напозичався вже й так по саму зав'язку* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 33); *З такого хлопоту Махаха **завжди** виходив спритно, але вже опісля на того, хто наважився зробити йому прикрість, неодмінно звалювалась **ціла купа лиха*** (Луговський, Недокопана криниця, 1984, с. 230); *Женихів у тебе, хвалить бога, **як цвіту в городі; хоч греблю ними гати*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 22); — *Діти мої, діти! Є **вас як цвіту по всьому світу**, тільки вас коло матері нема!..* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 36).

БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ — (мати великий життєвий досвід) **бути (побувати) в бувальцях; узнати (пізнати, скуштувати) почому (почім) ківш лиха; пройти [крізь] огонь і воду [і мідні труби]; пройти і мідні труби, і чортові зуби; бути на возі і під возом; бути на коні [бути] і під конем; пройти Крим і Рим [і мідні труби]; пройти (перейти) крізь сито й решето; знати, де раки зимують.**

— ***Побували ми, практично, в різних і всяких бувальцях, скуштували почому ківш лиха**, коли командира було вбито, а мене поранено* (Стельмах, 4, 1983, с. 104); [Кость:] *Страх не люблю отих «глибокорозумних», надто спритних, що **пройшли вогонь і воду*** (Мороз, П'єси, 1959, с. 107); *Навіть він, Пушкарьов, що **пройшов**, як говориться, **крізь огонь, воду і мідні труби**, не зміг би... заробити собі на прожиток* (Бурлака, Напередодні, 1956, с. 228); *Потім аж в кінці стайні анциболотний Максим Полатайко, який **пройшов і мідні труби, і чортові зуби**, доладно пустив низом пісню, і зразу ж над нею чудово плеснув і злетів угору ясний, з осінньою м'якістю і смутком тенор...* (Стельмах, 4, 1983, с. 96); *Хто часто в дорозі, **був під возом і на возі*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 285); *Він на своїм віку звідав усього. **Був** Шавкун **на коні, був і під конем*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 261); — *Беремо сюди найтрудніших, тих що вже **пройшли Крим і Рим*** (Гончар, 6, 1979, с. 167); *На тракторі їхали, начіплявшись цілою купою, хлопці, всі старші за Порфира, веселі, в чубах,— ці, видно, **пройшли вже крізь сито й решето*** (Гончар, 6, 1979, с. 32);— ***Знавш**, вражий сину, **де раки зимують**, а гарбуза все-таки потягнеш! — гукнули хлопці здалеку* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 158).

Пор.: ДОСВІДЧЕНИЙ.

БАЙДУЖЕ — (*у знач. безос. прис.;* не цікавить, не обходить когонебудь щось) **хоч трава не рости; хоч вовк траву їж;** (нічого не варто, ніщо не лякає) **море по коліна (по коліно)** кому, для кого; (ніщо не впливає) **як (мов) з (із) гуски вода;** (зовсім байдуже комусь; нискільки не хвилює когось) **не гріє і (й) не знобить (ні знобить ні гріє)** кого, кому.

[Коваленко:] *Завзятий конюх у тебе, Іване Петровичу. Шкода тільки, що він лише за свій колгосп думає, а далі* ***хоч трава не рости!*** (Мамонтов, Твори, 1962, с. 483); *Орендар не дбає про землю, про подальші врожаї, пошкрябає букером, щоб зняти один врожай, а там—* ***хоч вовк траву їж!*** (Циба, На зламі, 1984, с. 117); *Їм* [сусідам] *немає діла до Олечки. І нікому нема. Всі гуляють, веселяться, кожному* ***море по коліна*** (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 275); *Скільки не критикують того начальника робпостачу, а з нього,* ***мов з гуски вода...*** (Гончар, Тронка, 1963, с. 10);— *Здрастуй, як не жартуєш,—відповіла стара на привітання таким тоном, неначе дала зрозуміти: що ти є на білім світі чи немає тебе — бабі* ***не гріє і не знобить*** (Большак, Образа, 1980, с. 26); *Грицько всміхнувся...— Ну що тобі до того* [як люди живуть між собою], *Чіпко, скажи мені, бога ради... Адже тобі від того* ***ні знобить, ні гріє*** (Панас Мирний, 1, 1969, с. 207).

БЕЗВИХІДЬ — (про почуття безсилля, безнадії, відчаю) **хоч з мосту та в воду; хоч вовком вий; хоч кричи [караул (пробі)]; хоч сядь та й плач; хоч головою об стіну бийся; хоч вішайся; хоч кулю в лоб; хоч укороти собі віку; хоч лягай та вмирай (помирай); хоч у яму (домовину, могилу) лягай; хоч у зашморг лізь.**

— *Для чого тільки я вас зустріла? — питає сама в себе крізь сльози.— Вчилась би, жила б... А тепер* ***хоч з мосту та в воду*** (Збанацький, 1, 1974, с. 268); *Худібка в пошесть вигибла що до ноги,* ***хоч вовком вий,*** *мене самого на берліг звалив недуг на рік цілий* (Франко, 13, 1954, с. 36);— *Спасибі тобі, Насте, за капусту. А то* ***хоч кричи.*** *Своєї немає, а на базар — такий дощ лив, та й заспали-таки* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 418); *Поки літо було, перебивалися якось. А як настала зима,* ***хоч пробі кричи!*** *Ні пучки борошна, ні зернини круп'в* (Чумак, Великий Луг, 1983, с. 84); *І рад би Вовк в які ворота вскочить, та лишенько йому: куди не поглядить— Усюди Вовченька недоленька морочить,—* ***хоч сядь та й плач*** (Глібов, Вибрані твори, 1, 1957, с. 81);— *Начальнички! Один у район, другий на засіданіє* [засідання], *нема на вас розправи. А ти* ***хоч головою об стіну бийся.*** *Бодай вас снігом отак засипало, як оцю бідну кукурудзу* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 270); *Ну,* ***хоч вішайся,*** *хоч крізь землю провались на якийсь час, щоб усі ті злі язики примовкли* (Козаченко, Сальвія, 1959, с. 211); [Михайло:] *Обіцяв знатній баришні приїхать... і не поїхать —* ***хоть кулю в лоб!*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 32); [Стеха:] *...Кажу вам, що мені дійшлося до того, що* ***хоч візьми та укороти собі віку*** *або ж іди за першого ледащицю, або п'яницю, щоб мати хоч яку-небудь заступу!..* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 192);— *Так мене мучить, голубчику, що* ***хоч лягай та помирай*** (Тютюнник, Вир, 1964, с. 66); *Нема мені де сховатись од неї, як од мух у спасівку,* ***хоч лягай в домовину*** (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 19); *Думала.., що їсти дома нічого, що з дітьми* ***хоч у могилу лягай*** (Цюпа, Назустріч долі, 1958, с. 442);— *Я мислю собі так, же як доскочать сюди гайдамаки, ото ж буде... Місіонери, можні колегіанти розбіжаться хто куди, а мені хоч у зашморг лізь або сам у вогонь стрибай* (Сиротюк, Великий благосвіт, 1983, с. 26).

БЕЗВОЛЬНИЙ — (про безхарактерну людину) **ні риба ні м'ясо; ні се ні те; [як] з клоччя батіг.**

Ну, Антоніна — то не педагог, Кривохацькі — ні риба, ні м'ясо, а втім, я їх ще не розпізнав, за Батожчуками журитись нічого — п'я-

ниць, як і попів, не люблю змалечку (Збанацький, І, 1974, с. 162); — *Не знаєш Юрка? Він же в нас* ***ні се ні те...*** *Вайлуватий, нерішучий!.. Не вміє показати себе* (Рябокляч, Жайворонки, 1957, с. 10); — *Нам лучче, коли чоловік буде такий,* ***як з клоччя батіг,*** — *навчала мати дочку* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 304); *Батько Ксенин був* ***батіг з клоччя:*** *що жінка казала, те він і робив* (Грінченко, Без хліба, 1958, с. 64).

БЕЗГРОШІВ'Я — у кишені (кишенях) вітер (дюдя, хурдига) свистить (гуляє, виє) у кого; **у кишенях аж свистіло** у кого; **у кишені ані шага** у кого; **у кишені ані дзенькне** у кого; **ні гроша за душею немає** у кого (**не має** хто).

— *І грошей — ні копійки? — І засміявся:* — *Ну, і я ж, брате, не обідав, і не вечеряв, і* ***в кишенях вітер гуляє*** (Нечай, Любов і пам'ять, 1984, с. 80); — *Лихий вас не взяв: хоч* ***у кишенях вітер свистить,*** *та зате ви веселі* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 305); *У Ястшембського* ***в кишені свистить дюдя*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 297); *Після гусарської зими* ***в отця Балабухи в кишенях аж свистіло*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 222); — *Чоловік наймудріший може вмерти з голоду, коли в нього* ***вітер у кишенях*** (Загребельний, Роксолана, 1983, с. 17); — *А вона непогане діло мені радить: грошей чортма,* ***в кишені ані шага*** (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 82); [Денис:] *Чорта зна що,* ***в кишенях ані дзенькне!*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 301); — *Ви знали, що я учитель, а не землевласник чи фабрикант, у мене тільки й всього, що ота нужденна місячна платня та борги,* ***за душею гроша не маю*** *про чорний день* (Ткачук, Назустріч волі, 1984, с. 113).

БЕЗЛАДДЯ — (відсутність порядку) **вавілонське стовпотворіння,** *книжн.;* **содом і гоморра,** *книжн.;* (серед речей) **все догори ногами (дном).**

Голови туманіли від невщухаючого лементу цього ***вавілонського стовпотворіння.*** *З ранку до ночі горлають водоноси, вищать шарманки, іржуть коні* (Гончар, 1, 1959, с. 37); [Отець Христофор:] ***«Содом і Гоморра!»*** (Довженко, 3, 1964, с. 231); *Коли таке буде далі, світ перевернеться,* ***все стане догори дном*** (Загребельний, Роксолана, 1983, с. 200).

БЕЗНАДІЙНО — (*у знач. прис.*) **пропаще діло; пропаща справа; погана (кепська) справа (погані (кепські) справи); діло табак (труба),** *фам.*

— *Їй же богу, я її не пускав! А вже де жінка вмішається, то й* ***пропаще діло.*** *Їй-богу, я ні в чому не винен...* (Нечуй-Левицький, 3, 1956, с. 182); — *Да, Юхиме, діла! Якщо й такі вже, як Євмен, пішли до нас,* — ***пропаща справа*** (Головко, 2, 1957, с. 333); — *І що воно буде, як люди отак пошматують землю, з чого вони хліб їстимуть тоді?* ***Погана справа*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 110); [Любов:] *Я знаю, що коли діло до морфію доходить, то вже* ***кепська справа*** (Леся Українка, 2, 1951, с. 69); — ***Погані*** *твої* ***справи,*** *командире. Жаром від тебе пашить, як від палаючої тайги* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 319); [Остапенко:] *...А коли почув він* [куркуль], *що йде лінія на колективізацію і* ***діло*** *його, виходить,* ***табак,*** *так його дуже грусть ударила* (Корнійчук, 2, 1955, с. 48); — *Кукса... подумав трохи і бачить, що* ***діло*** *його* ***труба*** (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 151).

БЕЗПРИЧИННО — з доброго дива; ні за що ні про що; ні сіло ні впало (пало); ні з того ні з сього (з цього).

— *Ти думаєш, що оце мене так — з* ***доброго дива*** *та справжнього жалю — взяли й випустили на волю?* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 333); *«Навіть рідних братів не жалував* [Левко]; *наділяв їх запотиличниками та ляцами* ***ні за що ні про що*** (Стельмах, 1, 1982, с. 539); *Скажімо, пізньої пори* ***ні сіло ні впало*** *викликали його до канцелярії на телефонну розмову з Москвою* (Ю. Бедзик, Поспішай у юність, 1975,

с. 72);— *Іноді він такий добрий, хоч до рани прикладі, а інколи,* ***ні сіло ні пало, зразу ж за попругу хапається*** (Стельмах, 1, 1982, с. 446); *Тоді, подумав я* ***ні з того ні з сього, також*** *був дощ* (Пастушенко, Таврiка, 1974, с. 11).

БЕЗТУРБОТНО — (спокійно, тихо, у достатках — *перев. із сл.* жити, спочивати, перебувати і т. ін.) **як у бога за дверима; як у бога (Христа) за пазухою; як вареник (варениковi) у сметанi (у маслi).**

— *Оце мені, дочко, за тобою,* ***як у бога за дверима;*** *хоч сядь та й руки згорни! — не вдержалась Зінька і похвалила невістку* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 348);— *Тут, біля села,— ліси та яри, звір шкодить; а там* [у степу] ***як у бога за пазухою!*** *— одказує Улас* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 237);— *Ти ж чув. Отож є й такі індивіди. А ти думав, уже в усіх свідомість аж з-під шапки пре? Є й такі. А чого йому — живе під жінчиним керівництвом,* ***як у Христа за пазухою*** (Збанацький, 1, 1974, с. 100);— *Вашій Лукині буде за ним,* ***як варениковi у сметанi*** (Нечуй-Левицький, 3, 1966, с. 325); *Жив собі,* ***як вареник у маслі*** (Збанацький, Єдина, 1959, с. 82).

БИТИ — (завдавати ударів кому-небудь) **піднімати руку** на кого; **наминати боки** кому, *зневажл.;* **давати духопелів (тришия)** кому, *жарт., заст.;* **частувати кулаками** кого, *зневажл.;* **стригти по спині** кого, *жарт.;* (бити когось різкими короткими ударами) **давати стусани (стусанів)** кому і без додатка; **годувати штурханцями** кого, *жарт.;* **нагороджувати штовханами** кого, *жарт.;* (нещадно бити) **бити (драти, лупити** і т. ін.) **як сидорову козу** кого, *зневажл.;* (з силою бити по зубах) **давати зуботичку,** *фам.;* (тягати за вуха) **драти (накручувати, наминати) вуха (вушi)** кому; (тягати когось за волосся за провину) **давати чубровки** кому, *зневажл.;* **волосся скубти** кому; (бити по щоці долонею) **давати ляпанців** кому, *жарт.;* **годувати лящами** кого, *жарт.;* (бити по потилиці) **годувати (частувати) потиличниками** кого, *жарт.*

— *Оце вигадала не знати що! Хіба ж він таки* ***підіймає*** *на тебе* ***руку...*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 67); — *Але, мабуть, така вже доля філософів, бо й Сократова жінка не раз* ***наминала*** *йому* ***боки*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 81); *Не стерпе* [стерпить] *мати і почне* ***давати духопелів*** *Солосі* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 64); *Себе, Латина проклинала і всім* ***давала тришия*** (Котляревський, 1, 1952, с. 178); *Але декотрі не втерпіли і почали* ***частувати кулаками*** *в спину прохожих чоловіків і навіть молодиць* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 359); *Близ сих плили дуби Аванта. Він був страшніший од сержанта... Бо всіх за все* ***по спині стриг*** (Котляревський, 1, 1952, с. 251); *Микола однією рукою вхопив пана за ногу, другою почав* ***давати стусани*** *в груди* (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 209); *Зоньку* ***годували штурханцями*** *по кутках* (Леся Українка, 3, 1952, с. 655); *Якийсь напівроздягнений чоловік, без шапки й без пояса, намагався виплигнути з човна, але задунайці тягли його назад,* ***нагороджуючи штовханами*** (Добровольський, Очаківський розмир, 1965, с. 313); — *Бувало, як украду... золотого — зараз і програю. І били ж мене батько за се,* ***драли як сидорову козу!..*** (Кропивницький, 4, 1959, с. 265); *Став їх* [земляків] *ганяти, а часом і* ***зуботичку давати*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 129); *Демонстранти змішались і тікали. Їх наздоганяли, накладали в потилицю,* ***накручували вуха*** (Смолич, Мир — хатам, війна — палацам, 1958, с. 209); *...Дітям часто* ***скубли волосся, драли вуші,*** *періщили ременем* (Кротевич, Сини землі, 1948, с. 191); *За невдачу серце зривав* [дяк] *завжди на наймиті. Дня того не було, щоб не давав* ***чубровки*** *або* ***ляща*** (Васильченко, Вибране, 1950, с. 204); *Дяк за кожний вияв сваволі* ***годував*** *його, як і перший учитель, важкими* ***лящами*** (Іваненко, Тарасові шляхи, 1954, с. 41); *Ніколи його ніхто не*

був, а батько й поготів. Бабуся в дитинстві ***частувала потиличниками й давала ляпанців,*** *але то була не кара, а ласка* (Собко, Матвіївська затока, 1962, с. 242); *Мусила Левантина зоставатися, і справді їй покращало: хазяйка вже не* ***годувала її потиличниками*** *і менше лаяла, хоч позирала на неї ще лютішими очима* (Грінченко, 2, 1963, с. 263).

Пор.: ПОБИТИ; УДАРИТИ.

БИТИСЯ — (удаватися до бійки) **братися за барки** з ким; **на кулачки битися (погуляти)** з ким і без додатка.

— *Ні, брав-єм си* [брався] *з ним* ***за барки*** *за якогось там латюгу, що туманить людей* (Стефаник, 1964, с. 88); *Не раз, бувало, який чоловік або парубок, пішовши* ***на кулачки погуляти,*** *живий додому не вертався — там його і у копи уложать* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 3).

БИТИ ТРИВОГУ — (подавати сигнал про небезпеку) **бити на сполох; на гвалт бити (дзвонити);** (криком сповіщати про небезпеку) **кричати (гукати) на гвалт (на пробі).**

Велів [Турн] ***тривогу бить*** *в клепало, щоб військо к бою виступало* (Котляревський, 1, 1952, с. 230); *В хаті виразно було чути, як довго й густо* ***били на сполох*** (Епік, Твори, 1958, с. 408); *Дзвін сумно* ***бевкав на гвалт*** (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 196); *Німий раб... б'є клевцем по мідяній дошці сильно, різко, мов* ***на гвалт*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 271); *Якби хто* ***крикнув на пробі,..*** *люди вибігли б з хат та кинулись осліп одні на других* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 73); — *Мовчки, зложивши руки, сидіти не годиться. Треба* ***пробі гукати*** (Панас Мирний. 3, 1954, с. 259); *Відібрало йому* [Юхимові] *спроможність* ***крикнути на гвалт,*** *навіть збагнути весь жах становища* (Ле, Юхим Кудря, 1956, с. 18).

БІДНИЙ — (який живе в нужді, нестатках) **[бідний] як мак начетверо; [бідний] мов (як, наче) церковна миша,** *жарт.;* **голий як бубон (як турецький святий, як пень); голіший од миші,** *рідко;* **ні за плечима ні перед очима** у кого; **і в скрині пусто і в кишені не густо** у кого; **з голими руками** хто.

Гивині батьки дуже хотіли бути багатими, але так, щоб усім людям здавалося, що вони ***бідні, як мак начетверо*** (Стельмах, 4, 1983, с. 458); *І нащо він* [Дзвонар] *тобі здався? Він же* ***бідний, мов церковна миша*** (Стельмах, 1, 1982, с. 547); *Зосталася з трьома невеличкими* ***дітками-дівчатками*** *без грошей... Злидні, кругом злидні,* ***голі, як бубон*** (Панас Мирний, 1, 1954, с. 49); — *А як вони живуть? — кажу... — Чи гаразд у їх господі? — Де там! Такі стали* ***голі, як турецькі святі*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 18); *Пшепшинський —* ***голий, як пень*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 235); [Явдоха:] *Він* [Іван] *козак хоч і бравий, та* ***голіший од миші*** (Старицький, 2, 1964, с. 27); [1-ша дівчина:] *У його ж* [Василя] *—* ***ні за плечима ні перед очима****... приймак — та й годі!* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 12); [Христя:] ***І в скрині пусто, і в кишені не густо!*** (Кропивницький, 1967, с. 193); [Василь:] *Приймак безродний,* ***з голими руками!*** *черевиві злидні з голодним ротом!* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 20—21).

БІДУВАТИ — **з нуждою битися; нужду терпіти; жити з бідою; годувати злидні; битися як риба об лід; перебиватися з копійки на копійку;** (голодувати) **їсти сухий хліб; на одному сухому хлібі сидіти; трубити в кулак; перебиватися з хліба на воду (на чорному хлібі); жити на воді та біді.**

А наліво — без копійки ***Б'ється з нуждою*** *студент* (Руданський, 1, 1972, с. 59); *Жила собі удова коло Києва...* ***Терпіла*** *вона превелику* ***нужду*** *та* ***вбожество*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 287); *Привикайте, зостаючись дома,* ***жити із бідою*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 186); [Мирон:] *Хто тут* ***годує злидні,*** *того вони й там знайдуть* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 108); [Петро:] *Хіба без мене мало є таких сіромах,*

що ***б'ються, як риба об лід,*** *з своїм безталанням і ніяк не виб'ються з гіркої нужди?* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 151);— *Так, мій добрий ака, заробітки нікчемні.* ***Перебиваєшся,*** *як аллахові угодно — з* ***копійки на копійку*** (Ле, Роман міжгір'я, 1953, с. 107);— *Побачимо, що ти заробиш на тій фермі.— А тобі все мало! — обзивався Павло...— Не мало, а люди зі своєї роботи щось мають, а ти весь вік* ***сухий хліб їси*** (Тютюнник, Вир, 1964, с. 131); *Худе і болізне лице казало, що нужда була її неабияка; що приходилось, видно, бідолашній дівчині багато днів* ***на одному сухому хлібі сидіти*** (Панас Мирний, 2, 1970, с. 428); *Кожухи, свити погубили і з голоду* ***в кулак трубили,*** *така нам лучилась пеня* (Котляревський, 1, 1952, с. 72); *Так і жили Глущуки —* ***з хліба на воду перебиваючись*** (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 7); *Він* [Степан Кирилович] *неохоче брав з собою дружину, бо знав, що вона розкидає всю свою і його платню на всілякі непотрібні речі та ще й боргів наробить, а потім півроку треба буде* ***перебиватись на чорному хлібі*** *і сплачувати крамарям за їхні залежалі, браковані товари* (Ткачук, Назустріч волі, 1984, с. 28); *Як же ти завернеш вдову, адже правду каже. Не для утіхи рипить клумак у містечко, бо* ***живе на воді та біді*** (Большак, Образа, 1980, с. 25).

БЛИЗЬКО — (на невеликій відстані від кого-, чого-небудь) **не за горами; недалеко ходити;** (дуже близько) **[як] рукою подати (кинути); [як] палицею (кийком, палкою, тричі палицею) кинути (докинути); під руками (рукою); під боком; коло [самого] носа,** *фам.;* **під (перед) [самим (самісіньким)] носом,** *зневажл.;* (упритул; *з сл.* стояти, зіткнутися і т. ін.)**; лице (лицем) в лице (лицем до лиця); носом до носа (ніс у ніс),** *фам.*

Берлін! Ти близько вже... Ти вже ***не за горами...*** (Сосюра, 2, 1958, с. 468); *— Де ж той чоловік живе? — хитаючись, пита Яків.— Та вони тут:* ***недалеко ходити*** (Панас Мирний, 1, 1954, с. 294); [Оришка:] *Та ми духом... тут же* ***рукою подать*** (Старицький, 3, 1964, с. 204); *Недалеко вже й до базару —* ***палицею кинути*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 172); *До хутора зовсім* ***палкою кинути.*** *Гонів з п'ять, мабуть, буде* (Цюпа, На крилах весен, 1961, с. 23); *Від хутора до центральної садиби* ***кийком докинути*** (Рад. освіта, 29 груд., 1973, с. 4); [Мотря:] *Прийдете чи погордуєте? Що тут від вашого хутора: доброму молодцеві* ***тричі палицею кинути?*** (Кропивницький, Вибране, 1967, с. 315); *— Та домагаймось, щоб на хутір сюди виселитись, до землі ближче, хоч у землянках жили б, та завжди б її* ***під руками*** *на очах мали* (Головко, 2, 1957, с. 16); *Все це стояло тут же* ***під рукою*** *в невеликій шафі* (Смолич, 1, 1958, с. 64); *Ставок недалечко,* ***під боком*** *у комуни* (Донченко, 1, 1956, с. 50); *Вони стояли на колгоспному подвір'ї тісним збратаним колом,* ***лице в лице, плече в плече*** *— письменники і хлібороби* (Рад. Україна, 23 січ., 1974, с. 3); *Ще раз по вулиці пройшла вона в задумі і зненацька зіткнулась майже* ***ніс у ніс*** *із хлопцем* (Рильський, 2, 1956, с. 244); ***Коло носа*** *в'ється, а в руки не дається* (Номис, № 1938); *— Куди ж пак! От посватали Марту Сидорівну та й видерли її в вас* ***під самісіньким носом*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 311).

БУДЬ-ЩО-БУДЬ — (незважаючи на будь-які труднощі, обов'язково, неодмінно) **[хоч] кров з носа; хоч трісни; хоч з коліна вилупи,** *зневажл.;* **хоч з землі викопай; за всяку ціну; щоб там не було.**

Але сьогодні — ***кров з носа!*** *він* [Христич] *повинен бути в Сколе й зустрітися з Бойцуном* (Куртяк, Бескиди, 1983, с. 106); *За останній місяць не видали Райкові в пору жалування, а гроші —* ***хоч кров з носа*** *— треба послати синові в гімназію* (Васильченко, 1, 1959, с. 143); *В тій хаті чоловік шкрябається в голову, наче хоче вишкрябати з неї ту подать, що так міцно засіла йому в голову.* ***Хоч трісни,*** *а дай* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 311); *Не йме віри вражий пан.— Давай,* ***хоч***

з коліна вилупи, хоч з землі викопай, хоч украдь,— каже (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 114); *Вона* [Регіна] *викинула наперед себе руки, ніби за всяк ціну мала спитати Гайдамаку* (Бойко, Маки червоні, 1983, с. 59); *— Іван повинен вчитися щоб там не було* (Колесник, Терен на шляху, 1975, с. 20).

БУТИ В ПОГАНОМУ НАСТРОЇ — **гедзь напав** на кого (**укусив** кого); **не в гуморі** хто.

І, спаленівши, кинувся він [Віталій] *від них у парк, в гущавінь, хлопці не встигли й спитати, який його* ***гедзь укусив*** (Гончар, 5, 1979, с. 39); [Пан Маркел:] ***Не в гуморі*** *я сьогодні, кохана пані* (Васильченко, 3, 1960, с. 224).

БУТИ ЗАОДНО — **руку тягти** за кого; **в одну дудку грати** з ким; **в один гуж тягти.**

[Михайло:] *Невже ти за мене* ***руку тягнеш?*** (Старицький, 2, 1964, с. 214); *— Дивно виходить: удаєте з себе таких «лівих», а насправді —* ***в одну дудку*** *з українськими «самостійниками»* ***граєте*** (Головко, 2, 1957, с. 464); *Свідків усіх добрано таких, що вони* ***в один гуж тягли*** (Грінченко, 2, 1963, с. 417).

БУТИ НЕСАМОСТІЙНИМ — (перебувати під чиїмось впливом) **танцювати під дудку** чию, **по дудці стрибати** чиїй, **бути в руці (руках)** у кого, (перебувати під чиєюсь владою) **під п'ятою бути (сидіти)** чиєю, у кого; **під чоботом бути (жити, стогнати)** чиїм.

Усі ***танцюють під Лялину дудку:*** *що ясновельможна панна захоче, то й мусить бути* (Вільде, Повнолітні діти, 1960, с. 290); *Коли самі не вміють з людьми жити, коли самі труситься над усім,.. так хотять, щоб і всі* ***по їх дудці стрибали!*** *— жалілася вона* [Параска] *людям* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 190); *Він* ***був у руках*** *своїх дочок* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 23); *Що це з ним* [Степаном] *сталося? Був же такий тихий та боязкий, вічно* ***під п'ятою*** *у своєї Соломії* ***сидів,*** *а це, бач, як вирвався наперед* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 293); *У нас спільний ворог — самодержавство. Отже, й спільна мета: здобути волю всім народам, що* ***стогнуть під*** *його* ***чоботом,*** *— сказав Крулікевич* (Тулуб. В степу безкраїм за Уралом, 1964, с. 128).

БУТИ НЕУВАЖНИМ — **ловити гав (гави); ловити вітри (вітрів).**

В другій чверті й мух не стало,— не зівав, цілу чверть ловив наш Петя в класі ***гав.*** *В третій — майже й на уроки не ходив, бо на вулиці він витришки ловив* (Білоус, Зигзаг, 1956, с. 12); *І це я з моїм розумом* ***ловив гави,*** *коли таке, що не вміє штирох* [чотирьох] *докупи скласти — ціпов'яз, з зубів видер мені ниву!..* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 110); *Коли Наум приходив до церкви молитися, то вже справді молився, а не* ***ловив вітрів,*** *не розглядав туди і сюди* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 66).

БУТИ ПОСТІЙНО ЗАЙНЯТИМ — (роботою, клопотами і т. ін.) **не мати коли** [й] **дихнути; ніколи і вгору глянути; крутитися як (наче, мов) муха в окропі (на окропі); крутитися як (наче, мов)** [та] **білка (білочка) в колесі; товктися як у ступі; товктися як Марко в (по) пеклі.**

Нехльода скаржився на нестерпні умови роботи, на велику завантаженість, таку велику, що ***немає коли дихнути*** *від усякої роботи* (Шиян, Баланда, 1957, с. 147); *Там у мене була й робота; скільки було діла, що часом* ***ніколи*** *було й нудитись* ***і вгору глянуть*** (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 327); [Харитина:] *Отак день у день!* ***Як муха в окропі крутюсь*** [кручусь] (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 222); *— Дві машини тепер у нас у колгоспі... та однаково* ***крутимось*** *усі як та* ***білочка в колесі*** (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 115); *Цілісінький день як у ступі* ***товчешся,*** *та* ***ще й виспатись не дають!*** (Остап Вишня, 1, 1974, с. 242); *— А це й правду ви кажете: яке пак життя нашої сусіди Онисі Степа-*

нівни? Цілий вік ***товчеться*** *коло роботи,* ***як Марко по пеклі,***— *обізвалася Настя* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 304).

БЮРОКРАТ — (службова особа, яка виконує свої обов'язки формально, на шкоду справі; *зневажл.*) **чорнильна душа,** *ірон.*; **канцелярський пацюк; параграф безсловесний;** (чиновник; *заст.*) **кропив'яне сім'я; приказний крючок.**

[Ковшик:] *Де мій секретар? Де мій бюрократ?* (Побачила в саду Кандибу) *Іди сюди,* ***чорнильна твоя душа*** (Корнійчук, 2, 1955, с. 207); *Часом хотілося заволати по-армійському:* ***«Встать!»*** *Крикнути у закло-потану і вгодовану пику:* ***«Пацюк ти канцелярський, параграф безсловесний, чорнильна душа!»*** (Большак, Образа, 1980, с. 32); *Недаром в народі охрестили канцеляристів, чинуш і бюрократів презирливим прізвиськом —* ***кропив'яне сім'я*** (Рад. Україна, 29 верес., 1954, с. 3); ***Приказні крючки попервах дуже охоче хапали Омелькові грошики*** (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 516).

В

ВИКРИВАТИ — (показувати справжню суть когось) **зривати маску (машкару)** з кого; (виявляти приховані наміри) **розкривати карти** чиї; (розкривати чиїсь нечесні, підступні дії) **виводити на чисту (свіжу) воду** кого.

Найважливіше завдання карикатуриста — ***зірвати маску*** *з негідника, показати його нікчемну душу* (Молодь України, 26 квіт., 1987, с. 4); *Князь вважається* ***в*** *поміщицьких колах ліберало́м, але поет Шевченко* ***в*** *поемі «Княжна»* ***зривав*** *з нього цю* ***машкару*** (Життя і творчість Т. Г. Шевченка, 1954, с. 245); *За вечерею Семен Федорович навіть розмовляв з дружиною. І тоді Фросина* ***розкрила*** *перед ним усі карти Макара Підігрітого:* — *Хоче стати на твоє місце* (Зарудний, На білому світі, 1967, с. 112); — *Я дуже радий. Нарешті ми* ***виведемо*** *його* ***на чисту воду*** (Довженко, 3, 1964, с. 169); [Карпо:] *Я мушу все* ***вивести на свіжу воду,*** *я не я буду, коли не дізнаюсь, хто перший пустив на мене та Домаху лиху славу!..* (Кропивницький, 2, 1958, с. 165).

ВИЛАЯТИ — моркву **вскребти** кому; (приголомшити лайкою) **мокрим рядном накрити (напнути)** кого.

[3-тя дівчина:] *Чи не сина бува шукає* [Шкандибиха], *щоб йому доброї* ***моркви вскребти?*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 12);— *А, Залужний! — чи то вдоволено, чи то погрозливо протяг Максим Іванович. Відчув: зараз він* ***накривав*** *мене* ***мокрим рядном*** (Збанацький, 1, 1974, с. 22); *Настя призналась матері, що любить Гната, що хоче жити з ним на віру. Стара* ***напнула*** *її* ***мокрим рядном*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 72).

ВИСНАЖЕНИЙ — (про худу, змучену людину) **як (мов) з хреста знятий; від (од) вітру падає (валиться); тільки душа в тілі; одна [тільки] тінь лишилася (зосталася)** від кого; **тільки (лиш, сама) шкіра та кістки (кість); виходець з того світу.**

Сама ледве на ногах ходе [ходить], ***як з хреста знята;*** *а хвалитися своїм лихом не хвалиться* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 264); *Стара Явдоха поралась коло слабої дочки, а сама ходила,* ***мов з хреста знята*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 77); — *Що ти батька рідного поховав, чи тобі коняка здохла, що мов неприкаяний тиняєшся,* ***од вітру валишся?*** (Коцюбинський, 2, 1974, с. 53); — *Отак увесь вік свій прожила,— думала далі баба Сикліта,—* ***тільки душа в тілі...*** *все дома сиділа, діло робила, а долі своєї не діждала* (Григоренко, Вибране, 1959, с. 29); *Антон ледве впізнав сина, від якого* ***залишилася одна тінь*** (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 140); *Були вони —* ***сама шкіра та кості*** (Гончар, 2, 1959,

с. 75); *То не мати, то не жива людина, то — **виходець з того світу*** (Панас Мирний, 3, 1969, с. 21).

Пор. ХУДИЙ.

ВИСОКИЙ — (про людину) **великий [аж] до неба; [великий] як верства; верства келебердянська,** *жарт., зневажл.;* **саженного зросту (росту); у (з) сажень зросту (росту); через хату перехилиться і моркву вирве,** *жарт.*

— ***Великий до неба,** а дурний, як треба,— пробурчав Петро...* (Марко Вовчок, Горяни, 1983, с. 101); *Вона бачила величезного чоловіка (**«аж до неба»**), який рухав скелями...* (Яновський, 1, 1982, с. 24); *Воздвиженський, **великий, як верства,** міряв хату широчезними ступенями, розпустивши крилами поли свого замодного **халата*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 10); *Він був чи не в два рази вищий од неї, **верства келебердянська*** (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 355); *Один з них, **саженного росту** сибіряк-вусач, обернувся* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 487); ***У сажень росту, в півсажня у плечах, як миша кинувся*** [корчмар] *до бочки* (Панас Мирний, 1, 1954, с. 276);— *Не малий уже,— сердився бригадир,— **через хату перехилиться і моркву вирве*** (Гончар, 4, 1960, с. 364).

ВІДМОВИТИ — (женихові при сватанні дівчини) **дати відкоша (одкоша); *жарт.* дати (піднести, винести) [печеного] гарбуза (гарбузця); піднести печеного рака,** *заст., рідко;* (багато разів) **гарбузами годувати.**

*До Шури підсипалося багато **залицяльників**, але вона всім **дала** рішучого **відкоша*** (Гуріненко, Дві доби мовчання, 1975, с. 143); — ***Одкоша** ти йому **дала, що він*** [Зінько] *до хати не йде, а тут виглядає* (Добровольський, Тече річка невеличка, 1961, с. 157); — *А мати? Таже вони загризуть мене, бо й так лихі, що я **дала гарбуза** аж двом сватачам* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 51); — *Що ти подумаєш, коли дівчина **винесе тобі гарбуза?*** (Яновський, 1, 1958, с. 146); — *Мене теж, люба, відкинули, **гарбуза піднесли.** Так що жди — приїду на гарбузову кашу...* (Збанацький, 1, 1974, с. 131); — *А та дівчина не **піднесе** вам часом **печеного гарбуза?** — спитав Дудін-Левченко* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 315); *Йому* [сотнику] *вчора Йосиповна Олена, панна хорунжівна, **піднесла печеного гарбузця*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 164); [Наталка:] ***Піднесе*** [Маруся] ***печеного рака!*** (Старицький, 2, 1964, с. 21); *Ось і тепер, дівчині* [Орині] *вже вісімнадцять минуло, а вона й досі женихів **гарбузами годує*** (Стельмах, 1, 1982, с. 150).

ВІДСТАВАТИ — (бути позаду всіх) **бути (іти, опинятися, плестися, плентатися і т. ін.) в (у) хвості; пасти задніх (задні).**

[Гаврило:] *Ми видобуток даєм за себе і за вас* [Галю і Марту]. *Ви ж **у хвості плентаєтесь** і всю картину Донбасу псуєте* (Корнійчук, 2, 1955, с. 144—145); [Баклажаненко:] *Тільки бідолашний Савка **плутається** у нас **у хвості**, ніяк не може дати більше двохсот процентів і через те почав відставати і в дотепах* (Микитенко, 1, 1957, с. 484); [Пріська:] *Що захоче Никодим, то так і буде, навіть і Пилип Дорофейович при них вже став **задніх пасти**·* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 455); — *То отже слухай, Христино батьківно,— жартує панич.— Будь **однині моєю слугою**, і дай мені, будь ласка, умитися... Шабаш тепер, Маріє Іванівно! **Пасіть задні*** (Панас Мирний, 3, 1969, с. 192).

ВПЛИВОВА ЛЮДИНА — (про людину, яка займає визначне місце в суспільстві) **важний птах; важлива (важна, велика, не проста, пишна) птиця;** (*ірон.*) **велике цабе; велика цяця.**

*Люди знають, який то **важний птах** був землемір* (Чорнобривець, Визволена земля, 1950, с. 151); *Язик, що привів він разом з товаришами, виявився **важливою птицею*** (Рибак, Час сподівань і звершень, 1960, с. 361); [Терешко:] *Писар, брат, тепер **важна птиця*** (Карпенко-

Карий, 3, 1961, с. 34); [Я ц и х а:] *Соцький, бач, **велика птиця*** (Кропивницький, 2, 1958, с. 98); *«Дивись ти, як хвинтить зачав! Неначе й справді пишна **птиця!**» — Так Камінь, лежачи в пшениці, На дощик верещав* (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 66); *Йонька зрозумів, що бородань **не проста птиця** і що від нього тепер залежить, відпустять Йоньку чи ні* (Гютюнник, Вир, 1964, с. 438); — *Справді, Маєр якось незвично поводився,— озвалася Галина Іванівна,— мабуть, отой висушений — дуже **велике цабе*** (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 58); *Він дума, як голова, то й **велика цяця*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 185).

ВРАЗИТИ — (торкнутися найболючішого, того, що найбільше хвилює) **впекти у живе; доїсти (допекти)** [аж] **до живих печінок (до живого)** кого, кому; **зачепити за живе** кого.

*Настане весна — лани засієш.— Це Андрій так **впік*** [Маланку] ***у живе*** (Коцюбинський, 2, 1955, с. 37); *Та ж се вона уперше насмілилась так озватись до чоловіка гостро та з прокльонами. Але-бо сьогодні він **доїв їй до живого*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 554); *Але ніхто мені так не **допік аж до живих печінок**, як та капосна баба Палажка Солов'їха* (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 7); *Коли ж оте все недотрощене й відряджене старе дошкулить селу, **допече до живого** — хто його знає,— куди те село хитнеться* (Блакитний, 2, 1958, с. 99); *Олекса обернувся на голос, почервонів і неквапливо почав вибиратися з-посеред тісно зігрудженних людей. Потім став збоку сцени і, кинувши на Тетяну інтригуючий погляд, мовив з посмішкою: — **За живе зачепила*** (Добровольський, Тече річка невеличка, 1961, с. 173).

Пор.: ДОШКУЛЯТИ; ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ.

ВСІ — (про людей) до одного; мале й велике (велике і мале); [і (й)] старе (старі) і (й) мале (малі); від (од) старого до малого.

*Пани **до одного** спеклись, неначе добрі поросята* (Шевченко, 2, 1963, с. 121); *Дивлюсь — з лози іде Різак,— його **мале й велике** знає* (Глібов, Вибране, 1957, с. 297); *А в селі, як побачили наше авто, так **і старі й малі, й гусята, й поросята, й телята, й курчата — все** геть-чисто повискакувало на вулицю...* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 139);— *Хазяїн там є,— **і старе й мале** так говорить про Степана Петровича довкола* (Большак, Образа, 1980, с. 6); *Іван Оленчук прибув до броду на чолі цілої валки, підняв усіх жителів свого кутка — **від старого до малого** — рятувати броди* (Гончар, 2, 1959, с. 428).

ВТЕКТИ — дати драла (драпака, дьору, дьорки), *жарт., зневажл.;* **драпонути (дременути) навтікача (навтьоки),** *зневажл.;* **дати ногам волю; дати ногам знати;** *жарт.,* **накивати п'ятами; дати тягу; дати чосу,** *рідко;* **намастити (намазати) п'яти салом.**

*Еней те думав, що вже спала, І тільки що хотів **дать драла**, Аж ось Дідона за чуб хвать* (Котляревський, 1, 1952, с. 82); *Перелякані жовніри... хапались за палаші, за пістолі, деякі **дали драпака*** (Стороженко, 1, 1957, с. 395); *Це вже трохи не гаразд: напитись чаю, а потім, користуючись тим, що хазяйка сліпа, **дати «дьору»** з пишного салону* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 180); *Становий поїхав, а їх звелів ще кріпше держати, щоб не **дали**, бува, **дьорки*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 229); *Малий злякано **драпонув навтікача** в садок* (Гаврилюк, Вибрані твори, 1949, с. 155); *Зося сторожко, наче птиця, іде між хатами, ладна кожного разу **дременути навтьоки*** (Стельмах, 1, 1982, с. 550); *Пан Ржевуський, бачачи свою біду, **дременув навтікача*** (Качура, 2, 1958, с. 498); ***Дала*** [Лисиця] ***ногам волю*** *та до лісу* (Франко, 4, 1950, с. 86); *А Лисиці тільки того й треба було. Як не **дасть ногам знати**, як не чкурне, лиш зашелестіло в бур'янах* (Франко, 4, 1950, с. 76); *Воно б то й **тягу дати, п'ятами накивати**,— та як глянуть вони на свої хати, садочками закрашені... Шкода їм стане рідної сторони; страшно невідомої, темної, як ніч, будущини* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 111);

Не чули ви? Із лісу Вовк ***дав чосу*** (Годованець, Заяча математика, 1961, с. 132); — *Може, справді послати все до чорта й просто* ***намастити п'яти салом,*** *поки не заскочив нас шановний професор?* (Смолич, 4, 1972, с. 72).

Пор.: ТІКАТИ.

Г

ГАНЬБИТИ — укривати ганьбою (неславою, соромом) кого; **кидати болотом (грязюкою)** у кого, на кого; **закаляти болотом** кого; **змішати з болотом (з грязюкою)** кого; **обливати брудом** кого; **затоптати (втоптати) в багно (в грязь, в багнюку)** кого; **помиї лити на голову** кому; **нести (точити) хулу** на кого, *книжн.*; **виставляти на публіку** кого, *діал.*; **робити публіку** з кого, *діал.*

Не ***вкрив ганьбою*** *я лиху громаду вашу. Я горе пив щодня і лиха знав я чашу, але до зрадницьких не долучився лав* (Зеров, Вибране 1966, с. 387); [Горнов:] *...Ви* ***кидаєте болотом*** *у моє чесне діло* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 175); — *Не могла бачити їх... Стільки* ***грязюки*** *на мене* ***кинули*** (Хижняк, Невгамовна, 1961, с. 302); *А чи відаєш ти, нерозумна дівчино, що від тебе відкаснеться родина.., що всі, з ким ти жила досі,* ***закалять*** *тебе* ***болотом...*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 164); *Він знав наперед, що пан мусить чоловіка* ***з болотом змішати,*** *що мусить посміятися* (Стефаник, 1, 1949, с. 122); — *Осокіп його з* ***грязюкою змішав*** (Ткач, Плем'я дужих, 1961, с. 259); *Запроданець Мацько, який майже в кожному номері фашистської націоналістичної газетки* ***обливає брудом*** *українську землю, і є ніхто інший, як колишній колега Шухновський* (Збанацький, 1, 1974, с. 400); *Воно* [минуле] *зібгало Ярину Валах на роздоріжжі,* ***затоптало в багно,*** *але вона вже підвелася* (Кучер, Золоті руки, 1948, с. 3); — *Чи чули ви, як тільки що говорили там, як карали нас, як* ***топтали нас в грязь?*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 262); *Всю душу мені перевернула* [Хівря], *всю гідність мою чобітьми* ***в багнюку затоптала*** (Збанацький, Єдина, 1959, с. 142); [Віталій:] *Не деріть так високо носа, а дивіться під ноги, щоб часом не спіткнулись та не впали в помийницю з тими* ***помиями,*** *що зараз* ***виливаєте*** *на голову мені, братові, його дитині!* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 224); [Маруся:] *Василю! Змовчи, будь ласка, не* ***неси хули...*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 98); [Матушка ігуменя:] *На кого ти* ***хулу точиш,*** *чиє святе менння безславиш?* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 359); — *Чим я провинився, кого забив або запалив, щоби мене перед цілою громадою* ***виставляли на публіку?*** (Франко, 1, 1955, с. 148); *На дорозі мене перейшла та й* ***публіку*** *з мене* ***робить*** (Франко, 1, 1955, с. 83).

ГАРНИЙ — (про людину) ні в казці (казках) не сказати, ні пером написати, *нар.-поет.*; **хоч з лиця воду пий (води напийся),** *нар.-поет.*; **хоч картину малюй; хоч ікону малюй,** *заст.*; **хоч у рамці (рямця) вправ; хоч куди: як сонце; як зоря; очей (ока) не відірвати (не відірвеш, не відвести)** від кого; **брати на себе очі; хоч малюй, хоч цілуй,** *жарт.*

Ястшембський похвалився їм, що знайшов собі таку дівчину-красуню, за яку ***ні в казках не сказати, ні пером написати*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 176); — *Молодиця ти гарна, кругом бігом, а* ***з лиця хоч воду пий...*** (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 225); — *Гарний,* ***хоч з лиця води напийся,*** *ще й до того розумний* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 226); *Дівка* [Гафійка] *здорова, чиста,* ***хоч води напийся.*** *Недурно парубки зазираються на неї* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 14); *Йому* [Вараві] *подобається і їхня* [братів Щербин] *ніяковість, і їхня упертість,*

*і **молода сила, що проглядає навіть крізь незграбну нужденну одежу. «Одягни їх по-людськи — і хоч картану малюй»*** (Стельмах, 1, 1982, с. 100); *От і **почав свою скриню** перебирати і таким вийшов, **хоч ікону малюй** та в церкву неси...* (Стельмах, 4, 1983, с. 50); *Зате в Степана Семеновича дочки — кожну **хоч у рямця вправ*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 107); *А Іван парубок — **хоч куди*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 104); *А дівчина була — **як сонце*** (Марко Вовчок, 1, с. 39); [Василь:] *Ти як зоря на небі — од тебе **не одірвеш і ока*** (Старицький, 3, 1964, с. 53); *Він* [син] *у неї красень, що брови, а що личко гоже, від такого **очей не одведеш*** (Збанацький, Пригоди Івана Коструба, 1984, с. 125); [Химка:] *Та й красивий же, вражий син, який! Так і бере **на себе очі*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 208); *У гніву, зопалу не завважила* [молодиця], *що коло дверей стоїть такий галансць* [елегантний хлопець] — ***хоч малюй, хоч цілуй*** (Марко Вовчок, 6, 1956, с. 284).

ГІРШИЙ — і в слід не вступить кому, чому, чий; [і] **у (в) підметки не годиться** кому; [і] **нігтя (мізинця) не варт (вартий)** чийого.

*Що там за сильний ярмарок став у тому Довгопіллі! Куди нашому! **І в слід не вступить*** (Нечуй-Левицький, 1, 1956, с. 57); *Він сидів на зігнутій до самої палуби нозі, і всі еквілібристи світу **не годилися** йому **й у підметки...*** (Затребельний, 6, 1981, с. 96); [Ганна:] *Ховатимеш очі від людей та щоразу оглядатимешся, щоб яка-небудь мерзота, когра **не варта твого нігтя**, не осоромила тебе привселюдно!..* (Кропивницький, 2, 1958, с. 59); *Хіба вона* [Нюра] ***варта** Ясногорської? **Мізинця не варта...** Ми з вогню не вилазимо, а Нюра наша більше за кавалерами бігає...* (Гончар, 3, 1959, с. 329).

ГЛАДКИЙ — (про дуже товстих людей, *зневажл.*) **як барило; як бодня; як (трохи) не лусне; шия (в'язи) хоч обіддя гни; в свою шкуру не потовпиться.**

*Опухлі очі, як в сови, і ввесь обдувся, **як барило*** (Котляревський, 1, 1952, с. 91); *Сама [Олена] товста, **як бодня, а шия хоч обіддя гни*** (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 265);— *Поглянь на нього, чорнобородого — **як не лусне!*** (Донченко, 3, 1956, с. 97); — *Я б радніший мовчати, **але ми пухнемо з голоду, а він*** [Бжозовський] ***такий гладкий, що в свою шкуру не потовпиться*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 60).

ГЛЯНУТИ — звести (підвести) очі на кого, на що; **кинути оком (очима)** на кого, на що; **блимнути очима** на кого; (подивитися непривітно, злісно) **пропекти поглядом** кого.

Звела очі**, аж проти мене, на липовій лавці старий, старий дід* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 10); *Він* [Сава] ***підвів на неї очі (Кобилянська, 2, 1962, с. 280); *Колись Юпітер ненароком З Олімпа глянув і на нас; І **кинув в Карфагену оком**, Аж там троянський мартопляс...* (Котляревський, 1, 1952, с. 79); *Саїб поздоровкався і **кинув очима** по хатині* (Нечуй-Левицький, 2, 1977, с. 349);— *«Оратор, оратор»,— злісно шипів якийсь здоровенний чорний хлоп і **блиснув** на нього **очима**, коли він озирнувся* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 211); *Кульбака зверхньо глянув на геть зніченого Карнауха, свого шашкового партнера, що так невдало дебютував на ниві тайнопису, **пропік** його **поглядом**...* (Гончар, 6, 1979, с. 63).

Пор.: ДИВИТИСЯ.

ГНІВАТИСЯ — важким духом дихати на кого; **вогнем (пеклом, полум'ям) дихати** на кого; **бісом дивитися** на кого; **скреготати зубами; рвати й метати; кидати вогнем-блискавицею; кидати (вергати) громи (громами); впадати в гнів.**

— *Що то за чоловік, що **важким духом дихав*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 28); *Пересваряться всі, перегризуться, **вогнем дишуть** одна на одну, усі сердиті* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 156);— *В мене свекруха*

*люта змія: ходить по хаті, **полум'ям на мене дише**, а з носа гонить дим кужелем* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 347);— *Раду на мене **пеклом дише** за свою — цур їй! носату циганку та голомшить молодицю ні за що, ні про що* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 102);— *А я йому, що? Йому не вгодиш: переступи — зле; недоступи — зле; все **бісом дивиться*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 29);— *Цілий вік продержу у дівках, хай і коса посічеться непокритою! — **скреготів** він зо зла **зубами*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 369); *Армія окупантів не виконувала наказу свого командування... Генерал д'Ансельм — командуючий окупаційною армією — **мав підстави рвати й метати, мав причини вергати громи*** (Смолич, 5, 1959, с. 617); *Держдепартамент **кидав вогнем-блискавицею**... з приводу того, що в одному з повідомлень московського радіо нагадувалось про причетність ЦРУ до вбивства Патріса Лумумби* (Рад. Україна, 24 лют., 1983, с. 3); *Меланя характеру була лагідного, ніколи **в гнів не впадала*** (Смолич, Мир хатам — війна палацам, 1958, с. 40).

Пор.: СЕРДИТИСЯ; ОБРАЗИТИСЯ.

ГОВОРИТИ — 1. (усно повідомляти що-небудь) **вести мову (річ)**; (голосно висловлюватися, переходячи на крик) **здіймати голос**; (починати говорити) **здіймати річ; заводити мову**; (продовжувати говорити) **вести далі**; (говорити скупо, нехотя) **ронити слово (слова)**; (промовляти швидко, часом недбало або час від часу) **кидати слово (слова)**; (вставляти в чию-небудь розмову свої слова, перебивати чиюсь мову) **вкидати (укидати, докидати, увертати, уставляти) слово (слівце)**; **впадати в річ** к о м у, ч и ю.

*Довкола відбуваються такі події, а він **веде мову** про дурниці* (Собко, Срібний корабель, 1961, с. 130);— *А **знаєш**, Тимофію, куди ходім? — перегодя трохи, **веде річ** Пацюк.— До пана!* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 221); [Л ю б о в (*гнівно **здійнявши голос***):] *Ідіть від мене краще, не ставайте між нами* (Леся Українка, 2, 1951, с. 75); *...Коли Остап... **здіймав річ** про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували* [співчували] *йому* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 339); *Мало не з кожним зайжджим **заводить** Демид **мову** про того свого генерала і дивується, що ніхто про нього не чув і не знає* (Гончар, Тронка, 1963, с. 69);— *Були раніше і в мене промахи,— **вів далі** Гаркуша* (Гончар, Таврія. Перекоп, 1957, с. 34); *Учитель, сивий, згорблений, з пожовклим лицем і очима, повними невимовної туги, лише зрідка **ронив** якесь **слово*** (Журахович, Вечір над Орількою, 1958, с. 279);— *Цієї людини ніколи не зустрічала,— тихо **ронить слова** Тамара* (Хижняк, Тамара, 1959, с. 125); *Стояла там Ганнусенька і **кидала слова*** (Тичина, 2, 1957, с. 11); ***Кине слово** — і в серці пожар* (Воронько, Драгі другарі, 1959, с. 108); *І тільки Храпков **вкидав** одне **слово** зацікавлення, як ті обидва вмикалися, ніби й увесь час вони втрьох сперечаються на ту ж тему* (Ле, Роман міжгір'я, 1953, с. 480); *Пан хвалиться виграшем, панич — нежданим гостюванням, а вона* [пані] *і собі **слово уставить*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 161); *Я був малий і рідко **докидав** своє **слівце** про очерет, про став* (Рильський, 1, 1946, с. 274); *Більшала купа людей; довго слухала мовчки; потім хтонебудь **увертав** і своє **слово*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 282); [Д ж о н а т а н (*тихо до Річарда*):] *Але ж, брате, **впадати в річ** старому — як же можна* (Леся Українка, 3, 1952, с. 64).

2. (говорити невиразно, нерозбірливо, мимрити) **ковтати (жувати) слова**; (ледве розтуляючи рота від гніву, презирства) **цідити** [слова] **крізь (через) зуби; крізь зуби казати**; (гугнявити) **балакати в ніс**.

— *А ти хто така? — трохи згодом питає він, **ковтаючи слова*** (Панас Мирний, 1, 1969, с. 38); — *А-а, ну, це, знаєш...— Діжа **жував слова**. Він наче подавився кісткою від риби* (Загребельний, День для прийдешнього, 1964, с. 317); *Вона* [Маланка] ***цідила слова**, немов отруту*

(Коцюбинський, 2, 1955, с. 29); ...*Говорить, неначе слова через зуби цідить, ще й не договорює думок* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 69); *Особливо Підпара ненавидів бідних. Зсував густі брови і з презирством цідив крізь зуби:— Голота! Що воно має...* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 52); *Він було казав що-небудь крізь зуби так, що не можна було розібрати* (Григоренко, Вибрані твори, 1959, с. 134); *Якщо пана гетьмана долав з остуди нежить і Однокрил ставав на час гугнявим, починали балакати в ніс і полизачі* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 97).

3. (говорити щось незначне, несерйозне, пусте) **теревені правити (розводити, точити, гнути, плести); теревені-вені правити,** *рідко;* **ляпати (лопотати, лепетати, ляскати, плескати, клепати, молоти, плести) язиком;** (довго говорити про щось неістотне, беззмістовне; базікати) **мозолити свій язик; чесати язика; переливати з пустого в порожнє;** (проводити час в розмовах про щось незначне, смішне, несерйозне) **точити ляси (баляси, баляндраси, баляси та баляндраси); брехні точити (справляти, терти); боби (на бобах) розводити; бали точити (розводити); ханьки м'яти;** (дотепно вигадувати щось) **заливати гусара; байки (казки) розповідати (повідати, говорити, гнути, плести, правити).**

Він [Хома] *без угаву правив теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами* (Гончар, 3, 1959, с. 54); *Мітинг тягся недовго. Новий комісар багато не балакав. Партизани теж не любили теревені розводити* (Яновський, 1, 1958, с. 107); *Пасажири точили теревені про цю станцію, про потяг, про ціни на борошно й залізничні квитки* (Досвітній, Вибране, 1959, с. 102);— *Годі вам теревені гнуть,— гукнув Барило,— прислухаючись...* (Стороженко, 1, 1957, с. 390);— *Про тебе теревені плів Ляссота і Левассер Боплан байки складав* (Зеров, Вибране, 1966, с. 31);— *Тут треба щось робити, а не теревені-вені правити* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 113—114); [Зіна:] *Я так не люблю, не терплю тих, що надто язиком ляпають* (Корнійчук, 2, 1955, с. 101); [Іван Андрійович:] *Тільки ж я вас прошу.., не лопотіть язиком багато* (Старицький, Вибране, 1959, с. 203); [Феська:] *Все мені* [Рябина] *своїм п'яним язиком таке лепече, що й вимовити встидно!* (Франко, 9, 1952, с. 392); [Ліна:] *Ти мені, задрипанко, дивися: перед паничами зуби не скаль і язиком не ляскай!* (Мамонтов, Твори, 1962, с. 215);— *Є ж таки пустобрехи на світі: не зна нічогісінько, темний, як ніч на Купалу, а почне плескати язиком — академік та й годі* (Муратов, Буковинська повість, 1959, с. 49); *Язиком що хоч клепай, а руки при собі тримай* (Номис, № 3810); *Шарлота за той час голосно молола язиком, розкидала руками, вигиналася.., але на неї не зважали* (Мартович, Твори, 1954, с. 299); *Його* [Михайла Івановича] *підтримали й інші. Нема чого, мовляв, даремно плести язиком* (Збанацький, Єдина, 1959, с. 96); *Як би там не мозолили свої язики папські алілуйщики, але політика Ватікану і далі йтиме у фарватері найреакційнішої імперіалістичної політики* (Мельничук, Обличчя божого воїнства, 1960, с. 41);— *Не має хтось роботи, то й чеше язика, мов на нього лизак напав* (Стельмах, 1, 1982, с. 531);— *Кажуть, що жінки люблять поговорити. А ви, мужчини, переливаєте з пустого в порожнє ось уже чималий час* (Яновський, 2, 1954, с. 145); *Він* [дід Кузьма] *точив ляси, оповідаючи всілякі смішні побрехеньки, жартом розважаючи всіх, хто потрапляв до його компанії* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 471); *А Бонковський, незважаючи на сватів, точив баляси й реготався до Олесі* (Нечуй-Левицький, 1, 1956, с. 59); *Хто баляндраси точить, хто лає подушне й мирське* (Гребінка, 1, 1957, с. 85); *Далі Максим уже орудував бесідою: точив баляси та баляндраси* (Панас Мирний, 2, 1954, с. 115);— *А чи не пора б вам кинути брехні точити та заходитись коло роботи? — мовив Корж* (Добровольський, Тече річка невеличка, 1961,

с. 34); [Хведір:] — *Іван!.. Що нам тут* ***боби розводити?*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 213); [Рябина:] *Ех, буду я з тобою тут* ***на бобах розводити*** (Франко, 9, 1952, с. 40);— *До світу бали точать, а до півдня вилежуються* (Васильченко, 1, 1959, с. 271);— *Чого мовчиш, бабо? — Нема мені про що з тобою* ***бали розводити*** (Стельмах, Велика рідня, 1951, с. 651);— *Сидять у своїй скоті на Чортомлику та з нудьги* ***ханьки мнуть*** (Мордовець, 1, 1958, с. 104); *В'язні пересміюються, Іван підморгує мені, мастак, мовляв, цей староста,* ***вміє гусара заливати*** (Збанацький, Єдина, 1959, с. 167);— *Майстер він* ***говорити казки,*** *миляну пускать баньку* (Франко, 12, 1953, с. 498); ***Розповідав*** *Троць дівчатам* ***байки...*** (Бабляк, Вишневий сад, 1960, с. 44); *Він* [Охрім] *знову* ***байки повіда,*** *а в бороді — усмішка* (Малишко, 1, 1956, с. 309); *Та що се ти мені* ***байки плетеш,*** *на глум здіймаєш, чи смієшся в вічі* (Леся Українка, 2, 1951, с. 194).

4. (говорити щось беззмістовне) **городити теревені (дурниці); гнути всячину; плести (верзти) нісенітниці (нісенітницю, небилиці); смаленого дуба плести (правити); плести харки-макогоненки; розказувати (наговорити, набалакати, намолоти, наплести) сім (десять) мішків (кіп, лантухів, три мішки) гречаної вовни [і всі неповні]; наговорити (розказати) [, що] на вербі груші [ростуть, а на осиці кислиці (а на сосні яблука)]; гнати (погнати, гонити, плести) химери; ахінеї (ахінею) гонити (нести, вернути, здіймати); харамани (хармани, фарамани) плести (гнути); сон рябої кобили розказувати; химині кури розводити; про химині кури торочити.**

Нестор дивився на неї, як на дитину, яка ***городить теревені*** (Вільде, Сестри Річинські, 1958, с. 572);— ***Дурниці*** *ти, Парамоне,* ***городиш,*** *все тобі жарти на умі* (Яновський, 1, 1958, с. 459); *Регочуться люди дуже, мов бджоли гудуть, вигадують штуки і* ***всячину гнуть*** (Гребінка, 1, 1957, с. 85); *Вона* [Соломія] *сідала на лаві, а він* [Остап] *мовчки дивився червоними з гарячки очима або* ***плів нісенітниці*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 372); — ***Плетеш небилиці,*** *Гаво,— скрикнув Вовкун* (Франко, 3, 1950, с. 18); [Друга дівчина:] — *І не сором тобі, дівці, отаку* ***нісенітницю плести?*** (Васильченко, 3, 1960, с. 11); ***Смаленого дуба плете*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 172); [Лицар:] *Нема ніде нічого, а вона якогось* ***дуба смаленого править*** *та обіцяє груші на вербі!* (Леся Українка, 2, 1951, с. 194); *Вона* [Олександра] *й на хвилину невгавала, усе* ***плела харки-макогоненки, розказувала сім мішків гречаної вовни*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 63); *Певне, ніхто не вмів краще за Нестора* ***намолоти*** *при відповідних обставинах* ***сім мішків гречаної вовни*** (Гончар, Таврія, 1962, с. 14—15); — *Та з цього й кінь би сміявся —* ***наплели ось сім мішків гречаної вовни...*** (Козланюк, Юрко Крук, 1957, с. 497); *Я* ***наговорив*** *їй* [сестрі] *про тебе в листах* ***сім мішків вовни*** (Колесник, Терен на шляху, 1975, с. 57); *За якусь хвилину ця химерна дівчина* [Катря] ***наговорила сім кіп вовни — і всі неповні*** (Речмедін, Вогонь батькових ран, 1971, с. 45); — *Годі тобі* ***дівчино! Ти розкажеш такого, що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 319); [Оленка:] — *Вже ви, мамо,* ***наговорите на вербі груші, а на осиці кислиці*** (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 499); *Катулле бідний, вже* ***химери гнать*** *годі, бо те, що втратив ти, пропало навіки!* (Зеров, Вибране, 1966, с. 203); ***Химери плели*** *ж на нас усі, хто в лаки, в лоски обкрилися — меншовики, есери — буржуазії кляті підголоски* (Тичина, 1, 1957, с. 206); *А то сидить в брилі, в кереї, З товстою книжкою в руках, І всім, бач,* ***гонить ахінеї,*** *І спорить о своїх правах* (Котляревський, 1, 1952, с. 252); ***Щоб здіймати ахінею*** *— треба ж бути не при собі!* (Тичина, 2, 1957, с. 92); ***Верне всяку ахінею,*** *аж шипить чорнильний гад...* (Білоус, Зигзаг, 1956, с. 100); *Злізають живо старости,* ***ведуть Трохима із собою і стали хармани плести*** *перед бага-*

тим Лободою! (Руданський, 1959, с. 63); [Старшина:] *Ну, це ти почала* ***розказувати сон рябої кобили*** (Кропивницький, 1, 1958, с. 507); *— Ти мені, Бреус, не кажи,— вигукнув тоненьким голоском Тягнирядно. ...Йому правду кажуть, а він* ***химині кури розводать*** (Добровольський, Очаківський розмир, 1965, с. 229); *— Ат, покинь мені про* ***химині кури торочити.*** *І в своїх місцях при батькові тобі хватило б самогону, землі та молодиць* (Стельмах, 3, 1983, с. 301).

5. (говорити багато і швидко) **сипати словами (слова) [як (мов, наче, неначе) горохом (горох)]; як горохом обсипати; захлинати словами.**

Він ***так здавався і нікчемний,*** *Та був розумний, як письменний,* ***Слова так сипав, як горох*** (Котляревський, 1, 1952, с. 107); *Тим часом Волочиха* ***сипала словами, наче горохом...*** (Нечуй-Левицький, 3, 1956, с. 213); *Вже він* [Гарик] ***сипав та сипав ті слова, мов горох з мішка*** (Чабанівський, Тече вода в синє море, 1961, с. 107); *Півники-самохвали і собі пристали,* ***як горохом обсипають,*** *сміються, гукають* (Глібов, Вибране, 1957, с. 176); [Голова:] *...Ти, браток, поменше б говорив.* ***Сиплеш, наче горохом,*** *біс не розбере* (Корнійчук, 2, 1955, с. 17); *Віта* ***сипала словами,*** *сміялася, обнімала, не даючи Ані й отямитися* (Рябокляч, Жайворонки, 1957, с. 158); *Жінки, аж* ***захлинаючись словами,*** *навперебій виливають їй своє обурення* (Гончар, Тронка, 1963, с. 90).

6. (говорити одне і те ж) **заводити (затягувати, затягти) своє (своєї); товкти (твердити, торочити) своє (одно);** (набридливо повторювати те саме) **жувати (пережовувати) жуйку (жвачку, клоччя, вовну, мотлох і т. ін.).**

— Та я ж не комсомолець,— знов ***заводить він своєї*** (Гончар, Людина і зброя, 1960, с. 36); *Коли попереду проступили з темряви будинки селища, вона пішла зовсім повільно і знов* ***затягла своєї:*** *— Засиділись мало не до півночі* (Шовкопляс, Інженери, 1956, с. 104); *— Куди ж я піду? — знов я їм* ***своє товчу*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 166); *Данило Самійлович* ***твердив одно:*** ***«Швидше віддайте її за мене!»*** (Марко Вовчок, 2, 1955, с. 231); *— Майте, дівчатка, витримку, майте терпіння! —* ***твердив своє*** *Мокеїч* (Гончар, 1, 1959, с. 39—40); *— Всі, та не всі,—* ***торочила своє*** *Галина* (Збанацький, Малиновий дзвін, 1958, с. 31); *...Каутський, на основі явно шахрайського тлумачення однієї фрази з моєї промови, внушає німецьким читачам думку, ніби в Росії фабрики передаються окремим робітникам! І Каутський після цього на протязі десятків і десятків рядків* ***жує жуйку*** *про те, що фабрики не можна передавати робітникам!* (Ленін, Повне зібр. творів, т. 37, с. 313); *З того часу, як він* [дядько] *перебрався до Зарванець, на село, почав потроху читати; і так уважно читає, що що де не вичитає, те пам'ятає і двічі, як корова* ***жуйку, пережовує*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 467); ***Олег Синиця тим часом жує вже жвачку,*** *повторюється: — Тут виступав шановний Родіон Калістратович.— Зал весело гомонить, не слухає Синицю...* (Большак, Аста ла віста, 1967, с. 167); [Лев:] *От ліпше заберуся до роботи,* ***як маю тут жувати клоччя*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 227); *Каутський* ***в*** *сотий раз неймовірно нудно, в цілому ряді параграфів, жує і* ***пережовує*** *старий* ***мотлох*** *про* ***відношення*** *буржуазної демократії до абсолютизму і середньовіччя!* (Ленін, Повне зібр. творів, т. 37, с. 230).

7. (говорити гнівно) **кидати (вергати) громи; метати громи й блискавки.**

....Командуючий окупаційною армією мав підстави рвати й метати, ***мав причину вергати громи*** (Смолич, 5, 1959, с. 607); *— Ви, шановний добродію,.. не раз...* ***кидали громи*** *на нелюбих вам поетів або артистів* (Франко, 16, 1955, с. 293); *І Панас Максимович знову почав* ***метати громи й блискавки*** *на непокірного сина* (Минко, Ясні зорі, 1951, с. 224);

Він ***блискавки метав, повчав мене*** *сердито, поплескав по плечу й простяг мені...* [осел] ***копито*** (Іванович, Перебендя посміхається, 1960, с. 54).

8. (чистосердечно розповідати комусь про що-небудь) **відкривати (відкрити) душу (серце)** к о м у; **звіряти (звірити, виливати, вилити) душу (серце)** к о м у; (повсюдно розголошувати) **у великий дзвін дзвонити; в усі [дзвони] дзвонити.**

Скільки ж то разів, зустрічаючись на вулиці, хотів промовити до неї, ***відкрити*** *їй своє* ***серце*** (Франко, 6, 1951, с. 249); *У Орисі не було такої подруги, що їй могла б* ***вона звіряти*** *свою* ***душу*** (Грінченко, 2, 1963, с. 112); *Пройшло немало днів, поки той хлопець і дівчина одне одному свої* ***серця звірили*** (Цюпа, Три явори, 1958, с. 13); — *Дай мені адресу якої-небудь учительки або агрономші.— Для чого? Напишу їй листа.* ***Виллю душу*** (Гончар, 1, 1954, с. 23); *Нащо то* ***в великий дзвін дзвонити?*** (Франко, Галицько-руські народні приповідки, 1905, с. 505); *Не пасивність повинні проповідувати ми.., ні, ми повинні* ***дзвонити в усі дзвони*** *про необхідність сміливого наступу...* (Ленін, Повне зібр. творів, т. 13, с. 351);— *Тоді їдь. Дивись лишень, парубче,* ***не в усі дзвони!*** — *гостро наказує Роман* (Стельмах, 1, 1982, с. 87).

9. (розмовляти з ким-небудь) **заводити (завести, розпочати) розмову (балачку, балачки); вести розмову (бесіду, балачки); точити балачку; справляти балачку; розводити балачки; вдаватися (заходити) у (в) розмову (в бесіду); вступати (встрявати, устрявати) до розмови (в розмову, в балачку).**

Ми інколи в окопах ***заводили розмову*** *про війну, про те, кому вона потрібна* (Колесник, На фронті сталися зміни, 1959, с. 12); *Дідок, виявляється, волосний писар.* ***Заводимо балачку*** (Васильченко, 4, 1960, с. 19); *Я вже приятель Кузьменків. Вставши рано,* ***розпочав*** *з ним* ***балачку*** *про ловлю птиць* (Рильський, Бабине літо, 1967, с. 62); *Чіпка з Грицьком* ***ведуть розмову*** *про хазяйство* (Панас Мирний, 2, 1954, с. 254); [П а р в у с:] *Дивно! Патриції, замість іти на збори,* ***ведуть*** *якісь* ***балачки*** *по кутках!* (Леся Українка, 2, 1951, с. 427); *До столу, тепер уже килимом застеленого, знов сіли старі,* ***точили*** *не закінчену за вечерею* ***балачку*** (Головко, 2, 1957, с. 65);— *Ми, жінки, цікавіші од вас і не всі любимо тільки* ***справляти балачку*** *про квітки та вишивання* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 156); *Старшина далі не став порожніх* ***балачок розводити*** (Гордієнко, Чужу ниву жала, 1947, с. 45);— *Я* ***теж колись*** *учився трохи катехізму і знаю, що вдаватись у розмову з безвірниками — дуже важкий гріх. Адже при сповіді ксьондз запитає вас, «чи не* ***заходили в бесіду*** *з нараженням на небезпеку святої віри?»* (Вільде, Сестри Річинські, 1958, с. 376); *Митю Михайло Іванович любить сердечно і часто* ***заходить*** *із ним у довгі* ***розмови...*** (Рильський, Вечірні розмови, 1964, с. 54); *Я мусила* ***вступити в розмову*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 575); *Його ображало, що якийсь наймит...* ***устрявав до розмови,*** *як з рівним* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 140); *Підсовувалися й сусідні гуртки,* ***встрявали в балачки*** *і так захоплювалися ними, аж до лайки...* (Ле, Роман міжгір'я, 1953, с. 234).

10. (не виявляти стриманості в розмовах) **давати волю язикові; розпускати язика (губу);** (подовгу сперечатися) **розводити дискусію.**

Але Марта була не з таківських: ***вона говорила,*** *й говорила багато, а як більше сердилась, то більше* ***давала волі*** *своєму* ***язикові*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 58); — *Але ж і ти, Марто, й справді велика брехуха,— вже дуже* ***розпустила язика!*** — *сказав Мельхиседек до своєї жінки* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 99); [Д з в о н а р с ь к а:] *Ах ти... ще сміє, мовляв, на моє звання* ***губу розпускати*** (Старицький, 3, 1964, с. 89); [М і л і ц і о н е р:] *Громадяни, давайте не будемо* ***розводити дискусію.*** Підпишіть протокол (Корнійчук, 1, 1955, с. 286).

11. (висловлюватися відверто, прямо) **викладати на чистоту; різати правду в вічі; різати правду-матінку [в очі (у вічі)]; називати речі своїми (їх) іменами; ставити (поставити) крапку (крапки) над «і».**

[Горлов:] *Це ти* [Огнев] *куди гнеш? **Викладай на чистоту*** (Корнійчук, 2, 1955, с. 22); *Різкий на язик, грубуватий, як усі сини півдня, Селаброс часом грубо **різав правду в вічі** не одним панам* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 150);— *От тобі й родич Керенського, **ріже правду-матінку в очі!*** (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 104);— *Хай моя щиросердна відповідь не дивує і не обурює вас: буду **різати правду-матінку у вічі*** (Стельмах, 4, 1983, с. 173); [Скарбун:] *Ви відповідаєте за свої слова?* [Назар:] *Я **називаю речі їх іменами*** (Зарудний, Антеї, 1961, с. 15); *Рано, мабуть, **ставити крапку** в цій давній історії. Спочатку треба **поставити** усі **крапки над «і»**, гуртом вимести сміття, нагромаджене в мовчанні, пасивному споглядданні і двозначності позицій* (Рад. Україна, 28 серп., 1976, с. 2).

12. (говорити марно, попусту) **на вітер говорити (кидати слова); кидатися словами (словом).**

[Марусяк:] *Бо знай, небого, я **на вітер говорить** не вмію* (Франко, 9, 1952, с. 313); *Він* [доктор] ***говорить,** аби язик вертівся,— так собі,— **на вітер*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 129); *Українські колгоспники не раз ділом доводили, що вони не **кидають слів на вітер*** (Рад. Україна, 21 квіт., 1959, с. 1); ***Слова на вітер** поліцейське начальство не **кидало*** (Збанацький, Пригоди Івана Коструба, 1984, с. 86); *Ніяка поважаюча себе людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й **кидатись** нерозважним **словом*** (Яновський, 2, 1954, с. 114).

13. (говорити щось неприємне, дошкульне, в'їдливе) **жалити язиком; голки заганяти; пускати шпильку (шпильки) кому; квітку пришпилити.**

— *Ви їх краще не чіпайте,— озвався парубійко.— Наші гектарниці— аж **язиками жалять,** як оси* (Гончар, 6, 1979, с. 104); *Не одну, не дві **голки загнав** він і без того в уражене серце... Христя мовчала* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 16); *Інколи ж його просто гедзь нападав і тоді він ставав нестерпучим і **пускав** Раїсі **шпильки,** глузував з її екзальтації, осміював навіть її поверховність, сперечався проти того, що сам раніш обстоював* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 55); *А ятрівка — ...так та такого поприклада, таку **квітку пришпилить,** що і через тиждень сорому не збудеш* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 227).

14. (говорити щось дуже приємне) **з медом та маком промовити (сказати); мазати медом по губі (губах) кого; обливати (мазати) речі [солодким] медом; розпускати мед язиком.**

*«Правда моя, Парасю?»— **промовила** вона* [Палажка] ***наче з медом та з маком*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 11);— *Життя солодкого бажаю я всім так саме, як собі, і через те вас поспішаю **мазнути медом по губі*** (Самійленко, 1, 1958, с. 230); *Там пан-гаман по сто рублів дає пройдисвіту, що речі **медом маже*** (Глібов, Вибране, 1957, с. 251); *Мелашка прийшла додому, і свекруха справдила своє слово: од того часу вона знов **облила** Мелашку **солодким медом,** а полин неначе сховала десь у комору для Мотрі* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 394); *Кайдашиха взяла чарку в руки, і хоч була сердита, але таки не вдержалась і **розпустила** на всю хату **мед** своїм **язиком*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 364).

15. (сказати щось недоладне, недоречне) **попасти пальцем у небо; утяти (утнути) до гапликів; бовкнути (вистрибнути) як (мов) Пилип з конопель.**

[Усі:] *Ха-ха-ха! **Попав*** [Гнат] ***пальцем у небо!*** Тю! (Старицький, 3, 1964, с. 231); [Рябкова:] *Ну й **утяла до гапликів.** Музика — одне, а вона — друге...* (Старицький, 3, 1964, с. 548); [Грицько:] *Перше*

було мовчить-мовчить та як ***бовкне, то мов Пилип з конопель...*** (Старицький, 2, 1964, с. 461); *А на уроках він* [Вітя] *завжди про щось своє думає, а як спитають, завжди скаже не до речі, не до ладу,—* ***як Пилип з конопель вистрибне*** (Іваненко, Таємниця, 1959, с. 30).

ГОЛИЙ — (який не має на собі одягу) **[голий,] як (мов) бубон,** *зневажл.;* **голий, як (мов) турецький святий,** *жарт.;* **у чому (як) мати [на світ] народила (породила, спородила); у костюмі (в одежі) Адама (Єви, Адама і Єви),** *жарт.*

Скінчивши це потрібне діло,— коли Оникій Бевзь перед громадою лишився, ***голий, мов бубон, мов турецький святий,*** *голісінький, навіть* ***не в одежі Адама..,*** *— скінчивши пильну роботу, Мамай труснув буйним чубом, блиснув сергою,* ***вклонився в пояс*** (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1967, с. 155); *Треба буде одежі, бо з мене як знімуть казенну, то я остануся,* ***як турецький святий,*** буквально голий (Шевченко, 6, 1957, с. 138); *У трофейних бочках з-під пального грілася вода, голі —* ***як мати родила*** *— бійці милися на сонці, стриглися* (Гончар, 1959, с. 127); *Ханська сторожа вмить здерла з Івана Тюріна всю одіж, залишивши,* ***в чому мати породила,*** *й потягла на вулицю...* (Угляренко, Із дерева жалю, 1979, с. 204); *Перед людьми явився Плачинда,* ***в чому на світ мати породила*** (Стельмах, 1, 1982, с. 77); *Одежу прихопиш на руку і йдеш, як Єва. Кілометри можеш йти отак вподовж коси* ***в костюмі Єви,*** *не ризикуючи нікого, крім птахів, зустріти* (Гончар, На косі. Вітчизна, 1966, № 11, с. 31).

ГОЛОДНИЙ — (який відчуває сильне бажання їсти) **голодний, як собака; аж шкура болить; тягне за живіт кого; аж за печінки (за печінку) тягне; живіт присох (притягло) до спини (до хребта); вола б з'їв; (який зовсім нічого не їв) [й] ріски (рісочки, рисочки, рісоньки, крихти) в роті не було (не мав, не мала); [й] ріски (рісочки, рисочки, рісоньки, крихти) в рот не брав (не брала); росинки в роті не мати.**

— Поклади мене у віз із рибою.— Ай! Риба! По всій Польщі люди ***голодні, як собаки.*** *Рибу розкрадуть, і пана...* (Довженко, 1, 1958, с. 269);*— Вже од голоду* ***аж шкура болить,*** *— подумав Кайдаш* (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 268); *Він не їв цілий день. Його* ***тягло за живіт*** (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 300); [Ш и л о:] ***Аж за печінки тягне...*** *Ет, треба кінця покласти* (Старицький, 2, 1964, с. 139); [П и с а р:] *Чого той Сидір бариться,— уже* ***аж за печінку тягне!*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 67); *Деякі складалися по копійці купити булку, бо* ***за печінку тягло*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 447); *Ще й не такої заспіваєш,* ***як живіт присохне*** *до спини* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 75);*— А чи не розжився б я у вас на шматочок хліба? Вже* ***живіт до хребта присох...*** (Збанацький, Єдина, 1959, с. 55);*— Істоньки заманулося? — удавано співчутливим голосом перепитував він* [Степура].*— Животики, мабуть,* ***до спини притягло?*** (Нечай, Любов і пам'ять, 1984, с. 75); *Здається,* ***вола б з'їв...*** *і черствий хліб здавався смачним!* (Панас Мирний, 2, 1954, с. 145); [С т а р ш и н а (дивиться у вікно):] *Еге, вже сонечко високенько підбилося, а в мене ще* ***й ріски в роті не було...*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 239); *Цілий день в Єремії* ***й рисочки не було в роті*** (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 213);*— Ні, я так не можу... сили не стає... Скільки ж то день морились голодом..., а сьогодні* ***й рісочки в роті не було*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 98); *Нашвидку перекусивши, бо з самого ранку* ***крихти в роті не було,*** *Артем зразу ж пішов з дому* (Головко, 2, 1957, с. 526); *Я як ото випив вранці склянку молока, то більше* ***й ріски в роті не мав*** *— був тепер голодний, як арештант...* (Нестайко. Тореадори з Васюківки, 1973, с. 118);*— Люди скоро вечеряти муть, а я* ***й рісочки в роті не мала*** (Кучер, Голод, 1961, с. 55); [М а р т а:] *Скажіть хоч ви йому, Олексію Григоровичу!* ***Рісоньки ж***

у роті не мав від самого ранку (Мороз, П'єси, 1959, с. 232); *Хотіла* [Настя] *хоч перед екзаменами схуднути: поралась увесь день, мов у казані кипіла, **рісочки в рот не брала*** (Васильченко, 1, 1959, с. 220); *Четверо людей стояли в поросі серед дороги... Запалі очі їм хворобливо блищали.— Другий день **росинки в роті не мали**,— додав найстаріший і несміливо простяг руки* (Панч, 4, 1982, с. 160).

ГОЛОДУВАТИ — (бути тривалий час без їжі) **класти зуби на полицю**; **клацати зубами**; (обмежувати себе в їжі) **підтягати живіт**; **затягати (затягувати, підтягувати, стягувати) паски (пасок, поясок)**.

*Іще раз вона спече коржі, а тоді хоч **зуби клади на полицю*** (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 7); *То все ж таки йде студент-незаможник, подивиться у вікно в «Ренесансі», як там «почки соте» напинають, і все одно що наївсь... А так ходитиме та **зубами тільки клацатиме*** (Остап Вишня, 1, 1974, с. 203); *Там кухонь польових немає, в тилу владає інший світ. Згубив картки свої в трамваї, сиди і **підтягай живіт*** (Малишко, Серце моєї матері, 1959, с. 228);—*Ти в армії був на всьому готовому, а ми **підтягували паски*** (Чорнобривець, Пісні гір, 1958, с. 67); *Він* [Гітлер] *усе підпорядковував війні... Німці тільки й знали, що **затягували пояси** дедалі тугіше* (Загребельний, Європа-45, 1959, с. 219).

Пор.: ГОЛОДНИЙ.

ГОЛОСНО — (гучно, звучно, добре чутно — *з сл.* кричати, гукати і т. ін.) **на весь голос; на весь (ввесь) рот; не своїм голосом (*заст.* гласом); на все горло; як на живіт, *фам.*; як на пуп, *фам.***

*Василько почав шморгати носом, потім згадав, що цей дядько придавив йому руку, і заплакав уже **на весь голос*** (Панч, Гарні хлопці, 1959, с. 89); *Кайдаш і Лаврін... кричали **на все горло, змагались** разом з бабами й підняли такий гвалт на весь куток, що люди повибігали з хат* (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 339); *Деякі діти кричали **на весь рот*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 195); — *Господи! що ж це таке! де це ми! — крикнули оба **не своїм голосом*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 362); *Серед двору Василь насів Галю і чубив, та кричала **не своїм гласом*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 433); [Харитя:] *Ви тільки не гукайте так, **як на живіт**, то й буде добре* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 418); *Хлопець ріс крикливий і запальний. Як приходив час годуваться — кричав, **як на пуп*** (Тютюнник, Вир, 1964, с. 524).

ГРОШІ — нікчемний (презренний, погорджений) метал, *зневажл.*; (невеликі, мізерні кошти) **щербаті копійки**; (великі прибутки) **золотий дощ**, *книжн.*; (влада грошей, золота) **золотий телець (ідол)**, *книжн.*; **золоте теля**, *книжн., ірон.*

— *Батьки в наш час пішли такі, що не можуть своїх дітей до смерті догодувати! В поті чола мушу добувати свій хліб, щоденно мушу виборювати той **презренний метал**, якого мені, братці, часто бракує...* (Гончар, 5, 1979, с. 89); [Сімон:] *Він* [Євгеній] *і досі не хоче сказати, відки черпає той **погорджений метал**...* (Франко, 9, 1952, с. 10); *Не обмежуючи себе місцевою тематикою, митець* [І. Труш] *на свої **щербаті копійки** та на кошти друзів побував у Києві й на Чернечій горі* (Рад. Україна, 17 січ., 1969, с. 4); *Кривдно було слухати Валерикові, що Мурашкова велика вода **проллється золотим дощем** насамперед на довколишніх степових магнатів* (Гончар, Таврія, 1957, с. 176); *Думав про трагедію людей, одягнених у сірі шинелі, що тисячами гинуть щоденно «в ім'я **золотого ідола»**, як писалося в останній, переданій з заводу «Арсенал» листівці* (Бедзик, Украдені гори, 1984, с. 285);— *То як, Дмитре? — запитав Свирид Яковлевич.— Та як. **Золоте теля** облизало руки цьому начальству* (Стельмах, 2, 1982, с. 545).

Д

ДАВНО — (у далекому минулому) **во врем'я оно,** *заст., ірон.;* **во дні (в дні) они,** *заст.;* **в оний час,** *заст., уроч.;* **за царя Гороха [, як людей було трохи],** *жарт.;* **за царя Хмеля [, як було людей жменя],** *жарт.;* **за царя Панька (Томка) [, як була земля тонка],** *жарт.*

*Колись то ще, **во врем'я оно,** Помпілій Нума, римський цар... Втомившись пишучи закона, Пішов **любенько** погулять і одпочить* (Шевченко, 2, 1953, с. 335); *Старенька сестро Аполлона, Якби ви часом хоч на час Придибали-таки до нас Та, як бувало **во дні они,** Возвисили б свій божий глас До оди* (Шевченко, 2, 1963, с. 90); *Як **в оний час, так** і тепер на муку Віддав би ти апостолів своїх...* (Старицький, Поетичні твори, 1958, с. 73); [І в а н:] *Та й давно, то, мабуть, було, ще **за царя Гороха, як було людей трохи?*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 44);— ***За царя Гороха,** значить? — чухаючись, одказав Сидір* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 508); [І в а н:] *Давно це, братця, було, ще **за царя Хмеля, як було людей жменя*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 42); ***За царя Томка, як була земля тонка*** (Номис, № 6856); *Колись, ще **«за царя Панька, як була земля тонка»,** приходили до лиманів бердянських люди.., заривалися в калюжу, лежали під сонцем у тій густій багнюці й вилазили з неї дужими та кріпкими* (Остап Вишня, 2, 1974, с. 297).

ДАЛЕКИЙ РОДИЧ — (*перев.* про дуже віддалену або сумнівну спорідненість) **родич у десятому (восьмому, сьомому) коліні; сьома (десята) вода на киселі; через дорогу (вулицю) навприсядки,** *жарт., ірон.;* **коваль бабі рідний швець,** *жарт.;* **на одному сонці онучі сушили,** *зневажл.;* **нашим воротам двоюрідний сарай,** *жарт., ірон.;* **чорт козі дядько, його мама і моя мама у одній воді хустки прали,** *жарт.*

[Г о с т р о х в о с т и й:] *Для вас... я готовий познайомитись з вашими **родичами,** хоч би й **в десятому коліні*** (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 485); — *Хоч ми й живемо в одному селі, хоч ти мені, десь **у сьомому чи восьмому коліні,** навіть **рідною** доводишся, але від тебе ніколи я й доброго слова не почув* (Стельмах, Правда і кривда, 1961, с. 274); ***Сьома вода на киселі.** Так називають дуже далеких родичів* (Коптілов, У світі крилатих слів, 1968, с. 112); *Грабя, **«десята вода на киселі»,** надув свої губи, сидів мовчки, не випускаючи з рук шапки і поглядаючи на двері* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 245); *Мені казали, що ви родичі.— Такий він мені родич, як **десята вода на киселі*** (Гуреїв, Осінні квіти, 1977, с. 148); — *Аякже, родич! **Коваль бабі рідний швець, через дорогу навприсядки!** — відповів він українським прислів'ям, і над солдатськими головами прокотився регіт* (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 103); *З родичів вона найближчих,— майже **через вулицю навприсядки,**— та все ж варто знайти* (Гончар, Берег любові, 1976, с. 44);— *Володику, так ми ж з тобою майже родичі. **Через дорогу навприсядки*** (Сологуб, Чесність, 1975, с. 171); *Близька рідня — **на одному сонці онучі сушили; Нашим воротам двоюрідний сарай;** Такий родич, як **чорт козі дядько; Ми свояки; його мама і моя мама у одній воді хустки прали*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 659—660).

ДАЛЕКО — (на великій відстані від кого-, чого-небудь) **на краю світу (світа); не близький світ; близький (близенький,** *діал.* **блигий, блигомий) світ,** *ірон.;* **близька сторона; у тридев'ятім (у тридев'ятому, у тридесятому, у якомусь) царстві [не в нашому господарстві],** *нар.-поет.,* **за тридев'ять (за сім, за тридесять) земель,** *нар.-поет.;* **за горами й долами,** *нар.-поет.;* **за морем (за морями); за горами;** (у глухому, необжитому місці, *груб., фам.*) **у чорта на болоті (на куличках); у чорта**

(у дідька) в зубах (на рогах); (в суворих необжитих краях, *ірон.*) **де козам роги правлять (утинають); де Сидір козам роги править; де волам роги правлять, а кіз кують підковами;** (у найвіддаленіших краях, *нар.-поет.*) **куди ворон і кісток не заносить (не занесе, не донесе, не доносив); де Макар телят пасе (не пас); куди (де) Макар телят не ганяв (не гонить);** (так далеко, скільки можна бачити) **скільки (куди, доки) око (зір) сягає (дістає, загляне, огляне, сягне, охоплює** і т. ін.): **скільки ока.**

— *Найдемо її* [Ярину] *і на краю світу! — насварився арапником на далину Омелян* (Стельмах, 5, 1983, с. 57); [Бичок *(лукаво):*] *Ой ні! Далека, далека сторона, аж* ***на краю світа!..*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 201); — *В'яжу і страх як боюся — **не близький світ** додому іти. Склала полукіпки вже поночі* (Стельмах, 2, 1982, с. 446); ***Не блигий світ** Гетьманське. Набив Чіпка добре ноги* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 172); [Галя:] *Зовсім ні! Там гарна вода.* [Наталка:] *Ха-ха-ха-ха!* ***Близький світ*** (Старицький, 3, 1964, с. 25); [Іван:] *Еге, **близенький світ!** Багато заробив?* (Кропивницький, Вибране, 1967, с. 26); — *А тепер ще плентайся до Гудзя!..* ***Блигий,** бач, **світ!** — сердився Грицько.— Душею наложиш через їх, проклятих!.. Та хоч би гроші давали* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 15); ***В тридев'ятім** славнім **царстві,** де колись був цар Горох, є тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох* (Леся Українка, 1, 1975, с. 330); *Очі видючі — **за тридев'ять земель** бачить* (Яновський, 1, 1954, с. 7); *Той пломінь у собі **за сім земель** поніс* [батько] (Рудь, Донецькі зорі, 1958, с. 3); *Знайшов собі він з чорними бровами дівчиноньку — нову весну знайшов, і зник навік **за горами й долами*** (Рильський, 2, 1960, с. 270); *Кузьмі здавалося, що Донбас **за морями** десь та **за горами** високими* (Григір Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, с. 24); [Галочка:] *Я знатиму, що і **за морем** ви за мною скучатимете* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 340); *Той блука **за морями,** Світ перепливає, Шука долі* (Шевченко, 1, 1951, с. 274); *І нидіє він десь там, в заулках, над Нетечею, у **«чорта на куличках»,** тоді як найкращий театральний будинок захлинається в «аксарінських» помиях* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 224); — *Бодай вже ти задубів, як маєш сидіти десь **у чорта в зубах!*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 29); — *Я знаю, що якби мій позов добувся до рук станового, то він би мене запровадив туди, **де козам роги правлять!..*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 384); — *Гулятимеш там, **де Сидір козам роги править*** (Панас Мирний, 1, 1954, с. 341); *Туди тебе зашлють, **де волам роги правлять, а кіз кують підковами*** (Номис, № 3631); *Це найвіддаленіші нетрі, не схожі ні на що в світі, звірині заповідники, ті місця, куди, як говорили в старі часи, **і ворон кісток не заносить*** (Довженко, 2, 1964, с. 80); *І кепсько ж вони* [станові, урядники, стражники] *з оцим ділом справляються! Скільки-то люду через їх відвідування пішло на казенні хліби, а дехто попхався аж туди, **де Макар телят пасе!*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 352); *Перелякані магнати Стали задом рачкувати Й опинились в грізний час. **Де Макар телят не пас*** (Іванович, Поезії, 1967, с. 101); *Стражник продовжував уперто дивитися на Лук'яна, а губи мало не казали: «...Мене не проведете. Уже не одного такого спровадив, **куди Макар телят не гонить!»*** (Панч, Синів не віддам, 1959, с. 61); *Підеш туди, **куди Макар телят не ганяв*** (Українські народні прислів'я, 1955, с. 270); *Оглянувся навколо. В полі, **куди й око сягало,** лежали глибокі сніги* (Збанацький, Єдина, 1959, с. 73); *Навколо, **куди сягав зір,** — все степ і степ, рівний, далекий, неосяжний* (Літературна Україна, 4 груд., 1962, с. 1); *І дивись: скинув* [Мирон] *рушницю на плече та й потяг подовж поля — **скільки оком зглянеш*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 94); — *Лише до цього обрію, тату, **доки око вхопить,** ці прикмети мають силу. А нам — що синоптик скаже* (Гончар, 5, 1979, с. 18); *Далеко внизу був берег, а да-*

лі — скільки око моє сягало — вилискувало синє море (Яновський, 2, 1958, с. 104); ***Скільки ока*** *— Дніпро перед нами лелів і байдуже котив свої хвилі* (Старицький, 1, 1963, с. 104).

ДАРЕМНО — (марно — *з сл.* пропасти, загинути, постраждати і т. ін.) **ні за що; ні за цапову душу; ні за пухлу душу; ні за понюх (понюшку) тютюну (табаки).**

— Пам'ятаю Устина. Хороший хлопець був! — Та тільки загинув ***ні за що*** (Головко, 2, 1957, с. 435); [Пузир:] *Пропало сто карбованців* ***ні за цапову душу*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 356); *Так і вийшло: зупинили мотоцикли* ***ні за цапову душу*** (Яновський, 1, 1982, с. 205); [Залітайко:] *Ех і становище. Гірше за губернаторське... Погибну* ***я ні за пухлу душу*** (Микитенко, 1, 1957, с. 292); [Бичок:] *А хіба я мало передавав старій грошима та хлібом? Та щоб так моє добро і пропало* ***ні за понюх табаки?*** *О ні!* (Кропивницький, 1, 1958, с. 466); *— Іншу думку маю: пропаде український народ* ***ні за понюшку табаки,*** *коли не буде сили великоруської за нами* (Панч, 4, 1982, с. 59).

ДЕШЕВИЙ — (нічого не вартий) **копійка ціна** чому; **[красна] ціна [в базарний день] — п'ятак** кому, чому; **ціна — ламаний гріш** чому.

— Та, власне, які то речі — старий костюм — ***копійка*** *йому* ***ціна,*** *кілька сорочок і ковдра* (Голованівський, Тополя на тому березі, 1965 с. 256); *— По гривеniку? — ...Твоєму богатирю* ***в базарний день красна ціна — п'ятак*** (Ковінька, Кутя з медом, 1960, с. 23); [Ельза:] *А що, коли Грета Норман все-таки піде грати в новий театр?* [Шредер:] *Коли це трапиться, то вам всім* ***ціна — ламаний гріш*** (Собко, П'єси, 1958, с. 163).

ДИВИТИСЯ — 1. (оглядати, роздивлятися) **обводити (обвести) поглядом (очима, оком);** (оцінюючи) **міряти (обмірювати, обміряти) поглядом (очима)** кого; (пильно, безвідривно) **не зводити (не знімати, не відривати) очей** з кого, з чого; **впинати (втуплювати, впирати, уп'ялювати, утоплювати, устромляти,** *рідко* **вривати** і т. ін.) **очі (погляд)** в кого, що, *рідко* на кого, що; **впиватися (упиватися, упинатися, уп'ястися** і т. ін.) **очима (оком, поглядом)** в кого, що; **їсти (поїдати, пожирати) очима** кого; (стежити, спостерігати за кимсь) **не спускати ока (очей)** з кого.

Стулила [Тоня] *злісно губи,* ***обвела*** *навкруги тоскним* ***поглядом*** (Васильченко, 2, 1959, с. 313); *Великими сірими* ***очима*** *Рубанюк* ***обводить*** *усіх, ніби запрошуючи тісніше збитись до гурту* (Цюпа, Назустріч долі, 1958, с. 82); *Рустем урвав і* ***обвів*** *слухачів* ***оком*** (Коцюбинський, 2, 1961, с. 198); *Партизани* ***міряли*** *малого* ***поглядом*** *і співчутливо радили підрости* (Яновський, 2, 1954, с. 11); *— Не пізнаєш мене? —* ***міряючи очима,*** *спитався Улас.— Господь тебе знає, хто ти. Багато вас швендяє тепер! — неласкаво одказала Марина* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 257); [Явдоха:] *Він* ***очей*** *з тебе* ***не зводить*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 43); *Дехто сказав, що дощів випадає мало, дехто зауважив, що бога «ми» прогнівили, а дехто — просто промовчав,* ***не знімаючи очей*** *із Семкового рота* (Яновський, 1, 1958, с. 98); *Соломія* ***не відривала очей*** *від берега* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 112); *Гальорка* ***вп'яла очі*** *на панів, розглядаючи їх, як цікавий, кольористий крам* (Васильченко, 1, 1959, с. 315); *Вона* [Ольга] *неначе чогось шукала на підлозі, так пильно* ***втупила очі*** *в неї* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 263); *Дійшло до того, що, проходячи двором, Морда нерішуче спинявся, підходив до Лазаря,* ***встромляв*** *у нього* ***очі*** *і щось хотів казати: ворушив губами, але мовчав* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 239); *Феред же зсунулось з її голови і впало додолу, а вона з жахом* ***втопила очі*** *у налиті кров'ю чоловікові баньки* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 129); *Панна Анеля* ***уперла*** *в мене здивовані* ***очі*** *з холодним блиском, а я почув одразу на кінчиках пальців її ребро*

(Коцюбинський, 2, 1961, с. 306); *Яків* ***устромив очі*** *не знать куди* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 227); *Марія стогнала, кидаючи головою то в одну, то в другу сторону, а Івоніка, присунувшися близько до постелі вмерлого і опустивши голову в руки,* ***врив погляд*** *у лице любимця і не рухався* (Кобилянська, 2, 1962, с. 223); *З переляком відскочила,* ***вп'ялившись*** *в нього свої* ***очі,*** *але майже в тій самій хвилині помчалася вперед* (Кобилянська, 1, 1962, с 381); *Офіцер* ***вп'явся*** *в Лялю* ***очима*** (Гончар, 2, 1978, с. 146); *Олеся нікого й не бачила, нікого й не чула, окрім одного Казанцева: вона* ***уп'ялася*** *в його лице своїми* ***очима*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 187—188); [Хведоска:] *Раз по раз, каже, як тільки він увійде в церкву, то так і* ***ввіп'ється*** *в мене* ***очима...*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 313); *Дивлюсь я — вона вже мене* ***їсть очима,*** *чую, я — вже й мене бере злість* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 11); *Вона* [жінка] *курила люльку й дивилася байдужо вперед себе, не дбаючи про те, що ціла громада чужих людей неначе* ***пожирала*** *її* ***очима*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 311); [Гордиля:] *Азо! Глянь бо, промов до його, ач, як громом прибитий, але* ***очима аж їсть*** *тебе* (Старицький, 3, 1964, с. 176); ***Мати не спускала очей з*** *Онисі: вона боялась, щоб Онися знов не понакладала гостеві в віз гарбузів* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 68).

2. (кокетливо поглядати, позирати) **стріляти (стригти, закидати) очима (оком)** на кого, куди; (раз у раз поглядати в різні боки) **прясти очима**; (поглядати час від часу, не затримуючи довго погляду) **кидати (скидати, окидати) оком (очима)** на кого, що.

На поминках у лісі їла [Рахіра], *як той голодний вовк, а очима лише то сюди, то туди* ***стріляла*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 261); [Одарка:] *А я вам кажу, що Оксана тільки удає з себе таку перебору, а вона на Вакулу давно уже* ***оком стріля*** (Старицький, 2, 1964, с. 68); [Пріська:] *Одначе і наш чистунчик щось почав* ***закидати очима*** *набік!* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 478); *Сягнисто ступаючи у своєму потертому єгерському галіфе,* ***все пряв*** [єгер] ***очима*** *вперед, і в руці у нього була — Ольга очам не повірила — мисливська рушниця* (Гончар, 5, 1979, с. 481); *Скрізь ярим* ***оком окидає*** [Турн] *Енея з військом узріває І репетує до своїх* (Котляревський, 1, 1952, с. 254); *Балабуха* ***кидав очима*** *то на матір, то на дочку* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 80); *Мотря... скинула* ***очима*** *на гостей* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 45); *Коли ж йому здавалось, що Іван або Каленик* ***скидали оком*** *на його руки, він кидав грати, засував руки в рукави або ховав позад себе і, сердитий, розлючений, виганяв їх із хати* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 252).

3. (презирливо, з ненавистю) **міряти поглядом (очима)**; (неприязно, сердито, вороже) **їсти (поїдати, жерти) очима** кого; **дивитися вовком (бісом, чортом)** на кого; **колоти (пекти, опалити) очима (поглядом)** кого; (дуже сердито, люто) **дивитися так, що аж молоко кисне; басом дивитися (поглядати).**

Сповненим ненависті ***поглядом міряє*** [Плачинда] *парубка і всю лють свого тіла вштовхує в короткі шипіння...* (Стельмах, 1, 1982, с. 46); *Вчорашні друзі* ***міряли*** *один одного* ***очима,*** *збираючись пустити в діло кулаки* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, с. 472); [Галя:] *Ух! Мало не з'їла* ***очима*** (Старицький, 3, 1964, с. 34); *«Пришелепуватий! Не голову, а баняк дірявий викапустив на плечах!» — визвірилась головиха й одним оком мене* ***поїдає,*** *а другим вулицю пантрує* (Стельмах, 4, 1983, с. 17); *Хліб з тобою почне жувати, і господаря* ***очима жертиме*** (Стельмах, 1, 1982, с. 67); *Вона* [панночка] *вже й* ***оком*** *своїм нас* ***пожерла*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 125); *Зяті* ***дивились на вихватька вовком:*** *раз у раз так* ***випадало,*** *що жінки їхні і Хима були в нього* [Андрія] *під поглядом* (Качура, 2, 1958, с. 9); [Бичок:] *...Бо зять твій щось до мене не такий став, як спершу, щось вже* ***бісом*** *на мене* ***дивиться...*** (Кропивницький,

Вибрані твори, 1967, с. 191); *Його обступили, питали, кололи очима* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 240); *Він* [Корній Кирилович] *звівся на ноги, крутий, зблідлий, урвав на півноті кашель, опік оратора чорними сердитими очима* (Збанацький, 1, 1974, с. 142); — *Спасибі, Тарасе Дмитровичу,— опаливши мене поглядом вдячно сяючих очей, сказала Ярина* (Збанацький, 1, 1974, с. 77); — *Яка вона пані гарна! — закинула молодичка.— Поможеться, що гарна! — гукнув Назар,— коли дивиться так, що аж молоко кисне* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 125); *Мовчить* [Гризота], *тільки дивиться басом та сопе* (Речмедін, Твій побратим, 1962, с. 20).

4. (здивовано, не розуміючи дивитися) **дивитися (задивитися, витріщити очі), як (мов) баран (теля, корова) на нові ворота**, *зневажл.*; **п'ялити очі на лоба; витріщити з дива очі;** (широко розкривши очі від здивування, жаху, гніву, несподіванки тощо) **вирячити (витріщити, вилупити,** *діал.* **вибалушити) очі (баньки, буркала),** *зневажл.*

Петро мовчав, тільки втелющився в Хлипала, мов баран на нові ворота (Збанацький, Єдина, 1959, с. 192); — *Ти чого стала та задивилася, як теля на нові ворота?* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 60); — *Карпе! Чого це ти витріщив очі на яблуню, наче корова на нові ворота? — спитав Лаврін* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 304); *Еней з ягою розглядали Всі дива там, які були, Роти свої пороззявляли І очі на лоби п'яли* (Котляревський, 1, 1952, с. 149); *Мати прислухалась і витріщала з дива очі: хлопець розказував українською мовою мужицьку казку* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 129); *Оце але! — дивувався Іван, бігав за Соломіею, чудно витріщав на неї очі та докучав усякими дурними радами* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 107); *От ждуть вони* [люди], *стоять, Усі баньки повитріщали* (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 68); — *Одної години не буду я в цьому домі! Чого ж ти витріщив баньки? Іди шукай квартири* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 267); — *Чого буркала витріщила? Уклінно проси...* (Стельмах, 1, 1982, с. 460); *Вона бачила, як білява панянка, питаючи її, штовхала чорняву свою подругу ліктем у бік і вказувала очима на її підрізані коси; як друга, прищурюючись, зміряла її зріст, третя вилупила баньки на її чорні очі* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 447); *Я* [Ганнуся] *вибалушувала крізь темряву очі на неї,— таким голосом не говорила вона звичайно* (Кобилянська, 2, 1962, с. 396).

5. (невдоволено, недоброзичливо) **поглядати скоса; косити око (очі); косувати оком (очима); зизом (зизим оком) дивитися на кого (накривати кого),** *діал.*

Дашкович вже став поглядати скоса на молодих людей (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 233); *Та, на мій подив, Парася Квочка, суплячись і невдоволено косячи око на Будяка, витягла з-під парти зошити* (Збанацький, 1, 1974, с. 208); — *Я так починаю гніватись на дядечку, таким косую на нього оком, що навіть тато здивовано зиркнув на мене* (Стельмах, 4, 1983, с. 587); *А танцюристи, виконуючи карколомні, майже акробатичні па, косували на нього очима* (Гуріненко, У серця своя пам'ять, 1973, с. 47); *Прощай, Гнате, та не згадуй лихом, може коли й зизом глянули, в житті, як на довгій ниві* (Панч, 4, 1982, с. 136); *День у день наїздять* [паничі] *до нас, одно одного попереджуючи та зизам оком накриваючи* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 108).

Пор.: ГЛЯНУТИ.

ДОБРЕ — (про успішний хід справ) **як слід; як по писаному; як по маслу; як по нотах.**

Пообіцяла тьотя! Ну значить: «Обіцянка-цяцянка, а дурневі радість!» Усе значить, як слід. Як по писаному... (Остап Вишня, 1, 1974, с. 28); [Цокуль:] *О, я знаю, що коли ти візьмешся за діло, то воно піде як по маслу* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 249); *Все добре йшло. Сказать не гріх, як в пісні, як по нотах* (Дорошко, Три богатирі, 1959, с. 26).

ДОВЕСТИ ДО СМЕРТІ — віку вкоротити (збавити) кому; **звести (згубити) з (зі) світу** кого; **звести (загнати) в могилу (в домовину, в землю, на той світ,** *діал.* **в гріб)** кого.

*Та недовго навтішалась Конвалія біла,— І їй рука чоловіча **Віку вкоротила*** (Леся Українка, 1, 1975, с. 53); *— Чи ти здуріла сьогодні, чи наважилася мене **з світу звести?*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 329); *— Вертайсь, а то як вони дізнаються, що я тут, то **згублять** мене **з світу.**— Як згублять тебе, то згублять і мене,— сказав Саїб і вернувся до гостей* (Нечуй-Левицький, 2, 1977, с. 356); *Ти що, навмисно задумав **звести** її батька **в могилу?*** (Довженко, 3, 1964, с. 419); [Семен:] *Як я віддам йому хазяйство, то й на тім світі не посмію стати перед моєю старою, котру він **в домовину загнав*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 306); *— Ти мене **в гріб загониш,** бо гризеш мене* (Мартович, Твори, 1954, с. 76); *Він* [Сава] *же був у нього* [Івоніки] *всім, цілою надією, і він **загнав його в землю*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 232); [Власов:] *Полюбиться йому* [батькові] *хто — чоловіком зробе* [зробить], *а не полюбиться — і **на той світ зажене*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 519).

ДОВЕСТИ ДО ЦІЛКОВИТОГО ЗУБОЖІННЯ — обібрати до нитки (сорочки, останнього) кого; **обібрати (обдерти) як (мов, наче і т. ін.) липку** кого; **останню сорочку зняти (стягти)** з кого; **залишати (оставляти) без сорочки** кого; **дерти (здіймати) останню шкуру** з кого; **пустити з торбами (по миру, старцями, в старці попідвіконню)** кого.

*— Чумаченька, видиш, пожалів, а людей не пожалів **до** крайньої **нитки обібрати*** (Стельмах, 1, 1982, с. 71); *Війна завжди одних збагачує і робить щасливими, а других **оббирає до останнього*** (Кочура, Золота грамота, 1960, с. 461); [Пузир:] *Мені нужні* [потрібні] *люди чесні, а як ви станете самі виправляти мошеників, то мене **обберуть, як липку*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 317); *Хоч з бідного багатий **останню сорочку зніме,** ніхто не посміє заступитись* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 255); *— Щоб і нога в школі!.. Старцюго, щоб і нога не була!.. Школа **останню сорочку стягне** з тебе* (Тесленко, З книги життя, 1949, с. 39); *— Що воно за піп?! Здирство! **Останню шкуру здіймає!*** (Остап Вишня, 1, 1974, с. 197); [Усай:] *Ви хочете мене **пустить з торбами,** оставить без шматка хліба мою сім'ю?* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 146); [Петро Петрович:] *Скопинський,.. **заснувавши банку*** [банк], *зібрав цілі мільони з розтиканих по всій Росії бережливих людей і розікрав їх, **пустивши по миру** усю ту зграю, що довірилась йому* (Панас Мирний, 2, 1970, с. 408); *Звівся наш Масляк нінавіщо і жінку мов **у старці пустив*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 230); *— Що ж мав робити? Замучити... дітей **і старцями попідвіконню пустити?*** (Стельмах, 1, 1982, с. 25).

ДОГОДЖАТИ — стелитися під ноги (до ніг) кому, чиїх; **гнути (згинати) спину** перед ким; **гнутися в дугу** перед ким.

[Нартал:] *Кубло гадюче! перед ворогами **під ноги стеляться,** мов поздихали, а перед братом сторчака стають і раді закусати!* (Леся Українка, 4, 1976, с. 200); [Назар Петрович:] *Знялі мене не за щонебудь, **а за характер.** Не хотів **стелитися до ніг*** (Дмитерко, Дівоча доля, 1960, с. 82);— *Нащо ти кланяєшся стовпам? — питається.. Улас.— А для того, щоб не забутись, як треба кланяться людям,— каже Юрко.— Бо як будеш **гнуть спину** перед людьми, то всього добудеш* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 29); *Ну, та й годі терпіть нам обіду, Перед дворянами **гнуться в дугу*** (Пісні та романси.., 2, 1956, с. 282).

Пор.: ПІДЛЕЩУВАТИСЯ.

ДОКОРЯТИ — вибивати (колоти) очі кому, ким, чим, за що; **цвікати в очі** кому.

Почув Грицько та ще дужче сказився: вилаяв Федора, трохи не бив і нахвалявся, що він сього Притику з усією сім'єю з світу зжене; так

ото Христю де стріне, зараз і почне їй ***очі хлопцями вибивати*** (Панас Мирний, 3, 1969, с. 18—19);— *А за все те дорікає,* ***коле очі,*** *що я не господиня, що я сиджу та плету непотрібні сітки, б'ю байдики, справляю посиденьки та одриваю слуг од роботи* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 265); — *То ти смієш мені* ***цвікать в вічі?*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 61).

ДОМАГАТИСЯ (чого-небудь від когось) — **чіплятися (причепитися)** причепою до кого; **приставати (пристати) реп'яхом** до кого; **приставати (чіплятися, липнути, причепитися, прилипнути), як (мов, наче** і т. ін.) **реп'ях до кожуха** до кого; **приставати (чіплятися, пристати, причепитися** і т. ін.) **смолою; липнути (прилипнути, причепитися, пристати) як (мов, наче** і т. ін.) **шевська смола** до кого; **приставати (пристати) як муха в спасівку** до кого; **причепитися як (мов, наче** і т. ін.) **п'явка** до кого; **наступати на горло (на горлянку)** кому; **приставати (пристати) з ножем до горла; брати (взяти) за горло** кого; (ставлячи кого-небудь у безвихідне становище) **припирати (притискати) до стіни (стінки)** кого.

— *Жарти жартами, а я оце поїду в Бендери та* ***причепою причеплюсь, реп'яхом пристану*** *до Бичковського,— обізвалась Христина.— Я вже знаю, з якого боку приступити* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 79); *Роями цілими вони глотилися по селу, швендяли по полю, по хатах. До кожного газди* ***приставали, мов реп'яхи до кожуха*** (Франко, 1, 1955, с. 127); *От, думаю собі,* ***причепився*** *Квасоля,* ***як реп'ях*** *дурноголовий!* (Донченко, 6, 1957, с. 250); [Соняшник:] *Чого ти* [Антоне] ***причепився, мов реп'ях до кожуха?*** *Насмішка йому! Ось потрапиш до Пєсміянових рук, він тобі покаже галактику! Ану, геть звідси!* (Дмитерко, Дівоча доля, 1960, с. 30); — *Знаєш, Альберт, не* ***липни*** *до мене,* ***як реп'ях.*** *Що ти від мене хочеш? — Дивись який! Сам* ***смолою пристає,*** *а потім ще й запитує* (Автомонов, Віктор Кошик, 1954, с. 161); *Він* [Мотуз] *знав, що Грицай* ***прилипне*** *до його,* ***як шевська смола*** *і сплоха не одчепиться* (Нечуй-Левицький, 4, 1956, с. 205);— *Ви лучче йдіть до свого діла,— чого ви до мене* ***причепились, як шевська смола*** (Грінченко, 1, 1963, с. 478); — *Як* ***шевська смола, пристав*** *був. Аж мусила з дому тікати через нього* (Головко, 1, 1957, с. 455); *Заманувся тому Макарові мій мундир лейб-гвардії. Уступи та й уступи, каже, я заплачу тобі добре.* ***Пристав, як смола*** (Баш, На землі нашій, 1957, с. 75); [Наташа:] *Тату! А рогачі брати?.. А решето?..* [Голос Кряжа:] *Та відчепись ти,* ***пристала як муха у спасівку*** (Зарудний, Антеї, 1962, с. 205); — ***Причепився*** [Стоколоса], ***мов п'явка,*** *лазить за мною, як тінь* (Франко, 2, 1950, с. 297); *Славка* ***наступала*** *батькові* ***на горло*** — *кинь торгівлю* (Чорнобривець, Пісні гір, 1958, с. 79); *Цей несподіваний обшук врятує його від сварки з отим, чабаном, що просто* ***наступає на горлянку,*** *наче він господар у ковалівському колгоспі* (Кучер, Прощай море, 1957, с. 213); — *Дід собі в комірчині овес видає, а баба в хатині ніяк від циганок не відчепиться:* ***пристали з ножем до горла,*** *де золоті дукачі заховані* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 15); [Гайдай:] *На кораблях провокації. Одні додому рвуться, інші — контра.* ***Ще день, і за горло б узяли*** *нас, щоб тільки повернути кораблі* (Корнійчук, 1, 1955, с. 59); *Все перемішалося в старому, як переміщується лише в тому, кого вперше в житті* ***припирають до стінки*** (Шовкопляс, Людина живе двічі, 1962, с. 352);— *Бог з вами, не* ***притискатиму*** *вас* ***до стіни...*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 697); [Арсен:] *Мені якби ще отого шахрая, Геннадія,* ***до стінки притиснути!*** (Мороз, П'єси, 1959, с. 278).

Пор.: ПРИМУШУВАТИ.

ДОРОГИЙ — (який коштує великі гроші, *в знач. прис.)* **в (на) ціні; не по кишені** кому; (який високо цінується, має велику цінність) **на вагу золота; [і] ціни немає (нема)** кому, чому; **[і] ціни не [можна] зложити (скласти, не зложиш, не складеш)** кому, чому.

Земля тепер ***в ціні*** *— по п'ятдесят карбованців десятину не купиш* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 294); *Мій хлібе рідний! Був ти* ***на ціні*** *В важкі літа, у бідні трудодні, В скупім пайку, у фронтовій траншеї* (Малишко, Листи на світанні, 1961, с. 39); [Р е д ж і:] *Ти страчаєш посаду; такий секретар тепер мені* ***не по кишені.*** *Шукай собі нового маестро, мій друже* (Кочерга, 2, 1956, с. 146); — *Це у вас* [у Середній Азії] *вода* ***на вагу золота, а в нас цього добра вистачає*** (Збанацький, Між добрими людьми, 1955, с. 4); *Вся* [Маруся] ***в золоті, в шовках.*** *Там одна плахта — павине перо — пар двох волів чумацьких стóяла, а коралям і* ***ціни нема*** (Куліш, Вибране, 1969, с. 266); *Знання це скарб, йому й* ***ціни не зложиш.*** *Визбируй же його, де тільки можеш!* (Мисик, Біля криниці, 1967, с. 309); *Вивели* [сини] *й Саібові такого арабського коня, котрому* ***й ціни не можна*** *було* ***скласти*** (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 121).

ДОСАДУВАТИ — досада бере (взяла) [за серце] к о г о; (шкодуючи за втраченим) **лікті [собі] кусати (гризти).**

Миколу ***взяла досада,*** *що мати хвалить Варку, а не ту дівчину, що недавно брала воду в березі* (Нечуй-Левицький, 3, 1956, с. 39); [Х о м а:] *Ага!* ***Досада взяла за серце...*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 196); *Катря йому* [Павлові] *законна дружина... Хай шаленіє Соломія та* ***кусає собі лікті*** (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 319).

ДОСВІДЧЕНИЙ — (про людину, яка багато бачила, зазнала у своєму житті) **стріляна птиця; стріляний (обстріляний) птах; стріляний (старий) горобець; старий вовк; стріляний (обстріляний) вовк; бита голова; битий жак.**

Герус був ***стріляною птицею,*** *його вже раз судив революційний трибунал, але все якось при допомозі друзів обійшлося* (Стельмах, 2, 1982, с. 224); — *Не всі ж чительники* [читачі] *такі* ***«обстріляні птахи»*** *в літературі всякої школи, як я, то, може, іншому й книжка випадає з рук...* (Леся Українка, 5, 1956, с. 315); — ***Стріляний*** *ви* ***горобець,*** — *сказав Баштанник* (Сизоненко, Хто твій друг, 1972, с. 68); — *Не води мене за ніс, Федю. Я* ***старий горобець. Стріляний-перестріляний*** (Загребельний, Спека, 1961, с. 285); *А* ***я стріляний старий горобець,*** *і теж не помітив сильця* (Збанацький, 1, 1974, с. 251); *Ми* ***старі стріляні горобці*** (Гончар, 2, 1978, с. 119); *Абдулаєв був* ***старий вовк,*** *він знав — «язика» взяти нелегко* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 494); *Тільки сотня обстріляних* ***вовків*** *лежала спокійно і стріляла, вишукуючи ворога* (Яновський, 2, 1983, с. 234); *Шавкун —* ***битий жак!*** *Недаром він посивів, сидячи над бумагами* (Панас Мирний, 2, 1954, с. 274).

Пор.: БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ.

ДОТЕП — (влучний вислів із сатиричним або жартівливим відтінком) **гостре (загостре) слово; аттічна сіль,** *книжн.*

Олександра й сама моргала на хлопця, зачіпала ***гострим словом,*** *палким поглядом* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 64); *Сергій Іванович, що вмів, як ніхто, для закінчення найабстрактнішої і найсерйознішої суперечки несподівано підсипати* ***аттічної солі*** *і цим змінювати настрій співбесідників, зробив це й тепер* (Л. Толстой, переклад О. Кундзіча, 7, 1959, с. 436).

ДОТЕПНИЙ — (який відзначається гумором, оригінальністю висловлювання) **гострий на язик (має гострий язик); гострий на слово (на речі).**

Вона була цікава, розумна й ***гостра на язик*** (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 21); *На жарти Марко образився, а сам* ***мав гострий язик*** *і вмів зачіпати товариша за найболючіше місце* (Копиленко, Десятикласники, 1938, с. 31); *Два козаки виїхали наперед із запорозьких рядів. Один був молодий, другий старіший, обидва* ***гострі на слова*** (Довженко, 1, 1958, с. 249); *Але ці погляди* ***гострої на слово*** *дівчини* [Орини] *розумів* [Роман] *по-своєму, остерігався їх, навіть про всякий випадок подумував,*

що й відповісти їй (Стельмах, 1, 1982, с. 150); *І змалку росло воно хитре, пронозливе, **гостре на речі,** і ласки ніхто не забачив в іскрявих смішливих очах* (Дніпрова Чайка, Твори, 1960, с. 154).

ДОШКУЛЯТИ — (боляче зачіпати словами, діями) **допікати (діймати, доторкати) до живих печінок (до живого [серця])** кого, кому; **зачіпати за болюче (найболючіше) місце** кого; **до [самого] живця проймати** кого; **діймати до серця** кого; **кусати за серце** кого.

*Ми тепер, наша ненько новенька, ударяємося до тебе,.. розсуди нас з нашою злощасною Долею, що споконвіку пеклом на нас дише,.. **до живих печінок діймає...*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 387); *Ці слова **допекли її*** [Марту] ***до живого серця*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 57); [Хлопець:] *Зараз видно, що її **доторкає до живого*** (Леся Українка, 2, 1951, с. 104); *Лободу це **допекло до живого. Ні** Заблудовський, ні Морчевський не знали ще про обрання його гетьманом* (Ле, Наливайко, 1957, с. 361); *І від чого я так побиваюся за всякою усячиною? Чого вона мене **до живого доймає?*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 334); *На жарті Марко ображався, а сам мав гострий язик і вмів **зачіпати** товариша **за найболючіше місце*** (Копиленко, Десятикласники, 1938, с. 31); ***До самого живця** тими словами **проймає*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 338); *Коли тебе завжди хтось підслухає та висліджує, а потім ще й набреше на тебе, то вже **хоч** який ти спокійний та смирний, а се тебе **до серця дійме*** (Леся Українка, 8, 1965, с. 193); *Гірка образа давила її за душу, **кусала за серце*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 125).

Пор.: ВРАЗИТИ; ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ.

ДРАТУВАТИ — (викликати знервованість) **виводити з себе** кого; **виводити з рівноваги** кого; **виводити з терпцю** кого; **уривати терпець** кому; **дратувати нерви.**

*Мене пригнічувала домашня обстановка, **виводила з себе** буденними розмовами дружини* (Збанацький, Малиновий дзвін, 1958, с. 267); ***І** Данила **вивів з рівноваги** Филип з своїми настирливими порадами* (Хижняк, Данило Галицький, 1958, с. 166); *Патер Гаудентій знов усміхнувся іронічно, немов почував вдоволенне* [вдоволення] *із-за того, що так швидко **вивів з терпцю** старого пріора* (Франко, 2, 1950, с. 173); *— Ох, Оксанко, і намучилась же я з ним* [дідусем], *ох і намучилась...— Моя мама Оксана тільки посміхається, бо теж добре бачить, хто кому **уриває терпець*** (Збанацький, Морська чайка, 1959, с. 116); *Сон та вчорашній вечір не йшли йому з голови, **дратували нерви*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 163).

ДРАТУВАТИСЯ — (ставати неспокійним, знервованим) **виходити з себе; виходити з рівноваги; втрачати рівновагу; втрачати самовладання; втрачати (утрачати, тратити) терпіння (терпець, терпеливість, терпливість).**

*Я розумію Галю, що вона було завжди металась і **виходила з себе** в такі часи* (Леся Українка, 5, 1956, с. 230); *— Кидати роботу треба! — **виходили** вони **з рівноваги*** (Ле, Роман міжгір'я, 1953, с. 189); *Хлопець* [Петро] *мовчки вислухав вичитування і, не сказавши ні слова, намірився вийти з кабінету.— Ти розумієш, що поводився недостойно? — **втрачаючи рівновагу,** промовив директор* (Багмут, Щасливий день суворовця Криничного, 1951, с. 61); *Наказувала собі* [Тамара] *бути спокійною, за всяких обставин **не втрачати самовладання*** (Хижняк, Тамара, 1959, с. 31); *Матвій спочатку заспокоював їх, а далі й сам почав **втрачати терпець*** (Микитенко, 2, 1957, с. 347); [Орест (тратить терпеливість):] *А се уже против чого? Чи не собі самому ви читаєте мораль, вам воно якраз такі афоризми тепер потрібні!* (Леся Українка, 3, 1976, с. 36).

ДРИЖАТИ — (тремтіти, трястися від холоду, страху, хвилювання, хворобливого стану) **дрож проймає (обгортає, пронизує)** кого; **їсти (бити, ловити, хапати, вибивати) дрижаки (дрижаків); напали (взяли,**

пробрали) дрижаки кого, на кого; **трясця (пропасниця, лихоманка) трусить (трясе)** кого, *рідко* ким; **труситися, як (мов, наче і т. ін.) у пропасниці; як (мов, наче** і т. ін.) **лихоманка б'е** кого; **дзвонити (ляскати, цокотіти) зубами**; (раптово викликати тремтіння) **кидати в дрож** кого.

Часом її ***проймала*** *нервова* ***дрож*** (Гуреїв, Наша молодість, 1949, с. 292); *Крик, лемент заходив по двору, і кого минула та лиха година — стояв як з хреста знятий,* ***дрижаки їв, лихоманка його била,*** *і хто там побував — то як рак червоний стояв, заплаканий, зарюманий, колихав важким зітханням важке гаряче повітря* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 173); *— Не* ***бийте дрижаків,*** *бо в петрівку замерзнете,— хоче якось втішити її вчитель* (Стельмах, 1, 1982, с. 593); *Вода справді була крижана, тіло в одну мить почервоніло, ніс у Васі посинів. Ми* ***ловили дрижаків*** (Збанацький, 1, 1974, с. 77); *— Іване Тимофійовичу, а вам не страшно? — Та поки що* ***дрижаків*** *не* ***вибиваю*** (Стельмах, 2, 1982, с. 191); *Парубки, сидячи під мостом,* ***хапали дрижаки*** *на морозі, а далі надумались вискакувати з-під мосту та лякати прохожих* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 359); *Семен загорнувсь у свиту, але його* ***взяли дрижаки*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 124); *Та се ж і гріюся, бо* ***дрижаки-таки добре пробрали!*** *— відказую їй* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 373); *За Ганною Антонівною мене послали,— веду їх, а саму як* ***трясця трусить*** (Яновський, 1, 1982, с. 175); *І боюся так, що мене аж* ***пропасниця трясе*** *і цікава я знати, чи то Грегора впіймали, чи кого іншого* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 353); *Його часто* ***трусила лихоманка,*** *а він казав, що та хвороба має вийти з нього разом з потом* (Донченко, 4, 1957, с. 18); ***В його руки трусились, неначе в пропасниці*** (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 249); *Ускочила* [Оксана] *у хату... бліда, труситься,* ***мов лихоманка її б'є...*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 439); ***Дзвоню зубами,*** *бо мені зимно* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 268); *— Я* [Настя] *вся дрижу, аж* ***зуби цокотять,*** *а голова горить, неначе в огні* (Нечуй-Левицький, 4, 1960, с. 354); *Новий здогад* ***кидає*** *мене* ***в дрож,*** *вогнем ударяє в голову* (Збанацький, Малиновий дзвін, 1958, с. 351).

ДУЖЕ СИЛЬНО — (з максимальним напруженням) **з усієї (зо всієї) сили; з усіх сил; скільки [є] (що є, було, стає, ставало** і т. ін.) **сили (духу); аж дим іде;** (не стримуючись) **на повну котушку; на всі [спусти] й заставки (застави); на всі заводи; на чім (на чому) світ [стоїть]; аж гай гуде (шумить); небу (небові, на небі) жарко буде (стало, стане);** (*із сл.* кричати, лаяти, гукати) **на все горло; на всю (повну) губу;** (*перев. із сл.* закохатися) **по [самі] вуха; по зав'язку;** (*із сл.* лити — про дощ), **як (мов, наче) з відра;** (*із сл.* бити, гнати) **[і] у хвіст і [в] гриву.**

Остап опирався бистрині ***з усієї сили,*** *але його кіл мало що помагав* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 355); *Панас раптом закричав* ***з усієї сили*** (Яновський, 2, 1958, с. 178); *Малуша не боялась роботи, як і раніше, вона працювала* ***з усіх сил*** (Скляренко, Святослав, 1959, с. 105); *В чистім полі,* ***скільки сили,*** *Я гасаю на коні* (Грабовський, 1, 1959, с. 286); *Він* [Мойсей] *боровся з своєю думкою дуже, дуже,* ***скільки було сили*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 141); *Отож і вірив я в те, що треба кожному, наче тій смеречині, що в густому лісі зросла,* ***скільки сили стає*** *пробиватися до сонця* (Муратов, Буковинська повість, 1959, с. 17); *Ми тоді обидва хвилювалися й кричали,* ***скільки сили ставало*** *в молодих легенях* (Хоткевич, 1, 1966, с. 147); *Ось почав він що є сили жінку з хати викликать* (Франко, 13, 1954, с. 268); *З розгону налетів* [Саїд Алі], ***що було сили*** *вклеїв приставу кулаком у пику* (Ле, Роман міжгір'я, 1953, с. 92); *А кіт* ***що є духу*** *нявчить* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 193); *Працювали ми так, що* ***аж дим ішов*** (Микитенко, 1, 1957, с. 472); *«Невже в мене* [Павлуші] *сили нема крикнути?»— Яво! — гукаю, як то ка-*

жуть, ***на повну котушку*** (Нестайко, Тореадори з Васюківки, 1973, с. 52); *Уласевич повсякчас любив точить за себе брехні* ***на всі застави*** (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 291); ***На всі спусти й заставки*** *Мирка лаяли й ганьбили* (Маковей, Вибране, 1954, с. 457); — *Слухайте мене,—* ***на усі заводи*** *кричав Уласович.— Адже я сотник!* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 180); *Благав* ***на чім світ стоїть*** (Кобилянська, 1, 1962, с. 170); *Побив* [козак] *шаблю — біс із нею! Враз метнувсь поміж підвід — і вже ворога люшнею колошматив* ***на чім світ*** (Білоус, Обережно: слово! 1984, с. 50); *Літом, приміром, у дороковицю... Вискочив з воловні та як ударив, задравши хвоста, вниз по містку,* ***аж гай гуде!*** (Остап Вишня, 1, 1974, с. 346); — *Так трясонемо* [розкритикуємо], ***аж гай шумітиме*** (Больш-шак, Образа, 1980, с. 10); *Бігли, мабуть, так,* ***що небу жарко стало?*** (Довженко, 2, 1964, с. 108); *Ми з Явою лукаво перезираємось і тягнемо* ***на все горло:*** *«У садочку старшину стрічає Дівчинонька, що його кохає»* (Нестайко, Тореадори з Васюківки, 1973, с. 32); *Яво! — кричу я* [Павлуша] ***на повну губу*** *— Яво! Агов! Де ти?* (Нестайко, Тореадори з Васюківки, 1973, с. 79); [Риндичка:] *Як прийнялась же я її коренити! лаю* ***на всю губу,*** *а вона мовчить та все годує Рябка* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 247); — *Ну, та й вшелепалась я* [Онися] *оцв в біду* ***по самі вуха*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 243); — *Хіба вона* [Ярина] *винна, що я* [Залужний] *втелющився* ***по зав'язку*** *та й розкис ось, як мокра ганчірка?* (Збанацький, 1, 1974, с. 127); *А грім раз у раз надавав та надавав, а блискавка раз у раз мигтіла та горіла, чутно. дощ,* ***як з відра,*** *полив, ось піднявсь і вітер і жалібно завив, застогнав у трубі, просячись у хату* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 27); [Козюра:] *— А ми в тилу по них ударимо. Щоб, значить,* ***і у хвіст, і в гриву*** *дісталося петлюрякам* (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 202).

ДУМАТИ — мати на думці; мати думку (гадку); (почати думати) **узяти на думку;** (постійно думати) **не сходити (не виходити, не йти** і т. ін.) **з думки;** (міркувати, розмірковувати над чим-небудь) **думати думу (думи, думку),** *нар.-поет.;* **прясти думи; гадати думу (думку, гадку, думки-гадоньки); повертати (повернути) розумом (мозком); розкидати (розкинути) розумом;** (розв'язувати складне питання) **голову собі крутити; ламати голову; сушити [собі] голову; мозок (мізки) сушити.**

Ще за панської Польщі Євстафій мав собі ***на думці:*** *Касіян Скиба — комуніст, бо хоче людям добра* (Чорнобривець, Пісні гір, 1958, с. 10); *«Та й робіть так, аби моїм дітям кривди не було, бо я* ***маю таку гадку,*** *що відси я вже не годен вийти»* (Стефаник, Твори, 1964, с. 109); *Він зараз* ***узяв на думку,*** *як би то йому свого сотника зовсім з'їсти* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 188); *Мені* ***з думки не сходить*** *Оксана з її істерією* (Леся Українка, 5, 1956, с. 414); *Дівчина в його* ***з думки не йшла*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 351); *Хима знала, чого сумує старий, що* ***в нього на думці*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 90); *Мабуть, у дубах сидить* [Катря] *та* ***думає думку*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 195); *...Двадцять сім років пряв старий степові* ***думи,*** *дивився на свій край аж з Білого моря...* (Яновський, 2, 1983, с. 170); *Лину в темний садочок на Україну. Лину я лину,* ***думу гадаю,*** *і ніби серце одпочиває* (Шевченко, 2, 1953, с. 20); *Дивлюся на небо та й* ***думку гадаю,*** *чому я не сокіл, чому не літаю?..* (Пісні та романси, 2, 1956, с. 30); *Біля милої сидів я,* ***думки-гадоньки гадав*** (Леся Українка, 4, 1954, с. 103); *Він* [Ястшембський] *мусив тепер* ***повертати*** *своїм* ***розумом:*** *взяв у одного дуже багатого польського графа в посесію село Журавку й став посесором* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 158); [Петро:] *Ану, розумна голово,* ***поверни*** *своїм* ***мозком*** *та скажи, що робити тепер?* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 149); [Павло:] *А ти, мій голубе,* ***розкинь розумом,*** *що кожна* ***така*** *приятність* [приємність] *для одного коштує неприятності* [неприєм-

ності] *для багатьох* (Старицький, 2, 1964, с. 155); — *Марино! А чи не бачила ти, де я плуга восени засунув? — Та за клунею! — Дивись, а я вже чотири дні* ***голову*** *собі* ***кручу,*** *де я його застромив...* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 344);— *А зараз* ***ламайте голову*** *над тим, як узяти ці висоти хитрістю, розумом* (Гуріненко, Днів твоїх небагато, 1984, с. 98); *Певно, і наречена десь виглядає свого судженого і так само, як вона* [Ярина], ***сушить голову,*** *уболіває серцем* (Панч, 4, 1982, с. 84); *Йдучи на КП, я сушив собі голову: чого хоче од мене капітан Присяжнюк* (Гуріненко, Днів твоїх небагато, 1984, с. 113); *«Побий тебе грім! І де він* [Петлюра] *узявся на нашу голову!» —* ***сушили собі мозок*** *дядьки* (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 360);— *Може друга частина пергаменту лежить собі спокійно у вашій зоряній скриньці, а ми тут сидимо та* ***сушимо мізки*** (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 22).

ДУРЕНЬ — (недалека, обмежена людина) **набитий (безнадійний, заплішений) дурень,** *зневажл.;* **дурна (слабка, капустяна,** *рідко* **садова) голова,** *зневажл.;* **безпросвітний туман; туман вісімнадцятий,** *діал.;* (нерозумна і вперта людина) **мідний лоб;** (людина, позбавлена кмітливості) **голова з вухами,** *лайл.;* (не здатна ні до чого людина, телепень — *лайл.*) **дурне сало [без хліба]; олух царя небесного.**

Тільки ***набиті дурні*** *гадають, що можна упослідити й принизити цілу країну...* (Загребельний, 6, 1981, с. 147); *Найбільший сором — стояти за грубою. Туди ставлять тільки* ***безнадійних дурнів*** (Микитенко, Кадильниця, 1959, с. 14); *Після кількох зустрічей із лікарем Бруно переконався, що його новий знайомець —* ***заплішений дурень,*** *і почав собі з нього кепкувати* (Бокаччо, Декамерон, переклад М. Лукаша, 1964, с. 503); *А Голуб бачить та сміється: «А що? Попавсь — от тобі й на! Вже, певно,* ***голова дурна...»*** (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 43); *Старовинна мудрість доводить, що на* ***слабкі голови*** *влада впливає погано* (Микитенко, 2, 1957, с. 494); [Михайло:] ***Капустяна*** *твоя* ***голова!*** *Іди в ченці, коли такий богобоязливий!* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 180); *Де зберуться два-три дурні,* ***безпросвітні тумани,*** *зараз кажуть, що на світі наймудріші — то вони* (Кримський, Вибране, 1965, с. 214); *Блискучі надії батька на Грицеву будущину давно розвіялись. Професор просто сказав йому, що Гриць* ***«туман вісімнадцятий»,*** *що ліпше зробить, коли відбере його додому і назад заставить гуси пасти* (Франко, 2, 1950, с. 59); *Розламано навпіл напасників* ***мідні лоби,*** *застиглим очам вже не видяться слава й паради, одрубано руки, придатні лиш для похвальби, що в двері ломились твої, Сталінграде* (Голованівський, Поезії, 1955, с. 126); — ***Голово з вухами!*** *Хоч при людях кажи на мене ти! — сказала Онися, торкнувши його по руці* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 127); — ***Дурне*** *ти* ***сало без хліба,*** *— говорить жінка в свитині,— погань* ***отака*** (Стельмах, 1, 1982, с. 276); *Для нього* [попа] *кожний учень був* ***«пеньок», сало дурне,*** *«баняк», «халява», «стерво собаче», а також «йолоп», «бовдур» і* ***«олух царя небесного»*** (Левада, Ріки невпинна течія, 1984, с. 27).

Пор.: ДУРНИЙ.

ДУРНИЙ — (розумово обмежений, нездатний розібратися в чомусь) **на розум небагатий (бідний); дурному брат; дурний піп хрестив** кого; **не має лою (і краплини олії) в голові** хто; **немає лою (олії) в голові** у кого; **розуму (ума) ні з шило (ні на шило, ні на макове зерня, ні ложки) нема** у кого; **курячий розум** у кого; **капустяний качан на в'язах** у кого; **голова набита (начинена) вітром (клоччям, пір'ям, половою)** у кого, чия; **дурний по саму зав'язку; дурний — далі нікуди; дурний, аж світиться; дурний, хоч об дорогу вдар;** (про людей невеликого розуму, але зарозумілих) **без царя в голові; царя (царка) в голові немає** у кого.

— *До булави треба голови, Мартине, а ти щось* ***на розум не багатий,*** *— сказав роздратовано Кривоніс, образившись за зневагу гетьманського маєстату* (Панч, 4, 1982, с. 179); ***Дурному він брат*** (Номис, № 6247); *— **Дурний** тебе, Левку, **піп хрестив,** — обурювався Лесь Якубенко* (Стельмах, 1, 1982, с. 620); *— Тільки не думайте, що в мене тями нема, що й* ***олії краплини в голові не маю*** (Гуцало, З вогню воскресли, 1980, с. 99); ***Немає лою в голові; Ума ні з шило нема;*** *Голова — як казан, а* ***розуму — ні ложки*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 384, 395, 397); *— Правду сказавши, я мала його* [Лордена] *за розумнішого чоловіка, а тепер переконуюся, що в нього* ***курячий розум*** (Кобилянська, 1, 1962, с. 187); [Ю л і а н:] *У тебе, Кузьмо,* ***капустяний качан на в'язах!*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 76); *В його* [Фесенка] ***голова набита вітром,*** *а серце самонадією на свою красу* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 217); *— Коли ж оця Ладковська каже.., що в їх* [у попів] ***голови напхані тільки дертю та половою,*** *— якось прохопився Яків Кирикович* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 348); *«Академік» Мастодонтов-Рапальський, бачачи, що наскочив не на дурного по саму зав'язку, тож, щоб підтвердити свій високий авторитет у світовій науці, мов горохом об стіну сипнув...* (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 100); ***Дурний, хоч об дорогу вдар*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 386); *— І дурний же ти, Іване, ах* ***дурний аж світишся,*** *— став він* [староста] *перед Щасним у таку позу, ніби викликав його на двобій* (Збанацький, 2, 1964, с. 113); *Сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену* ***«без царя в голові»,*** *— сього абсолютно не розуміємо* (Франко, 16, 1955, с. 192); ***Царка в голові немає*** (Номис, № 6552).

Пор.: ДУРЕНЬ; НЕДОУМКУВАТИЙ.

ДУРНИЦЯ — (щось незначне, несуттєве) **півтора людського; масляні вишкварки;** (нісенітниця) **сон рябої кобили; химині кури.**

[Г н а т:] *І видумає старий чорт* ***півтора людського!*** *Хто ж бачив, що парубки з дівчатами під сіном стоять та ще й цигарки курять?* (Карпенко-Карий, Вибрані п'єси, 1970, с. 77); [Д е м' я н:] *Та годі вам гризтись* ***за масляні вишкварки!*** *От нещасливий день: послідній* [останній] *раз зібралися, а згоди нема, тілько* [тільки] *сварка* (Карпенко-Карий, Вибрані п'єси, 1970, с. 81); *Блеф,* ***сон рябої кобили*** *— так можна б назвати більшість статей. Особливо яскравий такий* ***сон рябої кобили*** *появився в одному напівпорнографічному бульварному журнальчику, що друкувався в Амстердамі* (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 116); *Хома невірний і лукавий завзято вовтузився коло гною із вилами-загрелями в руках і... зараз ніхто б не сказав, що чоловік спить, а* ***Химині кури*** *бачить* (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 87).

ДУШЕВНО ПРИГНІЧЕНИЙ — **сам не свій; як (мов) у воду опущений; як скупаний у мертвій воді.**

Та з тим голодний лицар мій Пішов додому ***сам не свій*** (Глібов, Вибране, 1957, с. 38); [П е р у н:] *Пане начальнику, чого ви стали, як* ***у воду опущений?*** (Франко, 9, 1952, с. 394); *Минув уже тиждень, як спорожнів хутір П'ятигори, а люди, що залишились, все ще ходили,* ***як скупані в мертвій воді*** (Панч, 4, 1982, с. 141).

Пор.: ЗБЕНТЕЖЕНИЙ; ПРИГОЛОМШЕНИЙ.

Е

ЕКСПЛУАТУВАТИ — (визискувати когось, привласнювати наслідки чиєїсь праці), **тягти (повитягати, витягувати, витягти** і т. ін.) [всі] **жили (чимало жил)** з к о г о; (змушувати тяжко працювати) **висисати кров (сили, соки)** з к о г о; **пити (смоктати) кров** ч и ю; (нещадно визи-

скувати) **здирати (знімати, здіймати, стягати, лупити) шкуру (три шкури, сім шкур, десяту шкуру)** з к о г о; **драти (спускати ремінь, ремінячча)** з к о г о; **вижимати (видавлювати, вичавлювати) [всі] соки з** к о г о; **луску шкребти** з к о г о, *рідко;* (грабувати — щ е) **оббирати як сидорову козу** к о г о.

*Гульбища потребували грошей, дозорці **тягли жили** з посполитих, а вони що день більше повставали проти своїх душманів і тікали світ за очі* (Панч, 4, 1982, с. 58); *Робітники вболівали за ці підприємства, **дарма**, що чимало жил **повитягали** з них капіталісти, чимало за своє життя вони тут сажі наковтались ради чиїхось прибутків* (Гончар, 3, 1959, с. 425); *Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, **висмоктує кров, жили витягає*** (Хижняк, Данило Галицький, 1958, с. 28); [В с і г у р т о м:] *Ні, годі вам над нами збиткуватися, годі нашу **кров ссати*** (Франко, 9, 1952, с. 391); — *Ото ж шинкарі, що **висисають** останній **сік** з нашої України* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 352); — *Бюрократ ти нещасний, бездушний індивід!.. Ти звик мою **кров пити:** по одній підводі всю зиму посилаєш, а мене потім у газету?* (Збанацький, 1, 1974, с. 64); *А то все думав* [Федір:] *«Та й жартівливий же який наш пан, пошли йому, боже, здоров'я — жартуючи й **шкуру здіймає»*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 271); [Л е в к о:] *Верховодить нами, мов гетьман, **дере** з кожного **шкуру**, та ще й дівчат наших ціпа* (Старицький, 2, 1964, с. 258); *Не чваньтесь, з нас **дерут ремінь**, а з їх, бувало, й лій топили* (Шевченко, 1, 1963, с. 333); ***Вижмуть** підприємці з таких, як він, **соки**.., награбують доларів, заюшених кров'ю, а їх, трудівників, згодом виженуть на вулицю* (Цюпа, Назустріч долі, 1958, с. 253); [Ш к е р е б е р т ь:] *Я пускав з торбами вдів і сиріт, я **видавлював** усі **соки** з робітників, робив їх рабами своїми* (Кротевич, Вибране, 1959, с. 519); *Цілий вік з тебе **луску шкребли**, а ти* [Андрій], *воле, у плузі йди!* (Коцюбинський, 3, 1961, с. 18); — *Буває, що й з великої дороги багатіють, а потім смиренниками прикидаються. А загалом, від того, що **інших оббирають як сидорову козу**, за рахунок найманої праці в пани виходять* (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 74).

ЕПІЛЕПСІЯ — падуча хвороба (слабість), *розм.;* **чорна хвороба,** *розм.*

*З коренів... валеріани готують настойки водні, спиртові (іноді й ефірні), які вживаються при судорогах, при **падучій хворобі*** (Лікарські рослини, 1958, с. 130); *Он стоїть Андрій — він ще не жив, а вже має сухоти. А в Миколки другий рік **падуча слабість*** (Бабляк, Вишневий сад, 1960, с. 12); *Запхався мені той пан у голову, щоб його **чорна хвороба** вдарила, що й викинути не можу* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 356).

Ж

ЖЕБРАЧИТИ — (випрошувати собі на прожиття, старцювати — *перев. заст.*) **просити милостині (милостиню); просити Христа ради; піти (ходити) на жебри (по жебрах, у жебри); ходити (піти) по миру; піти в старці (старцем, старцями) [по світу (в світи)]; піти (ходити) з торбами (з торбою, з торбинками) [попід вікнами (попідвіконню)]; пошитися у прохачі.**

*На тім мості стоїть дід старий та сивий та **просить милостині*** (Франко, 13, 1954, с. 427); — *Чого він тремтить і чого він хоче? — Він жебрак,— каже мама,— він **просить милостиню*** (Смолич, 1, 1971, с. 31); ***Старці**, по десять раз кланяючись прохожим, протягали руку, **просили Христа ради*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 142); [К с е н я:] *Робила, поки могла, а далі **пішла по жебрах*** (Франко, 9, 1952, с. 354); *Так і виросла*

[Наталка], *навіть здорова дівка виросла — а на жебри ходила* (Григоренко, Вибране, 1959, с. 354); ***Ходить*** [Іван] *з Одаркою* ***по миру,*** *назбира шматків хліба доволі і їсть із дочками своїми, а після знов іде збирати* (Григоренко, Вибране, 1959, с. 59); *Дуже йому* [Петрові] *жаль було старого батька й матері, бо вони без його повинні* ***в старці піти,*** *а ще більше жінки!* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 157); *Уляна гірко махнула рукою:—* ***Старцем підеш,*** *коли чоловіка заб'ють* (Стельмах, 2, 1982, с. 101); [1-й гуцул:] *Горить... Палять наші хати.* ***Підуть*** *люди* ***старцями по світу*** (Мокрієв, П'єси, 1959, с. 102); [Явдоха:] *Ще сьогодні підеш з торбами* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 292); [Дудар:] *Ви ходили з торбою попід вікнами, як прохач?* (Микитенко, 1, 1957, с. 69); *— Невже ж ти виженеш нас із хати, щоб ми з торбинками пішли попідвіконню* (Васильченко, 1, 1959, с. 209); *Є тутечки багато й безталанних удовиць з панків та сільських матушок, що через злидні* ***пошились у прохачки,*** *— говорила лепетлива Мокрієвська* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 380—381).

ЖИТИ — топтати ряст; вік вікувати; (самотньо, замкнуто) **жити вовком (вовками);** (в достатках, у розкошах, без усяких турбот) **жити паном [діло]; жити мов (як, немов і т. ін.) у бога за дверима; жити мов (як, немов і т. ін.) у бога (Христа, батька) за пазухою; жити (купатися, кататися, качатися) як (мов, немов і т. ін.) сир (вареник) у маслі (як попів кіт на печі);** *жарт.,* **в золоті (у розкошах, в достатку) купатися; купатися в молоці;** (жити невідповідно до своїх достатків) **жити не по кишені;** (жити чесно) **жити по правді (з правдою).**

— Я, шановний Тарасе Демидовичу, вдвічі проти вашого ***ряст топчу,*** *учителюю вісімнадцять років, за цей час виросло ціле покоління* (Збанацький, 1, 1974, с. 121); *Робота в мене — тихішої не знайдеш: бакенщиком* ***вік звікував*** (Донченко, 6, 1957, с. 386); *Вийшов закон про зселення хуторів. Закон хороший, правильний. Не жити ж людям* ***вовками*** *поза селами, самотньо, як на висилці* (Збанацький, 2, 1964, с. 18); *Мірошник* ***паном діло жив*** (Гребінка, 1, 1957, с. 69); [Настя:] *Та й сама собі міркую, чого би тобі журитися?* ***Живеш, як у бога за дверима*** (Франко, 9, 1952, с. 95); ***Живе, як у батька за пазухою*** (Українські народні прислів'я, 1955, с. 301); ***Зажив*** *Лейба з Піщанами.., як у Христа* ***за пазухою,*** *— коли б Лейба у Христа вірив* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 113); *— А біля неї сидить пан, який і гвіздка забити не вміє, а* ***живе як у бога за пазухою, купається в достатку, ніби вареник у маслі,*** *— продовжив Кирик* (Циба, На зламі, 1984, с. 14); [Возний і виборний (співають):] *До кого ж ласкава ся доля лукава, такий* ***живе як сир в маслі,*** *спустивши рукава* (Котляревський, 2, 1953, с. 16); *В городі тільки й жити!.. Та я як... на місці була — як* ***сир у маслі купалася*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 74); *Перш за все й насамперед — говорити сущу правду. Не годуй нас цяцьками-ляцьками! Не викладай тільки солоденькі факти, бо є й гіркі. І не співай алілуя, що нам тільки суцільна колективізація, а там уже* ***катайся, як сир у маслі*** (Журахович, Нам тоді було по двадцять, 1968, с. 127); ***Як сир у маслі качається,*** *так Петро Федорович* ***живе, як попів кіт на печі*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 87); *Крав старший конвоїр, безумовно, мав кілька штаб-квартир... у кожному селі в молодих одиноких удів і* ***жив*** *собі,* ***як вареник у маслі*** (Збанацький, Єдина, 1959, с. 82); *Були й такі, що казали: облиш, мовляв, свого адмірала, нащо він тобі, з того багатства собі не здобудеш, а з нами —* ***в золоті купатимешся,*** *якщо, звісно, смерті не боїшся* (Угляренко, Із дерева жалю, 1979, с. 6); *Так само і добро люди між собою поділили: одні одібравши від батьків в нащадок велику спадщину, або* ***наживши*** *самі усякого добра —* ***у розкошах купаються*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 467); *— Нехай,— каже* [візник],— ***купається в молоці,*** *тільки не пускайте,— каже,— за кордон* (Довженко,

3, 1964, с. 235); *Пан Г. дуже багато програв грошей в карти і взагалі* ***живе не по кишені*** (Збірник про Кропивницького, 1955, с. 61); *Завжди він говорив їм:* ***«Живіть з правдою і по правді»*** (Стельмах, 1, 1982, с. 397).

ЖІНКА — (кохана) **дама серця,** *заст., жарт.;* (жіноцтво, *збірн.*) **жіночий рід,** *розм., ірон.;* **жіноча половина; прекрасна стать,** *жарт.;* **прекрасна (слабша) половина [роду людського],** *жарт.;* **Євине плем'я,** *заст., фам.*

Перед очима встала та, що рицар звав би: ***дама серця*** (Гончар, 1, 1978, с. 41); *— Нікчемний той* ***рід жіночий,*** *— каже* [батько],*— все б їм гулять! Гуляють та цокочуть, як ті сороки* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 57); *Фросина, на заздрість* ***жіночій половині*** *Снігурівки, влаштувала гучне... весілля з* ***гармошкою*** (Зарудний, На білому світі, 1967, с. 58); *Нічого не відказала* [хазяйка], *а тільки плюнула, так таки й плюнула* ***на вічний сором прекрасній половині роду людського*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 200); *Оце жінки,* ***Євине плем'я.*** *А ще такі тендітні обидві...* (Сиротюк, Великий благовіст, 1983, с 74).

З

ЗАБУТИ — (перестати пам'ятати, згадувати кого-, що-небудь) **вибити [собі] з голови** кого, що; **викинути з голови (з думки, з пам'яті)** кого, що; **покинути думку** про кого, що; **викреслити з свого життя (з свого серця)** кого, що; **вирвати з [свого] серця (з [своєї] душі)** кого, що.

— О, я хочу мерщій ***вибить з голови*** *інститутський романтизм,— сказала Катерина* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 112); *— Невже ж ти знов хотіла б відходити? — питала вдовиця з тривогою, а заразом любо.— І то в таку непогоду?* ***Вибий собі лиш те з голови,*** *я тебе не пущу* (Кобилянська, 1, 1962, с. 73); [Мати:] *— Раджу, Степо,* ***викинути з голови*** *кавалерів, візьмися ліпше за книжки* (Гуріненко, Днів твоїх небагато, 1984, с. 154); *Літ, може, п'ятнадцять, як пішов* [Остап] *на Дін. Уже його й з ревізії* ***викинули,*** *не тільки з* ***думки*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 38); [Квятковська:] *Я б і з* ***пам'яті*** *її* ***викинула,*** *коли втекла і проміняла не на знать кого* (Старицький, 3, 1964, с. 530); *Треба було* ***покинути думку*** *про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 223); *Вона* [Раїса] *навіть рахувала день свій з тої хвилі, коли могла* ***врешті*** *бути з о. Василем. Решту ж вона охоче* ***викреслювала з свого життя*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 328); *Може, Ольга забула про нього,* ***викреслила з свого серця?*** (Рибак, Час сподівань і звершень, 1960, с. 57); *— В цю тяжку для мене хвилину я знайду в собі сили, щоб* ***вирвати*** *тебе, осоружного, назавжди* ***з свого серця*** (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, с. 16).

ЗАБУТИСЯ — (не зберегтися в пам'яті) **вилетіти (вивітритися, випасти) з голови; відійти в минуле,** *книжн.;* **піти в непам'ять; відійти (канути) в забуття,** *книжн.*

Все те, що складала [Оленка] *на папері, одразу й* ***вилетіло з голови.*** *Оголосила по-своєму* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 347); *Геть* ***вивітрилася з голови*** *висока кравцева наука, бо була як хворобливе сновидіння, тож і сподівався* [Іван], *що зараз прокинеться і вся ця мана розвіється димом* (Збанацький, Пригоди Івана Коструба, 1984, с. 210); *— Щось пам'ятаю... Пам'ятаю... Тільки зовсім було* ***випало з голови*** (Збанацький, 2, 1964, с. 49); *Все, що снилось-говорилось, Не* ***відходило в минуле...*** (Рильський, Сад над морем, 1955, с. 24); *Про тую жалобу за продану Денисові землю ніхто і не згадував,— вона вже пішла в* ***непам'ять*** (Грінченко, 2, 1963, с. 423); *Найголовніше ж у цих двох роках*

це те, що ***відійшла у забуття*** *його страшна ганьба — перебування в полоні* (Ле, Право молодості, 1957, с. 231); *А може... той пам'ятний вечір давно* ***канув у забуття*** (Гуреїв, Друзі не зраджують, 1959, с. 35).

ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ — (нагадувати давнє горе) **розворушувати (роз'ятрювати, ятрити) рану [в серці (в душі)]**; (спричиняти страждання, душевні муки) **ятрити душу (серце); троюдити серце; краяти [ножем] душу (серце); розривати серце (душу, груди).**

Соломія сиділа неподалік від Оксани, витирала краєчком хустки заплакані очі. Микола Іванович ***розворушив*** *своїми словами давню удовину рану, згадавши Гордія* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, с. 35); *Офіцер аж до порога провів дідуся. Йому було прикро, що необережною розмовою* ***роз'ятрив*** *незагойну* ***рану в серці*** *старенького* (Збанацький, Між добрими людьми, 1955, с. 194); — *Не* ***ятріть*** *мою* ***рану****, діду. Я й* ***так*** *насилу стримуюсь* (Яновський, 1, 1954, с. 158); ***Ятрила душу*** *Лукії й близька розлука з другим братом Омельком, котрий мав цієї ж ночі рушати до Москви* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 177); *Хтось виглядав через них* [вікна] *своє щастя, сподівався чогось, а потім і сльози капали на ці шибки. Та нащо вони мають* ***ятрити*** *її* ***серце?*** (Стельмах, 1, 1982, с. 322); *Івась лежав, мовчав. Зло, досада давили його за горло,* ***троюдили серце,*** *точили сльози з очей* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 241); ***Краяв*** *дівчині* ***серце*** *той голодний безкраїй скрип!* (Гончар, 2, 1978, с. 43); *Не плач, не* ***край*** *ножем мого* ***серця*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 288); [Софія:] *Кожне твоє слово* ***розриває*** *моє* ***серце,*** *палить чоло, але вибачаю тобі, бо ти п'яний* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 327); — *Скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою* ***душу розриває!*** *От що моє серце розшарпує!* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 348); *Розпач, відчай* ***розривали*** *їй* ***груди,*** *хвилинами з'являвся жах, що ціпеніло серце* (Донченко, 5, 1957, с. 431).

Пор.: ВРАЗИТИ; ДОШКУЛЯТИ.

ЗАВЕРШУВАТИ — (повністю закінчувати, виконувати що-небудь) **доводити справу до кінця (до краю)**; (покінчувати з чимось, доводити до логічного завершення) **ставити (поставити) крапку над «і»; ставити (поставити) крапку** на чому; (остаточно) **здати в архів (до архіву)** що.

Поможіть уже, любий пане Володимире, ***довести справу до якогось кінця,*** *бо страх як гроші потрібні і то зараз* (Коцюбинський, 3, 1956, с. 280); ***Поставити крапку над «і»*** — *то неабияке мистецтво у житті* (Рибак, Час сподівань і звершень, 1960, с. 424); *Отже, справді рано, мабуть,* ***ставити*** *остаточно* ***крапку*** *в цій давній історії. Спочатку треба гуртом вимести сміття, нагромаджене в мовчанні, пасивному споглядданні і двозначності позицій. А тоді вже можна й* ***здати*** *справу* ***в архів...*** (Рад. Україна, 28 серп., 1976, с. 2).

ЗАГИНУТИ — (передчасно вмерти — в бою, від нещасного випадку і т. ін.) **прийняти смерть; віддати (покласти) життя (душу)** за кого — що, **покласти (зложити, положити)** [**свою**] **голову** за кого — що; **накласти (наложити) головою (головами, життям)** за кого — що і без додатка; **зложити (покласти)** [**своє**] **життя; кістки зложити; лягти (полягти) головою (головами, трупом, кістьми)** за кого — що і без додатка; **впасти трупом; позбутися життя (голови, душі); жаба цицьки дасть** кому, *зневажл.*; **піти в землю (сиру** землю **їсти); чорт зліже** кого, *зневажл., вульг.*

Захар Пилипович вийшов на поріг і ***прийняв смерть*** *з відкритими очима* (Логвиненко, Створи, 1984, с. 112); — *Стережись, Василино! Колись згадаєш мої слова. Я ж тебе люблю й ладен за тебе* ***душу оддати*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 182); ***Душу*** *свою готов за нього* ***покласти*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 322); *Хай славен навік поміж нами, хто* ***голову склав*** *за народ!* (Сосюра, 2, 1958, с. 498); *Зовсім би добре, коли б*

не страшно, що от-от Максим ***зложе*** [зложить] ***свою голову,*** *одтинаючи другим* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 165); [Явдоха:] *Адже пішов з кошовим Чепігою в Польщу та там і* ***голову положив*** (Старицький, 2, 1964, с. 27); ***«Князю, де ти своєю накладеш головою,*** *там і ми накладемо своїми!»* (Довженко, 3, 1964, с. 24); [Ох:] *Чи волієш, може, нині* ***головою наложить?*** (Леся Українка, 1, 1975, с. 332); *Там голодною смертю і* ***наложили вони головами*** (Панас Мирний, 2, 1970, с. 206); *Семен життям* ***наклав*** *за цю правду* (Ле, Побратими, 1954, с. 42); *Той життя* ***своє складає,*** *щоб науку збагатить, той у темряві конає і живе, щоб їсти й пить* (Самійленко, 1, 1958, с. 79); [Ряженко:] *За наше всенародне життя вони* ***своє життя поклали*** (Микитенко, 1, 1957, с. 334); — *Ні, жінко,— каже* [Максим] *Явдосі,— мабуть, уже* ***кістки зложимо*** *на моїй стороні* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 165); *Він* [геній] *рад серед бою* ***лягти головою,*** *Аби не впустить корогви, Він чесно поляже, Товаришам скаже: «Я вдержав, держіть тепер ви!»* (Леся Українка 1, 1975, с. 163); — *У битві з печенігами* ***лягла головами*** *мало не вся дружина князя, але ворогів розбив князь впрах* (Опільський, Іду на вас.., 1958, с. 10); [2-й запорожець:] *Веди нас, Тарасе, куди хочеш, ми* ***трупом ляжем!*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 168); *Не марно стільки* ***впало трупом!*** *Весь світ поставили ми руба* (Сосюра, 1, 1957, с. 470); — *Воїни, не посоромимо землі Руської,* ***поляжемо тут кістьми.*** *Мертві сорому не ймуть* (Довженко, 3, 1964, с. 24); ***Лягло костьми*** *людей мушкетованих чимало* (Шевченко, Кобзар, 1963, с. 300); — *Коли хочеш* ***позбутися життя,*** *то вийди з хати,— понуро перший відказав і змовк* (Леся Українка, 1, 1951, с. 293); *Черниш думав про це. Справді, що понесло його в ті ворота, де він — дуже ймовірно — міг* ***позбутися голови*** (Гончар, 3, 1959, с. 280); — *Бо поки ми теревенимо, Омелян, можливо, й* ***душі позбувся*** (Стельмах, 5, 1983, с. 75); *Марійка вперше за своє життя почала вболівати над військовими ділами і де можна допитувалась, чи наступає чи відступає чортова Петлюра і чи скоро* ***жаба дасть цицьки*** *отому гемонському Врангелю* (Стельмах, 2, 1982, с. 231); *«Клади, каже, голову на поріг, най рубаю: ти* ***підеш сиру землю їсти,*** *я на шибеницю...»* (Стефаник, Творн, 1964, с. 95); *«Як собі нагадаю за Настю, що вона через мене* ***пішла в землю*** *та й мені діти нанівець осиротила, та й кров живцем із серця капає»* (Стефаник, Твори, 1964, с. 108); [Степан:] *Анахтемо, замовчи, бо тут тебе й* ***чорт злиже*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 158).

ЗАГРАВАТИ — (кокетувати, залицятися) **грати очима; пускати (посилати) бісики [очима (оком)].**

Віталикові, здається, не до сміху, бо Таня все ще літає у вальсі., ***грає очима*** *до партнера,* ***пускає бісики*** (Гончар, Тронка, 1963, с. 159); *Та, згорнувши попід ліктями свої білі руки,— сама вже* ***послала*** *йому* ***бісики очима*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 82); *Марина думала про те, з ким їй доведеться рядом у полі жати, і молила бога, щоб він надоумив рядчика поставити біля неї кучерявого Василя Прудоусенка — ...парубка, що як стрінеться з нею де-небудь, то, знай,* ***пуска*** *їй* ***бісики очима*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 265).

Пор.: ЗАЛИЦЯТИСЯ.

ЗАЖУРИТИСЯ — вдатися в сум та тугу; жаль взяв (обняв, пройняв) кого; **повісити (похнюпити) голову (носа).**

— Дочко моя! Знов мені снився твій батько і так страшно!..— казала Нимидора дочці і од того часу вона стала журиться і ***вдалась в сум та тугу*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 125); *Коло порогу його* ***взяв*** *такий* ***жаль,*** *що він аж спинився* (Васильченко, 1, 1959, с. 108); *Так-то чогось* ***жаль*** *його* ***обняв:*** *сльози так і ринули з очей* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 55); ***Жаль пройняв*** *Максима, як він побачив, що свого б'ють* (Панас Мирний, 2, 1954, с. 129); *Всю дорогу був* [Яків]

такий говіркий та веселий.., а тут ніби води в рот набрав, і брови здвинув, і ***голову повісив*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 70); *Микола стояв над відрами,* ***похнюпивши голову*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 58); *Народ плакався, бідкався, бо то ж тільки першу половину заплачено; з чого взяти на другу? Усі* ***носи повісили*** (Панас Мирний, 3, 1969, с. 10); *От ідуть вони вдвох, Хвеська з Петром, він собі сміється з-під вуса, а вона й носа* ***похнюпила*** (Україна сміється, 1, 1960, с. 225).

ЗАЗНАВАТИСЯ — (поводитися гордовито, занадто самовпевнено) **гнути (дерти, задирати) кирпу [вгору (до стелі)]; задирати голову (пику) [вгору (в небо)]; дерти (драти, задирати) носа (ніс) [вгору (догори, до неба, до стелі)]**; (величатися) **високо нестися; нестися вгору**; (чванитися) **напускати пихи на себе; удаватися в пиху; губу (губи) копилити (закопилювати).**

І Маша в опрічному житлі вже не так здорово ***гнула кирпу*** *перед наймичками й наймитами; вона оговталась, оббулася в чужій оселі, вже не так бундючилась перед сільськими слугами* (Нечуй-Левицький, 8, 1966, с. 71);— *Хай собі пан* ***дере кирпу,***— *втішав себе Сковорода,— аби тільки не ліз у мої справи. А я вже виховаю з його сина людину, не схожу на батька...* (Ляшенко, Блискавиця темної ночі, 1972, с. 99);— *І козаками під Лубнами мало нашкодив* [Вишневецький], *а вже* ***кирпу дере вгору, задирає носа*** *перед нами старими* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 41); *Син Миколай Іванович не згірше батька: тільки угору* ***кирпу гне,***— *ось ми, мов, які, та гуляє, а роботи з його ніякої* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 364); *Хоч, як бачите, стоїть він* [барабанщик] *На високому посту, Та найбільш за все на світі Любить хлопець простоту. Каже він:— Мені не личить* ***Задирати голови*** (Бичко, Вогнище, 1959, с. 279);— *Та це знати й по ході, бо як ходить по церкві, то* ***задирає голову вгору,*** *мов москаль на муштрі,— сказав келейник* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 317); *Вона* [Палажка] *пишається та величається, як собака в човні, розчепірила лікті,* ***задерла пику вгору,*** *закотила очі під лоб* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 10);— *Ну-ну!* — *бовкнув підозріло Гаман, не второпавши, якої гене цей хитренький дід, але в очах поліцая майнула темна підозра.*— *Не* ***задирай пику в небо.*** *Туда січас нетрудно попасти* (Ю. Бедзик, Поспішай у юність, 1975, с. 13); [Горпина:]— *О Єфросина таки вередлива, недурно вона так* ***дере носа*** *передо мною, неначе я їй не тітка* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 226);— *Сміється з мене всякий біс,— Жаліється Осел,— усякая скотина* ***Дере*** *передо мною* ***ніс*** (Глібов, Вибране, 1957, с. 185); *Став* ***задирати ніс*** [Пень], *Свій сукуватий ніс — І дуб йому не брат, І ліс йому не ліс* (Іванович, Перебендя посміхається, 1960, с. 18); *Становий... хвалився, що він добрячого підвіз возка отим «лівшунам», щоб не дуже зазнавалися та* ***вгору носа драли*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 364); [Дехто:] *Е, ви* [Голохвостий] *вже* ***дерете носа до неба*** (Старицький, 2, 1964, с. 370); [Глейтюк:] *Другий би, будемо так говорити, супроти такого роду, як твій,—* ***драв би догори носа,*** *а я плохий, я собі нічого* (Старицький, 3, 1964, с. 113); [Храпко:] *Та й чоловік він* [Лука Семенович] *мені якраз підходящий:* ***високо не несеться,*** *старших чтить, послухає* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 141); *«Вона забула, що мій батько був священик, а дід — звенигородський протопоп. Чи ти ж мені рівня! А ще й* ***несеться вгору. Задерла кирпу до стелі,*** *гордовито поглядає на мене»,— гавкала вчителька в своєму серці* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 173); *Цей товстун, видно, про втечу думає; такого ковтюха хоч і підсади, то через мур не перевалиться. А ось перед новачком* ***напустив на себе пихи,*** *з першого слова присікався:— Ти чого?* (Гончар, 6, 1979, с. 31—32); *Офіцери поводилися делікатно, обходились з товариством просто, не* ***вдавалися в*** *столичну* ***пиху,*** *жартували* (Нечуй Левицький, 4, 1966, с. 190); [Голова:] *Тільки щось вона* [Галя] ***губу копилить:*** *це той шибеник Левко встряв їй*

в око (Старицький, 2, 1964, с. 254);— *Жінко! Якого чудового жениха дав бог нашій Галочці! Та хіба ж і наша Галя не варта Радюка, хоч стара Радючка й* ***копилить губи,*** *— промовив Масюк до жінки* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 198).

ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ — (залишитися ні з чим) **дістати носа; дістати одкоша; облизня спіймати (впіймати, піймати, схопити, вхопити, дістати, скуштувати, з'їсти); ухопити шилом (на шило) патоки;** (потрапити в дуже незручне, смішне становище) **сісти в калошу (в калюжу); пошитися (записатися, убратися) у дурні; зостатися в дурнях;** (*перев.* під час сватання) **з'їсти (потягти, взяти) гарбуза,** *жарт.;* (не впоравшись з чимось) **в'язи собі скрутити; сісти маком.**

Йшли [арештанти] *жалуватися до керкермайстера, і як мали у керкермайстера гроші, то не раз навіть виходила їх правда, а ключник* ***діставав «носа»*** (Франко, 4, 1950, с. 485).— *Наскільки ми розуміємо, княгиня Ольга,* ***дставши одкоша*** *в Константинополі, мріє і хоче нав'язати Болгарії те, що вона хотіла б нав'язати Візантії* (Скляренко, Святослав, 1959, с. 209); *Турн,* ***облизня в бою піймавши,*** *зубами з серця скреготав* (Котляревський, 1, 1952, с. 280); [Феська:] *Як той* ***спіймав облизня,*** *тоді писар до мене* (Франко, 9, 1959, с. 392); *В станового* ***вона впіймала облизня,*** *— він насміявся з неї, й вона з тим вернулась додому* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 209);— *Це, це... ваші фракційні зловжитки...— розгубився прихильник німецької модерни і стукнув виделкою по столі, а економісти розреготалися.—* ***Схопив облизня!?*** (Стельмах, 1, 1982, с. 346); *Усе це на вус мотає Порфир, може, справді знадобиться, хоча він уже як вирветься звідси, то хай і сто Саламурів женуться —* ***облизня вхоплять!*** (Гончар, 6, 1979, с. 72); ***Дставши облизня,*** *фашист тікає, як не перерветься, намагається притиснутись до землі і загубитись на тлі зелених дерев* (Яновський, 1, 1982, с. 193);— ***Скуштував облизня!*** *А що, не молодець Василь? Може, не одрізав? — чулося поміж народом, дехто спльовував* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 164); *Тодоска наче ждала парубка в передпокої, зміряла його злохитрим поглядом, але солодко запитала:— Що, Левку,* ***з'їв облизня?*** *— ледь помітною оборкою зморщечок обметуються її повні уста.— Отак то...* (Стельмах, 1, 1982, с. 456);— *Ага,* ***ухопила шилом патоки?*** *— сміється він, поміщуючи ложечкою чай* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 349); *Так і лежала, аж доки до тебе попала... І тепер оце мені чудно: і трест, і кооператив наш* ***сів у калошу,*** *а споживач без калош!* (Остап Вишня, 2, 1974, с. 142); *«Шановна редакціє! Гриць Гачок моє ім'я. Та не все ви знаєте: не такий хороший я, як мене вважаєте. Що ж,* ***коли в калюжу сів,*** *буду виправлятися я...»* (Білоус, Обережно: слово! 1984, с. 164); *І хоча справді щось святешне обізвалось в ньому, одначе насторожився, щоб не* ***пошитися в дурні*** (Стельмах, 5, 1983, с. 100); [Демид:] *Ще кілька хвилин, і я б* ***зоставсь в дурнях!*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 51); *Німець під Москвою* ***гарбуза з'їв,*** *тепер казиться* (Рибак, Час сподівань і звершень, 1960, с. 269);— *Хоч і вбрався Бубка* ***в козачину,*** *а все-таки од Варки* ***гарбуза потягне!*** *— крикнув той парубок, що сидів на тину* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 158); *Кілька років минуло, як до неї присватувалось багацько женихів, але всі* ***взяли гарбуза*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 126);— *А до чого ж тут я? Директори були безгосподарні.— При такому ставленні, як у вас, тут який завгодно директор* ***в'язи собі скрутить*** (Збанацький, 1, 1974, с. 62); *Коли головний інженер мириться з тим, що ми завтра* ***сядемо маком,*** *то я з цим миритися не хочу й не можу* (Шовкопляс, Інженери, 1956, с. 127).

ЗАКЛАСТИСЯ — (посперечатися на гроші, яку-небудь річ) **побитися об (у) заклад; піти в заклад.**

— *А я для чогось* ***побився об заклад з парубками, що притягну*** *з лісу деревину. Воно, звісно, дурне діло —* ***заклад****, але ж не ламати слова* (Стельмах, 1, 1982, с. 490);— *Може,* ***води в рот понабираємо****, Маріє? — Понабираємо і* ***в заклад підемо, хто більше вимовчить*** (Кучер, Чорноморці, 1956, с. 285).

ЗАЛИЦЯТИСЯ — (виявляти почуття симпатії або кохання до дівчини) **підбивати клинці (клин, клина)** до кого; **топтати стежку** до кого; **смалити (присмалювати) халявки (литки)** до кого, біля кого; (фліртувати) **крутити роман** з ким.

Федорейко таки ***підбиває*** *до неї* ***клин****, і одного дня старий Зосимчук може видати Лесю за нього* (Куртяк, Бескиди, 1983, с. 251);— *Дарма все до Оришки* ***клинці підбиваєте****! Що ви знайшли в ній?* (Автомонов, Так народжувалися зорі, 1960, с. 257);— *Знаєте що, Фесенку? Ви дурнісінько* ***топчете стежку*** *до Сані* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 241); *Як вона йому у вічі дивилася, коли він* ***смалив до неї халявки!*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 235); *Сашко* ***підбивав клина*** *до старшої сестри, а крутив роман з молодшою, Галею* (Логвиненко, Створи, 1984, с. 127).

Пор.: ЗАГРАВАТИ.

ЗАМОВКНУТИ — прикусити язик (язика); проковтнути (ковтнути) язик; **спинити язик; задержати слово на язиці; защепнути язика на петельку; рот заціпило** кому, безос.; **потягло язик** кому, безос.; (примусити кого-небудь замовчати, *зневажл.*) **заткнути пельку** кому; **заціп язика** кому.

— *Покарав мене господь такою жінкою! — трохи не зірвалось в Якима з язика; одначе він* ***прикусив язик*** *і мусив їхати до Серединських* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 298); *...Хотів щиро* ***вилаятися*** *з цього, але вчасно* ***прикусив язика*** (Яновський, 2, 1983, с. 238); *Бондар Яцько, мабуть, не чекав на такий страшний вирок, пополотнів, гикнув і ніби* ***проковтнув язик...*** (Панч, 4, 1982, с. 73); [Солопій:] *Та бодай вона* [жінка] *свій* ***язик*** *замість* ***варениць ковтнула*** *— мені байдужісенько!* (Старицький, 2, 1964, с. 315); *Кміта пик-мик! та й* ***спинив язика****, навіщось закашляв і замовк* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 419); *Він* [Микола Джеря] *трохи не вимовився, що він жонатий, але як глянув на пишні дівочі брови, на молоде палке лице, на хисткий стан, то його* ***слова*** *несамохіть* ***задержались на язиці*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 112); [Степан:] *Ти* ***язика защепни на петельку****, бо оддубасю так, що аж пір'я з тебе сипатиметься* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 159); *Як натяк нув я за гроші, зараз моїй Берчисі як* ***рот заціпало****. Вже й не гримає й не сердиться!* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 111); [Катерина:] ***Заткни вже*** *свою* ***пельку*** *та принеси соломи, бачиш, що не стає!* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 280); [Меронія:] ***Заціп*** *мені* ***язик****, святий Мовчало!* (Старицький, 2, 1964, с. 416).

ЗАПАМОРОЧИТИ — (позбавити можливості ясно сприймати дійсність) **запаморочити голову** кому; **голову закрутити** кому; **світ замакітрити** кому; **забити тяму в голові** кому; **памороки забити (відбити, відібрати, одібрати)** кому і без додатка; **памороки забило (відбило, одбило, відібрало)** кому, в кого, безос.; **затуманити очі** кому.

Синові успіхи ***запаморочили голову*** *Лукерці Василівні* (Сенченко, Оповідання, 1959, с. 112); [Шкандибиха:] *Може, сама мати і зводні зводе... Крутила ж, небійсь, та вертіла, як сватався; підставила якогось ланця-пройдисвіта, щоб тебе обдурити та твою* ***голову закрутити!..*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 50); *Ця подія неначе йому* ***світ замакітрила*** *і* ***голову запаморочила*** (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 421); [Надежда Мокіївна:] *Отой зателепуватий паскудний вухань зовсім* ***забив*** *мені* ***тяму в голові*** (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 40); *Вони набігали на нас,*

штовхали, намагалися ***забити памороки,*** *жбурнути собі під ноги, щоб топтати без перешкод* (Яновський, 1, 1982, с. 275); *Ій-богу, не знаю, як воно так трапилось! Чи я забула, чи мені* ***памороки одбило,*** *чи ярмарок заморочив мене, чи я вчинила це з незнавки та з нетямучості, чи я чоловіка, може, боялася* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 10);— *Я неначе зачарований, бо твоя краса, князівно, аж* ***памороки*** *мені* ***одібрала*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 43); *Така людина, як головиха, в комітеті усім баки заб'є,* ***очі затуманить*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 505).

Пор.: СПАНТЕЛИЧИТИ.

ЗАПАМ'ЯТАТИ — взяти [собі] на розум; закарбувати [собі] в пам'яті; намотати (замотати, закрутити) [собі] на ус (вус, вуса); зарубати [собі] на носі (на умі); убгати [собі] в голову.

Про таке жіноче вередування слухав наш Пархім та й ***узяв собі на розум*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 473); [Варвара:] *І* ***закарбуй собі в пам'яті:*** *можна повернути втрачене здоров'я, можна навіть повернути молодість; двох речей тільки жодна сила людині повернути не може: життя і честі* (Галан, 1, 1960, с. 499); *Якимівна одразу* ***собі на вуса й намотала,*** *хто тут голова* (Дімаров, Якимівна, 1972, с. 267); *Якось вона* [Тамара] *сказала, що хоче бачити мене в цивільному. Я* ***намотав собі на вус*** *і оце...* (Коломієць, Кравцов, 1975, с. 114); «*Ну, цей чорнобривець ласий і до поросятини, і до чорних брів..,*»— *подумав Копронідос і* ***замотав собі на вус*** (Нечуй-Левицький, 5, 1967, с. 333); [Герасим:] *Треба це* ***на ус закрутить*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 375); [Халамидник:] *Це треба* ***на носі зарубати!*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 719); *Максим* ***зарубав собі на умі,*** *що це мудріше правило на світі,— та й став по йому жити* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 161); *Ту дівчину звали Нимидорою. Піп був сердитий на її неслухняного батька й надавав його дітям таких іменнів, що всі люди на селі ніяк не могли* ***убгати*** *їх* ***собі в голову*** (Нечуй-Левіцький, 3, 1965, с. 42).

ЗАПОДІЯТИ СМЕРТЬ КОМУСЬ — зігнати (згубити, зжити) зі світу кого; **вийняти душу** з кого; (про бажання з ненависті погубити кого-небудь будь-яким способом — *з сл.* радий, готовий і т. ін.) **втопити у ложці води** кого; (уживається як погроза) **скрутити голову (в'язи)** кому.

— *За віщо* ***зігнав зі світу*** *мою Зосю? — гукнув Здирка* (Панч, 4, 1982, с. 126);— *А мої гордощі! вони, вони мене запагубили!.. а Ганю* ***з світа згубили*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 370); *Тепер Галя злякалась за парубка.— Саливоне, він же нас* ***із світу зжене!***— *промовила вона з широко відкритими очима* (Панч, 4, 1982, с. 182); *Не раз його* [Стадницького] *шабля і спис, добиваючись шляхетства,* ***виймали душу*** *зі своїх братів: у злобному тілі владолюбця легко прищепилася жорстокість вельмож і королів* (Стельмах, 1, 1982, с. 35); *Чаплінський знову захихикав, але в цю ж мить його обличчя стало злим:— Схизмати раді б* ***утопити*** *мене* ***в ложці води,*** *але я пильную інтересів пана старости* (Панч, 4, 1982, с. 47); [Жандарм:] *Я кожному* ***голову скручу,*** *хто би посмів з тебе сміятися* (Франко, 9, 1952, с. 135);— *А коли б я цьому «комусь іншому» узяв та й ненароком* ***в'язи скрутив*** *і обличчя до шиї привернув би, то що б ви тоді побачили?* (Стельмах, 1, 1982, с. 140).

ЗАПОДІЯТИ СОБІ СМЕРТЬ — покінчити життя самогубством; покінчити з собою; накласти (наложити, зняти) на себе руки.

Тільки на Київщині в одному 1839 році ***покінчили життя самогубством*** *39 дівчат кріпачок, зведених панами й офіцерами* (Кирилюк, Життя і творчість Т. Г. Шевченка, 1959, с. 56); *І саме тому, що — на випадок катастрофи — у нього було тепер чим* ***покінчити з собою,*** *він почував себе майже* ***в цілковитій безпеці*** (Гончар, 3, 1959, с. 161);

Простуючи на Київ, він [Максим] *не переставав думати про Яринку. Не могла вона* ***накласти на себе рук****, не такого роду, а вдачі дівчина сміливої* (Панч, 4, 1982, с. 153); *Ще й так вона довго протягла: другого б роздавило такою вагою нужди та горя або заставило* ***руки на себе наложити****; вона ж усе перетерпіла, все перемогла* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 16); *Мене взяли як бранку до світлиці, Сторожею обставили мене, Щоб не могла* ***на себе зняти руки*** (Старицький, 3, 1964, с. 524).

ЗАСОРОМИТИСЯ — (почервоніти від сорому) **спекти рака (раків); згоріти від сорому (стида); сором залив обличчя (лице)** чиє; (страждати від докорів совісті) **сором (виїдає, їсть) виїсть очі** кому; **мало в (крізь) землю не провалився (не запався)** [**від (з) сорому**]; **готовий (ладний, здатний, хотів** і т. ін.) **в (крізь) землю провалитися (пропасти)** [**із сорому (стида, стиду)**].

Дехто ***спік рака*** *від тих гірких Грицькових докорів, а більше не додали ніякої ваги його речам* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 142); *Куропатенко, звичайно, заслужено* ***спік раків*** *— законів конспірації треба суворо додержувати і між собою, щоб не прохопитися за інших обставин* (Смолич, 4, 1972, с. 92); *Я б* ***згоріла від сорому,*** *якби з'явилася в такому вигляді між люди* (Речмедін, Вогонь батькових ран, 1971, с. 19); *Параскіца зашарілася вся.* ***Сором*** *гарячою хвилею* ***залляв*** *її* ***лице*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 271); [Дід:] *Москаль її* [Марусю] *покине, бо такі недовго живуть вкупі: як зійшлись, так і розійдуться. І що ж потім?* ***Сором виїсть очі*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 242); ***Мало крізь землю не провалився*** *хлопець, зиркнув на свої давно не миті, геть покраплені незаживаючими подряпинами ноги, постояв якусь мить остовпіло, а тоді враз чкурнув з сусідського городу, добіг до паркану і спритно, мов кіт, видряпався наверх* (Збанацький, Пригоди Івана Кострубa, 1984, с. 50); [Тітка:] — *Це він тобі, певно, оповідав, коли ви сиділи в поетично украшенім куті, а* ***я мало що з сорому в землю не запалася,*** *що кревнячка мого мужа вдається в розмову з соціалістом!* (Кобилянська, 1, 1962, с. 167); [Рябина:] *Лице мені лупається, крикнув би чоловік з жалю,* ***крізь землю би пропав зо встиду*** (Франко, 9, 1952, с. 411); *Там, де інші дівчата лускали зо сміху, штовхаючи одна одну ліктем, ніби потайки, та перешіптуючися, вона соромилася до сліз і була б, мабуть,* ***із сорому в землю запалася*** *із-за того, що чула все, особливо ж, коли він був при тім* (Кобилянська, 2, 1962, с. 61); *Браві* [сержанти] ***такі,*** *що куди там Віталієві до них братись, він одразу відчув своє жалюгіддя,* ***готовий був крізь землю провалитись*** (Гончар, 5, 1979, с. 40).

ЗБОЖЕВОЛІТИ — (стати психічно ненормальним) **втратити (стратити) розум; звихнутися розумом (умом, з розуму, з ума); спасти (сплисти, схибнутися) з розуму; стратитися розуму; стерятися розумом,** *діал.;* **зійти з ума; ума тронутися,** *діал.;* **втратити глузд; глузду ріши-тися; з глузду з'їхати (скрутитися, зсунутися); неначе** [**собачої**] **блекоти наївся** хто.

Говорили поміж себе люди, що дід зовсім ***розум втратив,*** *де ж таки — ходить та й ходить.., як той Марко по пеклу* (Яновський, 2, 1954, с. 162); *Якого страху набралася вона тоді в поганім тім млині, мало розуму не* ***стратила*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 352); *Пустили потім ясу, що* ***звихнулась умом*** *Чабаниха, але цьому мало хто вірив* (Гончар, 5, 1979, с. 156); *Ні, наші козаки ще* ***з розуму не спали,*** *Щоб Вовка од біди сховали!* (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 32); [Рябина:] *Чи ти, старий, одурів, чи* ***з розуму сплив?*** *Та за що дерево путаєш?* (Франко, 9, 1952, с. 388); *Чи з великої науки* ***З розуму схибнувся?*** (Руданський, 1, 1972, с. 119); *Боронь боже, хто з людей почув би Стефана, то подумав би, що* ***стратився розуму*** (Чорнобривець, Пісні гір, 1958, с. 45); *Прокинувшись від жару та диму і усвідомивши, що його майно горить,*

Суліман стерявся ***розумом*** (Вільде, 3, 1968, с. 225);— *Слухайте, товаришу, я вже з* ***ума зійшов!*** *Треба до лікаря.— А написали?* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 245); *Келейник сидів коло його цілу ніч і думав, що він* ***тронувся ума*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 353); *Хто глянув би збоку на цей разгардіяш, міг би подумати, що тут люди* ***втратили глузд*** *і тільки шаленіють* (Гончар, 1, 1978, с. 95); — *Уже ж або обпоїла, або підкурила чимось. А тільки він* [чоловік] *з її волі ніяк не вийде: мов тая дитина, за спідницю держиться, зовсім свого* ***глузду рішився*** (Дніпрова Чайка, Твори, 1960, с. 78); [Мартин:] *Я віддам дочку за мужика!.. Що ж то я з* ***глузду з'їхав,*** *чи як?* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 334); *Та й що ж ви думаєте? — Казус сей Так налякав усіх людей, Що більше вже ніхто із* ***глузду не скрутився*** (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 61); [Тупиця:] *Чи ти* [Явдохо] ***з глузду не зсунулась,*** *чи що?* (Старицький, 2, 1964, с. 38); — *Чи ти здурів сьогодні, чи* ***блекоти*** *наївся? — кинув Колода* (Кучер, Прощай море, 1957, с. 271); *Цур тобі, пек тобі! Ти неначе собачої* ***блекоти*** *наїлась!* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 252).

ЗВОРУШУВАТИ — (розчулювати) **брати (хапати, щипати) за душу (за серце)** кого; **доходити до серця (до душі, до живого)** кому; **проймати душу** чию **(серце** чиє); (викликати замилування) **торкати серце** чиє.

Пісня заповнила кімнату, вулицю, весь світ вона брала за душу (Собко, Біле полум'я, 1952, с. 29); *Її голосочок... так* ***за серце*** *і* ***бере*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 426); *Пісня звучала,* ***хапала за душу,*** *хвилювала, глушила тривогу, збурювала думки, будила сили й бадьорила, кликала в нові бойові походи* (Баш, Професор Буйко, 1946, с. 92); *Дика радість* ***хапає за серце...*** (Коцюбинський, 2, 1961, с. 178); *Як не зведу докупи своїх думок, беру тоді сопілку і починаю з нею радитись: їй думку свою передам, а вона мені голосом відповість,— хоч і не словами говорить, а* ***за серце щипає*** (Ляшенко, Блискавиця темної ночі, 1972, с. 42); *Видно, слова його* ***дійшли до серця, до душі*** *Петру, розворушили її* (Чабанівський, Балканська весна, 1960, с. 357); ***До живого*** *нікому не* ***доходило:*** *чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить,— тільки бідній матері допекло* (Свидницький, Люборацькі, 1955, с. 191); *Не пісня — сама її заробітчанська молодість, саме її перше кохання билось живим співом, гарячими хвилями горнулось в груди,* ***проймало,*** *краяло душу. Незчулася, як сльози бризнули з очей.* (Гончар, 2, 1959, с. 175); *Не* ***торкала*** *якось мого* ***серця*** *дика краса південної бурі* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 177).

Пор.: ХВИЛЮВАТИ.

ЗДИВУВАТИСЯ — розкрити (роззявити) рот (рота) [з подиву]; зробити великі очі; скам'яніти від дива; [тільки] очі (баньки) витріщити (вип'ялити), ***зневажл.;*** **(виявити повне здивування) як (мов) баран (корова, теля) на нові ворота витріщити очі (втелющитися, дивитися),** ***зневажл.***

Чоловік повертає голову і з подиву ***розкриває рота,*** *а сокира сама* ***вислизає з руки:*** ***вулицею,*** *погойдуючись...* ***пливли*** *його* ***волі*** (Стельмах, 1, 1982, с. 579); *Піщани зовсім* ***роти*** ***пороззявляли*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 166); *З ридвана* ***визирнуло*** *молоде дівоче личко, а побачивши кобзаря,* ***зробило великі очі,*** *але чиясь рука зразу ж закрила віконце шовковою занавіскою* (Панч, 4, 1982, с. 109); *Я* ***поглянув*** *на* ***святе обличчя*** *і* ***зненацька скам'янів від дива...*** *Я* ***побачив*** *руське обличчя,* ***Римською*** *тіарою вінчане!* (Леся Українка, 1, 1975, с. 233); *Іван* ***витріщав на*** *Соломію* ***очі*** *і крутив, здивований, цапиною борідкою* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 105); *А тепер* ***тільки баньки витріщив,*** *неначе не його дочку сватають* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 301); *Як вість така дійшла до неньки, То* ***очі вип'яла, як баньки,*** *А з носа спали і очки* (Котляревський, 1, 1952, с. 182); *Петро мовчав, тільки* ***втелющився*** *в Хли-*

пала, ***мов баран на нові ворота*** (Збанацький, Єдина, 1959, с. 192); *Бичковський* ***витріщив*** *на неї очі,* ***як корова на нові ворота,*** *і, очевидячки, вагався: чи знайома, чи не знайома?* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 35); — *Думаєш, тільки ти не впізнав? —* ***привітався*** *він* [Крук] *тепло й сердечно.— Позавчора навіть рідна сестра* ***дивилась на мене, мов теля на нові ворота*** (Козланюк, Юрко Крук, 1957, с. 540).

Пор.: ДИВИТИСЯ.

ЗДІЙСНИТИ ЩОСЬ НЕСПОДІВАНЕ — викинути коника; викинути коліно (коліно); викинути (встругнути, втнути, удрати) штуку; викинути фокус.

Твій Петро ***викинув*** *такого* ***коника*** *в класі, що тільки дивись* (Збанацький, 1, 1974, с. 322); [Микита:] *І не собака ж наш кошовий, яке* ***коліно викинув*** (Кропивницький, 5, 1959, с. 529); *Ті дурні дівчиська здатні* ***викидати*** *які завгодно* ***коліна*** *від ревнощів* (Козаченко, Сальвія, 1959, с. 177); — *Де ти взяв цю дерев'яну ковбасу? Це ж звичайнісінька гілка берези, тільки закручена і часником натерта!..— Володя так і покотився зо сміху. Це він таку* ***штуку викинув*** (Кравченко, Квіти і колючки, 1959, с. 35); *Тим часом як старий Прокопович показував Балабусі образи, Онися* ***встругнула*** *й справді Балабусі* ***штуку*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 59); — *Невже він не помічає, що я повзу? А може, просто вичікує? Ну, я з ним зараз* ***втну штуку!*** (Загребельний, Європа — 45, 1959, с. 51); [Борис (дуже стривожений):] *Оказія, брат! Чуєш, мати запевняє, що буцімто я вчора об'яснився перед Ізмайловою?!* [Горнов:] ***Удрав штуку...*** *Яка ж то Ізмайлова?* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 171); — *Сагайдак знову* ***фокуси викидає...*** *і що він собі думає, не знаю* (Добровольський, Тече річка невеличка, 1961, с. 301).

ЗЛИТИСЯ — зло бере (розбирає) кого; **бере (розбирає, забирає) злість** кого; **кипіти злобою.**

Христя мовчала, хоч її і ***зло брало*** *за вчорашнє: вона за цілий день тільки невеличкий шматочок хліба з'їла* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 47); ***Зло*** *мене таке* ***розбирає,*** *що аж гавкати хочеться! — гучно бубонить Пищимуха, розмахуючи своїми ж довжезними руками* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 379); *Навіть* ***злість брала,*** *що Іван так побивається дуже за нею* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 339); *Починала* ***забирати злість.*** *Скільки роботи, а воно* [сонце], *як нарочито, світить* (Ле, Юхим Кудря, 1956, с. 14); *Кайдашиха прикусила язика, але її* ***розбирала злість*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 329); — *Одним словом, метушиться,* ***кипить злобою*** [фон Штейніц] (Гуріненко, Днів твоїх небагато, 1984, с. 274).

ЗЛЯКАТИСЯ — страх найшов (напав) на кого; **страх пройняв (обняв, обхопив)** кого; **взятися страхом; зазнати (набратись, натерпітися) страху;** (відчути великий жах, переляк) **душа завмерла (замерла)** у кого; **душа** [аж] **у п'ятах (у п'ятках)** у кого; **душа** в (під) **п'яти пішла (заховалася, провалилася** і т. ін.) у кого; **волосся** [на голові] **стало (встало) дибом (диба, дибки, дуба, дубом)** у кого; [аж] **волосся полізло угору (стало сторч)** у кого; **холодний (циганський) піт пройняв** кого; **духу не стало** у кого; **кров застигла** в жилах у кого; [аж] **жижки затрусилися (задрижали)** у кого; [аж] **мурашки забігали (пішли, полізли, поповзли** і т. ін.) **за (поза) спиною (по спині, по тілу, по шкірі)** у кого; **мурашня полізла по** плечах у кого; **почув мурашки за спиною;** [аж] **мороз (морозець) пішов (побіг, перебіг, пробіг, подрав** і т. ін.) **поза шкірою (поза шкурою, по шкірі, поза спиною** і т. ін.) кому, в кого; **морозом сипнуло за (поза) спиною (поза шкірою, по тілу)** в кого, ко́го; **серце обірвалось (упало)** у кого, чиє; **серце мов обірвалося** в кого; **обірвалося щось (усе** і т. ін.) **всередині (в грудях** і т. ін.) у кого, кому; **серце похололо (похолонуло)** в кого; **тьохнуло (похололо) в жи-**

воті у к о г о, *безоз.*; **[аж] в душі (всередині) похололо (похолонуло)** у к о г о, *безос.*

На панів ***найшов страх*** (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 245); *— Прокинувся я,— товариш Большаков общупав себе,— все ціле, на поясі три гранати висить,* ***страх*** *на мене* ***напав*** (Яновський, 1, 1958, с. 127); *Темно зробилося, як під кобеняком, за два кроки поперед себе нічого не видно.* ***Страх*** *мене такий* ***пройняв,*** *що ногами з місця не зрушу* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 17); *В одному кутку тиркнула жаба, у другому ударив цвіркун...* ***Страх обняв*** *Карпа* (Панас Мирний, 1, 1954, с. 269); ***Страх обхопив*** *опришка такий, що він стрімголов хотів кинутися бігти* (Хоткевич, 2, 1966, с. 246); *Не чув добре хлопець, що говорила вона, обмиваючи його. Тільки вже* ***взявся*** *ввесь* ***страхом,*** *коли ввечері почала розповідати про випадок дядькові* (Кротевич, Сини землі, 1948, с. 228); *Ті подивляють його сміливість, кажуть, що така людина, певно, не може* ***зазнати страху*** (Коцюбинський, 2, 1955, с. 427); *Господи! скільки я* ***набралась*** *тоді* ***страху.*** *Дві ночі не спала* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 269); *Наїхало в село чиновного панства. Питають — розпитують, пишуть — записують.* ***Натерпілася страху*** *Мотря од тих хитрих спросів* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 48); [Л е в к о:] *Чи пішов, чи, може, красться? У мене і* ***душа замерла...*** (Старицький, 3, 1964, с. 45); *Як замахнеться було мати, так у мене* ***душа аж у п'ятах*** (Остап Вишня, 1, 1956, с. 8); *— Натремтівся, мабуть, за дорогу? Була* ***душа в п'ятах?*** (Гончар, 2, 1978, с. 90); [Х р о п к о:] *Просто* ***душа в п'яти пішла,*** *аж хата колом іде...* (Старицький, 2, 1964, с. 585); *— Бачили таке! Натворили капостей, і* ***в самих душа сховалась у п'яти!*** (Головко, 2, 1957, с. 628); *Максим Кривоніс звівся на ноги: — Люди, кому шкода пана, або в кого* ***душа*** *вже* ***в п'ятки провалилась,*** *чи йому і так добре живеться,— нехай повертає додому* (Панч, 4, 1982, с. 126); ***Волосся на голові дибом стало,*** *а уста страшно та грізно кривилися* (Панас Мирний, 1, 1954, с. 357); *В очах у неї іскри заграли,* ***волосся дибом стало,*** *руки як простягла, та й не зведе їх* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 457); *Пес* [із толом] *Пре на них* [браконьєрів]... *А шнур горить!.. Торбохватам не до рибки: Щур «ой, боже!» верещить, В двох Микол* ***волосся дибки!*** (С. Олійник, 2, 1968, с. 180); *Нам обом* ***волосся стало дуба*** (Леся Українка, 1, 1951, с. 460); *А ось Іван... Має одну таку прикмету, що вам* ***волос дубом стане,*** *слухаючи про неї* (Мартович, Твори, 1954, с. 50); *Вони дивились через труп Синички на свого капітана з такою ненавистю, що* ***волосся б стало сторч*** *у найхоробрішої людини* (Довженко, 1, 1964, с. 140); *Та й розповів мені таке, що* ***аж волосся сторч стало*** (Збанацький, 1, 1974, с. 218); ***Аж мороз подрав поза спиною*** *у Василя,* ***аж волосся полізло угору,*** *коли він, обернувшись, глянув у ті тісні суточки, що тільки-тільки* ***що*** *проїхав* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 87); *Нігде правди діти, як почув,* ***яка є*** *панщина у пеклі на тих, хто то повісті, то усякі ледащі книжки пише, так мене* ***аж циганський піт пройняв*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 252); *То дожидалися гайдамак — і раділи всі, і радів я з своїми,* ***а як*** *почув слово «гайдамаки», то в мене* ***і духу не стало*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 209); *Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі* ***жижки задрижали і в душі похолонуло*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 409); [1-й п а р у б о к:] *Ага, а у вас* ***мурашки по шкірі забігали*** (Франко, 9, 1952, с. 93); *Він* [Ігор] *бачить нерухоме Петрове тіло, зжовкле обличчя і струмочок крові, що поволі стікає з рота по підборіддю. У хлопчика* ***аж мурашки забігали по тілу*** (Багмут, Щасливий день суворовця Криничного, 1951, с. 151); *— Я пишу, а він* [фашист] *підходить і зеленими очима дивиться,* ***аж мурашки по спині поповзли*** (Хижняк, Тамара, 1959, с. 77); *Серце* [Остапа] *затріпалось в грудях і стало.* ***По плечах полізла вгору мурашня*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 341); ***Параскіца почула мурашки за спиною*** (Коцюбинський, 1, 1961,

с. 288); *Тільки тепер він збагнув усе. Аж* ***мороз поза шкірою пішов*** (Собко, Матвіївська затока, 1975, с. 420); — *Я хоч і не страхополох, але й у мене* ***морозець поза шкірою пробіг,*** *коли вибухнула вода* (Донченко, 2, 1956, с. 34); *У Івася* ***мороз поза спиною пробіг, в очах боязнь засвітила*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 153); *Від цього видовища* ***мороз перебіг Лялі поза спиною,*** *наче до неї, до самої шкіри її вже торкнувся той шпичакуватий ганебний дріт* (Гончар, 2, 1978, с. 24); *Недокус посміхався, а в мене* ***морозом сипнуло поза шкірою*** (Збанацький, 1, 1974, с. 99); *Жах пройняв Гриця від таких слів,* ***сипнуло морозом по тілу.*** *З переляку не знав, що робити* (Ляшенко, Блискавиця темної ночі, 1972, с. 29); *Модель* [біплана] *здригнулась у повітрі й клюнула.* ***Серце мов обірвалось, застигла на мить кров у жилах*** (Донченко, 1, 1956, с. 72); *Семен почув, що* ***серце його раптом обірвалось,*** *впало.., у грудях щось стиснуло* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 124); *Юрко відчув, як усе* ***всередині*** *у нього* ***обірвалось.*** *Вели його батька* (Багмут, Оповідання, 1959, с. 25); *У старої* ***серце похолонуло;*** *як сиділа — так і прикипіла на місці* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 170); *Як уздрів його Трохим, так і руки і ноги опустилися, і* ***у животі похолонуло*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 408); *Як сказала вона це — в мене* ***в душі похололо*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 340); *У Христі* ***аж у душі похолонуло*** *від того реготу. Вона зразу догадалася, що Оришка тільки замина правду* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 396); [Г е р а с и м:] *Думав, що довідалась за гроші,* ***аж всередині похолонуло*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 391).

Пор.: СТРАШНО; ТРИВОЖИТИСЯ.

ЗМАЛКУ — (з раннього дитинства) **із сповитка (з самого сповиточка, сповиточку); з пелюшок.**

— *Слухай, який у тебе стаж? По-моєму, ти редактор* ***із сповитка*** (Гончар, Циклон, 1970, с. 148);— *А ви змалечку рибалите, дідусю? —* ***З самого сповиточку,*** *як тільки ходити навчився* (Збанацький, Морська чайка, 1959, с. 69); [К н у р:] *Чого ж ти хотіла, щоб те щастя змалечку за нею ходило,* ***з пелюшок*** *її стерегло. Вона тільки що на ноги знялася.., світа ще не бачила* (Панас Мирний, 5, 1955, с. 84).

ЗМУЧИТИ — (завдати моральних страждань) **витягти душу** з к о г о; **вимотати [всі] кишки (жили, нерви)** к о м у.

Я знаю, що то єсть попасти в Петербург на 10 днів — самі «конки» ***душу витягнуть!..*** (Леся Українка, 5, 1956, с. 405); *Думала* [Христя]: *от і піймайся такому в невістки,— усі з тебе* ***кишки вимотає,..*** *буде гризтй, поки загризе* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 53); *Не знаєте, що мені ваша школа ось тут — о, що ви мені* ***всі жили вимотали*** (Пастушенко, Тавріка, 1974, с. 108); — *Геть чисто моєму чоловікові* ***нерви вимотав*** *Петро* (Головко, 1, 1957, с. 454).

ЗНАТИ ДУЖЕ ДОБРЕ — знати як свої (своїх) п'ять пальців (пучок) к о г о, щ о; **знати як облупленого (як облуплених)** к о г о; **знати (вивчити, запам'ятати) на зубок** щ о.

[Л и м е р и х а:] *Я ж його* [Карпа], ***як своїх п'ять пальців, знаю*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 31); [К р и м:] *Я Чорне і Середземне моря* ***знаю, як свої п'ять пальців*** (Корнійчук, 2, 1955, с. 243); — *Низове товариство закликало мене до коша, бо я всі гирла,* ***як свої п'ять пучок, знаю*** (Куліш, Вибране, 1969, с. 56); — *Треба поліцаїв і старосту провідати. Я їх мушу* ***знати, як облуплених*** (Автомонов, Так народжувались зорі, 1960, с. 255); *Твір побудувати можна правильно лише тоді, якщо той, хто пише, та добре знає, добре вивчив,* ***назубок простудіював*** *техніку писання* (Тичина, 3, 1957, с. 143).

ЗНЕВАЖАТИ — плювати на все; (в різкій формі виявити зневагу) плювати в (межи) очі; плювати в обличчя.

Коли генералів призначають послами, або міністрами, ***плюйте*** *одразу* ***на все*** *й запасайтеся медикаментами* (Довженко, 3, 1964, с. 140);

А Мортко всьому перечить і кожному ***в очі плює*** (Франко, 5, 1951, с 352); *Це не критика, а наклеп,— сказав Максим.— Мені* ***плюють в обличчя, а я повинен усміхатись! Я не згодний!*** (Зарудний, На білому світі, 1967, с. 204).

ЗНЕВІРИТИСЯ — (стати пасивним, бездіяльним) **занепасти (упасти) духом; опустити руки (крила, вуха); махнути рукою** на кого, що.

— Так, граф Сольський,— хитнула головою дружина.— Як він ***упав духом...*** *Переді мною, перед жінкою він плаче і пророкує, що ми всі загинемо* (Стельмах, 1, 1982, с. 625); *Горе тим, хто втратить мужність,* ***занепаде духом*** (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 5); *Зовсім* ***занепав духом,*** *опустив руки і хтозна, як повівся б Іван, коли б щаслива думка не освітила мозок* (Збанацький, Пригоди Івана Коструба, 1984, с. 66); *З натури нечепурна, неохайна, Олександра зовсім* ***опустила руки*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 26); [Безродний:] *Знаєте, Марусю, якби не ви, давно б у мене* ***опустилися крила*** (Старицький, 3, 1964, с. 482); *— Так і сказав.., неначе вистрелив.., а я питаю, жартуючи: «Це так як в казці казали гуси Івасеві-Телесикові, що сидів на дереві в дворі в Змії?..» А він каже: «Еге!» Я й* ***вуха опустив,*** *— сказав Добриловський* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 236); *Після цього на нього* ***махнули рукою:*** *сам про себе дбай* (Гончар, 4, 1960, с. 364).

ЗНЕСИЛЮВАТИ — (виснажувати когось важкою роботою) **висисати (випивати, витягати) кров (сили, соки)** з кого, чию (чиї); **вимотувати (тягти) жили** з кого.

Кров висисає *оте остогидже́не, прокляте нишком шиття, що паненя, вередливе, зманіжене, вишвирне геть на сміття* (Грабовський, 1, 1959, с. 52); *Важка і незвична для нього праця думок...* ***висисала*** *прудко його* ***сили*** (Франко, 5, 1951, с. 357); ***Витягав соки*** *пан Кшивокольський із своїх хлопів. Він хотів би, аби вони й не спали, і не їли, а все би робили, робили* (Хоткевич, Довбуш, 1965, с. 40); *І враз на мить згадалися... довгі роки безпросвітньої роботи, що* ***вимотувала жили і випивала кров*** *з обличчя* (Донченко, 1, 1956, с. 123); *Не хоче бути жінка наймичкою в дворі, хоч завтра піде в поле, візьме ланку, ніхто не буде* ***тягти жили*** *з неї, не буде розриватися в полі* (Гордієнко, Дівчина під яблунею, 1954, с. 105).

ЗНИКНУТИ — 1. (перестати бути видимим) **зникнути (пропасти, щезнути) з очей;** (пропасти невідомо куди) **був (була, було, були) та загув (загула, загуло, загули); не було й духу, й сліду; мокре місце залишилося** від чого.

Злякалась Миша та притьмом, Поміж травою, лопушком З переполоху почухрала. Туди-сюди — й ***з очей пропала*** (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 54); *Вона згадала, що той палац, мов пишний сон,* ***був та й загув,*** *неначе його вітром рознесло, як розносить весняний туман гарячого майського ранку* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 209); ***Була ще й Італія, та,*** *як кажуть,* ***загула.*** *Може ще й не зовсім загула, але гуде* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 26); *—****Було*** *й інше назвище,* ***та загуло. Бо*** *Ірина Михайлівна розвелася з своїм чоловіком,— додала хазяйка...* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 27); *І незважаючи на те, в академії Петра Могили, с. Димитрія Туптала й інших* ***не було й духу, й сліду*** *тих давніх діячів України* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 9); *Оце бій! З благодаті* ***тільки мокре місце залишилося!*** (Остап Вишня, 1, 1974, с. 106).

2. (швидко, відразу зникнути) **як вітром здуло (здмухнуло)** кого, що; **як вітер згинув; як віл (лиз, лизь, лизень) злизав** кого, що; **як (наче, ніби, мов, неначе) корова язиком злизала** кого, що; **як (наче, ніби, мов, немов) язиком злизало** кого, що, *безос.*

І хоч щойно завдав тобі образи, від якої, здавалось би, має залишитись у ньому бодай слід каятьби, одначе невдовзі все це з нього як

вітром здмухнуло (Гончар, 6, 1979, с. 43); *А той давно з його гріхами десь, як вітер, згинув* (Руданський, 1, 1972, с. 165); [Палажка:] *Шукала, шукала Феньки — як лизь злизав!* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 209); *Знову раптом зник. Немовби й не було його тут. Як лизень злизав Козака* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 59); *Одинадцять твоїх самольотів — як корова язиком злизала* (Яновський, 1, 1982, с. 215); *От прийшло лихо і, мов корова язиком, злизало щастя* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 21); [Василь:] *Бог покарав мене: я погорів. Уся худібонька пропала, Неначе язиком корова ізлизала* (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 64); *Рік, другий — і хатку, повітку, бичків та кобилу як язиком злизало* (Яновська, 1, 1959, с. 303).

3. (безслідно зникнути) **як (мов, ніби, наче, неначе) провалитися (піти, пропасти) крізь (під) землю; як у землю ввійшли (запалися); як (мов, немов) вода змила (умила)** кого; **як (мов, наче, неначе) у воду впасти (пірнути, канути); мов у ополонку пірнув; мов камінь у воду; і сліду немає (не стало)** чийого; **і слід загув (простиг, замело)** за ким; **і слухи загули** чиї; **як за водою пішов; як** [димом] **здимів; за вітром полетіти (піти); (зникнути назавжди) піти (відійти, канути і т. ін.) у вічність,** *книжн.*; **відійти у небуття,** *книжн.*; **піти (відійти, одійти, канути) в** [далеке] **минуле,** *книжн.*; **канути у (в) лету,** *книжн., заст.*

Переходить день; минає другий, третій... Як крізь землю провалився! (Панас Мирний, 2, 1969, с. 108); *Кума десь ділась, неначе крізь землю провалилась* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 328); *Палажці треба було йти знову у Лавру на діяння, щоб їсти паску у Лаврі, а Мелашка неначе крізь землю пішла* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 383); [Юрко:] *А коли правда і закон потоптані в болото, а свої не рятуватимуть, а топитимуть їх* [правду й закон], *то такому краєві провалитись краще під землю, щоб покрила вона мерзоту од світу* (Старицький, 3, 1964, с. 247); *За хвильку й заки ми ще вспіли промовити до себе хоч слово, зникли всі троє так скоро, як би в землю запалися* (Кобилянська, 1, 1962, с. 141); *Повернулись пани на державу, і всі музики та танці як вода умила* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 172); *Пропав Стьопка, як у воду впав...* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 125); *Через день виїхав з Ковалівки і мов у воду впав* (Збанацький, 1, 1974, с. 274); *Онопрієнки неначе в воду впали* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 233);— *Хай тепер переді мною вклоняються злидні,— похижіщали очі Карпа.— Горицвіт залишився чи подався на схід? — Десь як у воду канув* (Стельмах, 3, 1982, с. 301); *Як поїхала, то як би в воду пірнула* (Кобилянська, 1, 1962, с. 174); [Бичок:] *...А Максим з переляку, чи може від сорому, кудись щез, мов у ополонку впірнув!* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 211);— *Ще як забрали, бідолашного* [чоловіка], *австрійці, так відтоді, мов камінь у воду* (Д. Бедзик, Студені води, 1959, с. 18); [Пилип:] *Може, вода забрала, бо на другий день під скалами, біля річки, вибачайте, знайшли й книги, й газети, що він односив до двору, а самого і сліду нема!* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 307); *Югне Андрійко з хати — і слід загув!..* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 275); *Коли він* [Яків] *вирвався з-поміж жінок і вибіг насеред двору — панича уже і слід простиг* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 196); *Покликали старосту, кинулись за москалями.., та їх уже і слід замело* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 156); *Минули жнива — за Довбанюком і слухи загули. Мов у воду канув* (Франко, 2, 1950, с. 79); *В її голосі одразу ж обізвалися сльози:— Даремно поспішали. Не буде, діду, цього весілля! — Не буде? — не дивується, тільки пильно вдивляється у неї старий.— Пішло за водою?* (Стельмах, 5, 1983, с. 41); *Зосталась, правда, ще худоба та грошики, котрі їм кріпаки накладали та за кріпаків одібрали,— та скоро те пішло за вітром, грошики-то прожилися, то вплили на заплату позичок* (Панас

Мирний 4, 1970, с. 357); *І звідки ті гайдамаки взялися? І куди вони зникли? Зникли,* ***як здиміли!*** (Марко Вовчок, 6, 1956, с. 333); *Віра і безвір'я, Золото й грязюка... Сила і немічність,— Все тут на кладовищі уляглося, Все* ***пішло у вічність*** (Щоголів, Поезії, 1958, с. 162); ***Відійшла у небуття*** *патріархальна царська Росія, з її відсталістю, соціальним і національним гнітом, феодальним деспотизмом і капіталістичним визиском* (Літературна газета, 26 верес., 1961, с. 1); ***Відійшли в минуле*** *постоли, полотняні штани, виткані з семірки* (Цюпа, Україна наша радянська, 1960, с. 296); *«Ой там збиралась бідна голота До корчми гулять...» Співав тоді оцієї молодий парубок-наймит, і* ***в минуле одійшли*** *ті прокляті роки* (Донченко, 6, 1957, с. 115); ***У*** *далеке* ***минуле канула*** *відстала аграрна Росія* (Комуніст України, № 5, 1967, с. 13);— *Коли ж це буде? — Скоро. Чим більше гнути пружину, тим швидше й дужче вона розправиться. Нема нічого вічного, й неволя* ***кане в Лету*** (Шевчук, Предтеча, 1972, с. 121).

ЗНИЩИТИ — **стерти (зітерти, змести) з лиця землі** кого; **зім'яти (стерти) на табаку** кого; **стерти (зітерти, розтерти) на (у) порох; стерти (забити, побити) на макуху** кого; **вигубити з корінням і насінням; не лишити (не зоставити)** [і] **на насіння; вирубати на капусту; до нігтя; під ніготь.**

Мовчать, як німі, Тільки очима пропікають наскрізь, ***стирають*** *його* ***з лиця землі*** (Сологуб, Полинове причастя, 1975, с. 325); *Твій Гітлер мріє знищити мене,* ***зітерти з лиця землі,*** *щоб мою країну посіла фашистська наволоч, чума XX століття* (Яновський, 1, 1982, с. 215);— *Вони б мали й один одного в ложці води втопити,* ***з лиця землі змести!..*** (Панас Мирний, 1, 1954, с. 274); *Я тебе* ***зімну на табаку*** (Словник Грінченка, 4, 1959, с. 241); [2-й прохач (озивається):] *Як би ж то визволить! Ти б їх скрушив, тих вражих монтанівців,* ***стер*** *би* ***в порох!*** (Леся Українка, 2, 1951, с. 492); *В останньому ряду хтось гармошку* ***витяг*** *і потихеньку «тре на порох усіх катів»: «Ми всіх катів* ***зітрем на порох»*** (Остап Вишня, 1, 1974, с. 146);— *Чого ж ти припер нашу землю плюндрувати? Тебе ж тут, слимаче,* ***зітруть на макуху*** (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 436);— *Які не повтікали* [нападники], *то усіх* ***забили на макуху*** (Стороженко, 1, 1957, с. 395);— *І записують те, що треба б зовсім скасувать,* ***вигубити з корінням і насінням,***— *промовив Воздвиженський* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 82); — *Як що робити? Бити* [панів]. ***Не лишити і на насіння*** (Коцюбинський, 3, 1974, с. 106); — *По конях! Доженемо! Не* ***зоставимо на насіння*** (Гончар, 2, 1959, с. 251); *Прийшлося попобігати за ними, доки* ***вирубали на капусту*** (Яновський, 2, 1983, с. 235);— *Треба тільки за діло дружно братись, урожай виростити, голод перемогти, спекулянтів — до нігтя* (Збанацький, 4, 1964, с. 408);— *Ти дивись мені, командуй як слід! — Добре, добре,— відповів Щорс.— Щоб порядок був, чуєш? Коли хто не так —* ***під ніготь!*** (Довженко, 2, 1964, с. 109).

ЗНИЩУВАТИ ДОКАЗИ ЧОГО-НЕБУДЬ — **замітати сліди** чого і без додатка; **затирати слід (сліди); кінці** [у воду] **ховати (пускати).**

Практичний рахівник узяв собі добре правило: бути обережним і своєчасно ***замітати сліди*** (Кириленко, Вибране, 1960, с. 292);— *Ти чого звернув сюди? —* ***Сліди замітаю*** (Стельмах, 3, 1982, с. 87); ***Затрем*** *усякий* ***слід*** *тих споминок важких* (Франко, 10, 1954, с. 67); *Правда, це не завадило засудити нас до страти — треба ж було* ***ховати кінці в воду*** (Стельмах, 4, 1983, с. 57);— *Треба тут* ***пустити кінці в воду*** (Стельмах, 3, 1983, с. 75—76).

ЗРАДЖУВАТИ — (порушувати вірність у коханні, в подружньому житті) **наставляти роги** кому, *вневажл.*; **скакати (стрибати) в гречку,**

жарт.; **скакати (стрибати) в горох.** *жарт.*; **скакати (стрибати) через пліт,** *жарт.*

Хто вона? Примхлива донька якогось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за стареньких академіків, а потім ***наставляють*** *їм* ***роги?*** (Зарудний, На білому світі, 1967, с. 9); [Кость:] *Ви вірите жоні — вона ж сміється з вас і* ***в гречку скаче*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 453); *Вона, мабуть, не знала, що цей оратор кілька годин тому позаочі давав їй зовсім іншу характеристику: «Хороша вчителька, але обдурює свого Тита* ***направо*** *й* ***наліво,*** *тримає старого осла під чоботом і тільки й дивиться, щоб* ***стрибнути*** *кудись, як не* ***в горох,*** *то* ***в гречку»*** (Збанацький, 1, 1974, с. 50); *Зі своєю ж дружиною Матвій жив на віру, твердо вирішивши, що так йому буде спідручніше: невінчана жінка таки побоїться з кимсь* ***скочити через пліт*** (Стельмах, 1, 1982, с. 104); *Навіть в такий час... підсміюється* [Іван] *в душі з Денисенка, який за землею не бачить, як жінка з іншими* ***стрибає через пліт*** (Стельмах, 2, 1982, с. 106).

ЗРОБИТИ НЕПРИЄМНІСТЬ — підвезти візка кому; **підкласти (підсунути, підставити) свиню** кому; **підвести підступ** під кого; **підставити [під ноги] стілець (стільця, стільчик)** кому; **піднести чемериці** кому; (завдати неприємностей кому-небудь, наговоривши щось про нього) **пустити жука** про кого; (завдати великого горя, страждань, неприємностей) **залити (залляти) за шкуру сала** кому.

Вчителька вона хороша, лагідна.., а я їй ***підвіз*** *такого* ***візка*** (Смілянський, Сашко, 1957, с. 10);— *Хоч би знати, хто це нам* ***підклав*** *таку* ***свиню.*** *Невже ми повинні через твого Костя Хмеля сидіти вдома, а всі попливуть до Канева?* (Яновський, 2, 1954, с. 89);— ***Свиню*** *ти мені* ***підсунув*** *добру* (Збанацький, Курилові острови, 1963, с. 179); *Як хотілося Маценкові зараз вилаяти Снігура, щоб не* ***підставляв*** *він* ***свиню*** *своєму старому другові* (Автомонов, Щастя дається нелегко, 1959, с. 62); — *Це Коцюбенко* ***підвів*** *під мене* ***підступ!*** — *сказав о. Артемій і постановив виселити Коцюбенка з села* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 178);— *Та наші пани,— промовив о. Мойсей,— таки догоджають батюшкам, хто вміє кілька слів цвенькнути по-польській* [по-польському]...— *Зате ж* ***підставляють*** *вони* ***стільця*** *тому, хто не годить їм! — промовив о. Хведор* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 136);— *Я вже чув, що цей нахабний калугер вже* ***підставляє*** *мені під ноги* ***стільчика,*** *де тільки зможе* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 49—50); [Граф:] *О, ціп і дієта їх вилічить скоріш, ніж Баден, а щодо тітки і нареченої моєї, то їм я* ***піднесу*** *такої* ***чемериці,*** *що чхатимуть довгенько і відціля тікатимуть, як від чуми* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 17); [Хома:] *Я добре зробив, що* ***пустив*** *Грицькові про неї* [Марусю] ***жука*** (Старицький, 2, 1964, с. 449);— *Мовчи! — скрикнула Пріська.— Хоч ти не* ***заливай за шкуру сала:*** *і без того залили вже мені!* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 37); [Андрій:] *Ти думаєш, Семене, що я винцю Уляниу та Харитони, хоця ж вони і* ***залляли*** *мені гарячого* ***сала за шкуру*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 323).

З'ЯВЛЯТИСЯ — очі показати (появити); (зустрічатися з ким-небудь) **на очі потрапляти (попадати, навертатися)** кому, на чиї; (показуватися де-небудь) **витикати (вистромляти) носа.**

[Храпко:] *А двісті рублів узяв, як одну копієчку взяв, та три роки ні кує ні меле. Хоч би* ***очі*** *коли* ***появив,*** *сказав, що неспроможність,— одстрочити йому чи перестрочити* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 87); *Стріляли без попередження по першому-ліпшому, хто* ***попадався командам на очі,*** *боячись, щоб ніхто не побачив їхню роботу* (Гончар, 2, 1978, с. 177);— *Що буде, як на поліцію або на фашистів натрапите? — А Юрко, а Вовка, а дід Захарко? Йому сто років, і не боїться,*

а мені не можна й носа нікуди виткнути — страшно! (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 11).

Пор.: НЕ З'ЯВЛЯТИСЯ.

І

ІНОДІ — час від часу; від часу до часу; під час *(рідко)*; як коли. — *Лікаря ми будемо присилати час від часу* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 444); *У вікно моє вривались від часу до часу дивні гуки, такі виразні серед глибокої ночі* (Леся Українка, 3, 1952, с. 576);— *Чого там розходився? Та я ж під час на місяць раз і без того голився!* (Гулак-Артемовський, Байки, 1958, с. 159);— *Ви таки, мамо, чудні як коли!* (Головко, 2, 1957, с. 243).

ІТИ — переставляти ноги; дорогу міряти; верстати дорогу (шлях, путь); (часто ходити) топтати стежку (доріжку) куди, до кого, до чого; (іти дуже повільно, стомлено) ледве (насилу) ноги волочити (нести, совати, тягти); як (мов) не своїми ногами йти; (прискорювати ходу) налягати на ноги; придати ходи в ноги; (йти швидко, легко) самі ноги несуть (носять) кого; (далеко йти; марно ходити) бити ноги (чоботи); топтати чоботи; (часто ходити до кого-небудь) оббивати пороги.

Вовка стомлено переставляв ноги (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 40);— *Знайомих нікого, доведеться самому в село дорогу міряти* (Дем'ян, Крутогорі Верховини, 1984, с. 18);— *Куди верстаєте дорогу? — вклонилася до них* [чумаків] і Явдоха (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 26); *З полону він німецького ішов.., удень ховався, під покровом ночі верстаючи свою безсонну путь* (Рильський, Мости, 1948, с. 82); *Йди направо, я наліво шлях верстатиму в тумані* (Франко, 11, 1952, с. 13);— *Сьогодні до вас* [до Ганни Бойко] *всі топчуть стежку,— сказав старий учитель* (Дем'ян, Крутогорі Верховини, 1978, с. 338); *Бідний Бородавкін насилу волік ноги: він ішов, неначе віл на заріз* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 181); *Хоч хто й живий зоставсь, то ледве совав ноги...* (Леся Українка, 1, 1975, с. 339); *Ледве, ледве несу ноги* (Шевченко, 2, 1953, с. 415); *Ілько човгав десь посеред колони, ледве тягнув ноги* (Гуцало, З вогню воскресли, 1980, с. 53); *Дівчина як оніміла, мов сама не своя — хоч би слово. Хлипнула тільки грудьми і як не своїми ногами пішла за чоловіком із кімнати* (Головко, 2, 1957, с. 171); *І хлопці налягли на ноги. Ось і річка блиснула своїм чистим голубим плесом* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 286); *Вони* [бурлаки] *ніби не йшли, а, здавалось, самі ноги несли їх додому* (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 255);— *Попрощаємось, мамо, чого вам бити далі ноги* (Коцюба, Перед грозою, 1958, с. 10); [Степан:] *Ти, мабуть, і справді кручений; я тобі кажу: послухай мого совіту — не бий ти даремно чобіт, бо тільки підметки почовгаєш* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 159); [Храпко:] *Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гаєш; а той час, може, більше сотні стоє* [вартий] (Панас Мирний, 6, 1970, с. 83);— *Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас з хлібом з сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 331).

Ї

ЇСТИ — кидати на зуб (зуби) що; (їсти з великим апетитом, жадібно) їсти (уминати, уплітати, убирати, теребити і т. ін.), що аж за (поза) вухами лящить, *жарт.;* за обидві щоки уминати (уплітати, натоптувати

і т. ін.) що, *розм.*; **уминаги (уплітати,** *вульг.* **тріскати** і т. ін.) **на всі заставки (застави),** *зневажл.*; уплітати **на весь рот,** *зневажл.*; (їсти надміру) **їсти немов не в себе; укладати в копи,** *жарт.*; **набивати пельку,** *вульг.*

— *От матінку маю,— скаржився Денис...— Де що в хазяйстві найласіше — зараз же* ***кида*** *собі* ***на зуби.*** *Прірва якась. Щоб я живий був!* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 242); *Своє сало в торбі тримає,* ***а моїх курей їдять, аж за вухами лящить*** (Тютюнник, Вир, 1964, с. 357); *Він...* ***уминав*** *лешню,* ***аж за вухами лящало*** (Панас Мирний, 1, 1954, с. 297); *Діти* ***так уминали*** *пісну страву, що* ***аж за вухами лящало*** (Стельмах, 1, 1982, с. 224); *Леонід Семенович був голодний і без церемоній* ***уплітав*** *борщ,* ***аж за вухами лящало*** (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 206—207);— *Кинулись на гуску, як вовки на вівцю.* ***Тереблять аж за вухами лящить*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 301); *Тепер тільки справжнє свято і наступило: зацокали чарки, забряжчали тарілки — розвернулася гульня: той п'є, той* ***убирає, аж за вухами лящить,*** *— довго дожидали, зате ж і діждалися* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 24); *Все військо добре* ***убирало, Аж поза ухами лящало.*** *Один перед другим хватав* (Котляревський, 1, 1952, с. 167); *Круг столу сиділи хлопці, і кожен* ***за обидві щоки*** *вминав гостинці з дому: масло, яйця, горішки* (Головко, 1, 1957, с. 144); *Особливо не соромився... Денис:* ***чуже сало та хліб він уплітав за обидві щоки,*** *так що на лобі аж піт виступив* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 143); *Мале дівча, повертаючись, навіть усміхнулось, зиркнувши на його і побачивши, що він* ***на всі заставки уминав*** *принесену їжу* (Досвітній, Гюлле, 1961, с. 26); *А Воздвиженський, поїхавши до Лаври без снідання і дуже виголодавшись,* ***уплітав на всі застави*** *печеню* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 85); *Але Маша, невважаючи на здоров'ю зателепувату ложку, таки добре мотала з миски галушки й* ***уминала на всі застави,*** *бо в дорозі таки добре виголодалась* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 23); *Софія Леонівна* ***тріскала на всі застави шинку,*** *неначе нічого перед тим і не трапилося* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 103); *Голодні бурлаки* ***уплітали*** *свіжу щуку, осетрину й білугу* ***на всі заставки*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 97); *Отець Єремія таки не втерпів: одиматував прездоровий шматок поросятини, похапцем нагріб начинки й почав* ***уплітати на весь рот*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 332); *Єдине, що вміє Санько робити з успіхом,— це їсти.* ***Їв він немов не в себе*** (Збанацький, 2, 1964, с. 47); *Свікліцький похапцем* ***укладав у копи*** *полудень аж редька хрущала в його зубах на всю хату, і в його аж за* ***вухами лящало*** (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 276); *Той борщ був такий смачний, що вербівські бурлаки, виголодавшись після дороги, через велику силу* ***набивали ним пельку*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 80).

Пор.: ПОЇСТИ.

К

КАРТАТИ — (гостро критикувати) **брати в шори; знімати стружку** з кого; **протирати (драїти) з пісочком** кого; **накручувати хвоста** кому, *зневажл.*; (докоряти, роз'яснюючи неправильність чи недостойність поведінки і т. ін.) **вичитувати (читати) мораль (нотацію, проповідь);** (лаючи, змушуючи робити так, як це потрібно) **на гречку переганяти;** (дуже ганити, лаяти) **кидати громи (громами)** на кого; **давати (здавати, надавати) прочухана (прочуханки)** кому; **давати джосу** кому; **милити шию (голову, холку)** кому; **намилити чуба (чуприну)** кому; (виражати в гострій формі незадоволення чиїмись вчинками) **давати (задавати) [добру] нагінку** кому; **завдавати гарту**

кому; **давати перцю кому; давати припарки** кому; **чистити на всі боки** кого.

Як приїхав з дідом секретар, та як викликав Гаркушу прямо з постелі в контору, та як ***узяв*** *його* ***в шори*** (Рябокляч, Золототисячник, 1948, с. 52);— *Щойно Плужник* ***стружку*** *з мене* ***знімав,***— *пожартував Тарас.* (Ткач, Плем'я дужих, 1961, с. 291); *Я розповідав йому про поведінку викладача математики Батожчука.— На конференції треба буде* ***протерти з пісочком,***— *зігнувся над столом Будяк, щоб записати собі про Батожчука* (Збанацький, 1, 1963, с. 429); *Від нього перепадало всім: і мотористам, і комендорам, і сигнальникам. Гейка він теж неодноразово* ***драїв,*** *як то кажуть,* ***з пісочком*** (Ткач, Жди, люба дівчино, 1959, с. 22); [Берест:] *Я вже* ***накрутив хвоста*** *головному архітектору* (Корнійчук, 1, 1955, с. 113); *Учитель, осміхаючись, ховає перстень* ***в кишеню. Починає вичитувати мораль*** (Васильченко, 3, 1960, с. 309);— *Чи не собі самому ви* ***читаєте мораль,*** *вам воно якраз такі афоризми потрібні!* (Леся Українка, 2, 1951, с. 29); [Ястшембський:] — *Вони мають претензію на опікунство надо мною й дуже люблять* ***читати*** *мені гидкі* ***нотації*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 196); *Всі вони* [дівчата] *були певні, що Каргат зараз* ***вичитає*** *їм довгу* ***нотацію*** (Шовкопляс, Інженери, 1956, с. 44);— *Нащо ти мені* ***проповідь читаєш,***— *примирливо озвався Петро,— що ж тут лихого, як дівчина трохи прокаталася?* (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 82); *Ніхто нічим не вгодить Олексієві Івановичу: і те не так, і друге навиворот* [навиворіт]!.. *Перешиває Олексій Іванович дівчат — на* ***гречку,*** *як кажуть,* ***переганяє*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 233);— *Ви, шановний добродію.., не раз* ***кидали громи*** *на нелюбих вам поетів або артистів* (Франко, 16, 1955, с. 293); *Перед начальником стояв не хто інший, як посильний з канцелярії, отой похмурий червоноармієць, якому щодня доводилось* ***давати прочухана*** (Збанацький, 4, 1964, с. 280);— *Попались? А злазьте сюди! Я тепер вам* ***дам джосу!*** — *гукала бабуня* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 266); *Павлик спокійно зауважує:— Це він тут поетом став, а в нас йому, пригадуєте, скільки разів* ***шию милили*** *за грубощі в повітрі* (Гончар, Тронка, 1963, с. 73);— *Я знаю, що ти будеш* ***милити*** *мені* ***холку,***— *додав Логвин.— Адже ж будеш? — запитав він, позираючи трохи винувато, чекаючи, що на це скаже секретар парткому* (Епік, Твори, 1958, с. 57); *В райкомі мені* ***чуба нам'яли,*** *але я свого добився, все поле засіяв у строк* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 109);— *Якщо ж ми вчора, скажімо, були з директором на третій фермі і Пахом Хрисанотович* ***давав*** *там комусь* ***нагінку,*** *то треба ж його везти туди й сьогодні: хай перевірить, чи виконано його розпорядження* (Гончар, 5, 1979, с. 67); *Бач, спробував би їй хто два місяці не писати,* ***задала б гарту!..*** (Леся Українка, 5, 1955, с. 137); [Лубенець:] *І йому* [Шаповалу], *й Денису Панасовичу я* ***давав перцю,*** *не зважаючи ні на ордени, ні на роки* (Автомонов, Коли розлучаються двоє, 1959, с. 669); *Якщо не підвищите ланці Одарки Врожай хоч разочків у п'ять — Дамо на бюро вам такої* ***припарки,*** *Що будете вік пам'ятать* (С. Олійник, 2, 1968, с. 73); *Бувало й так, що сам голова запросить до себе винного ...і вже як почне ганьбити, як почне* ***чистити на всі боки,*** *аж піт з тебе ллється* (Рудь, Гомін до схід сонця, 1959, с. 42).

Пор.: ЛАЯТИ.

КІНЕЦЬ — (*перев. у знач. прис.*) **і (й) амба (гамба, амінь); та й по всьому; і (та й) квит; і (та й) ділу (справі) кінець; і (та й край); та й кінці в воду; та й годі; та й вже.**

— *Почекайте, почекайте! Ще два тижні — й* ***гамба!*** *І пара з їх не піде!* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 272); *Його* [Грака] *та Лесю лишити в бригаді — й* ***амінь!*** (Хижняк, Невгамовна, 1961, с. 125); *Деякі прожили тут і всі десять років, але не забагатіли, хіба що із землянок*

перейшли в хати рублені, а майна того, що на плечах та біля печі, ***та й по всьому*** (Панч, Гомоніла Україна, 1954, с. 119); *У нього* [Етто] *така ж печаль, як у Чумака: дружина не захотіла з ним жити. Не захотіла —* ***і квит*** (Тельнюк, Білий камінь, 1984, с. 247);— *Таке й скажете!— одмахується од Гнатових слів Христя.— Будь як дома,* ***та й квит!*** (Вирган, В розповні літа, 1959, с. 305); *Проковтнув би його* [вареник], ***та й кінець*** *ділу* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 110);— *Що мені люди, я сам собі хазяїн,* ***та й край!*** (Васильченко, 3, 1960, с. 95);— *Та вже з ним як не говорили — затявся* ***і край*** (Цюпа, Назустріч долі, 1958, с. 436);— *Виключити із школи,* ***та й кінці в воду,*** *— рішуче відрізав Шухновський.— Іншого виходу не бачу* (Збанацький, 1, 1974, с. 299); *Перед нею* [братовою] *затихну, поплачу нишком,* ***та й годі*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 5);— *Поможи, сину,.. одвези в гай... Тепер зима, швидко застигну... Хіба бабі багато треба? Раз-два дихнула,* ***та й вже*** (Коцюбинський, 2, 1955, с. 274).

КЛАНЯТИСЯ — бити [земні] поклони, *заст.;* **бити чолом,** *заст.;* **віддавати [земний (поясний)] поклін (уклін)** кому, чому; **класти (складати) [земний (низький)] уклін; класти поклони (поклін),** *заст.;* **складати поклін (уклін).**

Всі богомольці, побачивши Київ, попадали навколішки, хрестились, молились, ***били поклони*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 6); *Злізла Мотря з печі, упала навколішки перед образом та тихо й чуло молилася,* ***б'ючи земні поклони*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 366); *Перший дружко ввійшов Та* ***ударив чолом*** *Перед вашим столом* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 170); *Пішли усі* ***поклони*** *йому* ***віддати*** *— Волхви, царі і вбогі пастухи* (Леся Українка, 1, 1975, с. 246); *Які чуття із мрій напівзабутих плачем вставали в синій далі гін, коли* ***земний віддаючи поклін,*** *вони торкались рук його закутих!* (Малишко, Книга братів, 1954, с. 86); *Побачивши гостя, матушка зразу ж здригнулася всередині і по-чернечи* ***віддала поясний уклін*** (Стельмах, 1, 1982, с. 644); *Народе! Я* ***кладу земний уклін*** *твоєму полю і твоєму дому!* (Рильський, 2, 1960, с. 332); *Вийшла дівчина на кін, глянувши привітно в залу,* ***склала*** *всім* ***низький уклін*** (Воскрекасенко, Поезії, 1951, с. 292); *Не молилася за мене,* ***поклони не клала*** *моя мати; а так собі мене повивала* (Шевченко, 2, 1953, с. 218); *Кавказу вартовий, Казбеку. Тобі* ***складаю*** *я* ***поклін*** (Зеров, Вибране, 1966, с. 400).

КОРИТИСЯ — (беззаперечно слухати кого-небудь, бути залежним від когось) **ходити в шорах; ходити [як] по шнуру; ходити навшпиньки; ходити на пальцях (на [одних великих] пальчиках); ходити (йти, бути, перебувати і т. ін.) на поводку (на поводі)** в кого, чиєму; **ходити [як (мов, немов і т. ін.)] по струні (по струнці, по струночці).**

[Ізоген:] *Тепера з молодими трудно. Мов коні-неуки, рвуть поводи і не хотять ніяк* ***ходити в шорах*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 297); [Іван:] *Гори передо мною,* ***по шнуру ходи!*** *Ото по мені!* (Панас Мирний, 5, 1955, с. 242); *Коло мене жінка буде* ***ходити навшпиньки, на одних великих пальчиках*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 17);— *Ти мій авторитет підриваєш!* ***На поводку*** *в Гайворона* ***ходиш!*** (Зарудний, На білому світі, 1967, с. 274);— *Ге-е! У мене так! — знову опускаючись на місце, сказав Яків,— у мене держись! Сказано* ***по струні ходи*** *— і ходи!* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 229); *Йонька... ганьби забути не міг, вона вічно смоктала його за серце, як чорна п'явка, і часто він* ***вибухав*** *таким гнівом, що всі* ***ходили як по струнці,*** *чекаючи доки перейде буря* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 7); *У них* [панів] *жінки перед мужиками як* ***по струночці ходять*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 473.)

КРИЧАТИ — (голосно) **горло драти (дерти);** (від болю, з розпуки) **криком кричати.**

[Голос Дениса:] *Уже почали* ***горло драть*** (Старицький, 3, 1964,

с. 7); *А там* [у кінопавільйоні] *хтось біг, хтось* ***горло дер, хтось тяг*** *під грати апарати...* (С. Олійник, 3, 1968, с. 52); *Не раз дорікав Марко в думках, скаржився на своє безталання. Бувало така досада запече серце,* ***що кри́ком кричав би*** (Цюпа, Назустріч долі, 1958, с. 424).

КУДИ ХОЧ — (будь-куди, у будь-який бік — уживаються, коли проганяють або відпускають кого-небудь) **на всі чотири; на всі чотири боки; на** [**всі**] **чотири вітри (сторони).**

— *Спи, коли даю пристановище в моїй хаті, а то, про мене,* ***на всі чотири!*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 208); *Роздивився зблизька — інтересно, які в нього* [зайця] *очі? — та й біжи собі* ***на всі чотири*** *боки* (Григір Тютюнник, Деревій, 1969, с. 7);— *А йдіть ви собі* ***на всі чотири вітри,*** *бо, їй же богу, битиму!* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 41); *Максим полежав ще з місяць; дали йому «чисту», почепили ще нову медаль та й випустили* ***на всі чотири сторони*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 165); *Йди* ***на чотири вітри*** (Українські народні прислів'я, 1955; с. 310).

Л

ЛАГІДНИЙ — (про добру, покірну, сумирну людину) **муху (мухи) зобидить не зможе (не зобидить, не зачепить); хоч до рани прикладай (приклади); хоч у вухо вбгай (бгай, клади).**

— *Василько щастя людям хтів зробить, Він* ***муху*** *— й ту* ***зобидить*** *би* ***не зміг!*** (Кротевич, Вибране, 1959, с. 583);— *Іноді він такий добрий,* ***хоч до рани прикла́ди,*** *а інколи, ні сіло ні пало, зразу ж за попругу хапається. А хіба може любов з попругою бути? — Може, може, Максиме! — сміється Орина.— Ти, певне, заробив на горіхи?* (Стельмах, 1, 1982, с. 446); — *От люба в нас дитина Юрко! — часом говорила Маруся до чоловіка.— Приязненький та ласкавенький,* ***хоч у вухо вбгай,*** *а про Уласа не знаю, що й сказать* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 28);— *О, Серьожка!.. Він же в мене такий,* ***хоч у вухо його клади*** (Гончар, 2, 1978, с. 167).

ЛЕГКИЙ — (невагомий) **легкий як пір'їна (як пір'їнка); легкий як (мов) пух (пушинка).**

Цілими купами зостановлювалися [зупинялися] *коло них* ***молоді міщаночки,*** *і їх очі горіли, дивлячись на довгі разки доброго намиста,* ***червоних кришталів, легких як пір'їна,*** *шляпок, що, мов метелики, крутилися на довгій, через усе вікно, вірьовочці* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 329); *На мить їй здалося, що вона стала* ***легка, як пір'їнка*** (Ткач, Плем'я дужих, 1961, с. 6); *Розлилась Рось.., то вигинаючи воду, наче шию, то розбиваючи її білими краплями в білій легкій, як пух, піні* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 104); *Вона йшла під руку з гвардійцем.., на голові мала білий капелюшик,* ***легкий мов пушинка*** (Леся Українка, 3. 1952, с. 622).

ЛЕГКО — (дуже просто, швидко без будь-яких зусиль, з *дієсл.* дістати, датися, зробити і т. ін.) **за іграшку (іграшки) кому; [як] раз плюнути; як з гори котитися (бігти); (дуже просто і швидко) як собаці (Сіркові, Сірку) муху з'їсти.**

Йосипові і грамота ***за іграшку*** *далася...* (Панас Мирний, 5, 1955, с. 44); *Пріська мовчала. Вона знала добре цього Грицька: не було гарячішого чоловіка на селі, як він. Розсердити його — як раз плюнути; а коли розсердився — як реп'ях той учепиться. Краще мовчати* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 15); *Пожар, небезпека, горіти можна, загинути —* ***раз плюнуть,*** *а ми, незважаючи на це все, в огонь, мовляв, лізем щоб свиснути покров і богові в дар принести* (Остап Вишня, 1, 1974, с 284); *Катрі... за чоловіком жилося,* ***«як з гори котилося»*** (Григір Тютюнник,

Батьківські пороги, 1972, с. 24); *Розсмішити мене* [Сашка] *було — як з гори бігти, і я вже ладен був качатися по поріжку від сміху* (Левада, Ріки невпинна течія, 1984, с. 32); *На божому світі усього досхочу — не бракує теж і молодців-брехунів, що збрехати їм за превеликі ласощі, а забожитися — як* ***Сірку муху з'їсти*** (Марко Вовчок, 6, 1956, с. 260).

ЛЕДАРЮВАТИ — (нічого не робити) **байди (байдики) бити; баглаї били (годувати, гнути); гандри бити,** *діал.;* **бомки бити,** *заст.;* **ханьки м'яти; собак ганяти; дурня валяти (клеїти); гав (гави) ловити; горобцям дулі давати; лежати лежнем;** (сидіти без діла) **сидні (посиденьки) справляти; сидіти склавши (згорнувши) руки;** (постійно гуляти, уникати праці) **походеньки [та посиденьки] справляти; і (й, ні, ані) за холодну воду [не братися (не взятися)]; і пальцем не торкатися (не приторкатися)** до чого; **[і (й)] з-під пазурчика (пазурця) собі не виколупнути; сім неділь (вихідних) на тиждень справляти (мати).**

— *Глянеш, скільки тих старшокласників — парубчаки ж, траси могли б будувати, а вони ціле літо* ***байди б'ють*** (Гончар, 6, 1979, с. 26); *Та коли воно таке було, щоб ото прості люди та своїх дітей* ***байдики бити*** *привчали* (Збанацький, Морська чайка, 1959, с. 172); *От,* ***баглаї б'є*** (Номис, № 10940); [Ольга:] *Замість праці ти* ***баглаї годував*** *та завидував всім, всіх ганьбив і пестив дурну думку: чи не можна б до своїх рук прибрати все те, що другі гіркою працею здобувають* (Кропивницький, 3, 1959, с. 197); — *А тепер, коли який-небудь місяць-півтора зосталося до іспитів,— гріх було би* ***баглаї гнути*** (Хоткевич, 1, 1966, с. 159); *Руш, хлопці, до школи, борзо, не поволі! Уже доста* ***гандри бити,*** *прийшла пора, щоб ся вчити* [вчитися] (Федькович, 1950, с. 51); — *Погода добра, треба поспішити зі жнивами, а ви* ***б'єте бомки*** *на полі, аби день до вечора* (Малицький, Вибране, 1966, с. 40); — *Схаменись лишень, блазню! Треба діло робити, а не* ***ханьки мняти*** [м'яти] (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 203); — *Геть чисто нагнав з роботи? — Та кажу ж тобі, що від п'ятнадцятого можу вже* ***собак ганяти*** (Вільде, Сестри Річинські, 1958, с. 496); — *Іди до печей на завод. Там* ***дурня*** *не будеш* ***клеїти*** (Рудь, Гомін до схід сонця, 1959, с. 74—75); — *Вона* [дочка] *в тебе увесь день божий сидить та* ***гави ловить, і за холодну воду не візьметься*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 16); — *Будь-яка робота свою ціну має.* ***Давати горобцям дулі*** *— це одне, а носити колоди за ту ж саму ціну ніхто не буде* (Циба, На зламі, 1984, с. 16); *Час такий, що нікому* ***лежнем лежати*** *не годиться!..* (Панч, Гомоніла Україна, 1954, с. 260); *Електрика за все нам одробляє, І ми, звичайно,* ***сиднів не справляєм*** (Вирган, В розповні літа, 1959, с. 229);— *Чи ми ж такі багаті, щоб мені згорнути руки та* ***посиденьки справляти?*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 336); *Посли від Венеції і Дубровнику... не* ***сиділи склавши*** *руки, а нагадували про себе щедрими дарунками султанові* (Загребельний, Роксолана, 1983, с. 253); [Гнат:] *Нудно тут* ***сидіть, згорнувши руки*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 261); *А Маша одмикувала од роботи зумисне й тільки* ***посиденьки та походеньки справляла,*** *навіть крадькома ходила на прогуляння на греблю до питля* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 25); *Маша не помагала Івзі ні в чому й* ***не бралась ані за холодну воду*** (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 33); [Василина:] *Чотири місяці, кажуть, лежить,* ***і за холодну воду не візьметься*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 10); — *Я звикла до того, що Кабанець —* ***ні за холодну воду*** (Збанацький, 1, 1974, с. 201); *Він згадував свій город і виноградник, той лад, який завела там Параскіца власними руками.., адже ні Маріца, ні він і* ***пальцем не праторкнулися*** *ні до чого* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 265); *Маєш будень — роби, а в неділю* ***й з-під пазурчика не виколупай,*** *бо й то робота* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 15); — *Там, у городі, розкіш їм, воля, страху немає... От воно і звикне без діла сидіти, по сім неділь на тиждень справляти!* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 72).

ЛИЦЕМІРИТИ — (бути нещирим; лукавити, хитрувати) **кривити душею; крутити хвостом; крутія крутити**; (удавано, нещиро шкодувати з якогось приводу) **лити крокодилячі (крокодилові) сльози**; (приховувати під маскою доброзичливості свої погані наміри) **надягати овечу шкуру.**

Стало соромно за потаємний намір урвати в долі хоч клаптик щастя для себе... Коли було, щоб Кривоніс ***кривив душею,*** *щоб спричинявся до лиха тим, кому хотів тільки щастя?* (Панч, 4, 1982, с. 117); *Він* [Оксен] *хитрий. Любить* ***хвостом крутити*** (Тютюнник, Вир, 1964, с. 161); *Треба добре* ***крутить крутія*** *перед цією бабою* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 301); *Буржуазні органи масової дезінформації, наклепів і інсинуацій виступають на захист грибка-маслюка,* ***ллючи*** *рясні* ***крокодилячі сльози*** (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 59); *Вмів* [буржуазний дипломат] *точити кігті гострі й хижі, Вмів* ***овечу шкуру надягать, П'ять*** *років підряд брехав в Парижі,— Він, мовляв, за мир і благодать* (Малишко, Заповітне джерело, 1959, с. 157).

ЛЮБИТИ — (дуже сильно, самовіддано) **душі не чути в кому; дух ронити** за ким, *рідко;* (виявляти закоханість до кого-небудь, намагаючись невідступно бути поряд) **сліпма упадати** за ким.

Душі в доньці не чув, *думав онуків за ручку водити, а тепер має* (Панч, 4, 1982, с. 131); — *Мало коли й дома сидиш — як те перекоти-поле,* ***все гуляєш. Я за тобою й дух роню, а ти мене забуваєш*** (Гринченко, 2, 1963, с. 368); [Одарка:] *Парубки за нею* ***сліпма упадають,*** *а їй тільки б жартувать!..* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 197).

ЛЮДИНА — цар земний, *уроч.;* **володар всесвіту,** *уроч.;* (про людську істоту на відміну від неорганічної природи) **жива душа;** (про людину, далеку від цивілізації, близьку до природи) **дитя (син) природи.**

Скажи ж мені, ***царю земний*** *— чоловіче, що твоє, а що світове?* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 308); *Одне пташеня занепокоєно повело* ***голівкою*** *і* ***жалісним,*** *ну прямо дитячим оком поглянуло на людину, немов прохало: «Не роби мені, чоловіче, зла. Ти ж* ***володар всесвіту,*** *а я дрібна пташина»* (Стельмах, 4, 1983, с. 23); *Центральну частину оголосили* [фашисти] *воєнною зоною і розстрілювали на місці кожну зустрінуту* ***живу душу*** (Яновський, Київська соната, 1974, с. 37); — *Ще перед двома роками був, можна сказати, дикун,* ***дитя природи,*** *а нині в жоднім салоні не повстидається* (Франко, 3, 1950, с. 226); *Жаль Марусі було розставатися з цією дивною панорамою, але коли перенесла погляд на Опришка,— задивилася й на нього. І* ***він же був частиною*** *сеї* ***красоти, дитиною*** *сеї* ***природи*** (Хоткевич, 2, 1966, с. 139); *Кров приливає гуцулові до тіла, і* ***святкують сини природи*** *спільне свято з матір'ю посполу* (Хоткевич, 2, 1966, с. 24).

М

МАЙСТЕР — (людина високої професійної кваліфікації) **золоті руки (золота рука)** в кого; **майстер своєї справи;** (вправна в усякому ділі людина, умілець)] **майстер на всі руки; і швець і жнець і на (в) дуду грець,** *жарт.*

Поки Пріська лежала та спочивала, Христя поралась коло страви... Швидка ця Христя, ***золоті в неї руки!*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 11); — *У ремісника —* ***золота рука,*** *— говорили в селі про Діброву* (Козланюк, Весняний шум, 1952, с. 30); *А. А. Грибов — чудовий* ***майстер своєї справи.*** *Він досконало оволодів технікою, знає всі «секрети» ливарного виробництва* (Рад. Україна, 25 верес., 1974, с. 1); *Батько її Сила Гаврилович —* ***майстер на всі руки:*** *і швець, і столяр, і скляр, всі корпуси*

на фермі склив (Гончар, 2, 1978, с. 77); — *У Кирила золоті руки! Він і швець, і жнець, і в дуду грець* (Копиленко, Хата хлопчика-мізинчика, 1958, с. 4).

МАЛО — (у невеликій кількості) **не [дуже] густо; [як (мов і т. ін.)] кіт наплакав; котові (коту) на сльози нема (не вистачить); як у кота сліз; із заячий хвіст; на заячий скік;** (зовсім мало, ледве-ледве) **на макове зерно (зернятко); на волосину (волосинку);** (незначна частинка великого цілого) **крапля в морі (в річці).**

*Пан вибрав других козаків, а Середу й Суходолю на старості літ одпустив на волю, дав їм до життя — по хаті й по грунту, бо тоді землі було доволі, а людей було **не дуже густо*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 143); [Котенко:] *Та ви придивіться, тільки холодним оком, то і таланту Лучицької **як кіт наплакав*** (Старицький, 3, 1964, с. 474); — *Поле вже навчились доглядати, а за сінокіс забуваємо. Сіна, **наче кіт наплакав,** перепало на трудодні* (Стельмах, 3, 1983, с. 145); *Прохор і справді не вилазив із кузні. Адже йшлося до жнив, роботи чимало, реманенту в селян — **кіт наплакав,** та й то — латаний-перелатаний, роботи, отже, Прохорові вистачає* (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 57); — *В них там орної землі **і котові на сльози нема,** єдиний зарібок біля колії* (Муратов, Буковинська повість, 1959, с. 32); *Українських шкіл там* [в Австро-Угорщині] *стільки, **як у кота сліз*** (Бурлака, Напередодні, 1956, с. 132); — *Ну, я молодої* [жінки] *вже й не виню — пожила вона там за мною **із заячий хвіст!*** (Збанацький, Єдина, 1959, с. 147); *Жили, мабуть, найубожче... Бо батько землі тої мали **на заячий скік*** (М. Олійник. Чуєш, брате мій, 1959, с. 6); — *А що ж бо мені? Лягла, заснула **на макове зерно,** зімкнула **на волосинку** очі — та й устала* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 482); *Уже перед світом **на волосину** зімкнула очі* (Панас Мирний, 1, 1954, с. 85); *І з них* [з книжок] *я довідався, що наші лук'янівські сварки — то тільки **крапля в морі,** не більше* (Левада, Ріки невпинна течія, 1984, с. 46).

МАРНОСЛІВ'Я — (беззмістовні слова, розмови) **марне слово (марні слова); порожня балаканина; пусті слова (розмови); плетиво слів (словесне плетиво),** *ірон.*

*Коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не **марне слово*** (Леся Українка, 5, 1956, с. 345); *Без **марних слів** і компліментів ніжних його* [В. Маяковського] *поети вчителем зовуть* (Рильський, 3, 1961, с. 63); *Кузьмін... ще нижче схилився над книгою, даючи зрозуміти, що не цікавиться **порожньою балаканиною*** (Збанацький, 4, 1964, с. 30); *І Малий волів мовчки померти при потребі за Професора, були то не **пусті слова,** а переконання* (Загребельний, 1, 1979, с. 44); *Остап метушливо підводиться. Досадою взялося лице. Засиділися за **пустими розмовами*** (Гордієнко, 2, 1959, с. 208); *Захоплення... **химерним плетивом** слів робить твір важким для сприймання* (Рад. літературознавство, № 1, 1962, с. 79).

МАТИ ВЕЛИКИЙ ДОСВІД — зуби з'їсти (проїсти, проїдати, стерти) на чому, в чому; **собаку з'їсти** на чому, в чому.

[Бригадир:] — *Я зернини не висію по культивації. Я **зуби на** гречці **з'їв*** (Рудь, Гомін до схід сонця, 1959, с. 134); [Горпина:] *Знаємо справу: я, батьку мій, на тім усі **зуби проїла!*** (Старицький, 3, 1964, с. 147); — *І це я знаю,— поблажливо промовив він, мовляв; молодий ти ще, а ми на цім ділі **собаку з'їли*** (Загребельний, 6, 1981, с. 161); *Знавці древньої історіографії, котрі **собаку з'їли** на дешифруванні перських клинописних знаків.., дійшли висновку, що риси образу Хоми проступають у зображеннях древніх богів* (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 10).

Пор.: БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ; ДОСВІДЧЕНИЙ.

МЕТУШИТИСЯ — (швидко, хапливо рухатися, *перев.* виконуючи

якусь роботу) **крутитися як дзига; крутитися (вертітися, круть-верть), як (мов) муха в окропі; крутитися (вертітися, мотатися) як білка в колесі; крутитися як в'юн на сковорідці; крутитися наче курка в решеті.**

А яка користь з тієї сидні? Як я, клята, і однієї хвилини не посиджу — так би все і ***крутилася, як дзига*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 483); *— Так отой регент, от так регент! Цей не собачка-дзявкало, що й сюди дзяв-дзяв, і туди дзяв-дзяв! та* ***круть-верть*** *на всі боки,* ***як муха в окропі*** (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 50); *Моссаковський тільки дивився, як вона* [Онися] ***вертілась, мов муха в окропі*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 127); ***Мотався, як в колесі білка,*** *та кожна із шахт не взяла. До чого ж ти, клята горілка, Сивуху Кузьму довела* (С. Олійник, Вибране, 1959, с. 215); *Хлопчик* ***крутився, як в'юн на сковороді,*** *вигадуючи, що збрехати* (Мокрієв, Таке близьке, 1974, с. 7); *Глибоко пірнаючи* ***в застелену*** *рядном солому, він* ***крутиться, наче курка в решеті,*** ***і смиренно та достойно роздає*** *благословення селянам* (Стельмах, 1, 1982, с. 424).

МОВЧАТИ — (подовгу не розмовляти) **справляти мовчанку;** (не відповідати комусь з певних причин) **відповідати (відповісти) мовчанкою;** (ухилитися від розмов) **грати (гратися) в мовчанку;** (зовсім не розмовляти) **не вимовити (не мовити, не сказати, не проронити) [ні] і [жодного] слова; ні (ані) жодним словом (слівцем) не прохопитися; не зронити ні (ані, й) слова (словечка, звука); і (й) рота не роззявити (не розкрити); [ані, ні, і] пари з рота (вуст, уст) не пустити; ні (ані) пари з уст (вуст, рота);** (не розголошувати чогось, дотримуватися таємниці) **держати (тримати) язик (язика) за зубами (на прив'язі, на защіпці, на зашморзі);** (змусити себе промовчати) **придержати (припнути) язик (язика); удержати язика (за зубами); прикусити (закусити язик (язика);** (розгубившись, втрачати здатність підтримувати розмову) **забути язика в роті (в губі);** (нічого не говорити за будь-яких обставин) **замкнути рот (рота, уста);** (вперто мовчати) **[як (мов і т. ін.)] набирати (набрати) в рот води;** (не подати й звука) **ні (ані) гу-гу; ні (ані) чичирк; ні (ані) телень; ні (ані) мур-мур.**

Мати розмовляє з Одаркою, а вона сидить — ***мовчанку справляє*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 114); *Коли я спитав їх* [лікарів], *чи скоро відправлять мене додому, вони* ***відповіли мовчанкою*** (Багмут, Служу Радянському Союзу, с. 16); [Ярина:] *Я собі думала, як ото наші хлопці* ***грають в мовчанку*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 717); *Так і дійшли вони до цегельні мовчки,* ***не зронивши*** *більше* ***ні слова*** (Первомайський, Материн солодкий хліб, 1960, с. 151); *Наталя* ***не прохопилася жодним словом*** *докору, але чоловік знав — вона дуже образилась* (Волошин, Озеро серед діброви, 1959, с. 143); *Я тепер і* ***не роззявлю рота;*** *та вже ж побачимо, яка твоя робота* (Гулак-Артемовський, Байки, 1958, с. 61); *Вернувся сотник мій додому, Три дні, три ночі не вставав, Нікому* ***й слова не сказав*** *І не пожалувався нікому* (Шевченко, 2, 1953, с. 175); *Карпо наздогнав її і пішов з нею поруч, але довго не промовляв* ***і слова*** (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 277); *Ковальчук... лишився таким же простим і скромним, як і був, і тому* ***ні словом не обмовився*** *про свої успіхи* (Гуреїв, Новели, 1951, с. 60); *Про свій «сон» хлопець* ***не обмовився й словом*** (Волошин, Місячне срібло, 1961, с. 137); *Вона цікавилась всіма подіями в Кленах, але* ***жодним словом не обмовилась*** *про Василя Герберу* (Скляренко, Карпати, 2 1954, с. 170); *— Стояли, кажуть, всі — як один, зціпивши зуби, і навіть* ***рота*** ***ніхто не розкрив*** (Гончар, 2, 1954, с. 104); *Угодовці... теж* ***ані пари з вуст*** (Шюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 143); *— Тільки ж ви* ***ні пари з рота. Чуєте?*** *— таємниче попередила Домка* (Кучер Трудна любов, 1960, с. 175); *— Усе село гомонить про тебе, а ти сам* ***ні пари з уст*** (Стельмах, 1, 1982, с. 73); ***Іж борщ з грибами, держи язик за зубами*** (Номис, № 1109); *— Ну, вже*

візьмемо тебе до компанії. Та тільки з умовою: по-перше, ***язик*** *маєш* ***міцно тримати на защіпці*** (Коцюба, Перед грозою, 1958, с. 24); *Але на цей раз я таки* ***придержав*** *свого* ***язика*** *і не розповів нічого* (Смілянський, Сашко, 1957, с. 94);— *І ти, Павле Григоровичу,* ***придержав язика за зубами*** (Панч, На калиновім мості, 1965, с. 56); *А що хочеш збрехать,* ***язика прикуси*** (Номис, № 1126); *Андрій з ляком дивився на Гудзя. Він навіть* ***язика забув у роті*** (Коцюбинський, 2, 1955, с. 35); *Старий Чюрей навчив людей* ***рот замикати*** (Черемшина, Твори, 1960, с. 129); *Чіпка —* ***як води в рот набрав.*** *Він мовчки їв, мовчки пив* (Панас Мирний, 2, 1954, с. 229); — *Вже я мовчу, вже я й* ***набираю води в рот*** *— все одно, хоч круть-верть, хоч верть-круть, а він виведе тебе з останнього терпіння* (Збанацький, Морська чайка, 1959, с. 116); *Мовчить весь з'їзд,* ***ані телень!*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 290); — *А про українсько-російські взаємини... Ні чичирк,— десь далеко від Ольги залунав той самий, що перед тим, знайомий голос* (Вільде, Сестри Річинські, 1958, с. 468); *Другий день вже* ***ні гу-гу*** *й керівник дільниці [шахти]* (С. Олійник, Вибране, 1959, с. 219); — *Мене зло розібрало — упрохувати її. Ти, кажу, по золоту ходитимеш, а вона* ***ні мур-мур*** (Гуцало, Скупана в любистку, 1965, с. 67).

МОЛОДИЙ — (який не має життєвого досвіду; зовсім юний) **[ще материне (матернє)] молоко не обсохло [на губах (коло губів, під вусами)]** у кого, *зневажл.;* **молоко на губах** у кого, *зневажл.;* **губи в молоці** в кого, *зневажл.;* **з молоком на губах,** *зневажл.;* **мало ще каші з'їв (з'їла і т. ін.); мало ще пасок з'їв (з'їла і т. ін.),** *заст.:* **молодий [та] зелений (молода [та] зелена, молоде [та] зелене); горобеня жовтодзьобе,** *зневажл.;* **курча жовтороте (пухнасте),** *зневажл.*

Молоко материне коло губів ще не обсохло, *а вона* [Наталя] *вже й з паничами!* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 44); [Шкандибиха:] ***Материне молоко коло губів не обсохло,*** *а скаче, як зінське щеня, угору!* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 20); [Павук:] ***Материне молоко коло губів не обсохло,*** *блазнем блазень, а базіка* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 232); *У сина вже уси позакручувались, а Мирін, аби згадали про невістку, каже:* ***«Ще молоко не обсохло коло губів!»*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 103); *Почала з того, що Залужний, мовляв, молодий, безвусий, а вже бюрократ, що в нього* ***ще молоко на губах не обсохло,*** *а він вигадує якусь свою «педагогіку» та «методику»* (Збанацький, 1, 1974, с. 141);— *Ми тепер з вусами сами,— похвалявся нам Панько. А в самого* ***під вусами не обсохло молоко*** (Бичко, Сійся, родися, зерно, 1959, с. 277); [Соняшник:] *Жених!* ***Молоко на губах...*** (Дмитерко, Дівоча доля, 1960, с. 32); — *А ви, ви звідки, молодці? У вас ще* ***губи в молоці*** (Олесь, Вибрано, 1958, с. 430); *І недаремне я боявся того: як я потім довідався, цей засмальцьований Йосель не тільки студентика* ***з молоком на губах*** *міг поставити руба в питаннях філософії* (Хоткевич, 1, 1966, с. 151); *«А я в бригаду вашу!..»* ***«Ще мало з'їла каші,*** *іще рости, рости, Оленко. Бо зовсім ти маленька!»* (Стельмах, 7, 1984, с. 322);— ***Ще мало,*** *хлопче, ти* ***пасок з'їв!*** *І, видать, мало гамселили тебе* (Стельмах, 1, 1982, с. 140); [Горнов:] *...Ти скрізь бачиш одні квіточки та ясне сонечко. Сказано:* ***молоде, зелене!*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 171);— *Хіба ж ви такі старі? Ви ж іще молодиця хоч куди! — Та вже ж!* ***Молода та зелена!*** (Дніпрова Чайка, Твори, 1960, с. 28); *Що ти їй скажеш, коли воно ще* ***курча пухнасте, горобеня жовтодзьобе*** (Левада, Ріки невпинна течія, 1984, с. 10); *А дідусь Харитон вірно говорить. Ну яка вона випускниця? Ну яка з неї студентка?* ***Курча жовтороте*** (Хижняк, Тамара, 1959, с. 9).

МУЧИТИ — (завдавати фізичних страждань; катувати, мордувати) **мотати (тягти) жили** з кого; **пекти залізом і вогнем** кого; **здирати шкуру** з кого; **драти ремінь (ремінячча)** з кого; **лій топити** з кого.

*Відьом же тут колесовали і всіх шептух і ворожок. Там жили з них чорти **мотали** і без вертушки на клубок* (Котляревський, 1, 1952, с. 141); [Хмельницький:] *Тебе, старого Тура, на катування, щоб з тебе **тягли жили**, залізом і вогнем пекли, здирали шкуру,— ні ніколи* (Корнійчук, 1, 1955, с. 243); *Я сам робив свою армію, сам її суддя— її люблю і вмру за неї сто разів, і хай з мене **здирають шкуру!..*** (Яновський, 2, 1983, с. 189);— *Я ж — не про це! Я — про шинки. А що кривдять бідних людей оті пани — поляки...— А сам ти **реміняччя** не **дереш** із кріпаків та хлопів?* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1967, с. 115);— *Атож! — знов задзвенів пан Хівря.— Здирства і податки довели не згірше ляхів: дай та дай, не тільний, а телись! З кого **ремінь** **дерут**ь, з кого вже й лій **топлять!*** (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1967, с. 114).

Н

НАБРИДНУТИ — у печінках сидіти кому, у кого; **в'їстися (засісти) в печінки** кому, у кого; **намуляти (намулити) очі** кому.

[Михайло:] *Та перестань, будь ласка,— мені твої сльози **в печінках** уже **сидять!*** (Старицький, 2, 1964, с. 219); [Писар:] *Благотворитель! Він мені **в печінки в'ївся!*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 290); [Текля:] ***Засіла** йому Оксана **у печінки*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 148);— *Ой, шануйся, Левку, бо дуже вже і пан, і полісовщики в'їлися на тебе, **намуляв** їм **очі*** (Стельмах, 1, 1982, с. 495).

НАДОКУЧАТИ — муляти (мозолити) очі кому; **лізти [осою] межи очі (в очі, у вічі, до очей)** кому; (надокучливо докоряти кому-небудь чимсь або вимагати чогось) **голову гризти** кому; (надокучати своєю присутністю) **стояти над душею**.

*До вечора сп'яніле село гуляло біля церкви, до вечора він то так, то сяк опинявся біля дівчини, але видно, не **муляв** їй **очі*** (Стельмах, 2, 1982, с. 112); [Боб:] *Я не **мозолитиму** вам більше **очей**, прекрасна леді!* (Галан, 1, 1960, с. 422); [Старшина:] *Та що ти мені з Параскою **лізеш у вічі?*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 39);— *Отак завжди. Вип'є та й **лізе межи очі!*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 147); [Пріська:] *Не **лізьте**, бабо, **осою в вічі**, бо при людях вилаю* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 249);— *Дружина Кужеля в тебе працює? В тебе. От і натиский. А вона йому хай **гризе голову*** (Збанацький, 1, 1974, с. 62); *Вона* [Кайдашиха] ***стояла над душею** в Мотрі, наче осавула на панщині, а сама не бралась і за холодну воду* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 322).

НАЖИТИСЯ — (нечесним, незаконним шляхом збагатитися) **погріти (нагріти) руки**; (мати вигоду з чого-небудь, користуючись сприятливими обставинами) **ловити рибку (рибу) в каламутній воді**; **ловити золоту рибку**; **убити (піймати) [добру] грінку.**

*Тому й думаю: а що як заманеться комусь із охорони **нагріти руки** біля мого гаманця?* (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 213); *О, там пан Чаплінський **погрів** собі **руки**; на хуторі було кіп чотириста ще торішнього хліба, та ще пасіка, та ще добра на дворі* (Панч, 4, 1982, с. 79); *Може статись, що деякі елементи спробують зводити наклеп на чесних колгоспників, **ловити рибу в каламутній воді*** (Гуреїв, За снігами білими, 1973, с. 51); *Не в гордій самотності **ловила** Красникова свою **«золоту рибку»*** (Рад. Україна, 28 серп., 1976, с. 2); *От так Еней жив у Дідони... Пустився все бенкетовать* [бенкетувати]: *Дідону мав він мов за жінку, **убивши** **добру** в неї **грінку**...* (Котляревський, 1, 1969, с. 52); [Мафуша:] *Ну, якщо тому правда, то **убила грінку*** (Кропивницький, 2, 1958, с. 333).

НАЗАВЖДИ — на вічні часи; на віки вічні; на вічність: на безвік; в (на) безрік; на всі віки потомні.

Утворення єдиного всеросійського ринку В. І. Ленін відносив приблизно до середини XVII століття. В другій половині цього століття ***в систему всеросійського ринку ввійшла і Україна, возз'єднавшись на вічні часи*** *з Росією* (Комуніст України, № 12, 1966, с. 47); *Виймала* [Ганна] *Василеві сорочки... І здавалось їй, що з кожною сорочкою одривається частка її серця і десь щезає* ***на віки вічні*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 72); [Павло:] *Все спродам і ранньою весною в Оренбурзьку губернію... Банк грошей дасть, і я куплю там сто десятин на* ***вічність*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 107); *Похолонула кожна жила в тілі виробленім, старім — одлетіла* ***на безвік*** *сила, в чорну землю ввійшла, як грім!* (Вирган, В розповні літа, 1959, с. 61); *І не хотілося мені, щоб тії ночі, тії дні минали* ***в безрік*** (Щоголів, Поезії, 1958, с. 193); *Коли я кажу, що зосталась би тут* ***на безрік,*** *то Ви ж знаєте, які тому причини* (Леся Українка, 5, 1956, с. 152); *«Я, цар царів, я, сонця син могутній, собі оцю гробницю збудував, щоб славили народи незчисленні, щоб тямили* ***на всі віки потомні*** *іменя...»* (Леся Українка, 1, 1951, с. 252).

НА ЗГАДКУ — (щоб пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь) **на згад; на пам'ять; на спогад; на [добрий] спомин; на незабудь.**

В двадцятім віці сорок третій рік тут [над Дніпром] *прогримів і залишив* ***на згадку*** *те, що святинею засяє віддалік тобі, багатий славою нащадку* (Дмитерко, В обіймах сонця, 1958, с. 13); *І тепер — вікам* ***на згад*** *— місто, Леніним натхненне, де родилась влада Рад,— гордо зветься: Ленінград!* (Нехода, Ми живемо на Україні, 1960, с. 123); *Якось Хома виявив бажання, щоб Ференц змалював його* ***на пам'ять*** *нащадкам... Художник охоче згодився і за кілька хвилин увічнив Хому на аркуші цупкого паперу* (Гончар, 3, 1959, с. 230); *Анка хутко зняла з себе з грудей значок КІМу і приколола його до дідової сорочки.— Це* ***на спогад...*** *від мене, діду* (Донченко, 2, 1956, с. 59);— *Прийміть, любий наш пане директоре, цей скромний дарунок* ***на спомин*** *від вдячних учениць!* (Мартович, Твори, 1954, с. 196);— *Візьміть оцю оптику від мене* ***на добрий спомин.*** *Таких окулярів у Києві небагато...— Спасибі,— просто і весело відповіла Тоня* (Собко, Матвіївська затока, 1962, с. 10); *А пастушок* ***на незабудь*** *дав голосну жалійку в путь, оту, що сам різьбив на лузі* (Нагнибіда, Вибране, 1957, с. 177).

НАОДИНЦІ — сам на сам; око в око; на чотири ока.

Бачура сам пішов на квартиру гідротехніка. Навіщо кликати старого в райком? Чи не краще провести розмову ***сам на сам?*** (Чабанівський, Тече вода в синє море, 1961, с. 50); *В додатку ще й те важке почуття, яке огортає нас, коли станемо* ***око в око*** *з кимсь, що не хоче говорити з нами, а нам треба сказати щось, а нема кому* (Франко, 16, 1955, с. 275); *Чую, мої хлопці за дверима шепочуться... Ану, думаю, відсунусь у тінь, цікаво, про віщо брати між собою* ***на чотири ока*** *говорять?* (Муратов, Буковинська повість, 1959, с. 100).

НАРОБИТИ КРИКУ — (почати кричати, лементувати) **здійняти (зчинити, підняти) галас; наробити галасу (гвалту); підняти (зчинити) гвалт; підняти галас та гвалт; збити (здійняти, зняти, зчинити, підняти) бучу; закрутити веремію; зчинити шарварок; зчинити хай,** *рідко, зневажл.*

Волость присудила Лаврінові та матері батьківське добро.., як почула це Мотря, то трохи не скрутилась і ***наробила крику*** *під волостю* (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 357); *Пепеесівці, чорнопіднебенні ендеки... сторонництво генерала Сікорського — всі ці сторонництва... змагалися поміж собою, хто* ***здійме більший галас*** (Загребельний, 5, 1981, с. 172); *До кімнати в цей час зайшли гомінкі відвідувачі. Вони попрямували до*

столу праворуч і ***зчинила галас*** (Хижняк, Тамара, 1959, с. 64); [Капітан:] *Заважають розряди, німці* ***підняли галас*** *в ефірі, але зв'язок тримаємо* (Корнійчук, 2, 1955, с. 39); *Стара Кайдашиха вибігла з хати, вгледіла кабанчика й* ***наробила галасу*** *на ввесь двір* (Нечуй-Левицький, 1, 1977, с. 502); *Онися вибігла на город і* ***підняла гвалт*** (Нечуй-Левицький, 2, 1977, с. 234); *І от другого дня дружина одного з сторожів* ***зчинила гвалт.***— *Нема чоловіка* (Остап Вишня, 1, 1956, с. 416); *Шинкаря зв'язали, а пан та молдавани кинулись в село,* ***наробили гвалту*** *і погнались за циганами* (Нечуй-Левицький, 3, 1956, с. 277); [Соломирецький:] *Що тут скоїлося? Хто це* ***підняв галас та гвалт*** *в цій світлиці?* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 361);— *А як поховали Ониська, вона* [Параска] ***збила таку бучу!*** *Поспорилася з Настею, погризлася з Яковом, збігала по всьому місту,* ***славила між чужими людьми не тільки брата, братову,*** *рід Грицаїв, а й Йосипа* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 54); *Таку* ***здійняв бучу,*** *що увесь Петроград заговорив* (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 145); *Дуже я змерзла, а піти,— думаю,— як його піти? Ще пані* ***бучу зніме!*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 119); *Трапилось, що Євка прибирала в хаті, знайшла черевики й* ***зчинила бучу*** (Чорнобривець, Пісні гір, 1958, с. 41);— *Ондечки новий зоотехнік таку* ***бучу підняв за ті м'ясопоставки,*** *хоч з слободи тікай* (Добровольський, Тече річка невеличка, 1961, с. 121);— *Учепився він: дайте та дайте жому. Не дай... Таку* ***веремію закрутить,*** *хоч з хати тікай* (Добровольський, Тече річка невеличка, 1961, с. 122); *Аж усміхнувся хлопець, уявивши, який там* ***зчинив шарварок*** *після його втечі, як лютує Саламур, креше громи на свою невдатну сторожу* (Гончар, Бригантина, 1973, с. 89); *В однім селі такий случай Прийшлося нам зустріти: На цвинтарі* ***зчинили хай*** *Старі, дорослі, діти* (Воскрекасенко, Сатира, 1946, с. 39).

НАСМІХАТИСЯ — брати (піднімати, підіймати, здіймати, знімати) на сміх (на смішки, на посміх, на глум, на кпини) кого, що і без додатка; **на глузи (глуз) піднімати (брати)** кого; **брати на спички** кого; (давати образливе прізвисько) **пришивати квітку (гаплик)** кому.

Засмутився Карпо, не їсть, не п'є, як ніч ходить... Глузують наші, ***на сміх його беруть*** (Коцюбинський, 2, 1961, с. 53); *Борислав почав* ***на сміх підіймати,*** *я його вилаяв, він собі, засторчивши ніс у книжку, лежав і читав* (Панас Мирний, 4, 1969, с. 35); *Цю фотографію таки за її спиною* ***піднімали на сміх,*** *а паничі й пани глузували* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 10); [Лучицька:] *Мало назнущались, так іще тут привселюдно* ***зняти на посміх,*** *на публіку поставить?* (Старицький, 3, 1964, с. 541); *Цю дяківську послугу зараз підхопили в місті на язики й* ***підняли на смішки*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 13);— *То ти* ***береш*** *мене старого* ***на глум*** (Мартович, Твори, 1954, с. 60); *Ще в м'ясниці був підскочив з Майданів син монопольщика, так і того дівка* ***підняла на глум:*** *«Добрий жених, тільки ніс і вуха стирчать»* (Стельмах, 1, 1982, с. 150); [Лицар:] *Та що се ти мені байки плетеш,* ***на глум здіймаєш,*** *чи сміється в вічі?* (Леся Українка, 2, 1951, с. 194); *Колодибові трохи смішно зробилося від того і навіть образливо, бо почувся так, начебто* ***беруть на кпини,*** *справляють з нього жарти-смішечки* (Ю. Бедзик, Поспішай у юність, 1975, с. 154);— *Щоб відплатити світові за його жорстокість, мерщій кидаються в глузи самі,* ***здіймають на кпини*** *іноді найсвятіше* (Загребельний, 6, 1981; с. 208); *Та над Петром ну реготать, Петра* ***на глузи підіймать!*** (Гулак-Артемовський, Байки, балади, лірика, 1958, с. 148); [Михайло:] *Як же то так? Чи ви мене справді морочите, чи* ***на глуз піднімаєте?*** (Котляревський, 2, 1953, с. 73);— *Та ти* [Даниле] ***на глузи мене береш,*** *опудало чортове?..* (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 6);— *Там сусіди любі та милі так тебе* ***на спички*** *і* ***беруть,***

а тут ще і дома (Панас Мирний, 1, 1968, с. 469); [Явдоха:] *Та й осоружний оцей Печариця — як він мені остогид! З кожного посміхається, кожному* ***квітки пришиває****, а сам же то?* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 113).

НАШВИДКОРУЧ — (квапливо, поспіхом, похапки) **на живу нитку; на швидку (скору) руку; на скору руч,** *розм.*; **на хватоk (на хватку),** *розм., рідко.*

Увечері тільки Василь сам про себе лаяв одежу, що на його вже не приходилася та чимало й зносилася: рукава мало не доходили до ліктів, стан насеред спини, одна пола розірвана, зметана ***на живу нитку****, лікті у дірках — сорочку крізь їх видно* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 117); *На бригові є сліди ремонту* ***на швидку руку*** (Яновський, 2, 1958, с. 68); *А там поставлять закусити* ***на скору руч*** *чого-небудь* (Словник Грінченка, 4, 1959, с. 90); *Випив* ***на хватку*** *стакан чаю* (Словник Грінченка, 4, 1959, с. 391).

НЕВМІЛО ЗРОБЛЕНИЙ — [аж] **пальці знати; білими нитками шитий.**

Пархім орав: у плуг молодичків він здумав попитати: пішли Бички вихрить — ***аж пальці знати*** (Боровиковський, Твори, 1957, с. 169); *План ухвалили врешті Матюшин та Гнидин. План* ***білими нитками шитий****, але — хай. Хто там доскіпуватися буде* (Головко, 2, 1957, с. 146).

НЕДОРЕЧНО — **не до ладу; не до речі; і гич не до речі,** *заст.*; **ні пришити, ні прилатати; ні в тин ні в ворота; не до шмиги,** *зневажл.*; **вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель,** *зневажл.*; **вискочити (висунутися) як козак (як голий) з маку,** *зневажл.*

А на уроках він [Вітя] *завжди про щось своє думає, а як спитають, завжди скаже* ***не до речі, не до ладу,— як Пилип з конопель вистрибне*** (Іваненко, Таємниця, 1959, с. 30); *Оженитися старому на такій дитині... не женися!* ***І гич не до речі*** (Шевченко, 2, 1953, с. 169); *Все* думає [товариш] *...А часом як що скаже, то* ***ні пришити, ні прилатати*** (Франко, 1, 1955, с. 350); *На запитання Мельник відповів плутано,* ***ні в тин ні в ворота*** (Гуреїв, За снігами білими, 1973, с. 32); *Лідине весілля було страшенно* ***не до шмиги*** (Дмитерко, Наречена, 1959, с. 209); [Горлов:] *Ну, редактор,* ***вискочив*** *з статтею як той Пилип* ***з конопель*** (Корнійчук, 2, 1955, с. 12); *Вона* [Мотря] ***вискочила*** *з-за вугла, як козак з маку* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 424).

НЕДОУМКУВАТИЙ — (розумово ненормальний) **несповна розуму; на голову шкандибає,** *зневажл.*; **не має гаразду в голові,** *діал.*; **голова (макітра) не в порядку у кого,** *зневажл.*; **з дуринкою хто; вивихнутий [шкереберть] мозок у кого; не всі дома (вдома) у кого; зайці в голові у кого; клепки розсохлись [в голові] у кого; немає (не вистачає,** *розм.* **не хватає, недостає,** *діал.* **не хапає, не стає) [однієї (третьої, сьомої, десятої, тринадцятої)] клепки [в голові (у тім'ї)] у кого, кому; без сьомої (десятої, дванадцятої) клепки [в голові]; тринадцята клепка вискочила [з голови] у кого; [ше] на цвіту прибитий; жуки в голові у кого; мішком з-за рогу (угла) прибито (вдарено) кого; як (мов, немов і т. ін.) мішком [із-за рогу] намаханий (прибитий).**

Казали, що він став ***несповна розуму*** (Смілянський, Сад, 1952, с. 132); [Кнур:] *Та він* [Карпо], *либонь, і* ***на голову трохи шкандибає*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 31); *Тому занесли до хати, а юрба вийшла за ворота і почала судити по-своєму.— Басараби знов зачинають віщатися,* ***не мають гаразду в голові*** (Стефаник, Твори, 1964, с. 156); *Зараз же лікар статтю підбирає* ***нащот того, що макітра не в порядку. Такого не приймають:— Дурний!*** (Остап Вишня, 1, 1974, с. 48); *Чи він трохи, бува,* ***не з дуринкою?*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 390);— *Ти клоун, ти вічний кривляка, — у тебе й* ***мозки шкереберть...*** (Тичина, 2, 1961, с. 99); *До неї* [Параски] *ніхто з старостами і через*

поріг не заглядав, доки не піддурила Омелька; та й той узяв її, мабуть, через те, що в його і тепер ***не всі дома,*** *а з-за молоду зовсім-таки* ***не було одної клепки*** (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 19);— *Чи в його всі вдома?* ***Зайця,*** *часом,* ***в голові*** *немає?* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 131); [Прокіп:] *У твого чоловіка трохи* ***клепки розсохлись*** (Корнійчук, 2, 1955, с. 117);— *Чи в тебе* [Петре] ***не всі дома,*** *чи зроду* ***нема однієї клепки в голові?*** (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 248);— *Досить, що він* [Денис] *став якийсь мов* ***без сьомої клепки у тім'ї,*** *змарнів геть і згорбився гаком* (Козланюк, Юрко Крук, 1957, с. 434);— *Давно в тебе звідти* ***тринадцята клепка вискочила?*** *Чи в тебе лоб для того, щоб горіхи трощити?* (Стельмах, 2, 1982, с. 232);— *Ой, гарячий ти, Мусію, та* ***клепки не хватає!*** *— сказала сама собі Мар'яна, зітхнувши важко* (Коцинка, Новели, 1962, с. 86);— *Ми не якісь,— казав мій дід,— заблудипришелепки. У тих, хто забува свій рід,* ***не вистачає клепки*** (Білоус, Обережно: слово!, 1984, с. 48); [Кнур:] *То що люди, то люди; а то таки у того Карпа* ***десятої клепки недостає*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 31); [3-тя дівчина:] *Давно в його* ***не ставало клепки в голові,*** *а тепер і останні розгубе* [розгубить]! (Панас Мирний, 6, 1970, с. 20); *Чи справді такий дурний, що вже* ***в мене не хапає клепки*** *розібрати, що на користь, а що на вітер* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 253); *Се був чоловік* ***прибитий ще на цвіту,*** *плохий, похилий* (Марко Вовчок, 6, 1956, с. 222); [Охрім:] *Нехай, дурні, собі пустують! У них, видно, жуки у голові* (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 62); *Він, може б, так і не робив, Та хтось* ***із-за угла мішком його прибив*** (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 219); *Нарешті всі чомусь зійшлися на тій думці, що його* ***«мішком з-за рогу вдарено»,*** *і перестали звертати на нього увагу* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 164);— *Чого він* [вершник] *такий? —* ***Наче намаханий із-за рогу мішком*** (Панч, Гомоніла Україна, 1954, с. 413).

НЕ ДУМАТИ — [і] гадки (в гадці) [собі] не мати; [і] гадоньки (гадки-гадоньки, думки-гадоньки) [собі] не мати; закинути гадку [за грядку]; не мати на (в) думці; у голову (у голови) [собі] не брати (не покладати); (нічого не думає хтось) **не було гадки у кого про що;** *і* **(й) [в (ві, вві, у, уві) сні] не снилося (не сниться) кому; і не гадати, і не снити.**

Зумів збити собі копійчину.., не то, що ми, дурні; тепер ***і гадки не маєш...*** (Васильченко, 1, 1959, с. 146);— *Прокурор викликає Гузиря до Дрогобича, а він, мов кавалер, ходить по вулиці та й* ***не має собі ніякої гадки*** (Чорнобривець, Пісні гір, 1958, с. 76); *Хортів годуємо, спускаєм.* ***І гадоньки собі не маєм,*** *Гниєм самі, себе не бачим* (Шевченко, 2, 1953, с. 501); *Свої ягнята і телята На полі вольнім вільно пас Чабан, було, в своєму раї.* ***І гадки-гадоньки не має,*** *Пасе і доїть і стриже Свою худобу та співає...* (Шевченко, 2, 1953, с. 351); *А калина з ялиною.. Мов дівчаточка із гаю Виходжаючи співають;* ***Думки-гадоньки не мають,*** *В'ються-гнуться та співають* (Шевченко, 2, 1953, с. 342); *Та цур йому, власному лихові, я про нього давно* ***гадку закинула!*** (Леся Українка, 5, 1956, с. 70); ***Я, наприклад, не розумію,*** *як би я, бувши здоровою, не провела Михаля або Френкеля, не відповіла на їх листи і взагалі* ***«закинула гадку за грядку»,*** *раз вони з'їхали з моїх очей* (Леся Українка, 5, 1956, с. 427); *Вона ніколи* ***і в думці не мала*** *почути таке від сина* (Панас Мирний, 1, 1970, с. 146); *В той день Ерік* ***і на думці не мав,*** *що незабаром Олесь стане найближчим його другом* (Панч, Ерік шукає щастя, 1950, с. 6); *Ніхто тоді з хлопців* ***і в голову не брав,*** *що дівчину ж треба провести додому* (Чабанівський, Тече вода в синє море, 1961, с. 120);— ***Винуватий, товаришу комісар!..*** *Дозвольте доповісти,— ми собі* ***й у голови не покладали,*** *що ви почуєте* (Яновський, 1, 1958, с. 276); *Я було радію, слухаючи того її щебетання.* ***Не було й гадки,*** *щоб усе те щастя у велике лихо повернулось* (Марко Вовчок, 1, 1955,

с. 281); *Коли так по Семені, другого дня, і не сподівалась, і не снилося мені, та й посватав він* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 3); ***І не гадав, і не снив навіть*** (Коцюбинський, 2, 1961, с. 106).

НЕ ЖУРИТИСЯ — (зберігати почуття оптимізму) **не падати (не занепадати) духом; бити (кидати, ударити) лихом об землю; [держати] хвіст (хвоста) бубликом; тримати хвіст трубою.**

Мучитимуть вас, в геєну вогняну ввергнуть — ***не падайте духом!*** *Бо — за правду!* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 46); — *А чого його журитись?* ***Бий лихом об землю!*** *Топчи його ногами та й годі* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 258);— *Ми не загинемо!* ***Вдармо*** *тепер* ***лихом об землю!*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 212); *Воно минеться все, козаче, не журись!* ***Кинь лихом об землю!*** (Гулак-Артемовський, Байки.., 1958, с. 129);— *...Головне, Романе,* ***держи хвоста бубликом!*** — *міцно потиснув руку і подався з подвір'я Шмалія* (Стельмах, 1, 1982, с. 138); *Всі ходять, голови задравши і* ***хвіст бубликом*** (Копиленко, Вибране, 1953, с. 131); *Навіть в шахту принагідно Він спускається... солідно: З провожатим, як турист, і* ***трима трубою хвіст*** (С. Олійник, Вибране, 1959, с. 226).

НЕЗАБАРОМ — 1. (у найближчому майбутньому; *у знач. прис.*) **не за горами; на носі;** [бути, стояти і т. ін.] **на порозі;** (про близьку біду, нещастя) [бути, стояти і т. ін.] **за плечима.**

Не за горами *наша перемога* (Довженко, 3, 1960, с. 26); — *Даю вам відпустку на тиждень. Тим більше, що іспити у вас* ***на носі*** (Рибак, Час сподівань і звершень, 1960, с. 170); *Більша половина дерев загинула під час пересаджування, багато саджанців загинуло у весняну повідь. Злидні стали* ***на порозі*** (Довженко, 1, 1958, с. 424); *Закручено руки в ремені, і ноги в колодки забиті. Червона китайка прим'ята, біда* ***за плечима*** *стоїть. І хоче козак* [Сірко] *заспівати* (Малишко, Заповітне джерело, 1959, с. 82).

2. (у найближчі дні; *у знач обст.*) **не сьогодні, то (так) завтра (не сьогодні — завтра); з дня на день.**

[Іван:] *Скрізь повертались козаки:* ***не сьогодні, так завтра*** *вернуться і наші* (Васильченко, 3, 1960, с. 37); ***Не сьогодні, то завтра*** *заплачеш і ти, і твоя жіночка* (Речмедін, Народження Афродіти, 1974, с. 69); ***Не сьогодні — завтра*** *до неї прийдуть старости* (Нечуй-Левицький, 2, 1956, с. 47); ***З дня на день*** *ждали в село землемірів* (Головко, 2, 1957, с. 183).

НЕ ЗВЕРТАТИ УВАГИ — (не помічати) **нуль уваги;** (не звертати ніякої уваги на те, що говорять, не слухати) **пропускати повз вуха** що; (навмисне не помічати чогось недозволеного або ігнорувати когось, щось) **дивитися крізь пальці** на кого, що.

Мокрий сніг, легко падаючи, як цвіт вишні од вітру, лягав на землю й засипав Соломію, але вона ***не звертала на те уваги*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 383); — *Ну а хто ж таки автор* [листа]? — *Не знаю, чесне піонерське, Трішки, правда, догадуюсь, та тільки* ***я нуль уваги*** *в той* ***бік*** (Гончар, 5, 1979, с. 21); *Чемериця, заклопотаний і все ще неспокійний, якось байдуже* ***пропустив повз вуха*** *її слова* (Коцюба, Нові береги, 1959, с. 414); *І все ж на нього* [Івана Івановича Горобця] *всі* ***дивились крізь пальці,*** *посміювались, навіть полаювали і все збиралися доповісти про його інспектування завідувачеві райвно, товаришеві Кетягу* (Збанацький, 1, 1974, с. 20).

Пор.: БАЙДУЖИМ БУТИ.

НЕ З'ЯВЛЯТИСЯ — (уникати зустрічі з ким-небудь, намагатися не бувати десь) **не показувати (не появляти, не навертати, не повернути** і т. ін.) **очі (очей); не показувати (не навертати, не потикати, не сунути** і т. ін.) **носа; як (наче, ніби** і т. ін.) **ногу (ноги) вломити; і (й) у хату не плюне (не наплює).**

Цілий тиждень Казанцев ***не показував очей,*** *— цілий тиждень Олеся не бачила його* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 208); *Мелетія навіть* ***не виходила*** *до гостей і* ***очей не появляла*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 348); [Борис (з серцем):] *А, не нагадуй мені! Вісім день* ***очей не навернути,*** *вісім день... я ненавиджу себе!..* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 172); [Тетяна:] *Повилітали птахи з гнізда і покинули нас, старих: ані Михайло, ані Петро і* ***носа*** *сюди* ***не покажуть!..*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 53); [Грива:] *Сюді ніхто і* ***носа не наверне!*** *Одно — далеко від двора, та ще в яру глибокім, а друге — пустка, тэ побоюються, щоб часом, буває, не здибав тут їх Сава Чалий* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 233; *Учнів розпустили раніше. Все одно дощ ллє, як з відра, ніякий чорт з інспекторату* ***носа не суне*** (Ткачук, Назустріч волі. 1984, с. 85); [Харитя:] *Як заміж вийшла — ні разу в мене не були,* ***наче ногу вломили!*** (Панас Мирний, 6, 1971, с. 497); [Маруся:] *Так уже ж буде з тиждень, як він* [Грицько] *вернувся, а* ***й у хату не плюне, очей не покаже*** (Старицький, 2, 1964, с. 445); *А це вже надвечір мама питає: «Що це за знак, що ні одна* ***і в хату не наплює,*** *чи не побили, буває, глечиків?»* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 112).

Пор.: З'ЯВЛЯТИСЯ.

НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ — **[бути] не до вподоби (сподоби)** кому; **не до (по) душі; не до серця; не до смаку; серце (душа) не лежить** до кого, чого; **не навертається серце** до кого, чиє; **не по нутру.**

— *До якого ж часу, батьку, будемо отак сидіти? — питався Андрій,* ***якому*** *таке життя було явно* ***не до вподоби*** (Довженко, 1, 1958, с. 241); *— Чи ж тобі* ***не до сподоби?*** *— питаю.— Хороший,— промовила* [Маруся] *стиха* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 190); *Якась дурна делікатність причепиться часом і не можеш одмовитися зробити те, що* ***не по душі*** (Коцюбинський, 3, 1956, с. 152); *Почував себе* [Дорош] *збудженим і трохи схвильованим від того, що перед ним розкривається нове життя,* ***що немає вже військової служби,*** *якої він... не любив і яка ніколи* ***не була йому до серця*** (Тютюнник, Вир, 1964, с. 109); *Не ходив, як видно, ти, мій друже, У начальстві на своїм віку, І маленька критика* ***не дуже До смаку*** *була керівнику* (Воскрекасенко, Плями на совісті, 1966, с. 53); [Тетяна:] *Може, воно й добре, а тільки щось у мене до такої моди* ***серце не лежить*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 33); *— Хіба ж ти не бачиш:* ***моя душа не лежить до тебе?*** (Стельмах, 5, 1983, с. 27); *Чув отаман пушкарський,* ***що не навертається до нього жінчине серце,*** *— і все йому остогидло* (Хоткевич, 2, 1966, с. 113); *— Ми між людьми будемо жити по-людськи,* ***а кому в нас не по нутру,*** *той нехай іде на Січ* (Куліш, Вибране, 1969, с. 181).

НЕПОСИЛЬНИЙ — (який не відповідає чиїм-небудь фізичним або духовним можливостям; важкий, недоступний для виконання або розуміння) **не під силу** кому, чому; **не по силі** кому, чому; **не по зубах** кому, чиїх; **твердий (міцний) горішок [видався (виявився)** і т. ін.]; **не по плечу** кому, що.

Християнству ця ноша [врятування цивілізації] *вже* ***не під силу*** (Стельмах, 2, 1982, с. 59); *Мар'я увійшла* ***в хату*** *з оберемком дров у руках. Видно, вони були їй* ***не по силі,*** *бо вона аж зігнулася* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 72); *— Напрасно* [даремно] *ви відмовляєтесь від комісійних магазинів. Там теж буває першокласний товар. Його здають туди, тому що він декому* ***не по зубах*** (Чорногуз, Претенденти на папаху, 1983, с. 59); *— А чого ж! — навіть з вигляду закомизився фон Штейніц.— Рагузін виявився не таким уже й* ***твердим горішком,*** *як ми думали* (Гуріненко, Днів твоїх небагато, 1984, с. 416); *Однак підвищення по службі не радувало його* [Сотника], *а навпаки — тяжило: сам відчував, що цей чин йому, як кажуть,* ***«не по плечу»*** (Циба, На зламі, 1984, с. 59).

НЕПОТРІБНИЙ — (у якому немає потреби, необхідності; *ірон., лайл.*) **приший кобилі хвіст; [потрібний (потрібен) як] п'яте колесо до воза (у возі, автобусові); потрібний (потрібна, потрібен) як дірка (діра) в мості; потрібний (потрібна, потрібне) як сліпому дзеркало, як лисому гребінь, як глухому музика, як торішній сніг, як коло трактора віжки, як (мов) зайцеві бубон, як сіль в оці; потрібний як собаці п'ята нога (здрастуйте, другий хвіст); потрібне як очкур на шию.**

[Максим:] — *Ви ж таки розумні і вчені, мовляв, люде то й розміркували б: що цілісінький день ви собі удвох балакаєте, а за вами слідком човгає щось таке, ніби теж скидається на людину, а ви його вважаєте ні за* ***приший хвіст кобилі*** *чи за німого!..* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 140); — *Хіба я не знаю, що ти любила Романа,— вже з серцем промовила Зося.—* ***Потрібний*** *він мені,* ***як п'яте колесо до воза*** (Стельмах, 1, 1982, с. 294); *Герман увесь віддався тій погоні за багатством; Рифка тепер стала для нього* ***п'ятим колесом у возі*** (Франко, 5, 1951, с. 284); *Що мав казати у відповідь «небіж»? Сказати, що готовий на подвиг в ім'я науки? Чи крикнути, що йому та наука* ***потрібна, як п'яте колесо автобусові?*** (Збанацький, Пригода Івана Коструба, 1984, с. 224); *І вони вирішили, що не слід зараз розповідати про це Оксані вже навіть тому, що Ліда у Вікторовому житті —* ***як п'яте колесо у возі*** (Автомонов, Коли розлучаються двоє, 1972, с. 173); *Так* ***потрібно, як діри в мості*** (Українські народні прислів'я, 1955, с. 272); *Теє му* [йому] *так* ***потрібно, як лисому гребінь, сліпому дзеркало, глухому музика*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 744); *Його призивали, як офіцера, до гетьманського війська. Петро повістку подер.— Дайте спокій. Ваш гетьман так мені* ***потрібен, як торішній сніг!*** (Панч, На калиновім мості, 1965, с. 98); ***Потрібний, як коло трактора віжки. Потрібний, як сіль в оці*** (Гурин, Образне слово, 1966, с. 149);— ***Потрібна мені ваша Окунівна, мов зайцеві бубон!*** *— презирливо фиркнув Левко й одвернувся до вікна* (Стельмах, 1, 1982, с. 542); — *Мені твоя защита* ***потрібна, як собаці п'ята нога*** (Москалець, Сейм виходить з берегів, 1961, с. 213); — ***Потрібне*** *твоє спасибі і перепросини,* ***як собаці драстуй*** (Стельмах, 1, 1982, с. 114); — *Жартуй собі, молодий чоловіче, з дівчатами.., коли вже маєш таку охоту до жартів, а нам вони —* ***як собаці другий хвіст,***— *вже трохи м'якше зауважив Перегуда* (Іщук, Вербівчани, 1961, с. 202); *Воно, те підслухування, правду кажучи, йому* ***потрібне, як очкур на шию*** (Сиротюк, Великий благовіст, 1983, с. 100).

НЕ РЕАГУВАТИ — (нічого не робити) **і (й) за вухом не свербить** у кого, кому; **і вухом не веде; ні кує ні мене; й у вус не дути; і (ні) усом не моргнути; хоч би тобі вусом моргнув; і бровою не веде (не моргне, не здвигне); хоч би бровою моргнув.**

Мірошник спить та спить. Вода ж біжить... Хомі ***й за вухом не свербить*** (Глібов, Вибране, 1957, с. 39); *Сестра навчає — він не слухає; я навчаю, говорю — він* [Антін] ***і вухом не веде*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 425); — *Скільки часу стою та кричу, а вони* ***й цухом не ведуть*** (Васильченко, 1, 1959, с. 121); *Як пишуть у звітах, що вже придбали машини і вже встановлюють, і вже, і вже, вже, а самі ні кують,* ***ні мелють*** (Загребельний, 1, 1979, с. 129); *Кужель* ***і у вус не дув:*** *посилав по одній-дві підводи в ліс, та й то тільки тоді, коли в школі не лишалося ні поліна дров* (Збанацький, 1, 1974, с. 62); *«Гей ти, проклятий стариганю! На землю з неба не зиркнеш, Не чуєш, як тебе я ганю, Зевес! —* ***ні усом не моргнеш»*** (Котляревський, 1, 1952, с. 104); [Горпина:] *Я таки, щоб запевнити себе, чи й справді заснув батько, взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він* ***хоч би тобі вусом моргнув,*** *— хропе* (Кропивницький, 1, 1958, с. 194); *Коло них* [дівчат] *худа й довготелеса Текля Барилова вимахує руками, щось своє доказує. А вони* ***й бровою не ведуть.*** *Мов не чують* (Кучер, Трудна любов,

1960, с. 451); *Говоримо було із мамою та згадуємо* [Катрю],— *батько слухає,*— ***бровою не здвигне...*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 232); —*...Дівчина закохана в нього* [Сагайдачного], *а він хоч би бровою моргнув* (Добровольський, Тече річка невеличка, 1961, с. 8).

НЕРОЗЛУЧНИЙ — (який міцно, щиро дружить, завжди разом з ким-небудь; *у знач. прис.*) **водою не [можна] розлити (не розіллєш)** кого; **бути (стати) нерозлийводою; дихнути один без одного** не можуть; **як (мов** і т. ін.) **риба з водою** з ким, чим.

Утрат нам не уникнути в житті, Буває серце тугою повите,— Та ми живемо в дружньому гурті, і нас, мовляв, ***водою не розлити!*** (Рильський, Зграя веселиків, 1960, с. 16); *А вже школа, навчання так зблизили хлопців, що* ***стали вони, як то кажуть, нерозлийводою, дихнути один без одного не могли*** (Власенко, Над Сулою синє небо, 1984, с. 72—73); [Гусак:] *Вже дійсно ми з тобою,* ***як риба з водою*** (Довженко, 1, 1964, с 274); — *Ви з книжками,* ***як риба з водою,*** — *сказав Фесенко* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 200).

НЕРУХОМО — (*перев. з сл.* стати, стояти сидіти, зупинитися та ін.) **як (мов, наче і т. ін.) укопаний (умурований, вритий); як (мов, наче і т. ін.) стовп (пень, скеля); як (мов і т. ін.) кам'яний [стовп]; як (мов, немов і т. ін.) з каменю (мармуру) витесаний (виструганий).**

Кінь, що як укопаний стояв, як стріла зірвався і помчав вподовж долини (Панас Мирний, 5, 1970, с. 88); *А Ярошенко стояв на місці, як* ***укопаний,*** *і до чогось уже прислухався* (Васильченко, 1, 1959, с. 195); *Стали ми обидві,* ***як укопані,*** *та й стоїмо, дивимось одна на другу, неначе зроду не бачились* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 11); *Перед нами з'явилася,* ***наче вкопана,*** *наче з землі виросла — тітка* (Кобилянська, 1, 1962, с. 161); *Марія ломила мовчки руки.., а Івоніка станув* ***як вритий*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 228); *Злякався хлопчик, аж поблід: Стоїть* ***як стовп і не тікає*** (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 49); *Карпо встав з лави і став,* ***неначе стовп*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 331); *Гнат не пручався: він стояв, як покірна дитина, або, краще,* ***як пень,*** *з котрим можна все зробити* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 76); *Карпо стояв,* ***неначе скеля*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 340); *Михалчевський стояв,* ***немов кам'яний*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 259); *Молодиці водили очима слідком за її рукою, а Мелашка стояла,* ***мов кам'яна*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 376); *Лице її було сумне, задумане; очі, немов сном повилися — змеркли;* ***вона сиділа, як з каменю виточена,*** *ні поворухнеться, ні заколихається* (Панас Мирний, 2, 1970, с. 424); *Довго вона сиділа так німа, мовчазна, нерухома,* ***немов з мармуру вистругана*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 462).

НЕСПОДІВАНО — (*перев. з сл.* з'явитися і т. ін.) **як (мов, наче і т. ін.) з-під (з, із) землі [вирости (виринути, уродитися, виникнути)]; як (мов, наче і т. ін.) з неба впасти (звалитися, скотитися);** (викликаючи, спричиняючи подив, замішання, приголомшення) **як (мов, наче і т. ін.) грім з (серед) [ясного (чистого)] неба; як (мов, наче) грім [упав] на голову; як (мов) сніг на голову;** (раптово — *з сл.* упасти, побігти і т. ін.) **мов два зняло; як (наче, неначе) стрель (стріль) стрельнув.**

Сінешні двері рипнули, одчинилась хата, і перед Хомихою, ***як з-під землі виріс,*** *з'явився її син Василь* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 53); *Недавно казала тітка відчинити одно фронтове вікно; я відчиняю, а він* ***наче з землі виріс*** *— надійшов!* (Кобилянська, 1, 1962, с. 134); *Саме тоді навинувся й він* [Орядин], ***немов виріс із землі*** *коло мене* (Кобилянська, 1, 1962, с. 148); *Зайнялись і ті старі скирти, і* ***неначе з землі виник*** *одразу другий ряд огняних кучерявих квіток* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 67); *Вона перескочила з відрами через перелаз, і Денис ви-*

йшов з-за ***верб несподівано, неначе з-під землі виріс*** (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 362); *Ординарець* ***наче з-під землі*** *вилетів на бистрому коні* (Яновський, 2, 1983, с. 227); [Любов:] *Звідки се ви, Сергію Петровичу,* ***наче з неба впали!*** (Леся Українка, 2, 1951, с. 72); [Іван:] *Зненацька,* ***як грім з чистого неба,*** *упала на мене пригода* (Карпенко-Карий, 3, 1981, с. 138); *Що ти говориш, любко моя мила? Се* ***наче грім з ясного неба впав!*** *Чи я тебе не щиро покохав?* (Леся Українка, 1, 1961, с. 96). *Льотчик з сивими скронями, подякувавши, пояснив: — Сьогодні ми непитущі. Чабан здивовано глянув на сина. І той підтвердив: — Правда, тату.— Чого ж це? — Ми, тату, летимо.— Було це* ***як грім серед ясного неба*** (Гончар, 5, 1979, с. 55); — *Жили ми з одинокою матір'ю, і ось на саму кутю,* ***як грім з неба,*** *— прийшли й забрали мене. По доказу сільського старости* (Збанацький, 2, 1964, с. 76); ***Як грім упав на голову*** *Петрові Федоровичу, як блискавиця засвітила у очі і осліпила* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 93); *Жив у сестри та зятя. Кобильчина була — обсіялись. А влітку — вже почали до жнив збиратися — як раптом,* ***наче грім на голову,*** *німці з гайдамаками* (Головко, 1, 1957, с. 201); *«Вона... часто приїздила до нас у відрядження,* ***падала мов сніг на голову»*** (Загребельний, 6, 1981, с. 160); *А це* ***як сніг на голову:*** *«Підеш зі мною?» — Куди? На яку погибель?* (Речмедін, Вогонь батькових ран, 1971, с. 93); *Бариня ступила на поріг та так опукою й посунулася додолу. Зачепилася вона чи від чого —* ***мов два дняло!*** *— впала додолу* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 280); *Коли це —* ***наче стріль стрельнув!*** *— Марта кинулася...* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 354).

НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ — (виявляти нетерпіння) бере **(брала, взяла, охопила, розбирала** і т. ін.) **нетерплячка** кого; **горіти нетерпінням; згоряти від (з) нетерпіння (нетерплячки); жерла (мучила) нетерплячка** кого; (дуже хочеться щось зробити) **руки свербля́ть (свербіли)** у кого, кому; **аж жижки трясуться (трусяться, трусилися, затрусилися, задрижали)** у кого; (втрачати терпіння) **терпець увірвався (урвався, уривається)** кому; **тратити (втрачати, втратити** і т. ін.) **терпеливість (терпець); терпцю немає (нема, не стає, не стало** і т. ін.) в кого.

Було знать, що писарщу ***брала нетерплячка*** *щось сказать чоловікові:* ***вона аж зайорзала,*** *засовалась на стільці* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 159); *Його* [пана] ***взяла нетерплячка*** *зараз побігти до старої Качурихи* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 53); *Оксана Сергіївна прискорила кроки,— тепер, поблизу домівки, її* ***охопила нетерплячка*** (Яновський, 2, 1954, с. 65); ***Згораю з нетерпіння*** *колись побачити автора славетної «Енеїди»* (Полторацький, Дитинство Гоголя, 1954, с. 14); *Микола* ***згоряє від нетерплячки*** (Полторацький, Дитинство Гоголя, 1954, с. 104); *Сергій теж мовчав, хоч його* ***жерла нетерплячка*** *послухати оповідання із життя Дороша* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 166); *І як зустрінеш було де попа нашого, то так* ***руки свербля́ть,*** *ну до того свербля́ть підбігти, підняти рясу та хоч одним оком глянути, чи він у штанях* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 31); [Богун:] *Ну так хутчій, бо вже* ***сверблять і руки!*** (Старицький, 4, 1964, с. 61); *У Тимоша* ***аж жижки затряслися*** *— так кортіло поквитатися з п'яницями* (Колесников, Коли розвіється туман, 1962, с. 102); *Всім паничам хотілося танцювати,* ***аж жижки трусилися.*** *Вся молодіж пішла заразом у танець* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 158); *— Я довго терпіла, але в мене вже* ***терпець увірвався*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 157); *Ганжі зрештою, видно, таки* ***урвався терпець.***— *Годі! — стукнув кулаком по столу.— Досить з мене ваших нотацій!* (Гончар, 2, 1959, с. 103); [Орест ***(тратить терпеливість):***] *А се уже проти чого? Чи не собі самому ви читаєте мораль..!* (Леся Українка, 3, 1976, с. 36); *Матвій спочатку заспокоював їх, а далі й сам почав* ***втрачати терпець*** (Микитенко, 2, 1957, с. 374); *Терпіла, терпіла, а далі й*

терпцю не стає!.. *Де се видано? Що се за чоловік? До хати його й псами не заженеш* (Коцюбинський, I, 1955, с. 29).

НІКОГО — (про відсутність людей) **немає живої душі; ні (ані) [живої] душі; ні (ані) лялечки; хоч би [тобі] лялечка; ні [живого] духу; ні (й) духа.**

Поглянула [Хима] *навкруги* — ***нема живої душі****, тільки шумить кучерява верба* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 52); *На розсаднику* ***ані душі****, навіть слідів людських немає — неторкана земля* (Григір Тютюнник, Климко, 1984, с. 30); *На стежці не видно було* ***ні живої душі,***— *за Олесею ніхто не думав бігти та її просити* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 182); *Степан, причинивши двері, зазирнув на другу половину дому, і там порожньо, і там* ***ні душі*** (Ю. Бедзик, Поспішай у юність, 1975, с. 209); ***Густе, в гарячих прошивах марево приколисує спраглу потріскану землю. Навколо ні лялечки, ні звуку*** (Стельмах, 1, 1982, с. 63); *І ніде* ***ані лялечки*** (Григір Тютюнник, Климко, 1984, с. 191); — *Оце раз як обпали бджоли.., гукав-гукав — ані телень!* ***Хоч би лялечка*** *тобі озвалася!* (Дніпрова Чайка, Твори, 1960, с. 89); *Але, увійшовши в горницю, вона не бачила* ***ні живого духа*** *в горницях* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 12); *Озирнулась — ніде* ***ні духу*** (Васильченко, 1, 1959, с. 221); *Двері порозчинені, одежа... порозкидана, скриня одчинена й каганець горить, а з хаті —* ***ні духа*** (Васильченко, 1, 1959, с. 308).

НІКОЛИ — (ні в який час, ні за яких обставин) **ніколи в світі; доки (коли, поки, як) рак свисне [на оборі (на горі)]; [тоді,] як (коли) на долоні волосся виросте; швидше на долоні волосся виросте;** (ніколи не мати) **не бачити як (мов) свого носа** чого; **не бачити як (мов) своїх вух** чого; **побачити як власні вуха** що.

— *Та щоб отакий бандитюга був моїм зятем? Та* ***ніколи в світі!*** *Краще в труну ляжу!* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 96); [Панько:] *Кажуть, була колись правда, пожила та й гайда! На Юрія о цій порі* [прийде], ***як рак свисне на оборі!*** *Не буде в твоїй республіці ні ножа, ні образа, ні зарізатись, ні помолитись!* (Яновський, 2, 1983, с. 197); — *Нагрів,* ***як рак на горі свисне,***— *засміялася Марія* (Логвиненко, Створи, 1984, с. 192); [Денис:] *Коли ж настане той час?* [Палажка:] ***Коли рак свисне*** (Старицький, 3, 1964, с. 17);— *Тільки дійде до царя чутка, що вони й його й нас дурять,— знатимуть вони! Він їх зараз у кріпаки поверне, а нас панами поробить.— Це тоді буде, як* ***на долоні волосся виросте,***— *охолоджує неймовірний* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 78);— *Оце попродасть і принесе мені довг.., хоч не весь, частину..,* ***та не бачити мені його поля, мов свого носа*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 124); *Тепер йому* ***не бачити*** *й посади ян-шая* [старости], ***як своїх вух*** (Досвітній, Гюлле, 1961, с. 87);— *Смикнуло ж тебе за язик... Дядько, було, вже зовсім відписав нам свою левадку, а після цього* ***побачиш ти її, як власні вуха*** (Панч, На калиновім мості, 1965, с. 85).

НІКУДИШНІЙ — (ні на що непридатний; дуже поганий, нічого не вартий) **нікуди не годиться (не годний, не година, не годне)** хто, що-небудь; **не вартий [ламаного] гроша (шага, шеляга, фунта клоччя** і т. ін.**); ціна — ламаний гріш** кому, чому; **щербатої (зламаної, ламаної) копійки не вартий; копійка ціна** кому, чому; **гріш ціна [в базарний день]** кому, чому; **ціна — мідний гріш** кому, чому.

— *Стара вже баба в тебе, дитино, стара.* ***Нікуди не годиться,*** *дочко. Спина болить* (Головко, 1, 1957, с. 270); *Вона* [драма] ***нікуди не година*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 346); [Клеопатра:] *Їхні роботи* ***ламаного гроша не варті*** (Корнійчук, Чому посміхалися зорі, 1958, с. 74); *В здоровому тілі здорова душа, Та часто буває* ***не варта гроша*** (Франко, 11, 1952, с. 331); [Ганна Хмельницька:] *Були вони колись князі, а тепер* ***шага не вартий*** *на Україні здрібнілий, та заниділий, та захудженний рід князів Соломирецьких* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 360); *До-*

сить глянути ось на цю піщуґу, щоб зрозуміти тутешнє хліборобство, що ***ламаного шеляга не варте*** (Досвітній, Вибране, 1959, с. 39); [Генерал:] *Ваша гвардія* ***не варта фунта клоччя.*** *Маєте гармати?* (Полковник здвигнув раменами] (Франко, 3, 1950, с. 319); [Ельза:] *А що, коли Грета Норман все-таки піде грати в новий театр?* [Шредер:] *Коли це трапиться, та вам всім* ***ціна ламаний гріш!*** (Собко, П'єси, 1958, с. 163); *Хай помовчить він завтра, хай скаже про своє кохання згодом... Коли ж посміє Каргат сказати про свої почуття вже завтра, то це означатиме, що й* ***щербатої копійки*** *ті почуття* ***не варті*** (Шовкопляс, Інженери, 1956, с. 268); *Йому* ***копійка ціна,*** *і ніякого авторитету він ніколи не завоює* (Микитенко, 1, 1957, с. 349); ***Гріш ціна*** *тому генералові, який не знає своїх кращих командирів* (Ю. Бедзик, Полки ідуть на переправу, 1959, с. 323);— *Чого ж. Твоя* [поліцаєва] *влада теж видавала якісь папірці. Їм, правда,* ***гріш ціна в базарний день*** (Большак, Образа, 1980, с. 99); ***Ціна*** *всяким законам про вибори народних представників —* ***мідний гріш,*** *поки немає фактично завойованого самодержавства народу...* (Ленін, Повне зібр. творів, т. 11, с. 173).

НІСКІЛЬКИ — (нітрохи) **ні (ані, і, й) краплі (краплини, краплинки, крапелини, краплиночки, крапельки); ні на каплину; ні на йоту; ні (ані, і) крихти (крихточки, крихітки, крихіточки); ні (і) на крихту (крихітку); ні (ані, і) на волос (волосину, волосинку); ні на макове зерно; ні (ані) гич,** *розм.*

Вони все-таки мають людські ідеї, добрі заміри і ***ні краплі*** *кругтійства* (Леся Українка, 5, 1956, с. 140); [Кряж:] *Думаєш, я шкодую, що мене не обрали головою?* ***Ні краплини*** (Зарудний, Антеї, 1962, с. 210; [Марія:] *Ви так... усміхаєтесь, що я* ***ні краплиночки*** *вас не боюся* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 109); *Дощику ніхто* ***й краплинки*** *не бачив* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 123); [Шевченко:] *Караюсь, мучусь я, але не каюсь. І не змінився* ***ні на краплину*** (Тичина, 1, 1957, с. 313); *І Яша ні про що не питав Семена Лєсних, не відступався* ***ні на йоту*** *від того, що Семен вимагав від нього жестами* (Логвиненко, Рубікон, 1973, с. 172); *Гомер зробився незрівнянним майстром грецької мови,* ***не вмівши ані крихти*** *граматики* (Франко, 16, 1955, с. 246); *Марта* ***не була на їх*** [батьків] *схожа...* ***ані крихточки*** (Григоренко, Вибране, 1959, с. 256); *В її голосі не було* ***ні крихітки*** *попередньої пустотливості* (Вільде, На порозі, 1955, с. 34); *В його чесності та порядності вона ні* ***на крихту*** *не сумнівалася* (Тютюнник, Вир, 1960, с. 169); *Він* [барометр] ***і на крихітку*** *не хоче посунутись на суху́еньке, хоч нам дуже потрібна година* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 234); *А Параска за всю ту ніч* ***ні на волосину*** *не заснула* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 61); *Він зроду ні пилинки не вкрав* ***і на волосинку*** *не збрехав* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 288); [Семен:] *Так кажете, що у Петра* ***ні крихітки*** *хисту до поезії?* [Василь:] ***Ні на макове зерно*** (Самійленко, 2, 1958, с. 100); [Зінька:] *Жалібниць багато, та допомоги* ***ані гич!*** (Кропивницький, 2, 1958, с. 20).

НІЧОГО — 1. (про повну відсутність чого-небудь) **дірка з (від) бублика,** *жарт.;* **ні (ані) гич; дуля з маком,** *вульг.*

Взяв ***з бублика дірку!..*** (Нехода, Хто сіє вітер, 1959, с. 157);— *Вуйко Степан! — радо скочив з лавки Михайлик.— Цукерки маєте? Солтис зніяковіло пом'явся і зважився на жарт.—* ***Дірку від бублика!*** (Луговський, Недокопана криниця, 1984, с. 121); *Двадцять чільних Провідників тих «рухів шкільних» Прикликав* [пан] *не сказав* ***ні гич.*** *А лиш по черзі простирати Велів і кожному вліпляти По двадцять солених палиць* (Франко, 10, 1954, с. 287); [Степанець:] *Відчинив крамницю, кинувся одразу до зошита, а там, вибачаюся,* ***дуля з маком!*** (Луговський, Недокопана криниця, 1984, с. 51).

2. (про повну необізнаність у чомусь — з сл. не знати, не розуміти, не розбиратися і т. ін.) **ні аза**, *заст.*; **ні бе ні ме [ні кукуріку]**, *зневажл.*; **ні бельмеса**, *заст.*; **ні бум-бум**, *зневажл.*; **ні (ані) в зуб**, *розм.*; **як баран в аптеці (в біблії, в книзі)**, *ірон.*

— *Хай краще моя дочка не знатиме* ***ні аза,*** *а в школу ту я не пущу* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 504);— *Хто ж не знає, що Мар'ян не тямив* ***ні бе ні ме ні кукуріку,*** *а це заглядає в книгу, ще й шепче щось, мов рак у торбі* (Стельмах, 1, 1982, с. 431); *На кожних зборах те ж саме Жує пролаза-кандидат. В науці він* ***ні бе ні ме!*** *Зате зарплата в акурат!* (С. Олійник, 2, 1968, с. 126);*А що там ти ще додаєш —* ***ні бельмеса*** *не розберу* (Яновський, 1, 1982, с. 30); *Сорока зневажливо кидав:— Якщо вже сам агроном настроював, а ти* ***ні бум-бум,*** *то ніякий ти не музикант, а чоботар* (Тельнюк, Білий камінь, 1984, с. 11);— *Кози* [дівчата] *латині* ***ні в зуб,*** *а за хлопцями вже стріляють* (Ткачук, Назустріч волі, 1984, с. 182); *Він* [брат] *навіть сам того не примічаючи, привик міряти людей математикою: наприклад, як часом каже про якого, що недотепний, дурний, то каже, що «він математики* ***ні в зуб*** *не знає»* (Леся Українка, 5, 1956, с. 11); *З людиною буває часто так, Що добре знаючи колишнього події, Вона сучасності* ***ні в зуб*** *не розуміє* (Рильський, Поеми, 1957, с. 263); [Дудар:] *Не з того кінця береш. Не розумієш української культури.* [Книш:] *Я не розумію?* [Дудар:] ***Ані в зуб*** (Микитенко, 1, 1957, с. 29—30);— *Правду кажу, хоч і родич мій Грицько. Він же до тебе обіймав цю посаду* [бібліотекаря]. *Скинули його, бо в книгах він розбирається* ***як баран в аптеці*** (Большак, Образа, 1980, с. 69); [Дмитро:] *Він* [Крамовий] *мені наукою почав на людях очі пекти, а сам в тій науці,* ***як баран у книзі,*** *розбирається* (Стельмах, 3, 1982, с. 141).

НІЯКОВО (почувати себе) — **не по собі** кому; **ні в сих ні в тих (ні в тих ні в сих)** [бути (почуватися, стояти, сидіти і т. ін.)]; **ні в п'ять ні в десять; не в своїй тарілці** (бути) почувати себе; [сидіти] **як (наче** і т. ін.) [**сорока**] **в сливах.**

Марусі було якось ***не по собі*** *в одній задній запасці: мовби зовсім роздягнена* (Хоткевич, 2, 1966, с. 148); [Тарас:] *Тепер —* ***ні в сих ні в тих;*** *не той узяв приціл і не попав в мішень* (Карпенко-Карий, 3, 1960, с. 50); *Всі люде в шинку зареготались. Старий Бубка стояв з кожухом* ***ні в сих ні в тих*** (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 156); *Яким осміхнувся. Мати сиділа* ***ні в сих, ні в тих*** (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 195); *Свирид випустив Мар'ю і зостався* ***ні в сих ні в тих*** *серед хати* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 300); *Пріська стояла* ***ні в тих ні в сих*** (Яновська, 1, 1959, с. 223); *Пани регочуться, мужики поставали,* ***ні в п'ять ні в десять.*** *Вони поспускали голови і не знають, що діяти* (Стефаник, 1, 1949, с. 168); *Він прислухався до того, що казав Хохол, побоюючись недоречно відповісти, бо той міг подумати, що Харкевич просто переполошився на передовій і почував себе* ***не в своїй тарілці*** (Голованівський, Тополя на тому березі, 1965, с. 31); *Сидить,* ***як сорока в сливах*** (Номис, № 3193); [Галя (*помітивши, що Явдоха* ***наче в сливах***):] *Ходімо, Дуню, й ми туди... А ви посидьте тут* (Панас Мирний, 5, 1955, с. 153).

НУДЬГУВАТИ — **нудьга бере (взяла, заїла, з'їла)** кого; **нудьга взяла за серце** кого; **нудьгувати (нудити) світом;** (дуже нудитися) **пропадати з нудьги; нудити нудом.**

[Марина:] *То танцюйте, коли вас* ***нудьга бере,*** *а роботи ніякої нема* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 400); *Тиміш не довго маявся по світу:* ***нудьга*** *його з'їла* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 56); *Бородавкіна переграла одну-другу партію, нічого не виграла, а програла чимало: її взяла за серце* ***нудьга*** *й злість, і потягло до гурту* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 183); [Палажка:] *Он нещасна Химка, теж по модному захо-*

тіла жити, та тепер і ***нудьгує світом*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 211);— *О, не тікайте! Ви весела людина, а наші гості без вас і справді будуть в нас* ***нудить світом,***— *сказала Ватя* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 169);— *Чи так, чи інак, а ми не дамо вам* ***пропадати з нудьги;*** *ми витягнемо ваших дам з затвору на світ, заведемо танці, раути, пікніки,*— *говорив другий молодий офіцер Погожаєв* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 189); *Водить Шур очима по кімнаті,* ***нудить нудом*** *смертельним* (Васильченко, Вибране, 1950, с. 114).

О

ОБМАНУТИ — **лишити з носом** кого; **взяти на пушку** кого; (спритно) **обвести (обкрутити) навколо (круг, кругом) пальця** кого; (поманивши обіцянками) **поводити за ніс (за носа)** кого; (обманом поставивши кого-небудь в незручне становище) **пошити в дурні** кого; (неправильно поінформувавши) **ввести в оману** кого; **пустити (напустити) ману в вічі** кому; **дим (пил) пустити в очі** кому; **замилити очі** кому, *зневажл.;* (відвернувши увагу хитрощами) **забити баки** кому; **пустити (напустити) туман (тумана) в очі (у вічі)** кому; **замазати очі** кому; **заговорити зуби** кому; **відвести очі** кому.

Інколи дядя Живак брав її в розвідку, удаючи себе за сліпого, а Зою — за поводиря. ***Лишав «з носом»*** *зайд-каральців* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, с. 204);— *Чи не задаються дівчата? — Чи не хочуть вони просто* ***узяти нас на пушку*** (Коцюба, Нові береги, 1959, с. 295);— *Так їх, Тимофію! — задоволено вигукнув Бондар.— Думали нас* ***круг пальця обвести!*** (Стельмах, 2, 1982, с. 133);— *Ніколи собі цього не прощу! Отак по-дурному дали себе* ***круг пальця обкрутити*** (Головко, 2, 1957, с. 460);— *Питав, чи буду я? Підожди, стріну я тебе де-небудь, уже ж правди допитаюся; та вже ж і* ***за ніс поводжу!..*** (Панас Мирний, 3, 1969, с. 50);— *Якщо обдарований, то це ще гірше в нашому ділі! Тупий навряд чи зумів би отаке витіяти, а цей, бач, усіх нас у* ***дурні пошив*** (Гончар, 6, 1979, с. 84); *Біблія* ***вводить в оману*** *віруючих, перешкоджає їм оволодівати знаннями.., сковує їх творчу ініціативу і активність* (Наука і життя, № 1, 1958, с. 59);— *Еней пустив на нас* ***ману*** (Котляревський, 1, 1952, с. 71);— *Кому ви* ***дим пускаєте в очі?*** *Хіба в цьому — в благополучній загальній цифрі — і є всі найзаповітніші інтереси району?* (Рябокляч, Жайворонки, 1957, с. 34); *Воно вже тоді може такого* ***пилу в очі пустити,*** *що тільки носом закрутиш* (Збанацький, 1, 1974, с. 377);— *А то так. Бо такі, як наш Ласій, хіба правду скажуть? — Еге, гляди, щоб не сказав. Він тобі так* ***очі замилить,*** *такого наговорить* (Збанацький, Переджнив'я, 1960, с. 127);— *Тільки й щастя того, що добре говорити вміє* [Крамовий], *під усе підведе хитромудрі висновки,* ***заб'є баки*** *розумними цитатами, так що й справді, подивишся збоку, наче правильно чоловік говорить* (Стельмах, 3, 1983, с. 141);— *Хитрий лис* [Крамовий]. *Уміє* ***в очі туману пустити*** *і словом, і видимістю діла та додатковими планами видирати хліб у людей* (Стельмах, 3, 1983, с. 140); [Гострохвостий:] *Старий і стара держатимуть руку за мною.* ***Напустив я їм в вічі туману*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 237); [Коцюбинський:] *Меншовики* ***напустили*** *на нас* ***туману*** (Нюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 104); [Мелашка:] *Мені* ***очей не замажете,*** *ні...* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 243); [Явдоха:] *Ондечки батько знов чимчикують, балакайте, балакайте собі тут, а я піду їм назустріч та й* ***заговорю зуби*** (Кропивницький, 2, 1958, с. 434);— *Доведеться, панове-товариші,— каже отаман,— туркові* ***очі одвести.*** *Чи є охочі?* (Перч, 4, 1982, с. 23).

ОБМОВЛЯТИ — (говорити щось погане про кого-небудь, ганити) **перемивати (перетирати) [усі] кістки (кісточки)** к о м у, ч и ї; **перебирати усі жилочки** к о г о; **брати на зуби** к о г о; **перетирати (переминати) на зубах** к о г о.

Проте жінки якось одразу облишили ***перемивати кісточки*** *дружині колгоспного бухгалтера* (Колесников, Однолюби, 1975, с. 4);— *От візьми подивись, якими наші баби стали. То раніше зберуться — усі кісточки одна одній* ***перемиють,*** *усі брехні в одне рядно стягнуть, за яйце одна одній очі видряпає* (Стельмах, 3, 1983, с. 193); *І не було того дня, щоб не було суду над Яковом; вона* [Параска] ***перетирала усі кісточки, перебирала усі жилочки*** *його,— так не ворогують чужі, так не гризуться запеклі вороги між собою!* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 190); *Коли проходив котрийсь з багачів.., ті, що мокли під ганком зборні,* ***брали його на зуби*** (Коцюбинський, 2, 1955, с. 69); *А в гостинній панійки скрекотять, як ті сороки: без сорома кожного* ***на зубах перетирають*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 119); *І знов почав Грицько гукати на всю хату,* ***перетираючи та переминаючи на зубах*** *не тільки Пріську з Христею, а й увесь рід їх* (Панас Мирний, 2, 1954, с. 56).

ОБРАЗИТИ — **зачепити честь (гідність, самолюбство)** ч и ю (ч и є); **зачепити возом** к о г о, *жарт.;* **зачепити за живе (до живого)** к о г о.

[М и х а й л о:] *Мамо, тут* ***зачепили честь*** *моєї нареченої* (Собко, П'єси, 1958, с. 350); *Пониження боляче* ***зачепило*** *його* ***самолюбство,*** *через те на новій посаді він працював абияк, наче соромився* (Гуреїв, Життя іде, 1954, с. 95);— *От уже й розсердилась!— підхопив м'яко Дмитро.— Хіба я тебе* ***возом зачепив,*** *чи що?* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 158); *Лайливе Кіндратове слово* ***зачепило за живе*** *Параску Дмитрівну, бо приховувало в собі натяк на їхні колишні взаємини* (Дмитерко, Наречена, 1959, с. 209); *Іноді тільки навіть його* [Казика] ***до живого зачепить*** *та чи інша несправедливість, і тоді він уже безпардонно розсипається* (Вільде, Троянди і терня, 1961, с. 195).

ОБРАЗИТИСЯ — **надути (закопилити) губи (губки),** *розм., жарт.;* **надутися як (мов, наче і т. ін.)** [той] **сич (індик)** [перед смертю], *зневажл.;* **(дуже образитися) полізти (вдаритися, упасти) в амбіцію; ударитися в образу.**

— Не дратуйте. Я ж чула!— опустила руки, ***надула губи*** *і вередливо одвернулася* (Сологуб, Полинове причастя, 1975, с. 334); *Секлета Пилипівна...* ***надула губки,*** *сердито на бригадира поглянула* (Остап Вишня, 1, 1963, с. 429);— *Купи мені, Мартиночку, на курорт путівку. Мартин* ***губу закопилив*** *і сказав суворо:— Та ти ж знаєш, що відпустка у мене не скоро!* (Глазовий, Вибране, 1974, с. 62);— *Вам права старшини відомі? Хома* ***надувся*** *в темноті,* ***як сич:***— *Відомі* (Гончар, 3, 1959, с. 309); *Розсердився старий, гримнув дверима, пішов. А Карпо й собі* ***надувся, мов індик*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 302); [Г о р п и н а:] *Чого це ти, Явдохо,* ***надулась, наче той індик перед смертю?*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 224); *Тут Карпо* ***поліз в амбіцію,*** *вийшов на місце голови* [зборів] *і давай лаятись* (Яновський, 2, 1958, с. 312);— *Що?!— Кажу — поженимось... Я ж не малолітній,— вдарився Остап в амбіцію* (Тарновський, Незримий горизонт, 1962, с. 263); *А що кляті вила кепсько слухались його рук, то «академік»* ***упав в амбіцію*** *й став хвалитись перед Хомою, який-то він великий учений* (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 99);— *Так що ж я здирник, чи що?— вдарився в образу Дзюба* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 347).

Пор.: СЕРДИТИСЯ.

ОДИНОКИЙ — (безрідний, який не має батьків, родичів) [нема (немає)] **ні роду, ні племені (ні роду, ні плоду, ні роду, ні приплоду)** в к о г о; **без роду [й племені]** х т о; **один (одинокий, сам, сама) як па-**

лець; [сам (один, одним один)] як билина в полі (як горох при дорозі); одним один.

Ні роду у мене, значить, ні племені? (Яновська, 2, 1954, с. 117); *Щось своє, щось рідне почула я в йому; може, і в його, як у мене, **ні роду, ні приплоду**, та ніхто не пригорне, не привітає* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 13);— *Я круглий сирота: **ні роду, ні плоду**, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 351); *Гавриленко боявся красти, та й нащо воно йому здалося б **одинокому як палець, без роду і племені*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 171); *«Твоя мати,— писав далі* [Федір],— *живе в хаті **сама, як палець**»* (Циба, На зламі, 1984, с. 4); *Тепер вона одна, **одна як палець**, на увесь білий світ, на всю широку землю* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 265); *Поховала її Сашута і зосталася **одним одна, як горох при дорозі, як билина в полі*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 481); [Мелашка:]— *Коли, мамо, кругом мене все чужі люди, чужий рід, чуже село. Я **одна, як билина в полі**, а вони всі на мене, як вітер на билину* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 371); *Всі померли, саму бабу лишили на світі, **саму, як билину в полі*** (Франко, 3, 1950, с. 280); *А то зосталась, **як та билина в полі*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 29).

ОДНАКОВІ — (про людей, схожих між собою характером, поглядом, поведінкою, способом життя тощо) **з одного (того) тіста [книш]; птиця (пташка) одного (нашого, їхнього) польоту; одного гніздечка птиці; одного роду, одного плоду: одного (свого) поля ягода (ягоди); одним миром мазані; одним ликом шиті; на один копил [зшиті (шиті, скроєні і т. ін.)]**; (одного походження) **[з] одної (однієї) гіллі ягоди**; (пройняті однаковим настроєм, мають однакові наміри) **одним духом дишуть**; (один другого вартий, *зневажл.*) **обоє рябоє; два чоботи — пара** (*рідко* — **пара чобіт на одну ногу**).

[Катерина:] *Всі ви* [хлопці] ***з одного тіста.*** *Мабуть, помру і не побачу справжнього кохання* (Корнійчук, 1, 1955, с. 311); *Та Свирид Костомаха не **того тіста книш.** Мій батько... не брехав і синові не велів* (Марко Вовчок, 6, 1956, с. 260); *Оскільки всі вони* [шефи] *мали високі академічні звання, то й цей, звісно, був **пташкою їхнього польоту*** (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 99); *Поміщик та піп були **одного гніздечка птиці*** (Українські народні прислів'я, 1955, с. 385); *І той* [Йосип], *і цей* [Яків] — ***одного поля ягода; одного роду, одного плоду*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 61);— *Ти і я* [Кирик і його жінка] — ***одного поля ягоди.*** *Одна доля зв'язала нас* (Большак, Образа, 1980, с. 98);— *Що фашисти, що петлюрівці чи інша подібна наволоч — всі вони **одним миром мазані*** (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 50);— *Які жевжики? — насторожився Дмитро.— Такі ж, як і ти,— **одним миром мазані.** Шукав я орлів, а на хвости свинячі напав* (Стельмах, 3, 1982, с. 359); [Оксана:] *Ви всі хлопці — **парубки одним ликом шиті*** (Старицький, 2, 1964, с. 64); [Конопліцький:] *Оченята ніби хотять повистрибувати — всі вони* [дівчата] ***на один копил*** (Коломієць, Кравцов, 1978, с. 107);— *Адже се твій брат! Адже ви обоє з **одної гіллі ягоди*** (Франко, 7, 1951, с. 26); *Вони **одним духом дишуть.** Учора контору обікрадено* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 195);— ***Обоє**, значить, рябоє!* — *каже Кавун* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 235); [Шило:] *Та цур йому згадувати: **обоє — рябоє*** (Старицький, 2, 1964, с. 139); *Але й Льонці Галя сказала, що вони з **Юликом «два чоботи — пара», а її власне серце не огірок і не яблуко, й ділити вона не дозволить, і щоб він взагалі не ошивався біля неї в клубі*** (Мушкетик, Рубіж, 1984, с. 123);— ***А в** чому ж справа? — Справа дуже проста. Зібралися ми з Федором Андрійовичем — **пара чобіт на одну ногу.** В нього рідня, а в мене теж* (Збанацький, Малиновий дзвін, 1958, с. 281).

ОДНАКОВО — (так само, подібним чином) **на один аршин; однією міркою [міряти]; на один копил (лад).**

— *Товаришу гвардії майор, а як залізничні колії? — запитує хтось із бійців.— У нас ширша, ц них вужча. Вона буде колись перешиватись? Щоб скрізь* ***на один аршин?*** (Гончар, 1, 1954, с. 188); *І чесність теж повинна вимірятись* ***однією міркою*** (Сартаков, Повільний гавот, 1975, с. 64); *А Іван Падафа на ходу лайнув художника за те, що той носи всіх новаторів* ***на один копил*** *править* (Рудь, Гомін до схід сонця, 1959, с. 102); *В Січі... довкола великого майдану розташувалися курені, побудовані всі* ***на один копил*** (Панч, Гомоніла Україна, 1954, с. 226); *Наші літературні редактори... іноді надмірно захоплюються «причісуванням» мови* ***на один лад*** (Рильський, 3, 1956, с. 73).

ОДРУЖИТИСЯ — (про дівчину, жінку)) **вийти заміж; зав'язати голову (голівоньку),** *заст.;* **зав'язати косу (хустку),** *заст., етн.;* (про чоловіка і жінку) **взяти шлюб,** *заст.;* **піти до шлюбу,** *заст.;* **стати на рушник (на рушничок, на рушники),** *нар.-поет., заст.;* (вінчатися, про церковний шлюб, *заст.*) **піти до вінця; стати під вінець; закон взяти (прийняти); у закон уступити.**

Заміж вийти *— не дощову годину пересидіти* (Українські народні прислів'я.., 1963, с. 638); *— Якби не Лаврін, то я б, здається, ладна й до вас вернутись.— Не можна, дочко!* ***Зав'язала голівоньку, не розв'яжеш довіку,*** *— сказала Балашиха, осміхаючись через сльози* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 371); *Не знати, що рік Дівчатам скаже... Може, не їдна* ***косу зав'яже*** (Руданський, 1, 1972, с. 58); *— У нас любов...— Ми вирішили побратися...— Хочемо* ***взяти шлюб****... Після цих, або схожих слів почуття перестають бути таємницею, казкою, справою двох* (Молодь України, 24 верес., 1975, с.4); *Хоч і* ***прийняли*** *Олена з Дем'яном* ***шлюб****... через Явдоху та через її реп'яхи та кісточки сушеної жаби, так воно усе і пало прахом* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 223); *На весіллі прилагодила все файно; м'яса, цілого барана, голубців, відро горілки, все, що треба, а сама* ***пішла до шлюбу*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 340); *Десь близько дванадцятої такий наплив бажаючих* ***стати на рушник*** *злагоди, що я вже не встигаю розпитати кожне подружжя* (Молодь України, 24 верес., 1975, с. 4); *П'ятдесят років тому ц Клепінінському сільбуді відбулося комсомольське весілля:* ***на вишиваний рушник*** *стали тоді доярка Олена і тракторист Василь* (Рад. Україна, 15 черв., 1982, с. 4); *Обізвався козак молоденький:* ***«А я твоє відерце дістану І з тобою на рушничок стану»*** (Українські народні пісні, 1958, с. 205); *Не зглянулись, як ще місяць злетів, коли ми з Марією* ***на рушники стали*** (Муратов, Буковинська повість, 1959, с. 38); *«Слава богу! Теперечки двадцять п'ять тисяч мої! А вже я поти не* ***піду до вінця,*** *поки стара не дасть векселів в мої руки...»* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 300); *Коли майбутнє подружжя уже мало* ***стати під вінець*** *— традиція ця була тоді ще міцна,— місцеві духовні власті категорично відмовилися його звінчати* (Григір Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, с. 128); ***Закон прийнявши,*** *не по-собачи жити* (Українські народні прислів'я, 1963, с. 635); *— Коли б можно* [можна], *щоб сьогодня нас і звінчали!.. Аби б* ***у закон уступити*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 350.)

Пор.: ОДРУЖУВАТИ.

ОДРУЖУВАТИ — (про жінку, дівчину) **віддавати (видавати, віддати, видати)** заміж кого; (*перев.* нещасливо) **зав'язувати (зав'язати) вік, світ** кому; **завити голову (головку) рушником** кому, чию, *заст.;* **закрутити кичкою голову** кому, чию, *заст., діал., етн.*

Мати так само була привітна до Балабцхи, бо вже був час ***видавати*** *Олесю* ***заміж*** (Нечуй-Левицький, 3, 1956, с. 45); [Ярина:] *Ненька ж моя рідна,.. не губи мене,* ***не віддавай заміж*** *за Русаловського,.. не*

зав'язуй мені віку з немилим (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 199); *Невже це могла сказати його многотерпелива Фросина, якій він, певне, **зав'язав світ**, хоч вона ніколи й не признавалася в цьому, а тільки говорила, що має щастя з ним* [Мар'яном] (Стельмах, 1, 1982, с. 182); — *Парасинко, душко, як бог дасть, то **зав'ємо твою головку рушником** сеї вже зими!* (Кобилянська, 2, 1962, с. 15); — *І довго ти будеш в підпарубках ходити? — сміється обличчям* [Орина], *а дикуваті очі ще більше темніють.— Поки тобі **кичкою голову не закрутять*** (Стельмах, 1, 1982, с. 150).

Пор.: ОДРУЖИТИСЯ.

ОЖЕНИТИСЯ — (про хлопця, чоловіка) **узяти за дружину (жінку, жону); узяти за себе; узяти собі дружину; взяти заміж** кого; **розплести косу** кому, *нар.-поет.;* **зав'язати хустку (косу)** кому, *нар.-поет.*

*Він **узяв собі дружину**, маленьку, кволу, але щиру до роботи жінку* (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 42); [Калеб:] *Так, брате Джошує, хай прийде Дженні і скаже нам, чи обіцяв їй Річард її **узяти за жону*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 66); — *Нене,— каже* [Тиміш],— *полюбив я дівчину, хочу її **за себе взяти;** благословіть мене* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 51); ***Візьму заміж*** [дівчину] ***за себе*** (Словник Грінченка, 3, с. 210); *Не вернеться чорнобривий Та й не привітає, Не **розплете** довгу **косу, Хустку** не **зав'яже*** (Шевченко, 1, 1951, с. 4); *Той мене пригорне, хто **косу зав'яже!*** (Руданський, 1, 1972, с. 61).

ОПРИТОМНІТИ — прийти до свідомості (тями, тямку); прийти до пам'яті; прийти до (в, у) себе.

*Чи було воно так?.. Чи вмер київський столяр Боженко де-небудь в глухому волинському шпиталі під ножем безсилого хірурга? Загинув, **не приходячи до свідомості**..?* (Довженко, 1, 1958, с. 210);— *Набрав* [льотчик] *висоту, кисню нема, став непритомніти... При зниженні знову **прийшов до тями**, посадив літак, навіть не пошкодив* (Гончар, 5, 1979, с. 21); *Машина рушила, Андрій все ще ніяк не міг **прийти до тямку*** (Ю. Бедзик, Полки ідуть на переправу, 1959, с. 46); [Михайло:] ***Прийшов до пам'яті**, повезли додому* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 78); [Катерина:] *Після операції, коли ви ще не **прийшли в себе** від наркозу, до вас підійшла Ганна* (Корнійчук, 2, 1955, с. 338).

П

ПЕКЛО — (потойбічний світ — за міфологічними, релігійними уявленнями) **геєна вогненна,** *книжн.;* **царство тіней,** *книжн.*

[Гаврило:] *Коли ж погано будете бити шляхту, всі до одного підете в **геєну вогненну*** (Корнійчук, 1, 1955, с. 219); *Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій в пам'ять Адоніса, його підземну мандрівку по **царству тіней** і його воскресіння в постаті Діоніса* (Леся Українка, 2, 1951, с. 385).

ПЕРЕБІЛЬШУВАТИ — (надміру посилювати, гіперболізувати щонебудь) **згущувати (згущати, згустити) фарби (барви); (надавати** якійсь дрібниці надто великого значення) **з мухи робити (зробити) слона (бугая).**

— *Я навмисне **згустив фарби**, щоб акцентувати на головній небезпеці* (Муратов, Свіже повітря для матері, 1962, с. 91); [Граф:] *Я не дивуюся нічому, бо вспів переконатися, що люди часто **з мухи слона роблять*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 16); *Вони б усюди брехні рознесли, **Зробили б бугая із мухи*** (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 143).

ПЕРЕБОРЩИТИ — (перевищити міру в чому-небудь) **перебрати міру (мірку); взяти (перехопити) через край; перегнути палку; передати куті меду,** *жарт.*

Коли найстарший син Ростислав склав атестат зрілості, Орест Білинський схаменувся, що ***перебрав міру,*** *націливши синів на надто однобічні інтереси* (Вільде, Сестри Річинські, 1955, с. 172); *Базьо і сам побачив, що трохи* ***перебрав мірку*** (Стефаник, Твори, 1964, с. 122); *Він тепер міркував, чи не дуже* ***взяв через край,*** *говорячи про земських начальників* (Самійленко, 2, 1958, с. 231); *Янек надто пізно зрозумів, що справді* ***перехопив через край*** (Тулуб, Людолови, 1, 1957, с. 54); *— Будемо самокритичні, Муравйов, ми* ***перегнули*** *трохи* ***палку*** (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 265); *Дядько Іван, очевидно, догадався, що* ***передав куті меду*** (Стельмах, 4, 1983, с. 641).

ПЕРЕВЕРТОМ — догори (вверх) ногами (дном); догори дригом. *Оце вже сьогодні, як їхати зібралися, кинувся він* [Данюша] *та* ***таку паніку*** *зчинив — все* ***догори дном*** *перекинув, а листа нема* (Головко, 2, 1957, с. 29); *Коли б дати волю, дівчина зараз в кімнаті все перевернула б* ***догори ногами*** (Собко, Звичайне життя, 1957, с. 110); *Я всіх поставлю* ***вверх ногами*** (Котляревський, 1, 1952, с. 179); *Хоч би цвесь світ з людьми* ***вверх дном*** *перевернувся, тільки б їм було добре* (Стороженко, 1, 1957, с. 127); *Раптом один самольот загубив керування, скрутився на крило і приземлився* ***догори дригом*** (Яновський, 1, 1954, с. 54).

ПЕРЕВЕРШИТИ — (виявити перевагу над ким-небудь) **заткнути за пояс** кого; **утерти носа** кому; **узяти верх** над ким.

[Печериця:] *У мене і гортань добра, і річ плавка; одно тільки — законів я не знаю,— законів мене навчи, то я і тебе, старого,* ***за пояс заткну*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 137); *— А тепер вони* [молодь, жінки] ***ще й нам носа утруть.*** *Їм почесть почала снитись, навіть ордени. Не бачив, яке жито моя жінка з Шевчиком вирощують?* (Стельмах, 3, 1983, с. 193); *— От* ***носа*** *нам усім і* ***втер*** *цей новачок, дивіться, та як утер! — сміявся Кульбак.— То ж норму дати можна, раз дав її оцей юнак* (Дорошко, Три богатирі, 1959, с. 24—25); [Микита:] *Так, отже, кажу: хоч би я мав і душу свою занапастить, а не попущу, щоб Семен на їй оженився; не попущу, щоб надо мною* ***узяв верх*** *отой обшарпанець, голодранець!* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 37).

ПЕРЕМОГТИ — взяти гору (верх); моє (його, її, наше і т. ін.) [**буде**] **зверху;** (добитися переконливої перемоги в бою) **розгромити (розбити) наголову** кого; **у (в) пух і прах розбити** кого; (у грі, бійці, змаганні, суперечці) **покласти на обидві лопатки** кого.

Ми пишаємось тим, що ще раз ***взяла гору*** *започаткована Великим Леніним миролюбна політика Комуністичної партії і Радянської держави* (Рад. Україна, 20 черв., 1979, с. 1); [Петро:] *Дай боже, щоб її природна доброта* ***взяла верх*** *над приманою багатого зятя* (Котляревський, 2, 1953, с. 38); *— Та коли вже ніякої тобі влаштованості нема, а в війні ми, бач,* ***гору взяли, наше*** *таки* ***зверху,*** *то й краще, виходить, має тепер прискоритись, душа з нас геть!* (Довженко, 3, 1964, с. 70); *Назва гірського міста Турка і пішла від того, що в глибокій долині ріки Стрий руське військо* ***на голову розгромило*** *турка* (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 6); *Ми ворога-ворона на кожній території знищимо,* ***розіб'ємо в пух і прах*** (Герасименко, Поезія, 1950, с. 115); ***Поклавши*** *мене* ***на лопатки,*** *Єнька вирішив додавлювати до кінця* (Загребельний, 6, 1981, с. 175); *Після натяку Башкуєва він просто не знав, що говорити, почуваючи, що його* ***поклали на обидві лопатки*** (Добровольський, Олов'яні солдатики, 1961, с. 87).

ПЕРЕШКОДА — (значна) камінь спотикання, *книжн.:* (непередбачена, несподівана, прихована) **підводне (підводні) каміння (камені).**

Головним каменем спотикання *у відносинах між двома країнами* [США і Японією] *стали тепер питання торгівлі* (Рад. Україна, 2 трав., 1979, с. 4); *Непокоїть мене те, що є сила-силенна небезпек і* ***підводного каміння, серед яких треба пролавірувати*** (Еллан, 2, 1958, с. 202).

ПЕРЕШКОДЖАТИ — (заважати) **бути (ставати, стояти) на заваді** кому, чому; **як більмо (більмом) на (в) оці** [**бути (стояти)**]; **як (мов) сіль (сіллю) в оці (в очах) бути** кому; **кісткою** [**як (мов) кістка**] **в горлі (поперек горла)** [**стояти, ставати**] кому; **стояти поперек (упоперек) горла (горлянки)**; (бути перешкодою комусь у досягненні мети) **ставати на дорозі** кому; **поперек дороги стояти** кому, чиєї; **бути (стояти) на перешкоді** кому; **вставляти (ставити) палиці (палицю) в колеса (в колесо)** кому; **ставити підніжку** кому, чому.

На Мар'ю знову насіло... Їй усе здавалося не так, все було на ***заваді!*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 155); [Настя:] — *Кожен летить своїм шляхом, Максиме. Лети куди завгодно, я тобі не стою* ***на заваді*** (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, с. 42); [Гордиля:] *Чи, може, ми йому,* ***як більмо на оці?*** (Старицький, 3, 1964, с. 129); *Те весілля, а ще більше Ібрагім* ***стояли яничарам більмом у оці*** (Загребельний, Роксолана, 1983, с. 220); *А ми для них* [ворогів] *як заметіль, Як штик,* ***як вила в боці.*** *Для них, Маринко, ми* ***як сіль у їх неситім оці*** (Воскрекасенко, Цілком серйозно, 1947, с. 38); *Хай погуляє дитина. Тільки їй волі, поки в мами та в тата. Та й те людям,* ***мов сіль у оці*** (Коцюбинський, 2, 1955, с. 14); *Заплакані очі* [Іванихи] *палали нестриманим гнівом: — Ти радий здихатись моєї дитини! Він тобі* ***сіль в очах!*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 553); — *Але оте* [молоде покоління] — *господи, се вже такі собаки, такі дзявкуни, що хоч на місці погибай! Найневинніше свинство* [свині] — *і те їм* ***сіллю в оці*** (Франко, 3, 1950, с. 123); *Бідні люди любили Івана. А дукачам його язик і характер* ***кісткою в горлі стояли*** (Муратов, Буковинська повість, 1959, с. 16); — *Не* ***ставай*** *мені* ***кісткою поперек горла,*** — *вже розсердився Левченко* (Лановенко, Первоцвіт, 1974, с. 7); — *Ця ракета — дрібниця в порівнянні з кораблями майбутнього, а от* ***стала*** *вона нам,* ***як кістка в горлі,*** — *доки не викинемо її в небо, дихати неможливо* (Собко, Срібний корабель, 1961, с. 194); — *Це той прапорщик Коцюбинський. Він мені* ***поперек горла стоїть*** (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 263); — *Ніхто й слухати не хоче. Собака їм* ***упоперек горла*** (Загребельний, 6, 1981, с. 92); [Самрось:] *Тепер вона* [Зінька] *мені* ***мов поперек горлянки стала!*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 318); — *Чого* ***стаєш на дорозі*** *до щастя власної дитини? Завжди* ***хоче*** *всім життя* ***попсувати*** (Ткачук, Назустріч волі, 1984, с. 105); — *То, може, ти хочеш задля своєї шкури їм* [страйкарям] ***поперек дороги стати?*** (Муратов, Буковинська повість, 1959, с. 23); [Демид:] *Ви неначе хочете посміятись,* ***стать на перешкоді*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 21); *Продовжують* ***ставити палиці в колеса*** *процесові всеосяжного політичного врегулювання на Близькому Сході і деякі держави, що давно вже виступають як покровителі агресивної політики Ізраїлю* (Рад. Україна, 11 січ., 1976, с. 3); — *Всякі тобі...* ***палицю в колеса вставляють,*** *заважають* (Речмедін, Весняні грози, 1961, с. 161); *Бракоробам, заробітчанам, тим, хто* ***ставить підніжку*** *колективу, треба оголосити нещадну війну* (Вечірній Київ, 26 січ., 1963, с. 1).

ПИЛЬНУВАТИ — (бути обачним) **бути насторожі; дивитися** [**і прислухатися**] **обома (в обидва)**, *розм.*; **мати себе (матися) на обережності (на бачності)**, *діал.*

[Іван:] *Одначе Маруся, мабуть, щось знає... Треба сьогодні* ***бути насторожі!*** (Кропивницький, 1, 1958, с. 90); *Митько поставив на греблі одного* [хлопця], *ще й пальцем застеріг:* ***дивись,*** *мовляв,* ***обома*** (Головко, 1, 1957, с. 367); *Воно* [нещастя] *приходить і відходить, а коли не* ***маєш себе на бачності...*** *то відтак приходять другі і кажуть тобі, що ти є.., і ти є пропащий* (Кобилянська, 3, 1956, с. 425); *Зрадлива дівчина, очевидячки, тільки й чатувала, аби стягти хустину з шиї. Та Йон* ***мавсь на обережності*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 235); — *Не забудь, що я тобі казав,* ***і майся на бачності!*** (Франко, 8, 1952, с. 369).

ПІДКОРИТИ — (поставити в залежність; призвичаїти до себе); **взяти в руки (до рук)** кого; **прибрати до рук** кого; **узяти** (*рідко* **убрати) в шори** кого; **зігнути в дугу** кого; **зігнути (скрутити) в баранячий ріг** кого; **вкрутити (зламати, обламати, скрутити, виправити** і т. ін.) **роги** кому; **скрутити в три погибелі** кого.

Розумний, дотепний, не зговориш з таким, здібний, енергійний, а ось спробуй такого ***взяти в руки!*** (Збанацький, 1, 1974, с. 372); — *Ти* ***візьми їх*** [режисерів] *усіх* ***до рук,*** — *сказав він мені..,— так візьми, щоб і не писнули* (Яновський, 2, 1958, с. 18); — *Нічого. Ми їх усіх* ***приберемо до рук,*** *усіх,— мовив Павук* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 245); *Зумів* [Потьомкін] ***узяти в шори*** *розбійницькі турецько-татарські орди, спинити їх руйнацькі наскоки на південні землі України* (Добровольський, Очаківський розмир, 1965, с. 394);— *Козаки самі там* [у таборі] *порються, а нашому брату дають оглоблею по гамалику! — Що ж оце? Дак це нас козаки, мабуть,* ***убрали в шори?*** (Куліш, Вибране, 1969, с. 173); [Макар:] ***Зігнула*** *вона нас, діду, ця землиця,* ***в дугу*** *зігнула, а ви ще й цілуєте її, сльозою кропите* (Панч, 2, 1956, с. 106); *Хай бастують —* ***я зігну їх в баранячий ріг,*** *коли кишки заграють голодний марш* (Бурлака, Напередодні, 1956, с. 398); — *То чи можна, ласкавий пане, інакше їх* [мужиків] ***скрутити в баранячий ріг?*** — *посміхнувся вірний лакуза* (Стельмах, 1, 1982, с. 361); — *А цьому Пилипу ми таки* ***вкрутимо роги,*** *зробимо з нього чоловіка* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 441); «*З цими людьми навіть дідькові* ***роги зламати*** *можна»,— з задоволенням подумав Христич* (Куртяк, Бескиди, 1983, с. 197); — *І доки ми будем панський гніт і наругу терпіти? — Прийде час, Харитоненкові* ***роги обламаєм!*** — *твердить Сильвестр* (Гордієнко, 2, 1959, с. 190); *А Омелькові* ***роги скрутимо*** (Речмедін, Вогонь батькових ран, 1972, с. 102); — *Заводоуправління йому* [чоловікові] *нової хати не дасть — поскаче, поскаче, а потім пошле-таки свою каргу к бісу і приповзе до мене на колінах! Не таким* ***роги правили*** (Тельнюк, Білий камінь, 1984, с. 272); — *Я тебе* ***в три погибелі скручу,*** *як не увинешся сьогодні з тим листком* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 401).

Пор.: ПРИБОРКАТИ.

ПІДЛЕЩУВАТИСЯ — (*перев.* принижуючи власну гідність) **скакати (служити** і т. ін.) **на задніх лапках** перед ким; **лизати руки (п'яти,** *рідко* **по руках** і т. ін.) кому, у кого; **згинатися в три погибелі** перед ким; **гнути коліна (шию, спину** і т. ін.) перед ким; **світити в очі** кому; **ламати шапку (бриль)** перед ким.

— *Як виставимо свої драми, ...то будуть тоді наші «генії» перед нами* ***на задніх лапках скакати*** (Леся Українка, 5, 1956, с. 184); — *Я* [Цуцик] *те роблю, чого ти не зумієш:* ***На задніх лапках*** *я по-вченому* ***служу*** (Глібов, Вибране, 1951, с. 116); [Крамарюк:] *Тобі треба мати при собі блазня, над яким ти будеш сміятись, кепкувать, плювать йому у морду, а він* ***лизатиме у тебе руки!*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 140); *Жила собі тая Петлюра в Польщі, панам* ***п'яти лизала,*** *Україну продавала, головним отаманом себе прозивала, грошики народні у Варшаві проїдала, своє «військо» за польськими дротами катувала, на Україну повернути бажала* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 258); *Все корилось перед ним, шанувало, поважало і* ***лизало по руках*** (Франко, 13, 1954, с. 9); *В селі його прозвали Гицлем, бо шкуродером був і перед панами любив* ***у три погибелі згинатися та руки їм лизати*** (Дем'ян, Крутогори Верховини, 1984, с. 40); *Як гордий соняшник, самого сонця син, Лише до нього вид обертає квітущий, Так ти, обернений до майбуття годин, Ніде й ні перед ким не* ***гнеш*** *своїх* ***колін*** *і знаєш: вічний ти, а все скороминуще* (Рильський, 1, 1956, с. 121); *Кріпак не* ***гнув шиї*** *перед паном, робітник — перед* ***хазяїном,*** *син часом не слухався батька: все, зачувши волю,*

піднялося на дибки і прокричало про своє право (Панас Мирний, 3, 1954, с. 186); *Перед професорами* ***гнув спину****, низенько кланявся ченцям, бо знав, що вони те дуже люблять, та все терся коло тих професорів, котрі мали багацько дочок* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 37); *Не знав неборак, що пан тільки* ***в очі світив****, що, лучче було б, якби він гудие* (Свидницький, Люборацькі, 1955, с. 65); *Перед ним* ***ламав шапку*** *так, що аж у крижах болить. Може, змилується Шемека, борг відстрочить* (Рибак, Час сподівань і звершень, 1960, с. 83).

Пор.: ДОГОДЖАТИ.

ПІДРОСТАТИ — (ставати дорослішим) **зводитися (звестися, спинатися, зіп'ястися, зніматися, знятися, підніматися, піднятися, ставати, стати** і т. ін.) **на ноги; вбиватися (вбитися) в колодочки (в палки, в пір'я** і т. ін.); **виходити (вийти) з дітей,** *рідко.*

Тут, у степах, ледве ***звівшись на ноги****, я вперше торкнувся чепіги плуга і... ручки від кісся* (Кравченко, Квіти і колючки, 1959, с. 5); *Разом з Івасиком вони* ***спиналися на ноги****, училися говорити* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 423); *Аби* ***зіп'ялось на ноги,*** *— зараз у поле: хай змалку привикає до свого побиту* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 144); *Як* ***піднявся хлопець на ноги,*** *то дід узяв його до себе в поміч коло отари* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 84); *Ще змалечку була* [дочка] *для нього і помічницею, і порадницею. Може, тому так рано і* ***стала на власні ноги*** (Речмедін, Твій побратим, 1962, с. 13); *З тобою Єдинеє добро було — Твоє дитя, поки росло,* ***В колодочки*** *поки* ***вбивалось*** (Шевченко, 2, 1953, с. 236); *Грицько переконався, що за час війни не лише він* ***убився,*** *як то кажуть,* ***у колодочки,*** *а й Параска не марнувала часу, змінилася до невпізнання* (Яновський, Мир, 1956, с. 81); *Діла небагато в Насті: ще тоді вона тільки* ***з дітей виходила*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 261).

ПІДСИЛЮВАТИ — (про почуття, переживання, суперечки; розпалювати) **підливати (доливати) масла (***рідше* **лою, оливи) у вогонь (в огонь); підкидати дров у вогнище; докидати хмизу в жар,** *рідко;* **до печеного вогню (огню) прикладати;** (говорячи з іронією, глумом, викликати роздратування) **підсипати перцю;** (спонукати до чогось) **підбадьорювати (підсипати) жару.**

— Авжеж, що правда, то не гріх,— притакнула Довбишка й неначе ***підлила масла в вогонь*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 321); *— Ну, гаразд! Твоє діло* ***підливати масла в огонь*** *та направляти невдоволених до Григора... Оце буде праведна путь* (Панч, 9, 1982, с. 204); *— Невже ти* [Ігоре] *й там не отямився, не врозумів, куди вони* [спекулянти] *тебе штовхали, оці, що сидять зараз в нашій хаті за столом та* ***підливають лою у вогонь*** *твоїй матері, а моїй жінці Соломії?* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 137); *Вибух явного повстання на Угорщині* ***долив оливи до огню*** *і прискорив катастрофу* (Франко, 3, 1950, с. 323); [Василь:] ***Підкидай*** *ще* ***дров у огнище, прикладай огню до печеного!..*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 20); *І вона* [Марія Африканівна], *вислухавши розповідь Лукії Овдіївни, теж* ***докинула хмизу в жар*** (Збанацький, Курилові острови, 1963, с. 244); *До лиха — та ще лихо;* ***до печеного — та ще вогню прикладають...*** (Панас Мирний, 3, 1969, с. 19); *—* ***Підсипай, підсипай перцю,*** *— насмішкувато сказав Карпо* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 423); *Спочатку Маріца тільки світила на Раду білками, а він злегка підморгував їй гарячим оком та чорним вусом, але коли скрипка почала* ***підсипати жару*** *і лоскотати танцюристці жили, молодиця не витримувала, зривалася з призьби, як чорний птах, і кидалась у танець так прудко, що синій плащ її надувався і лопотів на вітрі* (Коцюбинський, 2, 1974, с. 131); *Це* ***піддало*** *фрицам* ***жару,*** *і вони довго обстрілювали будинок, од якого Фелікс і Воля опинилися відразу за цілий квартал* (Яновський, 1, 1982, с. 292).

ПІЗНО — (несвоєчасно, запізно — з с л. п р и х о д и т и, з' я в л я т и с я та ін.) **у свинячий голос;** (наприкінці, коли всі розходяться) **на шапкобрання.**

До школи учень ***у свинячий голос приходить*** (Яновський, 1, 1954, с. 26); [П а р а с к а:] *Та ми ж пішки поспіємо* ***на шапкобрання.*** *Так буде, як у ту неділю: люди з церкви, а ми в церкву* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 398).

ПЛАКАТИ — 1. (з горя, від болю, зворушення, співчуття і т. ін.) **пускати сльози (сльозу) [з очей]; втирати сльози (сльозу); ронити (ронять) [дрібні] сльози (сльозу [за сльозою]),** *нар.-поет.;* **сміятися (реготати) на кутні [зуби],** *зневажл., фам.;* **пускати патьоки,** *зневажл.*

— *Любов згадала,* ***...сльози пускаєш?*** (Яновський, 2, 1958, с. 106); — *Обчісую я твої діти щосуботи, та й сорочки їм перу щотижня, та й* ***пускаю*** *старі* ***слези*** [сльози] *за водою,— відповіла баба* (Стефаник, Твори, 1964, с. 109); *Іван розчулено схлипнув,* ***пустив сльозу,*** *обхопив рвучко за шию Сеспеля, поцілував у худючу* ***вилицю*** (Збанацький, 4, 1964, с. 298); — *Сама знайшла собі страшну смерть, помагаючи людям. Господи, як жаль бідної доброї Соломії,— говорили молодиці, вертаючись з кладовища з бабою Зінькою та* ***втираючи сльози*** (Нечуй-Левицький, 1, 1966, с. 418); *Молодичка давай благати, давай проситись,* ***сльозу втирати*** (Збанацький, 2, 1964, с. 55); *Коло вікна стою,* ***дрібні сльози роню, Дрібні сльози роню,*** *слова не промовлю* (Українські народні ліричні пісні, 1958, с. 205); *Явдоха не спускала очей з свого сина,* ***роняючи сльозу за сльозою*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 48); *Коли б Лукія давно не розучилась плакати, вона, цю пісню слухаючи,* ***зронила б сльозу*** (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 324); — ***Засмієшся,*** *Лесю, прийде час, ще й* ***на кутні.*** *Ще дочекаюсь я того дня* (Стельмах, 1, 1982, с. 570); — *Ми то тепер регочемо, а чи не доведеться нам* ***на кутні зареготатись,*** *як німець справді машиною весь хліб підніме? — спитав хтось* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 243); [Ц и б у л я:] *Уже пустила* ***патьоки*** (Старицький, 2, 1964, с. 306).

2. (гірко, подовгу — від непоправного горя, душевних страждань, *нар.-поет.*) **лити (виливати, проливати) [дрібні] сльози; умиватися (обливатися, заливатися** і т. ін.) **[дрібними (гіркими)] сльозами (слізоньками, слізьми); дрібними умивати** щ о; **митися сльозою (слізьми),** *нар.-поет.*

— *А та ж удова, те моє лихо пекуче! — каже Чайчиха,* ***дрібні сльози виливаючи*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 219); *Тільки* ***лила вона*** [Марина] ***сльози*** *не за ним, а за другим, чужим* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 73); *Тільки я сердита зроду: хто задивиться на вроду, Чи сунеться цілувать — Буде* ***сльози проливать*** (Глібов, Вибране, 1951, с. 216); *Я тільки* ***слізьми вмиваюсь*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 5); *Я знаю, що всі молодиці збіжаться до мене та будуть* ***сльозами вмиватись,*** *як я буду перед смертю ногами дриготіть* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 393); *Отцю-неньці низенько уклонися,* ***Дрібненькими слізоньками умийся*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 178); *Прощалися і обнімались,* ***слізьми гіркими обливались*** (Котляревський, 1, 1952, с. 156); *Веде Олександра діток,* ***обливаючись сльозами,*** *та все тільки благословляє їх* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 33); *І вже не здержуючись, вони* ***обливалися слізьми*** *і з докорами, перебиваючи один одного, поспішали розказати їй свої сирітські кривди* (Васильченко, 1, 1959, с. 217); *Жінка встала... І, мов водою,* ***залилась Дрібними,*** *як горох,* ***сльозами*** (Шевченко, 2, 1953, с. 107); *А тепер, повертаючись думкою в минуле, якого вже не повернеш, шепотіла ці незграбні батьківські* ***вірші, й заливалась слізьми*** (Загребельний, Роксолана, 1983, с. 255); [К о с т ь:] *Довідавшись,* ***в чім річ,*** *вона спершу хватилась за* ***віник,*** *потім за рогача... далі* ***залилася гіркими*** (Васильченко, 3, 1960, с. 173); [Т е т я н а:] *Я з тобою, як з рідною*

дочкою, увесь час живу.., а сини відцурались: Михайло оженився, Петро — оженився — та й на весіллі не була і невісток не бачила, байдуже їм, що мати тут убивається, як чайка при дорозі, упадає за дітками, що розлізлись по степу широкім, та ночами темними квилить та постіль ***дрібними вживає*** (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 42); *Як калина при долині Вранці під росою, Так Ганнуся червоніла,* ***Милася сльозою*** (Шевченко, 1, 1963, с. 160).

3. (невтішно плакати) **плакати (ридати) [гіркими (дрібними, кривавими і т. ін.)] слізьми (сльозами); розливатися слізьми.**

Кармель іде гаєм і співає, коли бачить — недалечко від шляху молода дівчина зрива якесь зілля й ***плаче гіркими сльозами*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 350); — *Чи згадав далеку милу й* ***заридав дрібними слізьми*** *на чужині?* (Леся Українка, 1, 1951, с. 306); [Василина:] *Тепер я не боюся нічого, упаду панові в ноги, буду* ***плакать кривавими сльозами*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 121); *Катря впала коло тії кам'яної постелі на коліна,* ***розливається слізьми*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 230).

4. (сильно плакати над ким-, чим-небудь) **обливати (поливати) [гіркими (гарячими, рясними і т. ін.)] сльозами (слізьми, сльозою)** кого, що; **заливати [гіркими] сльозами (слізьми)** що; (плакати не стримуючись) **дати волю сльозам.**

Татко ручку доні цілував і ***гіркими сльозами обливав*** (Леся Українка, 1, 1951, с. 31); *Раптом убіг до кімнати Поет Тарас Григорович Шевченко, Стискає Олдріджа в міцних обіймах,* ***Гарячими сльозами обливає*** (Рильський, 1, 1956, с. 170); *Живий жаль брав дівчину за серце,* ***рясними слізьми обливала*** *вона не тільки лице, а й лапатий виноградний лист* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 272); *Він ...читав його [«Кобзар»], коли на душі було важко, читав і* ***поливав сльозою*** *читане* (Збанацький, 4, 1964, с. 74); — *Віриш у безсмертя? Це вже добре. В усякому разі, краще, ніж* ***слізьми підлогу поливати*** (Гончар, 6, 1979, с. 26); *Її серце розривалося від болю, і* ***вона одно знала*** *— усю ніч* ***заливала*** *його* ***гіркими сльозами*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 52); *Стоїть Катря серед поля,* ***Дала сльозам волю*** (Шевченко, 1, 1963, с. 34).

5. (захлинатися від плачу; ридати, стримуючи плач) **давитися слізьми (сльозами); (нестримно, на весь голос ридати) ревма ревіти,** *розм.*, **ридма ридати (плакати),** *розм.*; **ревти як корова,** *зневажл.*

Орися не могла забути, як по ночах ***давилася сльозами,*** *випрохуючи* ***любові,*** *вимовляючи Тимка, і від тих слів осідала в Орисиних жилах* ***гіркота*** (Тютюнник, Вир, 1964, с. 508); — *Іди к бісу! Гляди, щоб твої ноги онишником не полікував — давно він* ***ревма реве*** *по тобі* (Стельмах, 2, 1982, с. 485); *Діти* ***ридма ридали*** *під шибеницями, на яких умирали їхні матері* (Панч, Гомоніла Україна, 1954, с. 365); — *Ось я випла-калась* ***(ревла, їй-богу, як корова),*** *і тепер мені легко і ясно* (Дніпрова Чайка, Твори, 1960, с. 51).

ПОБИТИ — 1. (кулаками, палицею і т. ін.) **підняти руку** на кого; **пом'яти (нам'яти) боки (шкуру)** кому; **накласти боки** кому; **дати (задати, всипати) бобу (перцю)** кому; **дати (задати) духу** кому; **дати прочухана (прочуханки)** кому; **дати пам'ятного** кому; **нам'яти чуба (чуприну)** кому; **нам'яти (наклепати) потилицю (шию)** кому; **намилити (нам'яти) шию (в'язи)** кому; **накласти (надавати) по шиї (в шию)** кому; **натовкти [під] боки [в] (потилицю)** кому, кого; **докласти воза** кому, *заст., жарт.*; **дати кучму** кому і без додатка, *розм.*; **натовкти морду (пику)** кому, *вульг.*; **вибити бубну (бубни)** кому, з кого *розм.*

Навіть йому не стало зухвальства ***підняти руку*** *на Василя Марковича* (Довженко, 3, 1964, с. 26); — *Один бурлака причепився до мене, ...та й сунувся битись. Я добре* ***нам'яв*** *йому* ***боки*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 276); — *Ну, ну, Габелку! — крикнув йому Василь.— Гляди лиш,*

щоб я тобі ***не нам'яв шкури*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 440); *І Василь не мине случаю, щоб чим Грицькові дозолити; тільки все стиха, крадькома як кішка, мов і не він, то кийок мережаний поламає, то пужално цяцьковане закине.., а часом і* ***боки накладе*** *Грицькові* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 148); *Кинулися* [господарі] *на нього* [вовка] *і* ***всипали*** *йому такого* ***бобу,*** *що пару день нікуди не ходив, тільки лежав у лісі та вилизувався* (Франко, 4, 1950, с. 87);— *Вони* [стражники] *підуть* ***на*** *панське поле, і хай-но якийсь писок хоч писне,* ***дадуть*** *такого* ***бобу,*** *що* ***й*** *на печі не всидить і не влежить!* (Стельмах, 1, 1982, с. 580);— *Ось* ***він*** *тобі* ***дасть*** *зараз* ***перцю!*** (Шиян, Баланда, 1957, с. 12);— *А побратим же твій де? — спитав Петро.— Побратимові,— каже,— моєму тепер доволі діла. Хочемо* ***задати перцю*** *городовій старшині, так шатається тепер по всіх усюдах* (Куліш, Вибране, 1969, с. 131);— *Драча побили... Стерво чоловік, а ще ніби свій, козак. Ну, йому вночі* ***дали*** *вже* ***духу*** (Панч, 4, 1982, с. 125); *Івась, спершу боячись, щоб батько* ***прочухана*** *не* ***дав*** *за те, що такої шкоди наробив, тепер почав хвастати та вихвалятись* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 245);— ***Даймо*** *йому доброї* ***прочуханки,*** *щоб пам'ятав до нових віників,— загукали бурлаки* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 73);— *«Ій-богу,— кажу до Левадихи,— нарву кропиви, та простягнімо Палажку коло криниці, та* ***даймо*** *їй доброї* ***прочуханки та пам'ятного,*** *щоб не забувала відер»* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 12);— *А хто ж тобі, чоловіче,* ***чуба мав намняти*** [нам'яти]? (Руданський, 1, 1972, с. 172);— *Так, кажете, здорово* ***нам'яли*** *вам окупанти і гайдамаки потилиці?* (Довженко, 2, 1964, с. 108); [Дехто (з хлопців):] *А так, так!* [Вавило:] ***Наклепати*** *йому* ***потилицю*** (Старицький, 3, 1964, с. 120); [Канон:] *Я прийду, як смеркне. А ніхто мені тут* ***шиї*** *не намилить?* (Кропивницький, 2, 1958, с. 414);— *Ну-ну, не займай, а то* ***намилимо в'язи!*** (Шиян, Баланда, 1957, с. 22);— ***Намну*** *я тобі* ***шию,*** *коли зустрінемося* (Яновський, 2, 1958, с. 147); [Тиміш:] *А спробуєм гукнуть, То* ***в шию накладуть*** (Кропивницький, 5, 1959, с. 596); [Платон Гаврилович (грізно до Дороша):] *Ей ти, чорток, хочеш, щоб я тобі* ***по шиї надавав*** (Васильченко, 3, 1960, с. 146); [Юхим:] *А я собі думаю: лежи ти й зверху, а я тобі зісподу* ***натовчу*** *мовчки* ***боки*** (Васильченко, 3, 1960, с. 80);— *Всього доводиться терпіти... А як не в лад загавкаєш на пана, То ще й* ***під боки натовчуть*** (Глібов, Байки, 1959, с. 185);— *Та піди та побий їй* [бабі Палажці] *морду, та* ***натовчи*** *добре* ***потилицю*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 384); *Зіпхнув* [будівничий] *чоловіка з муру, і налаяв щонайпоганшими словами, ще й* ***в потилицю натовк*** (Франко, 5, 1951, с. 302); [Михайло:] *Борони боже. Якби я свою жінку підстеріг в чім, тут би їй і* ***доклав воза*** (Котляревський, 2, 1953, с. 69); *Як пан Еней так забавлявся, То лиха він собі не ждав, Не думав і не сподівався, Щоб хто з Олимпа* ***кучму дав*** (Котляревський, 1, 1952, с. 101);— ***Пику натовчу,*** *хоч ти мені й батько* (Васильченко, 1, 1959, с. 148); *Двом американцям просто серед білого дня на Графській пристані в Севастопольському порту якісь матроси* ***натовкли морду*** (Гончар, 2, 1959, с. 347);— *Ходім, голубчику,— сіпнув юнака за рукав Кирило Сидоренко,— я тобі* ***виб'ю*** *таку бубну, що дядькові закажеш* (Собко, Звичайне життя, 1957, с. 173).

2. (відшмагати, висікти різками) **всипати гарячих** кому; **зідрати (здерти, облупити, спустити) [з живого] шкуру (три шкури, сім шкур)** кому; **у три березини потягти** кого; **всипати березової каші** кому, *жарт.;* **пригостити березовою кашею** кого, *жарт.;* **березовим віником почесати** кого, *жарт., ірон.;* **дати [березової] припарки** кому, *ірон.;* **дати (задати, завдати, всипати) хльосту (хлосту, хлости)** кому, *розм.;* **дати хльору,** *діал.*

— *Ось він, утікач! — вигукнув голова колгоспу.— Йому б* ***гарячих*** *всипати, а ми, дурні, бенкет влаштували* (Збанацький, 1, 1974, с. 39);

[Жезніцький:] *Я з тебе живого* ***здеру шкуру*** *за такі слова* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 253);— *Закипіло в мене серце —* ***сім шкур*** *би з них* ***зідрав*** *за таку шкоду* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 160);— *До самого поліцмейстера доставлю!* ***Облупе*** [облупить] ***шкуру*** *на тобі!* (Панас Мирний, 5, 1965, с. 293); [Медвідь:] *То глядіть, що сам Потоцький наскочить на село з волохами своїми і* ***шкуру спустить*** *з нас* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 263);— *Ей, козаки,— каже Ганжа Гандибер,— діти, друзі, молодці! Прошу я вас добре дбайте..,* ***У три березини потягайте*** [дуків] (Українські народні думи, 1955, с. 76);— *Павло Михайлович* ***усипле*** *їм, хитрунам,* ***березової каші,***— *і, похитуючи широкими плечима, починає прощатися* (Стельмах, 2, 1982, с. 545); *З березових гілочок вив'язуються добрячі мітли, а також гнучкі віники, з котрих легко можна висмикнути лозину, щоб* ***пригостити*** *неслухняних дітей* ***березовою кашею*** (Левада, Ріки невпинна течія, 1984, с. 11);— *Он учора нахвалялись* [пані], *що як ще раз ви будете отак зачісані, то мене на конюшню одішлють.., щоб конюх Тришка* ***березовими віниками почесав*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 348); «*А вам, олимпські зубоскали, Моргухи, дзиги, фиглярки,* ***Березової дам припарки,*** *Що довго буде вам втямки*» (Котляревський, 1, 1952, с. 242); [Гільзе (несамовито):] *Пожди, я тобі* ***дам хльосту.*** (Шукає, чим би набити) (Леся Українка, 4, 1954, с. 248); [Баба:] *Ой,* ***задамо*** *вам хутко* ***хльосту*** (Кропивницький, 5, 1959, с. 259); *Його піймали хлопи панські із ляшків і* ***завдали*** *доброї* ***хлости*** (Мордовець, 1, 1958, с. 130); [Петро:] *Та я йому сам перед вами таку* ***дам хлосту,*** *що не дай боже!* (Костомаров, 1, 1967, с. 184); [Гурт:] *Ой набий, бондаре, стальовий* [сталевий] *обруч!* ***Всип йому хлосту*** *ще* (Старицький, 2, 1964, с. 258); *Всім старшинам тут без розбору, Панам, підпанкам і слугам* ***Давали*** *в пеклі добру* ***хльору,*** *Всім по заслузі, як котам* (Котляревський, 1, 1952, с. 136).

3. (дуже сильно побити) **дати духопела; скрутити в'язи** кому; **полатати [києм (палицею)] боки (ребра)** кому; **полоскотати ребра** кому; **обламати ребра** кому, *рідко;* **поламати (потрощити) кістки (ребра)** кому; **полічити (порахувати) ребра** кому; **обламати кий (палицю, віник** і т. ін.) на кому, об кого; **оббити все пір'я** з кого; (до крові) **спустити мазку** кому; (нещадно) **печінки відбити (одбити)** кому; **дати чосу (перечосу)** кому; **дати (задати) затірки (затьору)** кому, *фам.;* **бебехи (тельбухи) надсадити** кому, *зневажл.*

Односельчани Сергій Кушнір і Борис Заплава — як боксери: спершу обмінялися дружнім рукостисканням, а потім ***дали*** *один одному* ***духопелу*** (Комаров, Кенгуру на балконі, 1984, с. 151);— *Ну, маєш ти* [Копродоніс] *щастя, що втік! Я тобі* ***скрутив*** *би* ***в'язи!*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 355);— *А хто почне орать, то ми* ***полатаємо киями боки*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 233);— *Наші московські святі боролися ще більше і* ***полатали боки*** *самому сатані! — сказав енергічно Воздвиженський, которого національне чуття було трохи зобижено* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 32);— *А як побачу тебе ще раз коло Василини, то так* ***полатаю*** *тобі* ***ребра*** *оцими кулаками, що ти й додому не дійдеш* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 273);— *Ти що, парубче, може, товченикіз захотів? — нарешті вирвалося у Левка.— А то нам втрьох не довго* ***ребра полоскотати*** (Стельмах, 1, 1982, с. 73);— *Нахваляються* [мужики], *ласкавий пане, що ніяк на ваше не вийде, кажуть, до сенату і самого царя будуть добиватися, і таки будуть, коли декому не* ***обламати ребра*** (Стельмах, 1, 1982, с. 361); [Огнєв:] *Ого, ти не дивися, що худенький і в окулярах, кістки може* ***поламати*** [Орлик] *будь-кому* (Корнійчук, 2, 1955, с. 39); *А що вміє* [Федір], *то вміє. І* ***кістки потрощити,*** *коли треба, не пожаліє ні чужих, ані своїх, і нерви кому завгодно пошарпає* (Логвиненко, Створи, 1984, с. 204); *Як умре Ганя, то я йому* [Ясеві] ***ребра потрощу*** *києм! — промовив отець Хведор дорогою до*

жінки (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 357); [Петро:] *Хотів був тобі* ***ребра полічить,*** *та ніколи — піду до учителів, може порозумнішаю* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 69); *Скакав* [Псякревський] *з воза на віз і бив усе за рядом доти, поки не перебив усі горшки на ярмарку. Торговці у відповідь* ***порахували*** *йому* ***ребра*** *і потягли його до поліції* (Казки Буковини, 1968, с. 43); [Іван:] *Та еге ж! В'яжеться* ***та*** *й в'яжеться!.. Вже я хотів йому* ***ребра полічить,*** *та здорова, бісова личина: боюсь, щоб самому часом* ***печінок не відбив*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 26); [Богун:] *Сто, двісті, хоч тисячу* ***київ*** *на мені* ***обламайте.*** *Вперше я переможений без бою* (Корнійчук, 1, 1955, с. 213);— *От побіжи-но мені ще раз до лісу з панною, то я об тебе* ***віника обламаю!*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 632);— *Не прийде вчасно додому, то дістане по м'якишу — все пір'я з нього* ***обіб'ю!*** (Гончар, 6, 1979, с. 60);— *Я йому* [бурлакові] ***спустив*** *кулаками чимало* ***мазки*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 276); [Катря:] *У неї не то Василя —* ***печінки треба одбити*** (Старицький, 3, 1964, с. 25);— *Послали фашисти облаву, та мало хто з неї повернувся. Доброго* ***чосу дали,*** *— озивається з гордістю Андрій* (Стельмах, 3, 1983, с. 382); *Нептун з Еолом з перепросу* ***Дали*** *такого* ***перечосу,*** *Що й досі зашпори щемлять* (Котляревський, 1, 1952, с. 245); *Я тобі* ***дам затірки!*** *Попадешся ти в мої лещата!* (Словник Грінченка, 2, 1908, с. 107); *Як* ***задавав*** *Еней* ***затьору*** *Всім супостатам на заказ, Як всіх калічив без розбору і убивав по десять враз* (Котляревський, 1, 1952, с. 260); *А також пану Геленору Смертельного* ***дали затьору,*** *І сей без духа тут оставсь* (Котляревський, 1, 1952, с. 236);— *А такий гладкий і завзятий* [січовик],— *знов почав Щука,— що насилу десять чоловік його подужали; деяким таки добре* ***надсадив бебехи*** (Стороженко, 1, 1957, с. 376);— *А я* [Антін] *тебе позиватиму в суд за те, що ти мені кулаками* ***тельбухи надсадив*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 419).

4. (провчити) **дати перцю** кому; **дати (утерти) маку** кому; **стерти на мак** кого.

Ого! провчу я висікаку і ***перцю дам*** *йому, і* ***маку,*** *Потямить яковато я* (Котляревський, 1, 1952, с. 173);— *От... авантюрист шмаркатий! Ванько-о! Вилазь зараз же! Бо такого* ***втру маку*** *— тиждень чухатимешся!* (Нестайко, Тореадори з Васюківки, 1973, с. 7); *Йде Горобчик і ридає. Наш Рябко його стрічає:— Хто тебе зобідив так? Я йому* ***зітру на мак!*** (Стельмах, 7, 1984, с. 265).

Пор.: БИТИ; ПОКАРАТИ; УДАРИТИ.

ПОВНІСТЮ — 1. (без будь-яких залишків) **без останку; до цурки (цурочки); до [останньої] крихти; до [останньої] нитки (ниточки); до ноги; по зав'язку; до голки** [забрати, розділити і т. ін.].

Любіть і боріться за щастя безкрає, згоріть ***без останку*** *за край дорогий* (Сосюра, 2, 1958, с. 125); *Вороги мають намір усе, що ми робимо, знищити* ***до цурки.*** *Знищити нас фізично, стерти навіть сліди наші* (Довженко, 3, 1960, с. 189);— *Ваша екселенція!.. Засипались!— Що таке? — Савінкова впіймали! Вибовтав!* ***До цурочки*** *все вибовтав!* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 331);—*І все* ***до крихти*** *розказала* [княжна] *Мені і Ксенії сестрі* (Шевченко, 2, 1963, с. 36);— *Хорошого, Свириде, рибалку маєш,— відриває* [Руденко] *очі друга від землі.— Чесний* ***до останньої крихти,*** *а твердий, мов камінь* (Стельмах, 2, 1982, с. 212);— *На вашій дранці все ж* ***до нитки*** *записано, хіба ж ви що пропустите? — охоплюють парубка тривожні здогадки* (Стельмах, 1, 1982, с. 138); ***До нитки*** *звівся, Усе на паницині проклятій, А був хазяїн...* (Шевченко, 2, 1963, с. 126);— *Коли не зроблю цього, моє серце, то завтра тебе* ***до нитки*** *оберуть, а післязавтра і до мене твої божі люди доберуться* (Стельмах, 1, 1982, с. 300); *Ураз змокнув* [Антон] ***до нитки*** (Гуріненко, Днів твоїх небагато, 1984, с. 182); *Заскреготавши буферами, відійшов*

поїзд, а жінки все гибіли під дощем, промокли ***до останньої ниточки*** (Хижняк, Тамара, 1959, с. 163); *Єпископ зараз бачив, як поблизу від нього Михайликова сотня витратила* ***до ноги*** *чималий загін кримчаків* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 394); *Коли Стратон Стратонович дивився на цю голову, то ловив себе на думці, що вона* ***по зав'язку*** *начинена турботами* (Чорногуз, Претенденти на папаху, 1983, с. 13); *Тепер Пашко розповів про нову владу на селі, який він очолив, і про Йоганів маєток, що громадою* ***до голки*** *розділили* (Дем'ян, Крутогори Верховини, 1984, с. 69).

2. (повною мірою, цілковито) **з голови до ніг (з ніг до голови); з (від) голови до п'ят; (з) тілом і душею (душею і тілом); до самих кісток** [бути кимось]; **до [самих] кісток** [промокнути, висохнути і т. ін.]; **у (в) пух і прах** [розбити, рознести і т. ін.]; **на всі сто [процентів].**

Припровадили мене перед якогось чорношинельника, доповіли йому. Позіхнув ліниво, зміряв поглядом ***з голови до ніг,*** *буркнув:— У камеру* (Збанацький, 2, 1964, с. 39); *Становий здивованим поглядом зміряв Семена* ***від голови до п'ят,*** *наче не сподівався такої упертості* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 126); *Інший побит, вищі звичаї міські захоплюють її зовсім,* ***з тілом і душею*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 360); ***Душею і тілом*** [Глухенький] *відданий артілі* (Гончар, Новели, 1954, с. 139); *Афіноген Максимович педагог, як кажуть,* ***до самих кісток*** (Мельничук, Коли кров холоне в жилах, 1960, с. 48); *Дивуватися довелося, де береться в цьому маленькому, висохлому* ***до самих кісток*** *тілі стільки вогню* (Загребельний, 1, 1979, с. 38); *Сагайда і Черниш сиділи під насипом не ховаючись від дощу, бо й ніде було ховатися, і ні для чого: вони вже промокли* ***до кісток*** (Гончар, 1, 1978, с. 169);— *Рознесуть нас, Тарасе Демидовичу, на зимовій конференції,— шкіб гостре підборіддя Шухновський.— Рознесуть* ***в пух і в прах*** (Збанацький, 1, 1974, с. 239); *Сухенькі* ***на всі сто*** (Ю. Бедзик, Поспішай у юність, 1975, с. 277).

3. (з сл. вивчити, прочитати, запам'ятати і т. ін.) **від букви до букви; від (од) дошки до дошки; від палітурки до палітурки; від і до,** *рідко.*

— А хто ж працює в колгоспі? — цікавився Артьомов, перечитуючи ***від букви до букви*** *кожен папірець* (Чорнобривець, Потік життя, 1956, с. 121); *Але, не зміняючи їх ніколи, хоч наука і змінялась, він вивчив їх напам'ять* ***од дошки до дошки;*** *часом силкувався імпровізувати* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 51);— *Ото сідай на велосипед і гайда, бо як захочу — ще й прочитаю тебе всього,* ***від палітурки до палітурки,*** *побачу, що там у твоїй душі написано* (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 18); *В самій семирічці нашій була навіть чимала бібліотека (яку я, насмілюсь запевнити, пречитав, як то нині говориться,* ***«від і до»****)...* (Левада, Ріки невпинна течія, 1984, с. 59).

Пор.: УЩЕНТ.

ПОВОЛІ — (дуже мляво, без бажання — перев. з сл. працювати, вчитися і т. ін.) **як мокре горить; як (наче, неначе) три дні не їв (не їла);** (з сл. іти, рухатися, посуватися і т. ін.) **крок за кроком; як черепаха.**

Власне, кожен з них [Матьоха і Пузирьов] *не вартий був і чверті зарплатні, бо працювали вони,* ***як мокре горить,*** *а вільний від роботи час витрачали на якісь комбінації* (Тельнюк, Білий камінь, 1984, с. 167); *Настуся вчилась дома поволі, не хапаючись, вчилась,* ***як мокре горить;*** *вчилась, коли сама хотіла* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 296);— *А чого ти, молодице, насилу совaєш руками? — крикнув на Василину постригач,— ти робиш,* ***неначе три дні не їла*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 224); *Дно було нерівне, і вони мусили посуватися обережно,* ***крок***

за кроком (Гончар, Новели, 1954, с. 60); *Хоч би швидкості були, я б зманеврував, а то йдеш, як* ***черепаха*** (Яновський, 1, 1954, с. 54).

ПОДОБАТИСЯ—[бути (припадати, приходитися)] до вподоби (до душі, до серця, по серцю, до смаку, по смаку) кому; **[бути] під смак** кому, чий; **[бути] до любові (до мислі)** кому.

— *Треба сказати тобі, Павлушо, по щирості, чимдалі більш ти мені* ***до вподоби.*** *Що напористий отакий* (Головко, 2, 1957, с. 274); *Їй* [Любі] ***припадають до вподоби*** *тільки компліменти й підлесливість* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 439); *Раз чув, як ти комусь читала вголос мою повість...— так можна читати тільки те, що* ***до душі*** (Дмитерко, Розлука, 1957, с. 164); [Лукія:] *Певно, вона вже впала Хвилимонові в око! А що він їй* ***до серця припав,*** *то се вже видко* (Кропивницький, 4, 1960, с. 268);— *Розмова* ***припадає*** *мені* ***до смаку*** (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 28); *Життя* [міське] *ще менше* ***приходилось*** *йому* ***до смаку*** (Франко, 3, 1950, с. 180); *Служба по мені, по моєму* ***смаку*** *і вдачі* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 13);— *Мені бог уже послав такого, що й* ***до любові,*** *й до пари* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 24); *Я мусив мовчки признати, що такі подружжя не зовсім* ***під*** *мій* ***смак*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 684); *«Тепер я стала тобі рідною духом і ніколи од тебе не отступлюсь: ти мені* ***до мислі,*** *ти мені й* ***до серця»,***— *подумала Саня* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 216).

Пор.: СПОДОБАТИСЯ.

ПОПОЇСТИ — (трохи з'їсти, вгамувати голод) **кинути (покласти) на зуб (на зуби)** що; **заморити черв'яка (черв'ячка,** *рідше* **гробачка); задушити [в пузі] комара,** *жарт.;* (дуже багато з'їсти, наїстися) **укласти в копи,** *заст., жарт.;* **набити черево,** *зневажл.*; **напхати пельку,** *вульг.*

Ви собі дома, може, хоч який сахар маєте, а нам і ***на зуб*** *нічого* ***покласти*** (Панч, Синів не віддам! 1959, с. 23);— *Я раніше, коли села ще не знав, теж, бувало,* ***заморював черв'яка*** *всячиною* (Григір Тютюнник, Вогник далеко в степу, 1979, с. 19); *Порфир,* ***заморивши черв'яка,*** *знічев'я розглядав давні фотографії* (Гончар, 6, 1979, с. 90); [Дорош:] *Сідай лиш отут поруч, поговоримо та* ***гробачка заморимо*** *та й рушимо далі* (Кропивницький, 5, 1959, с. 282); *Хлопець поспішав додому, щоб* ***задушити в пузі комара*** *й заспокоїти неню, коли та й досі не спить, дожидаючи сина* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 450); *Ганцю* ***вклав у копи*** *з півфунта варення і почав хилити пунші* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 289); ***Набив черево*** *по саме нікуди, аж набридло* (Гончар, 6, 1979, с. 148); [Іван:] *Та знаєш, аби чим-небудь* ***напхати пельку*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 42).

ПОКАРАТИ — **зняти голову** кому; **дати (всипати) перцю** кому; **всипати по перше (по шосте) число** кому, *рідко;* **надрати (накрутити, нам'яти) вуха (уші)** кому; **наскубти вуха (чуба, чуприну)** кому; **намилити шию (голову)** кому; **показати, де раки зимують** кому; **дати прикурити** кому, *фам.;* **прописати іжицю** кому, *книжн., заст.;* (когось покарають, хтось буде покараний) **дістанеться (дісталося, буде** і т. ін.) **на горіхи (кислички, кутю** і т. ін.) кому; **дістанеться перцю з квасом** кому.

За цю газету тобі ***голову знімуть*** (Панч, Гарні хлопці, 1959, с. 23); *Та ось діяча фізкультурного руху Зовуть звітуватись у зал виконкому, Щоб* ***дать*** *йому* ***перцю,*** *сякому-такому* (С. Олійник, 2, 1968, с. 12);— *Ну, зажди, Іване, побачу тебе з іншою,— добра не жди. За нашу подружку ми тобі* ***всиплемо перцю!*** (Шиян, Мар'яна, 1956, с. 7);— *Бач, як тільки де-небудь загавився, так й кинувся кожен: «Де Маковей?.. Розшукати негайно!* ***Всипати по перше число»*** (Гончар, 1, 1954, с. 276);— *Я вам покажу «точно»!— спалахнув Гречкун.— Чого не доповіли про готовність батальйону? Я вам* ***всиплю по шосте число!*** *Я вас навчу воювати!*

(Ю. Бедзик, Полки ідуть на переправу, 1959, с. 208); [Поліна:] *А от коли твій Льонька ще раз покаже сюди свій товстий ніс і розбійничу бороду, я йому* ***намну вуха...*** (Кочерга, 2, 1956, с. 110);— *Гарненько* ***намніть*** *йому, шибеникові,* ***уші:*** *хай не лазить по чужих городах* (Васильченко, 1, 1959, с. 118);— *Треба* ***накрутити*** *мені* ***вуха*** *за те, що ви й досі не в ліжку* (Шовкопляс, Інженери, 1956, с. 122); *Сподівався* [Вовка], *що Горка їм враз* ***намне чуприни,*** *а він розмовляє, мов з кращими приятелями* (Збанацький, Старший брат, 1952, с. 45); *А для Зайця* ***річ нелюба,*** *що* ***нидрав*** *учитель* ***чуба?*** *Ніби нас не драли всіх?* (Франко, 12, 1953, с. 12); *Була вона якась утла на здоров'я і завжди кисла, як кислиця, і через неї мені часто доводилося од матері пробувать кислиць: оце було зачеплю її або штовхну так, що вона й ноги задере, то вона зараз біжить до матері жаліться; а мати мені зараз тиць кислицю в зуби: було добре* ***намне чуба*** *або* ***наскубе вуха*** (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 92); *Кілька разів таки піднімав* [Микита] *бучу, погрожував спіймати Сапуна і* ***наскубти чуприну*** (Рябокляч, Золототисячник, 1948, с. 63);— *Погано! — зітхнув Бракватіста...— Якщо дізнається генерал, тобі* ***намилять шию*** (Ю. Бедзик, Вогонь на вершині Комо, 1960, с. 118);— *Але я йому* ***покажу, де раки зимують!*** *Я йому всиплю бобу!* (Франко, 9, 1952, с. 101);— *Та хіба ж то люди, Докіє. То виродки... Скоро Заруба, як кажуть хлопці, їм* ***дасть прикурити*** (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 56); *Треба б йому* ***іжицю прописать*** (Номис, № 13637); [Кирилін:]— *Ну, думаю, перевіряє, чи все гаразд у полку.* ***Дістанеться нам на горіхи,*** *що дрімаємо* (Цюпа, Через терни до зірок, 1985, с. 99); *Андрій, Вова і Віктор кинулися рятувати товариша, але їм теж* ***дісталося на горіхи*** (Копиленко, Твори, 1955, с. 327);— *Це вірно,— підтримав інший селянин.— Бува, Костор повернеться, то* ***дістанеться нам на кисличку*** (Юхвід, Оля, 1959, с. 310);— ***Дісталося б на кутю*** *і каїнському Петлюрі, і його благородію Денікіну* (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 369);— *Я, Юхим Петрович Басов, На германській був війні. Ну, і звісно* ***перцю з квасом Там дісталося*** *мені* (Бичко, Сійся, родися, зерно, 1959, с. 279).

Пор.: КАРТАТИ; БИТИ.

ПОКІРНИЙ — тихіший (тихший) [від] води, нижчий [від] трави (за воду); і (й) води (водою) не замутить; хоч у вухо бгай кого; **свічки можна сукати** з кого; **хоч свічки ліпи** з кого; **на голові воду носить і не хлюпне; похиле дерево.**

Присмирів відтоді Віктор. Став ***тихіший від води, нижчий від трави*** (Речмедін, Твій побратим, 1962, с. 9); [Храпко:] *Ось ці цяцьки* [гроші], *за котрі чоловік гадюкою в'ється, робиться* ***нижче трави, тихше води*** (Панас Мирний, 6, 1970, с. 99); *Для Федора Іполитовича теж було новиною, що* ***тихіший за воду*** *Сергій сміє, та ще так нечемно, перебивати відповідальнішого колегу* (Шовкопляс, Людина живе двічі, 1962, с. 315); *Вона* [жінка] *в нього така тиха, що* ***і води не замутить*** (Стельмах, 2, 1962, с. 23);— *Бач, бач. Оце той тихий! Оце той, що* ***й водою не замутить!*** *— торохтів Власов* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 130); *Диво дивне сталося з Йосипом: то, бувало, нікому на світі не вступить, не послухає нікого, а то* ***хоч у вухо бгай*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 166); *Поцілуйко... сам з приємністю відчував, як перед ним міниться господар оселі.— Тепер із нього* ***можна й свічки сукати,*** *а то, бач, як спочатку дер носа* (Стельмах, 4, 1983, с. 355); *Було видно: не характер в Антоніни Никонівни — віск. З неї* ***хоч свічки ліпи*** (Збанацький, 1, 1963, с. 275); *До війни Харитя подобалась йому. В клубі вона не раз ловила жаркі Степанові позирки. Степан був не з тих, хто* ***на голові воду носить і не хлюпне,*** *проте з нею поводився смирно* (Ярмолюк, З роду Сіриків, 1984, с. 112); *Патер сказав: «Насуплене та якесь вовкувате і ніби звіркувате княжа привіз до нас оцей князь, але ж безлічні маєт-*

ності князів Вишневецьких... Це княжа — не дуже ***похиле дерево..*** *, але ж сила грошей»* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 14).

ПОПАСТИ В БІДУ — (зазнати неприємностей, страждань і т. ін.) **вплутатись** (*розм.* **вшелепатися**) **в біду (лихо) [по самі вуха]; доскочити лиха; потрапити (вскочити, ускочити, влипнути) в халепу.**

— *Ну та й* ***вшелепалась*** *я оце* ***в біду по самі вуха*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 243); *Вона* [Василина] *вперше на віку* ***вплуталась в лихо*** *проти своєї волі й трохи не плакала* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 176); *Спати в такій дорозі — не слід, щоб не* ***доскочити лиха*** (Колесник, На фронті сталися зміни, 1959, с. 180); *Сьогодні я* ***потрапив у халепу,*** *а завтра ти. Над кожним з нас висить* (Циба, На зламі, 1981, с. 53); *Никольцов* ***в таку халепу вскакував*** *не вперше* (Бойко, Маки червоні, 1983, с. 67); — *Не зумієш* [Лесю] *розрізнити, де вуж, а де гадюка. Чи ще* ***в яку халепу вскочиш...*** *Що буде, як на поліцію або на фашистів натрапите?* (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 11); — *Ой, Даниле, Даниле,* ***ускочиш ти в халепу*** *колись за свій язик!* (Головко, 2, 1957, с. 641); ***Влип у халепу*** *— достойно виберися* (Куртяк, Бескиди, 1983, с. 271).

ПОСВАРИТИСЯ — **[чорна] кішка ([чорний] кіт) пробігла (пробіг) між (поміж) ким; глека (глечик, глеки, горшки, макітру) розбити (побити)** з ким і без додатка.

Кучер давно здогадувався, що між головою колгоспу й Сіриком ***пробігла чорна кішка,*** *але не думав, що зайшло так далеко* (Ярмолюк, З роду Сіриків, 1984, с. 132); — *Скажіть, Євгене Панасовичу,.. чому Настя мене цурається?.. Який це* ***кіт пробіг*** *поміж нами?* (Речмедін, Весняні грози, 1961, с. 263); — *Гітлер обстрілює Лондон, де тільки зустріне англійські кораблі — топить* [додав Джексон], *американських до часу не чіпає. Не хоче з нами* ***розбивати глек*** (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 213); *Зірвавсь Салій, схопив за петельки Пацьору...— Салій, намни йому боки! — розсипалась к чорту Антанта* [група куркулів]! — ***Розбили глека*** *земляки* (Воскрекасенко, І всерйоз і жартома, 1960, с. 87); — *Про Хмеля чув?* ***Глечика*** *з ляхами розбив!* (Панч, 4, 1982, с. 113); *Вість, що голова колгоспу й директор школи* ***розбили макітру*** *між собою, безумовно, просочилася з партзборів у маси* (Бабляк, Вишневий сад, 1960, с. 332); *А це вже над вечір мама питає: «Що це за знак, що ні одна і в хату не наплює, чи не* ***побили,*** *бува,* ***глеків?»*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 112); *Правда, ще перед тим, як визволення прийшло, перейшла Катерина до одинокої жінки, бо з Кириком вони немов горщики побили* (Большак, Образа, 1980, с. 26).

ПОСТАВИТИ У СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ — **підвести під** монастир кого; **загнати (завести) на слизьке** кого; **на лід посадити** кого; **посадити в калошу** кого; **посадити на мілину** кого; **загнати (завести) в [тісний] (глухий)] кут** кого; **загнати у сліпу вулицю** кого; (завдавати прикрощів) **без ножа різати** кого; (підступно завдати прикрощів) **підкласти (підсунути) свиню** кому, *розм.*

— *Що, як він* [панич] *не прийде? Скаже:* ***під монастир підвести*** *хочете* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 199); [Пилип:] ***Загнала*** *ти мене, старого,* ***на слизьке,*** *не знаю, що тобі й казать!* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 425); *Василь Заєць мав гарну пам'ять, знав багато віршів і цитував цілі сторінки з книжок, що робило його промови переконливими. Він частенько* ***заводив «прокурорів»*** *на* ***слизьке*** (Лановенко, Первоцвіт, 1974, с. 70); — *Приймімось, човни попалім, Тоді і мусять тут остаться* [чоловіки] *І нехотя до нас прижаться; Ось так* ***на лід*** *їх посадім* (Котляревський, 1, 1952, с. 103); *Аж нетерпеливився* [Павлусь] — *в класі ще хлопцям розповісти і в дворі теж. От* ***посадить*** *Славку* ***в калошу,*** *задаваку* (Головко, 2, 1957, с. 268); *Незручно йому* [командиру корабля] *такого досвідченого боцмана* ***на мілину*** *перед командою* ***садо-***

вити (Ткач. Жди, люба дівчино, 1959, с. 9); *І няньчину всю рать розбили,— Скалічили, розпотрошили. І всіх* ***в тісний загнали кут*** (Котляревський, 1, 1952, с. 183); *Інтерпеляція білогвардійців була, очевидно, колективна і розрахована на те, щоб* ***загнати нас у глухий кут*** (Кулик, Записки консула, 1958, с. 174); *Розкладається буржуазне суспільство, вичерпавши свої творчі сили,* ***завівши*** *культуру, цивілізацію* ***в глухий кут*** (Еллан, 2, 1958, с. 122); *Здавалося, що Філіпчук своєю логікою* ***загнав*** *його* [Бронка] ***у сліпу вулицю*** (Вільде, Сестри Річинські, 1958, с. 489); *— Ти ж мене* ***без ножа ріжеш!*** *Прямо по серцю пиляєш! — гірко одказала Пріська* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 80); *Ти чув: наші сусіди з Дубової тишком-нишком* ***підсунули нам свиню*** (Стельмах, 5, 1983, с. 91).

ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ — 1. (опинитися в незручному, неприємному становищі) **попасти (скочити, наскочити) на слизьке; убратися по самісінькі халяви; ускочити вище халяв; ускочити (вскочити) по [самі] вуха; ускочити по саме нікуди (у нікуди); ускочити у (в) сливки; потрапити (попасти) як муха в окріп; влипнути як муха в мед; потрапити (попасти) з огню (з вогню, з жару) [та] в полум'я.**

— Мені здалося, що ти, Андроне Потаповичу, ***попав на слизьке,*** *а признатися не хотів,— засміявся Броварник* (Стельмах, Правда і кривда, 1961, с. 223); *— Треба довідатися, куди ті гроші йдуть.— Старшина побачив, що* ***наскочив на слизьке,*** *і зараз звернув убік: — Гроші всі цілі* (Грінченко, 2, 1963, с. 360); *«Таки вислідкувала... Ну та й* ***убрався*** *же ось я* ***по самісінькі халяви»,*** *— думав Мишук* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 447); *— Треба тікати звідси! — говорив Остап Соломії, оповідаючи їй свої спостереження,— а то ще* ***вскочиш вище халяв.*** *Раду на мене поклом дише за свою — цур їй! — носату циганку та голомшить молодицю ні за що ні про що* (Коцюбинський, 2, 1974, с. 130); ***Ускочив*** *Хома* ***по самі вуха, таки влучив*** *батька по колінах* (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 22); *— **По вуха,** значить,* ***вскочив?*** *— підсміюється Варивон* (Стельмах, 2, 1982, с. 488); [Старшина:] *А ото на тім тижневі, у середу, уночі, трохи-трохи було не* ***вскочив,*** *як кажуть,* ***у нікуди!*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 240); *От у такі* ***сливки ускочили*** *наші старости! Піймали облизня* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 443); [Виговський:] *...А я* ***попався*** *в ту сварку,* ***як муха в окріп*** (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 361); *«Ну що ж, стріляй!» — сам собі сказав Дерміцель і повів стволом автомата, спрямовуючи його в напрямку вартового. Отак* ***влипнути як муха в мед,*** *потрапити як жаба в пащу вужа!* (Гуріненко, Днів твоїх небагато, 1984, с. 352); *— Ой, гляди! Коли б ти не* ***попала з огню та в полум'я!..*** (Панас Мирний, 3, 1969, с. 230); ***З вогню*** *він* ***потрапив у полум'я*** (Загребельний, Європа — 45, 1959, с. 39); *— Не думав, не гадав я, що* ***попаду з вогню та в полум'я*** (Большак, Образа, 1980, с. 175); *Недавно на другій женився. Та, бач, в рахунку помилився.* ***Із жару в полум'я попав*** (Котляревський, 1, 1952, с. 252).

2. (потрапити в безвихідь) **зайти (потрапити) в [глухий] кут; сісти на мілину; сісти (лишитися) як (наче і т. ін.) рак на мілині (на мілкому); сісти маком; потрапити (попасти) в лабети** до кого, кому, чиї та без додатка; **опинитися в лабетах; попасти в тенета (в капкан).**

— Чим більше я розмірковувала про своє становище, тим більше ***заходила в кут,*** *не знаходячи виходу* (Колесник, Терен на шляху, 1959, с. 339); ***Потрапив*** *Мстислав Будко* ***у глухий кут*** *і вихід в нього тільки* *один — дотримуватися свого слова* (Собко, Матвіївська затока, 1975, с. 433); *— Ієе, я ж не кінозірка і навіть не Валерій Лобановський,— мовив Євграф, відчуваючи, що* ***сідає на мілину*** (Чорногуз, Претенденти

на папаху, 1983, с. 50); ***Сів, як рак на мілкому*** (Українські народні прислів'я, 1955, с. 300); *Лишившись наче рак на мілині, він відправився* ***в те село, де його батько був кілька років управителем, де вмер і похований*** (Мар'яненко, Минуле українського театру, 1953, с. 19); *Поки ми* ***ще мали речі — вивозили їх у села і вимінювали у селян на борошно, картоплю й інші продукти, а як того добра не стало — сіли маком*** (Гжицький, Великі надії, 1963, с. 22); *Вимагали б* [фашисти] *виявити партизанську таємницю. А партизан не має на це права.* ***Потрапив у лабети*** *— мусив умерти мовчки* (Збанацький, Єдина, 1959, с. 237); *Вколо рук моїх гадюками мотався Густозелений ліс водоростин і трав.— І врешті у такі* ***лабети я попався****, що далі ні пливти, ні вирватись ніяк* (Рильський, Поеми, 1957, с. 263); *Всяка ж забара дасть Богуну змогу стягти потугу, скріпитися сильно; тоді ми* ***опинимося в лабетах*** (Старицький, Облога Буші, 1961, с. 29); *Все ж ти хоч бігай — не бігай неволі, А не втечеш неминучої долі! Й я не втекла її: пісні співала, а у* ***тенета****, як сарна, попала* (Щоголів, Поезії, 1958, с. 340); *— Ой, хлопче, хлопче,— докірливо каже Роман,— не грайся з вогнем. І незчуєшся, як десь* ***в капкан попадеш*** (Гончар, 3, 1959, с. 300).

ПОТУРАТИ — (поблажливо ставитися до чиїх-небудь вчинків, хвалити, заохочувати когось) **гладити по голові (по голівці)** кого; **гладити за шерстю** кого.

Один сидить та сам себе ***по голові гладить:*** *— От молодець! От, брат, чupa заспівав так заспівав!* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 207); *І реноме б її підтримали, і весь би Захід* ***по голівці*** *нас* ***гладив:*** *— От хороші люди! От як до своєї династії!* (Остап Вишня, 1, 1974, с. 93); [Настя:] *— А я тобі скажу по правді, Параско, сердься не сердься,— коли ти одного будеш* ***гладить за шерстю,*** *а другого проти шерсті..., так воно завжди буде* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 434).

ПОЩАСТИЛО — (поталанило, повезло комусь) **доля (фортуна) усміхнулася (посміхнулася)** кому, *книжн.;* **щастя усміхнулося (всміхнулося)** кому; (перев. з інфін.) **випало щастя** кому; **має щастя** (перев. у формі 2-ї ос. теп. ч.) **маєш (маєте) щастя; щастя твоє (ваше** і т. ін.); **щастя (щастячко) ще десь завалялося; доля (фортуна** і т. ін.) **послужила** кому.

А може, й справді — у Києві, у тій художній школі, нарешті ***усміхнеться*** *йому* ***доля,*** *може, саме там він стане знаменитим або хоч би хорошим художником* (Збанацький, 4, 1964, с. 154); *Коли б* ***доля*** *йому* ***всміхнулася*** *— багато міг зробити* ***на*** *землі* (Нечай, Любов і пам'ять, 1984, с. 66); [Бойчук:] *А най би раз, хоч раз один таке Мені* ***всміхнулось щастя,*** *як йому!* (Франко, 9, 1952, с. 310); *Нарешті нам таки* ***усміхнулося щастя.*** *Зійшовши на якесь узгір'я, ми побачили ліхтарі, почули близький гудок паровоза* (Гуреїв, Друзі не зраджують, 1959, с. 25); ***Фортуна*** *таки раз* ***усміхнулася*** *йому* (Франко, 8, 1952, с. 363); ***Фортуна*** *знову* ***посміхнулася*** *Поцілуйкові, але нащо було при цьому мати свідка?* (Стельмах, 4, 1983, с. 183); *— Так ви, Федоре Івановичу, виходить, і товариша Леніна бачили? — А то ж як!.. Отак, як тебе зараз бачу.— Скажи ти! — зітхнув Мусій.— І* ***випаде ж щастя*** *таке!* (Головко, 2, 1957, с. 499); *— Це моє рідне місто, мені* ***випало щастя*** *визволяти його власними руками* (Гончар, 3, 1959, с. 29); *— На цю приказку я міг би вам дещо відповісти, але* ***маєте щастя,*** *що хочу спати,— сказав Рудик* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 201); *За триста карбованців відпродам тій городець і хилупу.* ***Ще маєш щастя,*** *що не розвалив її на дрова* (Стельмах, 1, 1982, с. 197); *Я* ***мав щастя*** *бути учнем дорогої Ганни Антонівни* (Яновський, 1, 1954, с. 27); *Це* ***Ваше щастя,*** *що маєте веселу вдачу, добрий гумор. І це треба берегти, бо воно підтримує сили* (Коцюбинський, 2, 1956, с. 369); *— Ну,* ***щастя твоє,*** *що ти не знаєш! І намотай собі — знайдеш листок який, не тич свою морду, а хазяїнам оддай*

(Головко, 2, 1957, с. 146); — *І я живий! — десь у самім кутку бадьоро дзвенить Маковей.*— ***Наше щастя,*** *що добра кроква попалась над нами!* (Гончар, 3, 1959, с. 240); *Невже наше* ***щастячко ще десь завалялося,*** *і я скоро обійму тебе, обцілую синочка свого?* (Логвиненко, Давні рани, 1961, с. 19); — *І скажіть ви,— полегшено зітхнув батько,—* ***ще десь і щастя завалялося,*** *що кінь копитом не наступив* (Нечай, Любов і пам'ять, 1984, с. 68); — *Як* ***послужить доля,*** *то сього року буде велика добич. Отаман мене не скривдить* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 91); — *Той же зоставсь ув убожестві, а йому* ***фортуна*** *на війні* ***послужила,*** *у старшини, у значне козацтво ускочив* (Куліш, Вибрані твори, 1969, с. 118).

ПРАЦЮВАТИ — (багато й старанно) **докладати зусиль (сил, рук, праці** і т. ін.); **не покладати рук; гріти чуба (лоба; чуби, лоби** — про багатьох); (довго) **мозолити руки (ручки); набивати мозолі;** (дуже важко, виснажливо, до знемоги) **обливатися (умиватися) [кривавим] потом; гнути (попогнути) спину (горб, горба, хребет, хребта); ламати спину (хребта); рвати жили (руки, силу) [на роботі (на праці)];** (виконувати важку, неприємну, одноманітну роботу) **тягти (терти, попотерти) лямку.**

В радгоспі ***докладали*** *всіх* ***зусиль,*** *щоб створити найкращі умови для роботи* (Качура, 1, 1958, с. 434); ***Доклали*** *немало* ***сил*** *для пропаганди й запровадження передового досвіду в буряківництві* (Рад. Україна, 3 січ., 1974, с. 4); *Всюди можна збирати високі врожаї, але до цього треба* ***докласти рук*** (Рад. Україна, 27 листоп., 1956, с.1); [Чирва:] *А скільки я* ***доклав праці.*** *Скільки жил висотав* (Микитенко, 1, 1957, с. 84); — *Мій дід теж був бідним, все життя працював. Батько* ***не покладав рук.*** *Ну, і подолали злидні* (Цюпа. Назустріч долі, 1958, с. 67); *Він* [Мар'ян] *заліз у чагарник і півдня довбав гору, вивертав каміння й пускав у долину, а дрібні камінці вигортав лопатою... І* ***грів чуба*** *над омшаником, що, можливо, буде зовсім не потрібний* (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 221); *Скриня була важка, неповоротка, і чоловіки добре* ***нагріли чуби,*** *поки установили її на місце* (Яновська, 1, 1959, с. 141); *Тож Олег та Степанко, а особливо сам від'їжджаючий,* ***нагріли лоби,*** *поки втиснули все те до тісного купе та закинули на верхню полицю, зайнявши її геть усю* (Збанацький, Пригоди Івана Коструба, 1984, с. 15);— *Чули? — хвалились доярки колгоспниці.— Наш зоотехнік сам доглядає і доїть корову.— Нехай* ***помозолить*** *свої ніжні* ***ручки,***— *кепкувала Химка* (Добровольський, Тече річка невеличка, 1961, с. 63—64); *Важко людям обробляти свої городи, бо голодному ніяка робота не під силу. Але треба працювати; може, хоч якась картоплина буде.* ***Набивати мозолі*** *до полудня* (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 65); *Наймити та невільники* ***обливались потом,*** *аж стогнали од важкої роботи* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 37); — *Увесь світ збунтувався, а я* ***гну спину*** (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 198); [Ганна:] *Жируєш ти* [Зінько]*! Це все з баглаїв!* ***Попогнула*** *б* ***спину*** *на спеці та* ***вмилася*** *б* ***кривавим потом*** *— не зажирувала б!* (Кропивницький, 2, 1958, с. 38); *Він* [Охрім] ***гне натруджено горба,*** *в поту сорочка; жарко* (Малишко, 1, 1956, с. 309);— *Любить цивілізацію,— подумав Гуменний,— то хай хоч раз* ***наламає хребта*** *заради неї. Хіба мішок з снарядами такий уже важкий ради цієї високої мети?* (Гончар, Новели, 1954, с. 15); *Поважає вона Пахома Хрисантовича, як небагато кого. З тих він, що жили* ***рвуть на роботі*** (Гончар, Тронка, 1963, с. 84); *Блукати по наймах — це... гірко!* ***Рвати руки на*** *чужій* ***праці, ламати спину,*** *губити здоров'я...* (Головко, 1, 1957, с. 223); ***Рве*** [хлопець] *силу, аби догодити господареві* (Гордієнко, 2, 1959, с. 194); *Старий Серебренников посідав на дільниці місце робочого вола. Неприємна й брудна робота завжди потрапляла до нього, і він покірливо* ***тяг лямку*** (Яновський, 2, 1954, с. 101); *Ось хай лиш самі* ***попотруть лямку,*** *як труть її*

міщанські діти, то тоді побачать, чи дотепність родова, чи називна (Панас Мирний, 4, 1970, с. 411).

ПРИБОРКАТИ — (домогтися послуху) **приборкати крила; обламати крила (роги, руки)** кому; **збити пиху** кому, з кого; **укрутити (утнути) хвоста** кому.

[Чоловік 3-й:] *Он Бурлака іде, і люди з ним.* [Петро:] *Може, хоч трохи **приборкає крила** нашому Михайлові Михайловичу* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 50); *Вони мріяли **обламати крила** кріпацькому поету, приручити його, зробити своїм* (Колесник, Безсмертний кобзар, 1961, с. 40); — *Гляди, щоб за баламутство і розбій не забряжчав іржавими кайданами до самого Сибіру. Ще й не таким розумникам **обламували руки*** (Стельмах, 1, 1982, с. 252); — *Прийде час, Харитоненкові роги **обламаємо!** — твердить Сильвестр* (Гордієнко, 2, 1959, с. 190); *Парася Квочка заговорила, чи що інше заціпило рота Шухновському, **збило** з нього **пиху** несхибного пророка від педагогіки* (Збанацький, 1, 1974, с. 238); ***Вкрутив** гетьман **хвоста** цьому Терновому. А то вже такий став, що куди тобі!* (Рибак, Переяславська Рада, 1953, с. 510); — *Чухаєтесь, Кириле Остаповичу? — проходячи поблизу, насмішкувато кинув якийсь чаплинський гольтіпака.— Хочуть і вам **хвоста утнути,** га?* (Гончар, 2, 1959, с. 213).

Пор.: ПІДКОРИТИ.

ПРИГАДАТИСЯ — прийти на пам'ять (на думку, *заст.* **на ум)** кому; **спасти на думку (на згадку, на пам'ять,** *заст.* **на ум); спливти (сплисти) в пам'яті (на пам'ять, в спогадах);** (несподівано згадатися) **виринути (майнути** і т. ін.**) у пам'яті.**

— *Хочеться що-небудь доброго зробити.., і покійний тато, царство їм небеснее, **приходять на пам'ять*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 440); *«І чого б ото радіти»,— подумає Марта. А він* [Дмитро] *і **приходить на думку,** точнісінько таким, як з Варивоном приходив* (Стельмах, 2, 1982, с. 339); — *Як-то часто **приходять** мені **на ум** молоді літа: де що було, як...* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 181); *Феліксу **спало на думку,** як в одній кінокартині революціонери клеїли ночами відозви на стіні, і він, порадившись із Волею, вирішив спробувати й собі* (Яновський, 2, 1954, с. 42); *Чомусь **спало на згадку** Явдосі, що... бачила біля монополькн Якима* (Донченко, 3, 1956, с. 7); ***Спадали на пам'ять*** [Микиті] *усі ліки та знадіб'я, які вживають підвереджені* [з підірваним здоров'ям] *люди* (Яновська, 1, 1959, с. 312); *Чогось мені **спала на ум** та гадюка, що я бачив в березі* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 97); ***В пам'яті** знову **сплили** Гандзючисі докірливі Василеві слова* (Косинка, Новели, 1962, с. 159); *Ось і зараз **сплило все в пам'яті;** і він перегортав свою власну ненаписану книгу життя* (Цюпа, Краяни, 1971, с. 40); ***В** його **пам'яті виринув** давно вже забутий епізод, бачений ним колись на одному з вокзалів півдня* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 161); ***Майнули в пам'яті** Леонідові трагічні картини херсонського відступу минулого літа* (Гончар, 2, 1959, с. 415).

ПРИГОЛОМШЕНИЙ — (збентежений, дуже вражений чим-небудь) **[сам] не при собі; сам не свій; як (мов) у воду опущений; як скупаний у мертвій воді; ні живий ні мертвий; як (мов, немов** і т. ін.**) громом прибитий (вражений).**

*Та з тим голодний лицар мій Пішов додому **сам не свій*** (Глібов, Вибране, 1957, с. 38); [Перун:] *Пане начальнику, чого ви стали, **як у воду опущений?*** (Франко, 9, 1952, с. 394); *Минув уже тиждень, як спорожнів хутір П'ятигори, а люди, що залишились, все ще ходили, **як скупані в мертвій воді*** (Панч, 4, 1982, с. 141); *Микола вийшов од пана **ні живий ні мертвий:** він пішов додому, не промовивши ні одного слова, ходив цілий день, опустивши голову* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 48); *Отець Харитін приїхав додому, **мов прибитий громом*** (Нечуй-Левицький,

4, 1966, с. 242); *Від санітара Черниш діznався, що його хотів бачити Сіверцев.— Але це так тільки мовиться., Бачити,— гірко сказав Шовкун.— Йому, бідному, нічого вже не судилось бачити...— Тобто як? — Без очей зостався.., Євген стояв,* ***наче враженый громом*** (Гончар, 3, 1959, с. 265).

ПРИДІЛЯТИ НЕЗАСЛУЖЕНУ УВАГУ — носитися (панькатися) як [дурень (старець)] з писаною торбою; носитися як дурень із ступою; панькатися (возитися і т. ін.**) як кіт з оселедцем (з салом); бігати (носитися) як (наче** і т. ін.**) курка з яйцем.**

*— Нам треба раніше думати про волю, а потім про землю! — гукнув через стіл Варава.— З нас досить.., **як дурень з писаною торбою,** **носитися** з ідеалами сірої свити* (Стельмах, 1, 1982, с. 347); *Цю фотографію вона* [Катерина Мавркіївна] *привезла додому, **носилась** з нею, **як старець з писаною торбою,** і тикала в руки усім знайомим добродіям, ще й показувала цю саму ілюстрацію в газеті з звісткою, в котрій було надруковане її ймення* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 10); [Гнат:] *Любила мене мати, пестила, прямо **як з писаною торбою носилась*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 289); [Оксана:] *Та як за таким батьком не голосить? Це вже все село знає, що він **панькався** з Єфремом, **як з писаною торбою*** (Кропивницький, 4, 1960, с. 356); [Ганна:] *І **носиться** з своїм Капказом* [Кавказом], ***як дурень з ступою*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 303); [Кіндрат Антонович:] ***Панькався** зо мною тесть, **як кіт з оселедцем*** (Кропивницький, 2, 1958, с. 300); *От щось мені не подобається, правду мовлячи, та українська допись: витяг чоловік давневічного Алексієва, що про нього і бог і люди вже забули, та й **возиться з ним, як кіт з салом*** (Леся Українка, 5, 1956, с. 70—71); *Невістка заслала стіл білою скатеркою, поклала на столі хліб та сіль, **бігає** по хаті, **як курка з яйцем*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 26); *— Прости мені, Григорію, це ж не злість, а мій біль вихлюпнувся наверх.— Кому ж він тільки потрібний? **Носишся з ним, наче курка з яйцем*** (Стельмах, 4, 1983, с. 84).

ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ — зав'язати язик (язика, рот, рота) кому; **загородити (закрити, замазати) рот (рота)** кому; **замкнути (затулити) рот (рота, уста)** кому; **замурувати уста** кому; **заткнути (***діал.* **заціпити, заткнути) рота** кому, *зневажл.*; **стулити губи** кому; **загородити (заткнути,** *діал.* **заткати, засупонити) пельку (пащеку)** кому., *вульг.*

*Людям **язиків** не **зав'яжеш*** (Українські народні прислів'я, 1955, с. 188); *Такий несподіваний випадок **зав'язав рота** свекрусі й невістці* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 329); [Грицько:] *Може, хто дурне і скаже. Не **загородиш** же йому **рота*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 237); [Денис:] *Коли несла, то краще мовчати!* [Старшина (грізно):] *Тобі давно вже пора **замазати рота!*** (Кропивницький, 2, 1958, с. 15); [Оксана:] *Скажу, ще так скажу. На шахті мені ніхто **рота не закриє*** (Корнійчук, 2, 1955, с. 147); *Хто міг **замкнути уста** Шевченкові навіть під рекрутським ранцем і капральським буком?* (Франко, 16, 1955, с. 377);— *Ти що мені **рота затуляєш,** диктатура? — втягуючи голову в плечі, враз охижілий, обернувся він до Баржака* (Гончар, Таврія, 1957, с. 309); *Не можна **затулити уста** народові* (Рильський, 3, 1956, с. 11); [Баба Олена:] *Знову цей сатана, бодай ти скапав, як віск! Знову **уста** мені **замурує*** (Галан, 1, 1960, с. 466); [Настя:] *Дав* [Горох] *розперезатися Чирві. Чого **рота** йому **не заткнув**?* (Микитенко, 1, 1957, с. 68); *Людям **рота** не **заткаєш*** (Франко, 3, 1950, с. 117); *Не знаю, чи мій різкий тон, що прозвучав як натяк і виклик досвідченому педагогові, чи що інше **заціпило рота** Шухновському* (Збанацький, Малиновий дзвін, 1958, с. 235);— *Я тобі, щирозуба, помию ложки! — сичить Омелян.— **Загороди пельку** і щезни, язичнице, з очей* (Стельмах, 5, 1973,

с. 57);— ***Заткніть пельку, Фінк!*** *— наказав Гейдріх* (Загребельний, 5, 1981, с. 282); *Потрібна ж яка-небудь пригода, якась біда, а то й кров навіть, щоб* ***стулити губу*** *чи, як казав пан Пампушка,* ***заткати пельку, засупонити пащу*** *всій оцій по-базарному крикучій юрбі* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 199).

ПРИМУШУВАТИ — (настирливо, невідступно домагатися виконання чого-небудь) **брати (хватати) за горло (за горлянку)** кого; **наступати на горло (на горлянку)** кому; **за зябра (за жабри) брати (хапати); брати (хапати) за барки (за петельки)** кого.

...— *Ні, старина, із тебе ще будуть люди, коли подолаєш селянську стихію.* ***Бери її за горло,*** *інакше вона придовбнить твою голову* (Стельмах, 5, 1983, с. 113); — ***Хватай за горлянку*** *і відбери зброю, а потім хай кажуть, де справедливість* (Яновський, 2, 1983, с. 167); [Варка:] *А скільки нам винні?* [Демко:] *Ну що ж, як винні?* ***На горлянку*** *кожному не* ***наступиш*** *— віддадуть...* (Кропивницький, 2, 1958, с. 186);— *Крикнеш, а він зіщулиться, та й пішов. А ти з характером,* ***за зябра береш,*** *за зябра* (Збанацький, 1, 1974, с. 63);— *Рибохвати, нищителі, хочуть вони жити злодійським нічним життям,— похмуро каже дядько Іван,— та тільки не вийде... Ми їх* ***за жабри берем*** *і братимем* (Гончар, 6, 1979, с. 188); *Стоколос* [бурильник] ***брав за барки*** *компресорщиків, примушував їх ремонтувати труби* (Яновський, Мир, 1956, с. 167);— *Що? — скрикнув він* [Земфір], ***хапаючи*** *цигана* ***за барки.*** *— Мене не пускати на виноградник?!* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 212);— *Явтух* ***візьме*** *вас* [студентів] ***за петельки*** *й вимагатиме, щоб розповіли колгоспникам про новітні течії в мистецтві* (Яновський, 2, 1954, с. 203).

ПРИ СМЕРТІ [БУТИ] — (відчувати загрозу смерті, смертельну небезпеку) **смерть заглядає (зазирає, дивиться) в очі (у вічі)** кому; **смерть занесла свою гостру косу** над ким; (бути близьким до смерті) **смерть за плечима** у кого; **[бути (стояти)] на божій (останній) дорозі,** *заст.;* **стояти над гробом (над могилою),** *рідко;* **стояти однією (одною) ногою в могилі (в гробу, у труні); три чисниці до смерті [лишилося]** кому; **три чисниці життя [лишилося]** кому; **недовго лишилося ряст топтати** кому; **не топтати ряст (рясту)** кому; **на ладан дихати; на останню прясти.**

— *Чи живий він, чи ні. В сорок першому я залишив його в оточенні майже* ***при смерті*** (Ю. Бедзик, Полки йдуть на переправу, 1959, с. 42);— *Раз таке зі мною сталося, що двічі на день мені* ***смерть у вічі заглядала*** (Хоткевич, 1, 1966, с. 88); *Часом вона* [Марія] *зупинялась... Потім схоплювалась і бігла знову. Бігла від* ***смерті,*** *що вже було* ***занесла над нею*** ***свою гостру косу*** (Цюпа, Назустріч долі, 1958, с. 194);— *Ні, дочко! Моя* ***смерть вже в мене за плечима*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965; с. 124); ***Бувши на останній дорозі*** *і не маючи жодного... приятеля, котрому довіряв би більше, ніж Джакомінові, приручив йому дівчинку свою.., років десяти* (Бокаччо, Декамерон, перекл. Лукаша, 1964, с. 326);— *І не смійся з тих, що* ***стоять на божій дорозі.*** *— Вас ще, тату, довбнею не доб'єш, а все про божу дорогу торочите* (Стельмах, 1, 1982, с. 332); *Пробравшись у натовп, Гаркуша побачив шість чоловічих ніг в обгорілих чоботях, що визирали з-під сірої ковдри.— Що це? — Ну, ті, що спеклися в хаті. Два вже готові, а третій ледве дихає, теж* ***на божій дорозі*** (Сиротюк, Великий благовіст, 1983, с. 92); *Я* ***над гробом стою,*** *брехати не хочу* (Словник Грінченка, 4, 1959, с. 212); *Не мені цвіли запашні квітки, мій садок проріс скрізь бур'янами. Нічий милий зір не запав втямки, не простяг ніхто за весь вік руки.. В самоті* ***стою над могилою*** (Грабовський, 1, 1959, с. 343);— *Дивіться на цього слухняного синочка! — сердився голова.— Мати твоя, пробач, що так кажу,* ***стоїть однією ногою в могилі.*** *Тобі з дітьми треба по-новому жити* (Дем'ян, Крутогори Верховини, 1984, с. 310); ***Однією ногою в гробу***

стоїть, а ще зло творить (Українські народні прислів'я, 1955, с. 157); *Катерина, почуваючи, що їй* ***лишилося три чисниці до смерті****, вже без всякого страху відповідає на погрози панії* (Білецький, Від давнини до сучасності, 1, 1961, с. 263); [Шрам:] *То ще ми з бабусею й потанцюємо.* [Баба:] *Тьху!* ***Три чисниці до смерті****, а він ще танцювати збирається* (Старицький, 4, 1964, с. 479);— *Хто міг подумати? Ну, хто б, Лягти живою краще в гроб Або умерти під порогом, Ніж полюбити без пуття, Такого лисого, старого, Кому* ***три чисниці життя*** (Швець, Неспокійне літо, 1959, с. 173); *Як і знайде хто, то* ***недовго лишилось ряст топтати****, відповім і за це!* (Іщенко, Скарб, 1968, с. 139); — *На них би Максима Кривоноса, то, чув, такий, на кого розгнівається, тому вже* ***не топтати*** (Панч, 4, 1982, с. 125);— *А в повітовій лікарні зараз навіть фельдшера нема. І взагалі, навіщо ці зайві клопоти, коли людина, як-то кажуть, уже* ***на ладан дише?*** (Циба, На зламі, 1984, с. 41); *Дивиться Губрій, аж його дочка поблідла, мов рутонька в'яла: зомліла, мов на* ***останню пряде*** (Барвінок, Оповідання з народних уст, 1902, с. 465).

ПРОСИТИ — (за кого-небудь) **замовляти (замовити) [добре (прихильне)] слово (словечко)** за кого; (довго, набридливо) **оббивати пороги; (принизливо) низько кланятися; кланятися в ноги; заглядати в руки (до рук)** кому; (уклінно, шанобливо) **ударити чолом,** *заст.*

[Зеленський:] *Дурно ніхто нічого не робе* [робить]; *ви для мене, я для вас.* (Дає гроші). ***Замовте добре словечко,*** *ви найближчий до хазяїна чоловік* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 309); *Моє прохання до Вас:* ***замовте*** *за мене д. Уманцеві* ***прихильне слово*** (Коцюбинський, 3, 1956, с. 160); *Перед виконробом та кухарками* ***заловив*** [батько] *за неї* ***словечко.*** *Ліні аж незручно було за цю його непотрібну протекцію* (Гончар, 5, 1979, с. 209);— *Не піду, мамо, до Києва, не хочу молитись та дурно богові* ***пороги оббивати*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 59);— *Я радий, що мені пощастило дістати потрібні документи Консулу, хоча й довелося* ***низько кланятися*** *Шарпинському* (Лисенко, Наказ лейтенанта Вершини, 1984, с. 24);— *Мого няня й нашу всю сім'ю пограбував Грозман, а мені йти до ворога та йому* ***в ноги кланятись****? Такого не буде вже ніколи* (Дем'ян, Крутогори Верховини, 1984, с. 39); [Соломія:] *От я зараз прийшла набрать на цілий місяць борошна, сала і пшона, щоб потім не* ***заглядать*** *тобі* ***у руки*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 178); *Попереду людей ждав голод. Назрівала розпря* [ворожнеча]. *Галушка це помітив і сам повинився, що ватажкувать не вміє. І тоді несподівано для Максима ватага* ***вдарила чолом йому.*** *Так став Голобородько... ватажком* (Басенко, Початок, 1982, с. 153).

Р

РАДІТИ — (відчувати велику радість) **душа (серце) радується (співає)** у кого, *рідко* кому; **пити радість;** (перебувати в піднесеному настрої, схвильованому стані від чогось радісного) **не чути землі (ніг) під собою; як (мов, наче, ніби** і т. ін.) **[удруге (знов)] на світ народитися;** (бути дуже задоволеним, щасливим) **ходити іменинником (як іменинник); на сьомому небі (бути, перебувати** і т. ін.); **відчувати (почувати) себе на [сьомому] небі; співати від щастя; аж танцює.**

Ой як вона заспіває,— село розляга€, ..Ой як вона засміється, душа ***радується*** (Народна лірика, 1956, с. 166); — *Скільки того народу вчиться!.. Як глянеш —* ***серце радується*** (Гончар, Новели, 1954, с. 60); *Весь час* ***душа співає*** (Коцюбинський, 3, 1956, с. 358); ***Серце*** *старого гірника* ***співало,*** *солодко щеміло від радісного передчуття* (Ткач, Плем'я дужих, 1961, с. 90); *Я* ***п'ю*** *невимовну* ***радість*** *життя* (Микитенко, 2, 1957,

с. 66);— *Як він* [Туровець] *живе з Соломією?* — *Душа в душу. Соломія тепер землі* ***не чує під собою*** (Стельмах, 5, 1983, с. 140); *Гарно ж усе як вийшло! Максим пішов* — ***як на світ народився*** (Басенко, Початок, 1982, с. 118); *Джериха готувалась до весілля. Нимидора* ***наче знов на світ народилась*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 49); — *Я* ***наче вдруге народився на світ*** (Кротевич, Вибране, 1959, с. 544); *Антон ходив по кораблю,* ***як іменинник*** (Ткач, Крута хвиля, 1956, с. 155); *Починалося ніби здорово: з нагоди його, Грининої, появи на світ колись було влаштовано бучну гулянку — рай, і батько новонародженого — найкращий тоді на всю МТС ударник-механізатор — був просто* ***на сьомому небі*** (Гончар, 5, 1979, с. 90);— *Приїхав додому, місця не знаходжу, мама, правда, радіє, щаслива,* ***на сьомому небі*** *старушка* (Гончар, 5, 1979, с. 59); *Але коли Маркевич заграв з скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас* ***відчув себе на сьомому небі*** (Іваненко, Тарасові шляхи, 1954, с. 153); *Копійка* ***відчував себе на небі,*** *бо возить Пароконя. Здавалося, його обсипає якесь сяйво, невидимий німб висить над ним* (Мушкетик, Рубіж, 1984, с. 134); *Він* [Євген] *міг сміятися, бо одержав нарешті стан, і хоч нічого не міг на ньому втнути, але однаково* ***почувався на сьомому небі***... (Загребельний, 6, 1981, с. 191); *Якби це все сталося з Павлом, то він би* ***співав од щастя,*** *але Блямка не співала* (Тельнюк, Білий камінь, 1984, с. 211); *А Тимоха ж то* ***аж танцює,*** *що звів Левка, і вже господарює усім* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 265).

Пор.: ЩАСЛИВИМ БУТИ.

РАНО — (коли ще не розвиднялося, перед світанком) **ще й на зорю не займається (не займалося, не зайнялося, не здійметься); ще й на світ не зоріло (не зазоріло, не займалося, не благословило, не заводилося, не зводилося); ще [й] треті півні не співали,** *нар.-поет.;* **ще [й] чорти навкулачки (на кулачки) не билися (не б'ються),** *заст., фам.;* (коли тільки починає сіріти) **ні світ ні зоря; чи світ чи зоря; ні світ ні тьма; скоро світ;** (коли починає розвиднятися) **тільки почало (стало) на світ благословлятися,** *заст.;* **чуть (чим, як)** світ; **чуть зоря; ледве на світ зазоріло;** (перед сходом сонця) **на зорі (на зорях).**

Усі сплять; ***іще й на зорю не займається*** *— імла* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 7); *Було* ***ще й на зорю не здійметься,*** *вона з коромислом біжить по воду* (Барвінок, Оповідання з народних уст, 1902, с. 112); ***Ще й на світ не зоріло,*** *як я потягся на Донець і цілісінький день бликав його берегами* (Гримайло, Подробиці листом, 1956, с. 32); ***Ще треті півні не співали, ніхто ніде не гомонів*** (Шевченко, Кобзар, 1963, с. 7);— *І чого тебе так рано марудить і колотить?* ***Ще чорти навкулачки не билися!..*** *— солодко позіхає парубок* (Стельмах, 1, 1982, с. 118); ***Ще й чорти на кулачки не б'ються,*** *а Мотря з бабою біжать у ліс, зілля шукають, варять, п'є Мотря й голову миє* (Дніпрова Чайка, Твори, 1960, с. 31); *Прокинувся чоловік* ***ні світ ні зоря*** *— і хоч тобі очі виколи — не стулилися більше та й годі* (Збанацький, Переджнив'я, 1960, с. 214); ***Чи світ чи зоря,*** *вже й повставали* (Барвінок. Оповідання з народних уст, 1902, с. 58); *На другий день,* ***скоро світ,*** *зібралися звірі до походу* (Франко, 4, 1950, с. 69); *Мотря того лихого дня прокинулась,* ***ще тільки стало на світ благословлятись*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 186); *На другий день Яшко схопився рано, як і завжди —* ***чуть світ*** (Головко, 1, 1957, с. 135);— *Ну, хлопці! Сонечко заходить, розходьтесь вечеряти, а завтра* ***чим світ*** *з косами косити мені* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 200); *Вже ж пізно. А завтра ж* ***як світ*** *на степ іти* (Головко, 1, 1957, с. 267); *На другий день —* ***чуть зоря*** *— уже були на ногах* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 241); *Вийшли в поле косарі косить ранком* ***на зорі*** (Українські народні пісні, 1963, с. 184); *Рано* ***на зорях*** *сестри проводжали Веснянку* (Гончар, 2, 1978, с. 175).

РОЗВИДНЯТИСЯ — (про світанок) **братися на світанок**, *безос.*; **займатися на світ (на світання, на зорю, на день)**, *безос.*; **благословлятися на світ**, *безос., заст.*; **світ світає**, *нар.-поет.*

Хоч ще й не бралося ***на світанок****, було видно, як серед білого дня* (Ю. Бедзик, Полки ідуть на переправу, 1959, с. 25); *Тільки що стало* ***на світ займатися****, заскрипіли залізні ворота під баштою* (Стороженко, 1, 1957, с. 385); *Скінчилося гуляння, вже* ***займається на день****... зирк!! а та дівчина, що звечора була мені чорнявою — вона зовсім стала біленька* (Марко Вовчок, 4, 1956, с. 230); *Ще тільки почало* ***на світ благословлятися****, темнота ночі посіріла, крайнеба почервонів і розбігліся від його в усі боки довгі пасма рожевого світу, розводячи густі помережки, як прокинулася Горпина від свого недовгого сну* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 460); *Ой без милого соловейка і* ***світ не світає*** (Словник Грінченка, 4, 1959, с. 109).

РОЗКІШНО — (у великих достатках, перев. з сл. жити) **на широку ногу; на всю губу; на великій (панській) стопі**, *заст.*

Панькайся з хворою дружиною та дітьми, коли можна пожити одинаком — ***на широку ногу****!* [думав тесляр] (Рудь, Гомін до схід сонця, 1959, с. 158—159); *Віддаю на тиждень вольну. Погуляй* ***на всю губу*** (Б. Олійник, Закликання вогню, 1978, с. 17); — *Я не жила сими часами* ***на великій стопі****, не бувала так часто в товариствах* (Франко, 6, 1951, с. 383).

РОЗПУСТИТИСЯ — (стати розбещеним, морально нестійким, здатним на погані вчинки) **збитися з пуття (з шляху); пуститися берега; стати (ступити) на слизький шлях; ступити на похилу стежку (на слизьку кладку).**

— *Тобі так легко* ***збитися з пуття*** *в твоїх літах,— говорила стара Михальчевська на прощанні з Василиною* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 289); [Іван:] *Я* ***збився з шляху****, я потеряв смак до чистого життя* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 126); — *Що ж то мені за кумпанія з Гайдашем? Він парубок, а в мене вдома трійко дітей, дружина... Пустився берега. Потягнуло дурня на легкий хліб* (Сиротюк, Великий благовіст, 1983, с. 17); [Ярошенко:] *Ви* ***стали на слизький шлях****, товаришу Заболотний.* [Віктор:] *Я не знаю, чому ви надумались повчати мене* (Левада, Драми і комедії, 1967, с. 374); *Притиківна, закохавши панича,* ***ступає на слизький шлях*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 360); *Ліда не пригадує, як і коли еін* ***ступив на похилу стежку*** (Мушкетик, Серце і камінь, 1962, с. 297); *Хай* ***ступає на слизьку кладку*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 56).

РОЗУМНИЙ — **світла (ясна) голова** у кого; **має голову на плечах (на в'язах)**: [є] **голова на плечах (на в'язах)** у кого; (кмітливий) **має розум у (в) голові; з головою (з розумом); бистрий на розум; живого ума**; (збагачений знаннями, навчений) **з натоптаною головою**; (який відзначається неабиякими розумовими здібностями) **розуму (ума) палата** у кого; **зірки (звізди**, *розм.*) **з неба хапає (знімає, здіймає)**; тільки **(трохи) зорі (звізди**, *розм.*) **з неба не знімає**; **повний (золотий)** лоб у кого; **макітра розуму** в кого, *жарт.*; (який має здоровий глузд, *перев. фам.*) **розуму не позичати** кому; **має лій (олію) в голові**; є лій (олія) **в голові** в кого; **не в тім'я (не в потилицю) битий**; (про людей недурних, але зарозумілих, *ірон.*) [**наче**] **всі розуми поїв (поїла, поїло)**; **розуму як наклано (в голові)** в кого.

— *До чого ж у вас мудра та* ***світла голова****! — Може, ви трохи й переоцінюєте мої якості, але знаходитеся близько до істини,— вклонився їй Мокроступ* (Тарновський, Як на довгій ниві, 1958, с. 104); *Олекса завжди правду говорить.* ***Ясна в хлопця голова*** (Цюпа, Назустріч долі, 1958, с. 256); *Хе-хе, і Корній* ***має голову на плечах*** (Стельмах, 1, 1982, с. 167); [Ланкова:] — *Він* [голова колгоспу] *за все наше*

господарство дбає. У мене ланка, і то стільки клопоту, а тут — колгосп, мільйонами орудує. Тут добру треба ***голову мати на в'язах*** (Большак, Образа, 1980, с. 12); [Свирид:] *У іншого ніби й* ***голова на плечах,*** *а придивишся...* [Пилип:] *Побачиш порожнє місце* (Кропивницький, 2, 1958, с. 49);— *У Панаса ще* ***є голова на в'язах, а в голові*** *трохи* ***олії,*** *я ніколи не пропаду!* (Гуцало, З вогню воскресли, 1980, с. 41);— *Я не сказав би,— кохати не забороняю... Але ж батьки повинні* ***мати розум у голові*** *— то річ інша* (Яновський, 1, 1958, с. 631);— *Недавно купили,— вказавши поглядом на буфет, з гордістю сказала Мотря.— Хто з* ***головою,*** *той і зараз живе — не горює* (Нечай, Любов і пам'ять, 1984, с. 87); *Новопризначеному голові троянівці були раді: хлопець молодий,* ***з розумом,*** *такий діло поведе* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 28); ***Бистра на розум,*** *вона розмовляла так жваво й дотепно, що слухати її не можна було без задоволення і теплої посмішки* (Гримайло, Незакінчений роман, 1962, с. 17);— *Тому панове козаки можуть, не викликавши на себе немилості пана Круля, обрати на гетьмана людину твердої руки,* ***живого ума,*** *шляхетності та багатства* (Басенко, Початок, 1982, с. 162); *Баба розказувала. Їй любо було одкривати світ його очам,— утішно думати: з якою* ***натоптаною головою*** *виросте її онуча* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 56); ***Розуму палата,*** *та ключ від неї загублений* (Українські народні прислів'я, 1955, с. 250); *У нього* ***розуму палата,*** *та грошей малувато* (Українські народні прислів'я, 1963, с. 323); — *Ви тільки гляньте, що накоїв наш попередній нерозумний голова! Тут треба десять років* ***світлій голові*** *із* ***палатою ума*** *працювати, щоб толку якось добитись* (Рад. Україна, 15 листоп., 1962, с. 2); *Яку б вона розмову не розпочала, з ким би не побачилася, уже вона завжди зверне на Василя. І який, і такий,* ***звізди з неба здіймає*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 424); *А про Василя вже того — і такий і он який,* ***трохи не зорі з неба зніма*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 14); *Ні, не забуть цього до гроба, коли побив мене йолоп за те, що в мене* ***повний лоб,*** *а в нього порожньо у лобі* (Сосюра, 2, 1958, с. 364); *І люди є такі ледачі, Мудрують..: Ми, бачте, сила, ми — стовби. У нас, мов,* ***золоті лоби*** (Глібов, Вибране, 1951, с. 68); — *Давайте поради! В вас же* ***розуму*** *добра* ***макітра*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 136); *Він і освічений, і говорить красно, та й* ***розуму*** *йому* ***не позичати*** (Добровольський, Очаківський розмир, 1965, с. 406); — *Що ж там робиться? — хотів допитатись Мар'ян. — Коли* ***маєш лій в голові,*** *сам розчовпеш, —відповів Лесь* (Стельмах, 2, 1982, с. 207); *Був він чоловік сердечний, у* ***голові мав олії не трохи*** *та й питущим не був* (Гуцало, Скупана в любистку, 1965, с. 136); ***Є лій в голові*** *у хлопця* (Стельмах, 1, 1982, с. 103); *Так же піп* ***не в тім'я битий;*** *його не обдуриш* (Мартович, Твори, 1954, с. 40); *Не взяла його врагова мати —* ***не в потилицю битий*** (Номис, № 5714); [Рябина:] *Ще молоко на губах не обсохло, а воно вже лизнуло того письма та капральських кулаків покоштувало, та й гадає, що* ***всі розуми поїло*** (Франко, 9, 1952, с. 40); *Ну, біс,— він* [Хапко], *скажемо, на цей бік дурненький, а наші — такі вже розумні,* ***наче всі розуми поїли,*** *— чи ж тими цяцечками не хапаються?* (Марко Вовчок, 6, 1956, с. 277); *Голова як маківка, а* ***розуму як наклано*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 318).

РОЗУМНИК — (кмітлива, тямуща людина) **мудра голова; світла голова; розумна голова; метикована голова.**

[Старшина другий:] ***Мудра голова,*** *сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся —скрізь Головатий* (Шевченко, 1, 1953, с. 95); ***Світла голова*** *Ковальов! Як він здорово тоді придумав конструкцію циліндра до десятитисячного преса* (Собко, Біле полум'я, 1952, с. 120); *Коваль,— той не дуже любив говорити... І хитне головою на Цигулю — слухайте, мовляв, що он* ***розумна голова*** *каже* (Головко, 2,

1957, с. 253); *Комуністи переглянулись: «Таки він, цей комбриг Антоненко, видно, комісаром народився — **метикована голова**»* (Збанацький, 4, 1964, с. 47).

С

САМІТНИЙ — (який живе або залишився одинаком, без нікого) **сам собі; один як палець (як місяць у небі); один одинцем.**

Сам собі** у бур'яні, щоб не почув хто, не побачив, виспівую та плачу* (Шевченко, 2, 1963, с. 63); [Оксана:] *Сама знаєш, що хазяйствечко у нас слава богу; а що ж, **одна** у батька, **як палець**, і в хаті, і в подвір'ї* (Кропивницький, 1967, с. 150); — *Ми — це я, **один, як місяць у небі (Стельмах, 5, 1983, с. 83); *Може, в окопах уже ні душі, може, Маковей залишився вже **один одинцем** на всю дамбу?* (Гончар, 3, 1959, с. 365).

СЕРДИТИСЯ — дути (надимати, копилити) губи (губу); (бути незадоволеним ким-небудь) мати (чути) жаль до кого, *рідко;* (безпідставно) **лізти в пляшку;** (потай) **таїти (затаювати) зло на кого; мати серце на кого, проти кого; мати зуб (зуба) на кого, проти кого; гострити (точити) зуби на кого,** *рідко* **проти (супроти) кого; держати (тримати, носити) камінь за пазухою; гострити (точити) ніж на кого.**

*Він морщить лоб, **надимає губи,** поглядає скоса на княжного двірського* (Хижняк, Данило Галицький, 1958, с. 570); — *Покажи вже, чого **губи копилиш,** — докинув Петро* (Іщенко, Сусіди, 1969, с. 58); *Свекруха лається... як скажеш що, то — й «дурна і неспособна», як ловчиш — то — «чого **губу копилиш**»?* (Григоренко, Вибране, 1959, с. 197); *Була дівка, як огірочок, а стала, немов черниця. Схудла, мовчить і до батька **жаль має.** А він чим винен?* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 34); *Я **чув жаль** до себе, до вас, до матері* (Кобилянська, 3, 1956, с. 22); *Зрештою, сам собі винен, і нічого тепер **лізти в пляшку*** (Гончар, 1, 1954, с. 343); *Мала дівчина таку добру душу та лагідне серце, що за ті дрібниці ніколи й ні на кого довго **зла не затаювала*** (Козаченко, Сальвія, 1959, с. 30); *Загадали тоді на Січі в море йти, турків пужати, а козаки давно вже **серце** на султана **мали** за татар: скільки того ясиру перетягали бусурмани* (Панч, 4, 1982, с. 21); *Гнат і, мабуть, деякі з присутніх, може, отой композитор або отой поет з своїми сусідами,— всі вони **мали** на мене **зуб** за Вероніку* (Загребельний, 4, 1980, с. 488); *Пан Андрій... **мав зуба** на Кишивокольського за його завжди зухвалі й гвалтовні виступи* (Хоткевич, Довбуш, 1965, с. 23); — *На Полтавщину нема вороття. Там на мене управитель **зуби гострить,** закатує, бісів німчура* (Кочура, Золота грамота, 1960, с. 437); — *А мене теж, мабуть, не мине цюпа, бо банк уже **точить** на мене **зуби,** що не плачу довгів* (Коцюбинський, 3, 1956, с. 280); — *І пам'ятайте одно: хто **держить камінь за пазухою,** тому погано буде жити в нашому селі* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 471); — *Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити... Навіщо **камінь за пазухою** тримати* (Тарновський, День починався неспокійно, 1963, с. 238); — *Знаєшь, у тебе ще є щось проти мене? Не крийся... Скажи, не **носи каміння за пазухою*** (Колесников, Однолюби, 1975, с. 165); [Антон:] *Та ще Кошик чомусь гнівається на мене...* [Яків:] *Не помічав, щоб Віктор **точив** на тебе **ніж*** (Автомонов, Коли розлучаються двоє, 1959, с. 584).

Пор.: ГНІВАТИСЯ; ОБРАЗИТИСЯ.

СКРІЗЬ — (в усіх напрямах) **по всіх усюдах; куди не кинь (не глянь) [оком]; куди (де) не гляну;** (де б не був хто-небудь) **на кожному кроці;** (на всьому просторі) **від краю до краю; із (з) краю в край;** (в різних кінцях країни чи світу) **по [всіх] світах.**

Та ще наче весь світ збожеволів: дзвонять про їхню бригаду ***по всіх усюдах*** (Логвиненко, Створи, 1984, с. 192); *І скрізь,* ***куди не кинь оком,*** *бачив Орлюк страшні сліди руїни й нещадного палійства* (Довженко, 3, 1964, с. 51); ***Куди не глянь*** *— життя, неначе казка. І тільки чути: Прошу вас, Будь ласка* (Іванович, Поезії, 1967, с. 78); *— Ніколи мені з тобою розмузикувати. Треба корито свиняці зрихтувати. А то* ***куди не кинь*** *— все інтеліґенція, а корита нікому полагодити* (Большак, Ласта ла віста, 1967, с. 49); *Цілий безконечний простір — одне і те саме,* ***куди не гляну,*** *самі хвилі* (Кобилянська, 1, 1962, с. 126); *Скрізь, де не* ***гляну,*** *сухі тумани розляглися* (Леся Українка, 1, 1951, с. 251); *Ці говорильні* [гучномовці], *поначіпльовані* ***на кожному кроці,*** *вже добре надокучили Сахно* (Смолич, 1, 1958, с. 63); *Плацдарм... забульбився* ***від краю до краю*** *вибухами* (Гончар, 3, 1959, с. 363); *Через день летіла звістка* ***з краю в край*** (Глазовий, Куміада, 1969, с. 6); *Наші кроки — повні, повнозвучні —* ***по всіх світах*** *усім народам чуть* (Тичина, Зростай, пречудовий світе, 1960, с. 19); *Його* [Гущу] *питали — як? що? Що чути про землю, що* ***по світах*** *говорять... Він був бажаний гість* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 65).

СКРУТНО — (зовсім погано — у знач. прис.) **не до сміху** кому; **не до жартів** кому; **не до солі** кому, *жарт.;* **кепська справа (кепські справи)** у кого і без додатка; **діло труба** чиє, *фам.;* (комусь загрожують неприємності, небезпека або й загибель) **діло табак** чиє; **діло швах** у кого, *розм., рідко;* **діло тютюном пахне** чиє, *розм;* **пахне смаленим.**

Забродчики жартували, сміялись, а Миколі було ***не до сміху,*** *не до жартів* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 106); *Робота у мене останніми часами йшла не шпарко, бо такі були справи, що було* ***«не до солі»*** (Леся Українка, 5, 1956, с. 173); [Любов:] *Я знаю, що коли діло вже до морфію доходить, то вже* ***кепська справа*** (Леся Українка, 3, 1976, с. 82); *— Кукса хоч і п'яний був, але подумав трохи і бачить, що* ***діло*** *його* ***труба*** (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 151); [Остапенко:] *А коли почув він* [куркуль Макогоненко], *що йде лінія на колективізацію і* ***діло*** *його, виходить,* ***табак,*** *так його дуже грусть ударила* (Корнійчук, 2, 1955, с. 48); *— У нас, брат,* ***діла швах.*** *По селах діється щось неймовірне. Центральна рада осатаніла од безсилля* (Колесник, На фронті сталися зміни, 1959, с. 36); *Він* [куркуль] *раніше за нас, молодих та короткозорих, пронюхав, що його* ***діло тютюном пахне*** (Прилюк, Село на нашій Україні, 1961, с. 79); *Тільки вже зачувши войовничі вигуки Одарки, лікар здогадався, що* ***пахне смаленим*** (Збанацький, 1, 1974, с. 81).

СЛАБКІСТЬ — вразливе (болюче, дошкульне, слабе, слабке) місце у кого, чиє, в чому, чого; **слаба (слабка) сторона; ахіллесова п'ята,** *книжн.;* (риса характеру, на яку легко впливати) **болюча (слаба, слабка) струна (струнка)** чия, кого.

— На жаль, Обручов такий обережний, що важко намацати у нього ***вразливе місце:*** *хабарів не бере, ...закони та накази виконує* (Тулуб, В степу за Уралом, 1964, с. 492); *Очевидно, примівка муляра вразила його в саме* ***болюче місце:*** *він був з хлопського роду і тепер, ставши «паном підмайстером», дуже стидався свого походження* (Франко, 1, 1955, с. 227); *Земля була...* ***дошкульним місцем*** *старого Плачинди* (Стельмах, Хліб і сіль, 1959, с. 246); *Батареї сміливіше пристрілюються до гусениць* [танка], *колупають дорогу, луплять в лоб, шукають* ***слабого місця*** *в броні* (Яновський, 1, 1954, с. 54); *Я особисто любив бити в мотор, а Швець знав і інші* ***слабкі місця*** *німецької черепахи* [танка] (Яновський, 1, 1954, с. 85); *А що він* [Ляуфлер] *мав між іншим, так, «побічно», ту* ***слабу сторону,*** *що любив одушевлятись гарячими напитками,— се не мало нікого обходити* (Кобилянська, 1, 1962, с. 45); *— Я за вклю-*

ення Цимбала до спортивної команди. У Цимбала є ***слабкі сторони?*** *Нехай так, але ж у нас є майже півтора місяця для підготовки* (Багмут, Служу Радянському Союзу, 1950, с. 81); ***Ахіллесова п'ята*** *дрібнобуржуазної політики — невміння і нездатність позбутись ідейної і політичної гегемонії ліберальних буржуа* (Ленін, Повне зібр. творів, т. 15, с. 50); [Ганна:] *Ну, от се ж і є* ***болюча струна*** *для Льолика* (Леся Українка, 3, 1952, с. 719); *Ядзя помітила, що її терпкі слова зробили матері прикрість, і повела вже далі бесіду лагіднішим тоном, котра, однак, якраз і відкрила іншу* ***болючу струнку*** *її почуттів* (Кобринська, Вибрані оповідання, 1954, с. 106); *Він досконало знав* ***слабкі струни*** *свого родича* (Донченко, 6, 1957, с. 527).

СЛУХАТИ — (уважно) **насторожувати (нашорошувати) вуха (уха, вухо, слух); ловити кожне слово; ловити слово із рота;** (довірливо, втрачаючи пильність) **розвішувати (розставляти) вуха;** (прислухатися) **прихиляти** [своє] вухо (ухо) до кого, до чого, *заст.*

Заціплюють [селяни] *зуби з холоду,.. вирячують очі і* ***насторожують вуха,*** *щоб хоч що трохи почути з того, що говориться в коримі* [корчмі] (Франко, 8, 1952, с. 9); *Ілько нап'яв поводи й ще дужче одкинувся на коні й* ***вухо*** *чуйніше* ***насторожив*** (Головко, 2, 1957, с. 141); *Його роздуми обірвав скрип сінешних дверей. Байда* ***насторожив слух*** (Д. Бедзик, Серце мого друга, 1961, с. 14); — *Молодиці,* ***нашорошуйте вуха,*** *бо новина буде: є з чим по селу побігти! — гукнув Васюта на Катрю* (Грінченко, 2, 1963, с. 349); *Простяглася по діброві понад Дніпром Козацька ватага... Хто балака, хто кобзаря слуха. А Залізняк попереду* ***Нашорошив уха*** (Шевченко, 1, 1951, с. 116); *Од неї* [Зосі] *не одступали паничі, бігали, просили на танці,* ***ловили кожне*** *її* ***слово,*** *слідкували очима за нею* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 295); *Прокіп вмовляє: — Держіться. Як будемо разом стояти, наш буде верх. — Йому* ***ловлять слова із рота*** (Коцюбинський, 3, 1961, с. 61); *А я й* ***вуха розвісив.*** *Думав, справді це піде на користь, а про Батожчука й забув* (Збанацький, 1, 1974, с. 224); [Храпко:] *...Він каже, а ти — віриш? —* ***Розставила уха,*** *слухаєш?* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 144); *А щоб ти знав, як мене звати, До мене* ***ухо прихили.*** *Скажу по правді* (Глібов, Вибране, 1951, с. 194).

СМЕРТЬ — **остання смертна мить; смертний кінець; остання (смертна) година; смертний час (час смерті); вічний спокій (покій),** *поет.;* **вічний спочинок (відпочинок, одпочинок),** *уроч.;* **кирпата свашка,** *іron.*

Здавалося їм в ***останню смертну мить,*** *що пливуть вони в надзоряну сяючу далину* (Довженко, 1, 1958, с. 331); *Клянусь.., що буду скрізь єдиним, чистим, як наші зорі і сонця, і з честю ім'я комуніста нести до* ***смертного кінця*** (Сосюра, 2, 1958, с. 431); *Я розмовляв з Глазиріним, і він мені розповів про* ***останні години*** *всіх моряків* (Кучер, Чорноморці, 1956, с. 387); *Коли почула* [бабуся] *свою* ***смертну годину,..*** *звеліла увечері скликати рідню* (Стельмах, 4, 1983, с. 549); ***Смертний час свій я на полі битви стріну*** (Рибак, Переяславська Рада, 1953, с. 167); — *Усе — омана, і ви, й цей сад, і я сама. Всіх нас, як* ***смерті час настане,*** *покриє саваном зима* (Сосюра, 2, 1958, с. 156); *Не думала* [стара] *про рай, а тільки ревно благала, щоб її діти не засівали землю сльозьми, хай він* [бог] *пошле їм просте селянське щастя, а їй хоч і зараз* ***вічний спокій*** (Стельмах, 1, 1982, с. 53); *Стара вже стала, пора б і кісточкам на* ***вічний покій*** (Стороженко, 1, 1957, с. 103); *Лежи, Олечко! Лежи на своїй смертній постелі. Знайшла ти* ***вічний спочинок*** *далеко від рідної матері* (Хижняк, Тамара, 1959, с. 181); *Без жалю, без туги, скоріше радіючи, кинула б вона сей світ; такий він їй гіркий та обридливий, темний та непривітний... Там — хоч* ***вічний одпочинок;*** *а тут ні спочинку немає, ні єдиної одрадісної хвилини* (Панас Мирний, 3, 1969,

с. 16); *А там, козаче, зирк! ні відсіль, ні відтіль,— **Кирпата свашка** — сульк у хату!* (Гулак-Артемовський, Байки, 1958, с. 126).

СМІЯТИСЯ — (від веселощів, радості, нервового збудження) **заходитися сміхом (реготом); [бути] на реготах; кидає (кидало) в сміх** кого; (дуже весело, голосно) **лускати зі (зо) сміху;** (реготати, переважно в жартах або безпідставно) **заводити сміхи та реготи; смішки (сміхи, регот) справляти; справляти хихи (хіхи) [та реготи]; заводити хихоньки та хахоньки;** (дуже сильно сміятися) **захлинатися (похлинатися, заливатись, залягатися) сміхом (реготом, від сміху); качатися від (од, зі) сміху (реготу); лягати від (од, зо) сміху (з реготу); від реготу братися (хапатися) за боки; від реготу (сміху) братися за живіт; [реготати (сміятися)] аж за живіт (животи) братися;** (сміятися довго й нестримно, до нестями) **кишки рвати [зі (зо, від) сміху (від реготу)]; рвати боки (животи) [сміючись, від (зо, з) сміху]; [мало не] падати зі сміху (від реготу);** (посміхатися, осміхатися з недобрим виглядом, *зневажл.*) **вискаляти (вишкіряти, скалити, шкірити) зуби** до кого і без додатка; **продавати (сушити) зуби; торгувати зубами; лупити зуби; вибілювати зуби.**

— *Розбіглись ягнята, нема,— знову підкидає котрийсь, і всі **заходяться сміхом,** а найохочіше кидається у вир веселощів сам Порфир* (Гончар, 6, 1979, с. 40); *Задоволений своїм дотепом, він **зайшовся** тим демонським **реготом,** який заглушав сміх тисячі нормальних людських горлянок* (Дмитерко, Розлука, 1957, с. 229); *На що вже Маланка — весела дівка, завжди **на реготах.** А й та співчувала мені* (Микитенко, 2, 1957, с. 158); *Остапа **кинуло в сміх,** мотало, аж трусило ним* (Гордієнко, 2, 1959, с. 297); *Дівчата **лускали зо сміху,** штовхаючи одна одну ліктем* (Кобилянська, 2, 1956, с. 54); *На панщині вона не робила, як другі, а більше бавилась — **заводила сміхи та реготи*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 33); *Дука щасливий не спить: Добре йому у палатах під кришею Вина-горілочку пить. Любо йому у теплі вигріватися, **Смішки справляти** з гістьми* (Грабовський, 1, 1959, с. 606); *Москалі... лабузнились до Явдохи, а Явдоха **справляла** з ними **сміхи та реготи*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 164); *І гомонять та **реготи справляють** такі, що аж стріха шелестить, а з відчинених навсіж дверей дим валує надвір, як із шинку* (Григір Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, с. 126); *Стояла* [Тоня] *в колі сержантів з полігона і **хихи та реготи** з ними **справляла*** (Гончар, Тронка, 1963, с. 45); *Чоловік цілу ніч не спав, а він **хихоньки та хахоньки** починає **заводити*** (Стельмах, 3, 1983, с. 279); *В одному кутку... **захлиналась** якась* [дівчина] ***сміхом,** немов од лоскоту* (Головко, 2, 1957, с. 95); *Він **захлинався реготом,** махав руками і майже посинів* (Смолич, 1, 1958, с. 267); *А Давидові що? Замість рятувати хазяїна,— аж упав на рів, **захлинаючись від** густого **сміху*** (Стельмах, 1, 1982, с. 120); *— То це ти, парубче, лякаєш діда, геж? — **похлинаючись реготом,** вимовив Арсен* (Григір Тютюнник, Вогник далеко в степу, 1979, с. 48); *Дівчата скінчили пісню і знов **заляглися сміхом*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 657); *А Олена махала на нього рукою, **заливалася сміхом** й ще різче, ще голосніше виводила про те, що «вона молода, як ягода»* (Остап Вишня, 3, 1964, с. 243); *Велет глянув, подивився, **диким реготом залився,** наче грім загуркотів* (Забіла, Малим про велике, 1958, с. 35); *Школярі **качалися од сміху.** Реготу було до сліз* (Васильченко, Вибране, 1954, с. 143); *Іван присів, засичав, а далі давай ревти так удатно та химерно, що всі аж **лягали од сміху*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 48); *Весь базар мало не ліг **зо сміху*** (Довженко, 2, 1964, с. 52); *Спекулянтка заплуталася у ситі, репетувала, сипала прокльони, а юрба **лягала з реготу*** (Микитенко, 2, 1957, с. 333); *Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як **схопився за боки від** шаленого **реготу*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 343); *Так он біда: куди він не поткнеться — Усяк **від***

реготу ***береться за живіт*** (Глібов, Вибране, 1957, с. 62): *Варто було Хомі казна-що сказати, як голова сільради* ***сміявся, аж за живота брався*** (Ґуцало, Парад планет, 1984, с. 38); *Іноді було насмішить* [дід] *бесіду,* ***аж за животи беруться*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 115); *Діти* ***залягались од сміху*** (Григоренко, Вибране, 1959, с. 122); *А старший боярин, пан Пістряк,* ***кишки рве зо сміху*** *та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидше на посаг молодих садовити* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 217); *Хлоп'ята одповідають: «Ох, комік цей Цюпа, просто* ***кишки*** *можна* ***порвати!»*** (Яновський, 1, 1954, с. 52); *Як скаже, як* ***втне*** [Дунай] — *боки* ***рвеш, сміючись*** (Муратов, Жила на світі вдова, 1960, с. 39); *Трохи ми* ***боки*** *з нього не* ***порвали*** (Яновський, 2, 1983, с. 242); *Люди* ***рвали животи*** *з потіхи, насідали з усіх боків, щоб подивитись на Петра* (Хорунжий, Місто над нами, 1962, с. 87); *Вона якраз відхилялася, а він потрапляв у драбину, що аж відголос ішов, а всі* ***падали зі сміху*** (Кобринська, Вибрані оповідання, 1954, с. 116); *Легко одводячи рукою настовбурченого багнета вбік, я кричу йому в обличчя: — Ти чув? У Німеччині — ре-во-лю-ція!..— і сам* ***мало не падаю від реготу*** (Колесник, На фронті сталися зміни, 1959, с. 134);— *А парубкам з дівчатами сідати? — питав один парубок,* ***вискаливши зуби*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 116); — *Вас і так біля кабіни багацько,— підстрибуючи до стелі брезентової будки, сказав на те Володя.— А мені й тут весело. І тут же* ***вишкірив зуби,*** *показуючи, як йому весело* (Тельнюк, Білий камінь, 1984, с. 321); *Враз дама дожовує, ковтає і премило* ***вишкірює*** *золоті* ***зуби*** *до Юри* (Смолич, 1, 1971, с. 63); — *Треба знати, коли жартувати. На все час є. Не все* ***скалити зуби*** (Панас Мирний, 5, 1970, с. 255); *А Калістрат Пилипович пихкає цигаркою й усміхається..— І чого б я ото* ***зуби шкірив?*** *Он в газетах пишуть, що озимина підгуляла, що шкідник насувається... Дощів щось не чути. Погода змінилася... А Калістрат Пилипович усміхається* (Остап Вишня, 2, 1964, с. 64); — *Не бійся,* ***зуби*** *до парубків знаєш* ***шкірити,*** *а хворій води подати не можеш?* (Дем'ян, Крутогори Верховини, 1984, с. 231); *Аж одного дня таки не витримав: він сказав їй, що взяв її не на те, щоб вона* ***продавала зуби*** *та реготалась з парубками; що онде городина заростає бур'яном, що в хаті нема ладу* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 65); *Одчинив* [Безбородько] *ворота і вдоволено засміявся...— Чого це ти, чоловіче,* ***зуби сушиш*** — *обізвалась із городця Марія* (Стельмах, 4, 1983, с. 234); — *А ти чого* ***зубами торгуєш?*** *Тут про діло балакають!* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 119); *Не швидко прибіг лакей на генеральшин клик. Ну де ж він був — як не* ***лупив зуби*** *з Уляною!* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 124); *Ти чого* ***вибілюєш зуби?*** *— здивувався батько.— Бо є що вибілювати,— ще більше розбирав мене сміх* (Стельмах, 4, 1983, с. 576).

СОРОМИТИСЯ — (червоніти від сорому) **пекти раків (рака); горіти (згорати, згоряти, паленіти і т. ін.) від (з) сорому.**

Та він [Залужний] *одночасно розумів, що вечеряти у Шухновських доведеться, доведеться весь вечір з ними говорити,* ***пекти раків*** *під пронизливими поглядами пожадливих передраних очей Елеонори Степанівни* (Збанацький, 1, 1974, с. 31); *Чорнокнижний неуважно, за звичкою, перехрестився на розкішний, з червоного дерева кіот, потер лівою рукою щоку, оту, яка й досі* ***пекла рака,*** *та й почав потихеньку вкладати в горбину клиниці своєї бороди* (Стельмах, 1, 1982, с. 459); *Соломія* ***горіла від сорому*** *і злості* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 110); [І в а н:] *Не ждав я, що і мені, старому, прийшлось* ***згорати від сорому*** *перед добрими людьми за тебе!* (Васильченко, 3, 1960, с. 55); *Карпов стояв,* ***згоряючи з сорому,*** *кліпав очима й ладен був іти геть* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, с. 118); *Він...* ***паленів від сорому*** *і терпів тяжку муку, коли бачив де п'яного робітника* (Леся Українка, 4, 1954, с. 272); *Ішла*

собі Роксолана слухняна Та ***паленіла з сорому*** (Забашта, Пісня і хліб, 1961, с. 62).

СОРОМНО — сором їсть очі кому; **пече сором** кого.

[Оксана:] *Що я, бачте, вже така непутяща, така хвойда зародилась, що й* ***сором*** *не* ***їсть*** *мені* ***очей!*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 167); ***Пече*** *мене* ***сором*** *на саму згадку* (Коцюбинський, 2, 1961, с. 335).

СПАЛИТИ — (підпалити з метою помсти) **пустити [червоного] півня; (знищити вогнем) обернути в попіл (перетворити на попіл)** що; **пустити [з] димом [за вітром] (з вогнем).**

Перший поштовх розлюченого розуму був — повернути назад і ***пустити*** *такого* ***червоного півня,*** *який би злизав не лише господарство, а й усі фільварки і всю Золотарівку разом з хатою Сотника* (Циба, На зламі, 1984, с. 38); — ***Пустили півня,*** *виродки* (Стельмах, 2, 1982, с. 551); — *Краще б зарево пожежі світнуло на їх* [жителів]; *краще б воно обняло їх в огненному вихрові світа,* ***обернуло у попіл*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 86); [Кривоніс:] *Армаду кораблів султана, що розбивала великий флот венеціанців, ми скільки разів* ***на попіл перетворювали*** (Корнійчук, 1, 1955, с. 226); — *Коли ж з'явиться між вами яка продажна шкура —* ***з димом*** *усе його кодло* ***пустіть,*** *як пустили ми вашого старосту* (Стельмах, 3, 1982, с. 432); — *Сплюндрувати все, бездумно* ***пустити з димом*** *найлегше, кожному дурневі по плечу. Ти от притримай його для знедолених* (Сиротюк, Великий благовіст, 1983, с. 8); [Стась:] *Нахвалявся Кармелюк перепороть різками всю комісію і* ***димом пустить*** *всі їх папери* (Васильченко, 3, 1960, с. 389);— *Та йому* [панові] *й ногою на нашу землю не дати ступити. Кубло* ***димом за вітром пустити!*** (Головко, 2, 1957, с. 221);— *Проклятий фашист все село під небо* ***з вогнем пустив*** (Копиленко, Хата хлопчика-мізинчика, 1958, с. 6).

СПАНТЕЛИЧИТИ — (заплутати, дезорієнтувати когось) **збити з пантелику (з толку)** кого, *рідко;* **закрутити (заморочити) голову** кому; **збити з пливу (з плигу)** кого, *діал.*

Мусив перетворитися на дикого звіра, на якого полюють тисяча мисливців і який заповзявся обдурити їх усіх, заплутати, ***збити з пантелику*** (Загребельний, 5, 1981, с. 179); *Довго слідчий намагався* ***збити з толку*** *молодих революціонерів* (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 96); — *Такий ловелас, як Микола Іванович, якій завгодно дівчині* ***голову закрутить*** (Збанацький, 1, 1974, с. 313); [Писар:] *Тут статистика зовсім* ***голову заморочила*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 37); *Усі одного* ***зіб'ють з пливу*** (Словник Грінченка, 3, 1959, с. 195); — *Він же в їх голова, старшина!..— зареготався Копаниця...— нам треба його збити з плигу* (Грінченко, 2, 1963, с. 321).

Пор.: ЗАПАМОРОЧИТИ.

СПАТИ — (перебувати у стані чуткого, сторожкого сну) **спати на одне вухо;** (сидячи дрімати) **клювати носом; ловити окунів (окуні) [носом]; носом рибу вудити;** (спати з хропінням) **давати (задавати** і т. ін.) **хропака;** (спокійно) **спати сном праведника (праведників);** (міцно спати, напрацювавшись, натомившись) **спати без задніх ніг; спати без пам'яті; спати як камінь (як мертвий);** (дуже міцно, непробудно спати) **спати мов (як, наче** і т. ін.) **убитий (побитий, забитий); спати (заснути) мов (як, наче** і т. ін.) [дитина] **після маку (маківки); спати на оба вуха,** *діал.*

Село від того часу ***спало тільки на одне вухо.*** *З кожної хати, чи родини хтось був на чатах, прислухалися до кожного шереху* (Дем'ян, Крутогори Верховини, 1984, с. 89); *Ларивону Орчику все раптом стало байдужим, він уже* ***клював носом*** (Чумак, Великий Луг, 1983, с. 43); *Пилип з Конопель уже* ***носом ловив окуні,*** *хоч досі й умів начебто

випити чарку горілки (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 504); ***Стоять з позасвічуваними свічками, хто слуха, а хто окунів ловить,*** *слухаючи, як славно чита... попович* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 239); *Вже Зінька кіняла, дрімала,* ***носом удила рибу,*** *вже навіть засинала, і їй почали верзтися якісь сни, а Настя не приходила* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 354); *З нудоти* [глядачі] *позіхали чи* ***хропака давали.*** *А потім повставали й дирекції сказали: — Поставте на полицю свою кіно-дурницю* (Іванович, Перебендя посміхається, 1960, с. 52); *Далі закутався* [Павлусь] *краще від ранкового холоду, схилився до Корнюші, що з самого двору* ***задавав хропака,*** *то й собі заснув* (Головко, 2, 1957, с. 263); *— Подумайте: старшина роти... їздових стереже! Коней їм годує! А вони собі* ***сплять сном праведників...*** (Гончар, 3, 1959, с. 310); *—* ***Спить*** [Павлик] ***без задніх ніг.*** *Наковзається за цілий день — ледве додому чапає* (Стельмах, 2, 1982, с. 396); *— Я повертався з роботи... натомлений і голодний... Лягав долі і* ***спав без пам'яті*** (Яновський, 2, 1958, с. 65); *Чоловік* ***спить як камінь*** (Стефаник, 1, 1949, с. 223); [Р і ч а р д:] *Я сам про себе забував не раз: вдень працював, вночі, як мертвий,* ***спав*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 11); ***Спав як убитий.*** *Давно так не спав. Спасибі вам* (Сологуб, Полинове причастя, 1975, с. 329); *Бурлаки покотом* ***спали на соломі як побиті*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 78); *Василина* ***спала як вбита*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 151); *Пастух* ***спав також мов забитий*** (Франко, 7, 1951, с. 150); *Там Коваленко простелив газету, підклав під голову чемодан і* ***заснув*** *міцно й безтурботно,* ***як дитина після маківки*** (Загребельний, 5, 1981, с. 13); *Переживши наліт, всі...* ***заснули, як після маку*** (Муратов, Жила на світі вдова, 1960, с. 24); *Він* [Перегуда] *наряд на роботу дає звечора, а вранці, коли той наряд починають виконувати на господарстві і зчиняється лайка, Перегуда* ***спить, як після маківки*** (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 315); *Ранком дехто ще* ***спав на оба вуха,*** *а Михайло вже був із сокирою в лісі* (Дем'ян, Крутогори Верховини, 1984, с. 89).

СПРИТНИЙ — (про вправну людину, яка використовує обставини для власної вигоди) **не проспить (не заспить) грушку (грушки) в попелі;** (дуже хитрий) **на ходу (бігу) підметки рве (зриває); з вареної крашанки курча висидить,** *діал.;* **зуміє впіймати (вхопити) вовка за вухо.**

Молодший сержант таки справді ***не проспав грушок у попелі*** (Загребельний, 6, 1981, с. 92); *— А він* ***не заспав грушок у попелі!*** (Загребельний, 6, 1981, с. 181); *Не дуже приязно поглядаю на хитреньку й задерикувату тіточку, яка ніколи* ***не проспить*** *ні* ***чужої,*** *ні своєї* ***грушки в попелі*** (Стельмах, 4, 1983, с. 628); *— Тільки не спи, Жоржику, бо тут вештаються такі художники, що* ***на ходу підметки рвуть*** (Міняйло, На ясні зорі, 1975, с. 360); *Цей в житті не пропаде, цей зуміє* ***впіймати вовка за вухо!*** (Гончар, 6, 1979, с. 53); *Цей* ***вовка за вухо вхопить?*** (Гончар, 6, 1979, с. 58; [К л и м:] *Це він на людях посміхається — хитрий.* ***З вареної крашанки курча висидить*** (Зарудний, Антеї, 1962, с. 71).

Пор.: ХИТРИЙ.

СТАРАННО — (п е р е в. с т е р е г т и, б е р е г т и, о х о р о н я т и) **як зіницю ока (як око); як ока [в голові (в лобі)]; паче ока,** *заст.*

Товариші робітники, солдати, селяни і всі трудящі! Беріть усю владу в руки своїх Рад. Бережіть, охороняйте, ***як зіницю ока,*** *землю, хліб, фабрики, знаряддя, продукти, транспорт — все це віднині буде цілком вашим, загальнонародним добром* (Ленін, Повне зібр. творів, т. 35, с. 63); *Які старі зв'язки були з людьми, то тих я бережу,* ***як ока в голові;*** *і тому я дуже радий, що можу до вас знов писати* (Стефаник, 3, 1954, с. 232); *— Перемога залежить від проходів крізь Балкани. Тому пильнуй їх,* ***як ока в голові*** (Опільський, Іду на вас, 1958, с. 80); [З і н а ї д а:] *Мене стережуть отут усі,* ***як ока в лобі*** (Нечуй-Левицький,

9, 1967, с. 352); [Хмельницький (до Лизогуба):] *Вона* [Зося] *отруїти хотіла мене, але отруїла Варвару. Веди... в підземелля і бережи, як ока* (Корнійчук, 1, 1955, с. 268); *Не перший рік лісок цей пани Я паче ока стережу* (Манжура, Твори, 1955, с. 123).

СТЕЖИТИ — 1. (пильно спостерігати, не відриваючи очей, поглядду) **не спускати (не зводити) очей** з кого, чого; **не випускати з очей** кого, що; **пасти очима (оком)** кого, що, за ким, чим.

*Клас **не спускав** з неї **очей*** (Довженко, 3, 1964, с. 23); *Кінна бригада **не зводила очей** з комдива* (Яновський, 2, 1983, с. 261); *Вона що-небудь робить, а він, підперши руками кучеряву голову, **не випуска** її **з очей*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 99); *Дівчина знала, матроси не приходять так собі, **пасти очима**, вони завжди щось купують* (Кучер, Прощай море, 1957, с. 11); *Зиркнув, аж мій Савка дриголить під лісою та **пасе оком**, що я буду робити* (Франко, 2, 1950, с. 42).

2. (здійснювати контроль, нагляд за ким-, чим-небудь) **не спускати ока (очей) з** кого, чого; **не спускати (не випускати) з очей** кого, що; **тримати на оці** кого, що; **пасти очима** кого, що, за ким, чим.

*Він, Ібрагім, **не спускав очей** з султанші* (Загребельний, Роксолана, 1983, с. 291); *Дочку свою Яцуба посадив так, щоб вона була на виду, щоб він міг **не спускати** з неї **ока*** (Гончар, 5, 1979, с. 109); *На стайні вільніше трохи, ніж у горницях. Там — що не зробив, пан бачить, бо з своїх **очей не спускає*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 194); *Не важко було помітити, що його* [капітанові] *люди пильнують за нами, постійно **тримають** нас **на оці*** (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, с. 64); *Знов строкатими табунцями розбрелися по садах гареми безжурні одаліски, знову **пасли** їх **очима** з-поза кущів і дерев невідступні євнухи* (Загребельний, Роксолана, 1983, с. 229).

СТРАШНО — (відчувати страх, боязнь — у знач. прис.) **страх (острах) бере** кого; **страх (жах) проймає** кого; (відчувати великий жах, переляк) **душа в (під) п'яти ховається (скаче** і т. ін.) в кого; **волосся (волос) [на голові] стає** (*заст.* **становиться**) **дибом (дротом)** у кого; **волосся [на голові (догори)] піднімається (підіймається)** в кого; **кров холоне [в жилах]** у кого, кому; **жижки трусяться** в кого; **ноги згинаються [в колінах]** у кого; **наче комашня попід шкурою бігає** в кого; **мурашки (мурахи) бігають (лазять** і т. ін.) **за** (поза) **спиною (по спині, по тілу, за плечима** і т. ін.) кому, у кого; **[аж] мороз іде (йде, сягає, пробігає, продирає** і т. ін.) **спиною (поза спиною, поза шкірою, поза шкурою, по шкірі, з-за плечей, поза плечима)** в кого, кому; **холоне душа (в душі, на душі)** в кого; **холоне серце (в серці)** в кого.

*Як згадаю дорогу додому, то аж **страх бере**, стільки вона забере у мене сил* (Коцюбинський, 3, 1956, с. 335); *Мене **острах бере, морозом обдає*** (Барвінок, Оповідання з народних уст, 1902, с. 88); *Ось він уже разів зо два упірнув, знесилившись. Тоді нас раптом **проймає страх** — людина тоне* (Яновський, 2, 1958, с. 17); *Глобу **проймав жах**, гнався за ним табуном мовчазних, упевнених вовків* (Гончар, Новели, 1954, с. 72); *Раз канчуком вчеше пан — до печінки дійде, а голосом крикне — **душа** з ляку... аж **під п'яти ховається*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 220); *А коли я намагався переконати себе, що це не зовсім так,— ноги самі починали бігти, в животі кишки замерзли, **душа скакала в п'яти** і ще нижче* (Яновський, 1, 1982, с. 226); ***Волосся дибом становиться** і здається неначе за шиворот хто і ловить* (Котляревський, 2, 1953, с. 68); *Ми часто забуваємо про дуже важливі речі, не бачимо їх, і потім... у нас **волосся стає дибом:** куди ж ми досі дивилися?* (Довженко, 3, 1960, с. 189); *Сидиш часом на фастівському вокзалі, а дівиця як ударить з репродуктора басом — профундо..,— так **волосся на голові дротом***

і стає (Маківчук, Анфас і в профіль, 1972, с. 13); [Савка:] *Вийняв фальшиву бумажку, даю Кукленчисі, а у самого серце затьопалось і* ***волосся, чую, піднімається на голові*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 405); [Зачепиха:] *Мій батько був з запорожців! Господи! Як почне було розказувать про ту войну* [війну],— ***волосся догори підіймається*** (Кропивницький, Вибране, 1967, с. 59); [Едіта:] ***Кров*** *мені* ***холоне в жилах,*** *як я дивлюсь на «іграшки» такі* (Леся Українка, 3, 1952, с. 33); *У мене он* ***кров холоне*** *за Паньком. Ні, не вижену я людини з хати* (Гуріненко, У серця своя пам'ять, 1973, с. 91); *Збадьорює себе,— подумав Станіслав,— а в самої, мабуть,* ***жижки труситься*** (Большак, Аста ла віста, 1967, с. 61); [Мордохай:] *Щось у мене* ***в колінах ноги згинаються і наче попід шкурою комашня бігає*** (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 162); *Андрієві очі лізуть на лоб, а* ***за плечима — мурахи*** (Коцюбинський, 3, 1974, с. 96); ***Мурашки бігали по спині, але цікавість*** *перемогла страх* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, с. 15); [Катря:] *Не можу я, бідна, і зрозуміти такого щастя.., тільки* ***аж мороз спиною йде,*** *так страшно* (Старицький, 2, 1964, с. 183); [Кабиця:] *Налякала як,* ***аж мороз поза шкурою*** *й досі!* (Старицький, 2, 1964, с. 28); *«Невже він брат мій?» — миготіло у його в думці, і* ***аж мороз пробігав*** *у його* ***поза спиною*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 53); *Хіба забудеш рядки Шевченка, пройняті таким гострим почуттям самоти, що аж серце стискається і* ***мороз іде по шкірі*** (Крижанівський, М. Рильський, 1960, с. 165); *Було й слухати, як ваш батько-покійничок розказує, то* ***мороз з-за плечей бере*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 307); [Вартовий колегіант:]— *Я мислю собі так, же* [що] *як доскочать сюди гайдамаки, ото ж буде. Страшно й уявити,* ***мороз поза плечима сягає.*** *Куди тоді ховатися?* (Сиротюк, Великий благовіст, 1983, с. 26); — *А Клава он приїхала, таке розказує, що* ***душа холоне!..*** — *Вона стала розповідати, як бомбили їх у дорозі, як горіли станції* (Гончар, 4, 1978, с. 57); ***Холоне серце,*** *як згадаю, Що не в Україні поховають, Що не в Україні буду жить* (Шевченко, 1, 1951, с. 393); *І от... знову увижається страшна темнота... Тихо.., глухо.., страшно* ***аж в серці холоне*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 332).

Пор.: ЗЛЯКАТИСЯ; ТРИВОЖИТИСЯ.

СУМУВАТИ — **вдаватися (вдарятися, впадати) в сум (смуток, тугу); сохнути з печалі;** (тяжко сумувати, побиватися, сильно журитись за ким-небудь) **битися головою; заламувати (ламати) руки; рвати волосся (коси, чуб) [на голові (на собі)]; осипати (присипати) попелом голову (голови, коси),** *заст.*

— *І досі, згадуючи той вечір, я* ***впадаю в сум,*** *неначе щось вороже, сумне і неухильне стає передо мною* (Довженко, 3, 1960, с. 505); *«Венерин сину! Не жахайся,— Дід очеретяний сказав:— І* ***в смуток*** *дуже не* ***вдавайся»*** (Котляревський, 1, 1952, с. 199); *Ой не плаче, не журіться, не журіться,* ***в тугу не вдавайтесь:*** *заграв мій кінь вороненький, назад сподівайтесь* (Українські народні пісні, 1967, с. 73); *Як полічили одрадяни, то хліба не то що до нового, а хоч би до різдва стало. А проте не дуже* ***в тугу вдарялися*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 248);— *Не журіться й не* ***впадайте в тугу*** *надаремно, бо туга — це один з семи смертельних гріхів,— втішала Майбородиха* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 392); [Петро:] *Нехай один буду я горювати і* ***сохнути з печалі*** (Котляревський, 2, 1953, с. 30); *Жінки заплакали* [проводжаючи рекрута], *сестри* ***руки заламали,*** *а мама* ***била головою*** *до одвірка* (Стефаник, Твори, 1961, с. 35); *І заставляло* [життя] ***заламувати руки*** *і битись, битись об землю, в дикому бажанні згинути з сього світа, де щастя і горе так божевільно сплелись* (Леся Українка, 1, 1951, с. 205); [Пашка:] *Чудна ти якась: другі ждуть того кохання, як щастя, а вона* [Катря] ***руки ламала*** (Старицький, 2, 1964, с. 173); *Дідона гірко заридала, і з серця аж*

волосся рвала (Котляревський, 1, 1952, с. 83);— *Чіпко!— гукнув Лушня.— Чи ти, бува, не збожеволів? Якого ти бісового батька качаєшся та рвеш на голові волосся?* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 219); *Вона рве на собі коси і стогне, присягаючись, що ні в чому не винна* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 122);— *Він рвав на голові чуб, що спекулянти так нагло, мов з душі, вирвали худобину* (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 35);— *Ну, друзі? — кинув бадьоро вусами* [Жук].— *Не казав я вам, що немає чого попелом голови присипати? Не говорив, що справа не загине на Затишній?* (Козланюк, Мандрівники, 1946, с. 70); *Та от я іду по землі, а земля — як матір, що всипала попелом коси над криком могил* (Б. Олійник, Істина, 1976, с. 57); *Надягнувши траур і волосяниці, посипали голову попелом бідні батьки і голосно кричали* (Загребельний, Роксолана, 1983, с. 198).

СХОЖИЙ — (про дуже подібних зовнішністю людей) **скидається з лиця; волос у волос,** *нар.-поет.;* **як (мов** і т. ін.) **крапля (дві краплі, дві краплини, дві каплі, мов одна капелька) води [подібний (схожий)]; капля в каплю.**

Слугам уявлялось, що до їх випадком заскочила в пекарню на вечерю посесорова менша дочка, на котру Маша трохи ***скинулась з лиця*** *і чорними бровами, і гостреньким, довгеньким видом* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 22); *І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів, один в одного: голос у голос,* ***волос у волос*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 287); *А ти на діда свого,* ***як дві краплі води схожий,*** *то й перебирай діло його на свої руки* (Чумак, Великий Луг, 1983, с. 5); *О, вони* [брати] ***схожі як дві краплі води*** (Загребельний, 5, 1981, с. 253); *Та дівчина була,* ***як дві краплі води*** *Олеся Музиківна* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 350); *Та вже ж і синок у Василя Семеновича,— сказано: якби той розум — батько,* ***як дві каплі води*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 129); [Березняк:] *Ти молодим,* ***як крапля води, на нього схожий*** *був* (Кротевич, Вибране, 1959, с. 509); *Вона* [доля] *була подібна до моєї,* ***мов одна капелька води*** *до другої* (Кобилянська, 1, 1962, с. 161); *Івасик,* ***як дві краплини води, скидався*** *на свою матір* (Д. Бедзик, Серце мого друга, 1961, с. 17); *Були у Василя три сини,— парубки, що маків цвіт. Здорові, крепкі,— обичаєм та вдачею* ***капля в каплю*** *у вітця вдались* (Франко, 1, 1955, с. 127).

СХУДНУТИ — [аж] **з (із) лиця (з личенька, на лиці) спасти; спасти з тіла (в тілі); тільки очі ростуть** у кого; **позбути [свого] жиру,** *зневажл.;* (дуже схуднути, змарніти) **сама (одна) снасть зробилася (стала** і т. ін.) з кого; **одна (тільки) тінь залишилась (лишилась, зосталась)** від кого, з кого; **перепався на смик (на сухар).**

Бачу я з першого погляду, що він зовсім ***із лиця спав,*** *аж почорнів* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 19); — *Чого ти, Мелашко, журишся,* ***аж з лиця спала?*** — *питав у неї чоловік* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 369); ***На лиці*** *помітно* ***спала*** [Любов Прохорівна] *і все щось міркувала, інколи навіть уголос* (Ле, Роман Міжгір'я, 1953, с. 320); *Дарма що з личенька* ***спала,*** *а справдешня козачка!* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 344); *Схудала,* ***спала з лиця*** [Тамара], ***тільки очі ростуть*** (Гончар, 5, 1979, с. 97); [Лисиця:] *Усе було труджусь, роблю — Аж* ***з тіла спала*** (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 35);— *Так перемучилась, що аж* ***з тіла спала*** *й робота мені не в думці* (Нечуй-Левицький, 9, 1967, с. 162); *Трофейні важкі битюги й чистокровні красиві рисаки* ***спадали в тілі*** *за кілька важких переходів* (Гончар, 3, 1959, с. 88); [Храпко:] *Й-богу, постріжу* [Дуню]! *Хай лиш там* ***свого жиру позбуде*** (Панас Мирний, 5, 1955, с. 176); *З Настусі тим часом* ***зробилась одна снасть...:*** *ізсохла, зчорніла, змарніла* (Барвінок, Оповідання з народних уст, 1902, с. 452); *А з Єлени вже* ***тільки тінь зосталась...*** *Не було пощо жити. Чоловіка нема, дитини нема — для кого ж!* (Хоткевич, Довбуш, 1965, с. 362);

Антон ледве впізнав сина, від якого ***залишилася одна тінь*** (Чорнобривець, Визволена земля, 1959, с. 140); *Уздрівши чоловіка, Олена обривала спів і починала докоряти, що він, Марко, і не обідав, і не вечеряв, і забувся за жінку, і сам* ***перепався на смик*** (Стельмах, 4, 1983, с. 406);— *Та з кобилою щось. Третій тиждень на ногу не стає.* ***Перепалась — ну на сухар*** (Головко, 1, 1957, с. 145).

Пор.: ХУДИЙ; ВИСНАЖЕНИЙ.

Т

ТЕМНО — [темно] **хоч око (очі) виколи (вийми, вибий); [темно] хоч в око (в очі, у вічі) стрель (стрельни, дай); [темно] хоч оком світи.**

[Карпо:] ***Темно, хоч око виколи!*** *Нікого не видко!* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 107); *Дівчинка йде серед ночі Лісом дрімучим одна.* ***Темно, хоч виколи очі.*** *Мертва стоїть тишина* (Бичко, Сійся, родися, зерно, 1959, с. 204); *Устав Чіпка тихо; налапав двері; нишком вийшов у сіни.* ***Темно, хоч око виколи*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 275); [Овлур:] ***Хоч око виколи!*** *Не видно! Ніч мов сажа чорна* (Франко, 9, 1952, с. 227); *І пітьма,* ***хоч око вийми*** (Довженко, 3, 1964, с. 45); [Шеремета (входить):] *Свисни ще раз, бо* ***темно, хоч око вибий*** (Ірчан, 1, 1958, с. 54); *Вечір, дощ,* ***темно, хоч в око стрель,***— *тому й збилися з рівного шляху* (Чумак, Великий Луг, 1983, с. 29); *Клятий туман,* ***хоч в око дай*** (Качура, Вибрані твори, 1953, с. 389); *Було* ***темно хоч оком світи*** (Смолич, Реве та стогне Дніпр широкий, 1960, с. 339).

ТЕМРЯВА — (абсолютна відсутність світла) **кромішня пітьма (темрява); єгипетська тьма,** *заст.*

І сниться їм, бідним [черв'якам], *у* ***пітьмі кромішній,*** *Десь сонце горить у всім чарі весни* (Франко, 10, 1954, с. 37); *В* ***кромішній темряві*** *виринуло обличчя мого командира полку* (Яновський, 2, 1954, с. 76); *Такий туманний час тепер для Ялти невигідний.., світла на вулицях нема, а як скінчаться місячні ночі, то вже буде зовсім* ***тьма єгипетська*** (Леся Українка, 5, 1956, с. 226).

ТИХО — (про відсутність будь-яких звуків) **[тихо (тихо-тихо)] як (немов і т. ін.) у вусі (в усі); [тихо] хоч мак (маком) сій; чутно було як [і] муха літала (пролетить); [ні] муха (мушка) не забринить.**

— *Цссс!..— засичав Загнибіда і знову почав дослухатись. Кругом,* ***як у вусі, тихо,*** *тільки з кімнати доноситься сап важкий* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 119); *Саранчук... наче тягар важкий, що ледве доніс оце, впустив:— Погані вісті! — І стало в кімнаті* ***тихо-тихо, як у вусі*** (Головко, 2, 1957, с. 325); *У хаті стало так* ***тихо, хоч мак сій,*** *тільки голос Марини роздавався, передаючи слова пісні, та перо, записуючи, бігало-скрипіло* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 227); *Після гомону та галасу настане така тиха хвилина, що* ***чутно, як і муха пролетить,*** *думаєш, мов усі зговорилися мовчати* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 119); *У хаті стало так тихо, що* ***чутно, як муха пролетить,*** *і тільки коли-не-коли порушало ту тишу доччине... зітхання і хриплий кашель* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 415); *В хаті* ***ні мушка не забринить*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 259); *В хаті тишина,* ***мушка не забринить*** (Кобилянська, 3, 1956, с. 539).

ТІКАТИ — (швидко бігти, намагаючись уникнути небезпеки) **давати драла (драпака** і т. ін.); **[братися] в ноги; [брати] ноги на плечі; давай (дай) бог (боже) ноги; ноги на плечі [і (й) гайда]; кивати п'ятами;** (тікати, виявляючи своє боягузтво) **показувати спину (потилицю);** мазати **(мастити, намазувати** і т. ін.) **п'яти (п'ятки) салом (смальцем).**

Даєш неначе з ляку ***драла.*** *— Гука Ховрах,— ні на що не глядиш. Мене б то й не пізнала* (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 35); *«Коли б хоч брехливий Лящ мерщій закидав свій мотузок на князеві роги,— подумав Заславський,— а то хоч зараз виходь з намету та й* ***давай дропака*** *додому»* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 229); *Куди це вони* [фашисти] *всі* ***драпака дають?*** (Гончар, 3, 1959, с. 386); *— Ви* ***даєте*** *такого* ***драпака*** *од руських, що на поцілунки не лишається часу, вже не кажучи про те, що тутешні жінки передбачливо ховаються од кавалерів* (Загребельний, 5, 1981, с. 211); [Чирва:] *Улучив!.. Тепер тікати! (Озирається й* ***береться в ноги****)* (Микитенко, 1, 1957, с. 92); [Олекса:] *Фальшивого паспорта піймали, і його мали вже злапати, так не на дурня наскочили,— до нього, а він круть-верть та* ***в ноги,*** *— тільки п'яти й побачили* (Старицький, 3, 1964, с. 200); *— Тоді, Андрюшко, мабуть, і тобі треба* ***брати ноги на плечі*** (Панч, Мир, 1937, с. 18); *— Забіг у храм, схопив оце-о,— кивнув піп на речі під пахвою,— вибіг і почав замикати двері. Тут і наскочили знову панове-ляхове. Я* ***ноги на плечі.*** *Вони — за мною. Один таки наздогнав* (Сиротюк, Великий благовіст, 1983, с. 83); *Опісля треба було роззброїти всіх коридорних, вивести в'язнів на подвір'я, відчинити двері з тюрми і...* ***дай бог ноги*** (Збанацький, Єдина, 1959, с. 211); *«Тоді вже і я вибралася на дорогу — та й* ***дай боже ноги.*** *До самих Кожум'як і не оглянувся ні разу»,— докінчила свою оповідь тітка Маланка* (Власенко, Над Сулою синє небо, 1984, с. 65); [Демʼян:] *Краще знімемось отак, як єсть, усі й другі за нами, та* ***ноги на плечі й гайда!*** (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 326); *Вони* [полки] *так* ***кивають п'ятами,*** *що навіть не скористалися із старих німецьких укріплень* (Куртяк, Бескиди, 1983, с. 12); *Князь Ігор був мудрий і сміливий. Княгиня Ольга пригадує, як рішуче й безжально судив він дружину свою, коли хто перед ворогом* ***показував спину*** (Скляренко, Святослав, 1959, с. 52); *Суворов знав генерала Река як людину, що не звикла* ***показувати потилиці*** *ворогові* (Добровольський, Очаківський розмир, 1965, с. 75); [Козачук (*бере гармонію, співає на мотив «Яблучка»*):] *Закувала зозуленька Три-чотири рази, То ж дивіться — вже Петлюра* ***Салом п'ятки маже*** (Мокрієв, П'єси, 1959, с. 32); *— Зимувати думають* [фашисти], *прокляті! Але Червона Армія викурить вас із Кулдиги!* ***Намазуйте салом п'яти,*** *поки не пізно* (Автомонов, Коли розлучаються двоє, 1959, с. 422); *— А я, батьку, не збираюсь* ***мастити смальцем п'яти.*** *Хай імперіалісти мастять* (Стельмах, 5, 1983, с. 99).

Пор.: ВТЕКТИ.

ТІСНО — (про тісноту від скупчення кого-, чого-небудь, *у знач. прис.*); **ногою ступити ніде; курці ступити ніде; курці ніде** (*заст.* **нігде**) **клюнути; ніде** (*заст.* **нігде**) **просунутися; пальця просунути нікуди (ніде,** *заст.* **нігде); пальцем нікуди ткнути; ніде голки встромити (просунути); ніде й голкою ткнути; яблуку (яблукові, голці, горошині, орішку) ніде впасти.**

Ідеш, а на землі ***ніде ногою ступити:*** *гнізда, яйця, голенькі пташата плутаються в траві, одні вже вбираються в пух, а ті лише вилуплюються* (Гончар, 5, 1979, с. 28); *Хати ліпились одна побіля одної, а на городі —* ***курці ступити ніде*** *було* (Головко, Артем Гармаш, 1971, с. 354); *— Я* [Леонід Семенович] *їх* [картин] *вже понавозив братам чимало, а в себе обвішав всі стіни, так що й* ***курці нігде клюнуть*** (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 46); *Майдан, як відзначив старий Лук'ян, заповнили бранопільчани —* ***курці ніде клюнути*** (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 158); *А в горницях гостей —* ***нігде просунутись*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 118); *У церкву навалило стілько —* ***пальця просунути нігде*** *— і все тобі сірома сіра, кріпацтво голодрабе* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 192); *Людей найшло на весілля видимо-невидимо... Сказано:* ***ніде пальцем просунути*** *ні в хаті ні на дворі* (Панас Мирний, 3, 1969, с. 303); *Перші*

пропустили його, так що він зібрався було аж на рундук, зате далі — і ***пальцем нікуди було ткнути*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 507); *Ото ж людей на вулиці і коло хати —* ***ніде й голки встромити*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 189); *На завтра... пішли* [піщани] *до пана в Красногорку. Прийшли, стали у дворі коло ганку — повнісінький двір,* ***нігде голки просунути*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 239); *Як Софія з баронесою прибули до театру, там було вже сила людей, як-то кажуть:* ***ніде й голкою ткнути*** (Леся Українка, 3, 1952, с. 541); *В клуб набилося стільки люду, що* ***яблуку ніде впасти*** (Збанацький, 1, 1974, с. 242); *І справді, 10 березня людей і особливо молоді зібралось повна школа,* ***ніде*** *було* ***яблукові впасти*** (Ткачук, Назустріч волі, 1984, с. 40);— *Е-е! Та тут і* ***голці ніде упасти...*** *Христя мовчала* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 16); *Великий зал «Просвіти», один з найбільших в Саноці після польського гімнастичного клубу «Сокіл», був забитий людьми так щільно, що, здається,* ***горошині ніде впасти*** (Д. Бедзик, Украдені гори, 1984, с. 186); *Народу зійшлося, міщан, що* ***ніде було й орішку впасти*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 17).

ТРИВОЖИТИСЯ — (відчувати тривогу, побоювання) **мати страх на душі;** (втрачати душевну рівновагу, спокій, непокоїтися) **не знаходити [собі] місця; бути (сидіти) як на голках;** (болісно переживати що-небудь, уболівати за когось) **брати [близько] до серця; боліти душею (серцем)** за ким, чим, за кого, що; **мліти серцем** за кого.

— Люди добрі! Питав тут Дмитро, хто ***має страх на душі.*** *Я* ***маю страх на душі.*** *Ну, куди я з оцією гирлигою та проти їхніх дредноутів?* (Гончар, 2, 1959, с. 44); *Мати, мабуть,* ***місця собі не знаходить,*** *вболіваючи за неї, клянучи себе за те, що дозволила Марії поїхати в Севастополь до брата* (Кучер, Чорноморці, 1956, с. 31);— *Я* ***сиджу, мов на голках,*** *жду* [Вірку]. *Прибігає й каже, щоб я сама йшла пробачитися. бо Сергій Якович мовчить* (Кучер, Червоний вогонь, 1959, с. 12); — ***Не*** *треба, Степанидо Іванівно, так* ***близько*** *все* ***брати до серця.*** *Може, це все й брехня* (Стельмах, 4, 1983, с. 137); [Омелян:] *А якби я почав собі все* ***до серця брати,*** *то давно б одурів* (Франко, 9, 1952, с. 150); *Доки буду мучить душу і* ***серцем боліти?*** (Шевченко, 1, 1951, с. 340); *Вона думала про землю, за котру стільки* ***боліла душею*** (Панас Мирний, 3, 1954, с. 52); *Вночі не спить* [Катря], *його доглядає, вдень* ***серцем за його мліє,*** *коли робота одірве від його на яку хвилину* (Панас Мирний, 1955, с. 296).

ТРИВОЖНО — (про відчуття неспокою, хвилювання при очікуванні чогось неприємного, страшного, *у знач. безос. прис.*); **тривога душу (серце) обгортає** чию (чиє); **душа (серце) не на місці** в кого; **обіймає неспокій** кого; **гризе неспокій (непокій) серце** чиє, кому; **серце завмирає (замирає)** в кого, чиє; **коти (кішки) скребуть (скребли, шкребуть) душу (на душі, на серці, за серце)** в кого; **на серці [наче] миші шкребуть (шкрябають)** у кого.

Хоч часом їм доводилось дуже скрутно і душу кожного ***обгортала тривога,*** *— але все, що сталося, не проминуло даремно* (Скляренко, Легендарний начдив, 1957, с. 33); — *Може, з'їв би щось, Іване?..— Не хочеться, Ганно.— Ой, щось у тебе* ***душа не на місці...*** (Стельмах, 1, 1982, с. 437); — *Пішов і я,— каже Михайло,— три кілометри пройду, а там Савка дасть мотоцикл, миттю буду на МТС... У мене* ***серце не на місці*** (Яновський, Дівчинка у вінку, 1974, с. 73); *Він вернувсь у хату і сів за стіл. Далі схопився і почав сновигати по хаті.* ***Неспокій*** *це більший та більший* ***обіймав*** *його* (Грінченко, 1, 1963, с. 415); ***Гризе неспокій серце*** *Микиті: «Де вона взялася на мою голову!»* (Васильченко, 1, 1959, с. 268); *У дівочих очах був невимовний сум і тяжке передчуття недолі.* ***Завмерли серця*** *дівочі в німій тузі* (Довженко, 3, 1960, с. 25); *Тобіся*

поглянула на те багаття, на той страшний знак помсти й смерті. В неї ***серце замирало*** (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 206); *Нам погано.* ***На душі,*** *як то кажуть,* ***коти шкребуться.*** *Отак сісти маком з тією «бомбою»!* (Нестайко, Тореадори з Васюківки, 1973, с. 44); *В самого Михайла Хмельницького при тих статечних міркуваннях* ***душу кішки скребли*** (Ле, Хмельницький, 1, 1957, с. 330); *Як то було слухати Марусякові? На лиці застигла усмішка — жарти, мовляв, жартуєте — а* ***на серці коти скребли*** (Хоткевич, 2, 1966, с. 216); *Ніби все правда і правильно, а десь* ***на серці коти шкребуть*** (Собко, Звичайне життя, 1957, с. 155); *Я намагався не надавати тим словам ваги, а самого* ***за серце шкребли коти*** *гострими кігтями* (Збанацький, 1, 1974, с. 272); *Воно якось не пристало... вірити в сни, як вірить у них темна, неосвічена баба на селі... А проте* ***на серці, наче миші шкрябають*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 163).

У

УБИТИ — позбавити життя кого; **обірвати життя** кому, чиє; **вкоротити віку (життя)** кому; **випустити дух** з кого, *зневажл.*; **пролити кров** чию; **пустити кров (кровицю)** кому, чию; **випустити душу з тіла** кому; **випустити кишки** з кого, кому, *зневажл.*; **обагрити руки кров'ю** чиєю; **покласти на вічний спокій** кого; **спровадити на той світ** кого; **зробити амінь (кінець)** кому, *заст.*

— *Темний, дикий, беглуздий народ! Через якусь дурну вигадку, якусь нісенітну легенду він ладен був розбити мені дорогий апарат, скалічити або й* ***позбавити мене життя*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 259); *Фашистська бомба в перший день віроломного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз — 22 червня 1941 року —* ***обірвала життя*** *письменника-патріота* [С. Тудора] (Історія української літератури, 2, 1956, с. 581); *Була се вість, мабуть, правдива, Що пан один із добрадива йому* [комісарові] *за півбутелька пива Трохи не* ***вкоротив віку*** (Франко, 1, 1954, с. 284); — *Придавлю, причавлю пана, мов змію підколодну! — і руками показав* [Роман], *як* ***вкоротить життя*** *Стадницькому* (Стельмах, 1, 1982, с. 45); *Лигар ударом макогона* ***Дух випустив*** *із Емфіона, І сам навіки зуби стяв* (Котляревський, 1, 1952, с. 236); [Жі-рондист:] ***Кров*** *Цезаря* ***проливши,*** *Брут обмив усе болото цезарських* ***тріумфів*** (Леся Українка, 2, 1951, с. 164); *І сам я особисто* ***пролив крові*** *ворожої... чимало* (Довженко, 1, 1958, с. 279); *Не раз* ***пускав*** [Остряниця] ... *шляхетську* ***кровицю*** (Українські народні думи, 1955, с. 86); [Василь:] *Так ти й дасися йому* ***душу з тіла випустити?*** *Певне, будеш оборонятися* (Панас Мирний, 5, 1955, с. 106); — *Ти ще мені щось скажи. Я з тебе льотом* ***кишки випущу!*** — *визвірився бандит* (Стельмах, 2, 1982, с. 179); *Сплять мертвецьким сном... ті, хто сьогодні ще й дитячою* ***кров'ю руки свої обагрив*** (Гончар, 2, 1959, с. 265); *Он Трохим Книш нікого не ждав. Взяв гвинтівку і* ***поклав на вічний спокій*** *фашиста й поліцая, а ще одного поранив* (Власенко, Над Сулою синє небо, 1984, с. 41—42); — *Ми цих переможців* ***світу*** *завтра* ***рішимо,*** — *процідив крізь зуби Шахай* (Яновський, 2, 1983, с. 210); — *Розкажіть, як вів себе на фронті мій братик? Мені відомо, якою звіриною він був, скільки людей* ***спровадив на той світ*** (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 142); *«Та я тобі* ***амінь зроблю!»*** *Та й знову літав як несповна розуму по толоці* (Стефаник, Твори, 1964, с. 93); [Поклика ч:] *Зосталось три почеснішого стану, то вирок їм ще затвердити має божистий цезар-імператор.* [Голоси:] *Маєш! Коли се буде? Ми не згодні ждати! Вони втечуть! Не підемо додому, поки не* ***зроблять їм кінець*** (Леся Українка, 2, 1951, с. 537).

УДАРИТИ — (завдати удару по щоці або шиї долонею) дати (залі-пити, **затопити** і т. ін.) **ляпаса (ляща)** кому; (бити когось коротким різким ударом) **вліпити буханця** кому; **дати стусана (штовхана, штовханця, штурхана, штурханця)** кому; **відважити бебеха** (стусана і т. ін.) кому, *зневажл.;* (ударити коліном ззаду) **дати киселя** кому; (вдарити по зубах) **заїхати в зуби** кому, *груб.;* **полічити зуби** кому, *зневажл.;* (з силою ударити в обличчя) **ткнути між (межи) очі кулаком** кого, кому; **тицьнути кислицю в зуби,** *фам.;* **заїхати в рота (в пику, в морду)** кому, *вульг.;* **затопити в пику (по пиці, по мармизі)** кого, *груб.;* **зацідити в вухо (в зуби)** кому, *груб.;* (сильно бити кулаком по потилиці) **дати (затопити, втелющити** і т. ін.) **по потилиці** кому, *груб.;* **почастувати потиличником** кого.

Хочеться підійти і ***дати ляпаса*** *такому типові на весь базар* (Гончар, 2, 1978, с. 46); [Тимофій:] *Не думав, що ця ніжна рученька такого* ***ляпаса*** *може заліпити* (Корнійчук, Чому посміхалися зорі, 1958, с. 26);— *Та й* ***ляпаса*** *ви* ***затопили...*** — *і він потер собі зелену щоку* (Ільченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, с. 261); *За кучму со твою велику як* ***дам ляща*** *тобі я в пику. То тут тебе лизне і чорт* (Котляревський, 1, 1952, с. 83); *А іноді, було, й* ***буханця уліпить*** [Мотря] *Чіпці у спину, щоб довго не роздумував* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 52); *Й стали діда видворяти, Гупать кулаками,* ***Стусанів понадавали.*** *От і вся розмова* (Іванович, На городі бузина, 1963, с. 58); [Петро] *Що ж то за бумага? Може, ще всякий учитель* ***штовхана*** *мені* ***дасть,*** *як прочита її!* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 68); *Директор стиснув кулак, ніби хотів* ***дати ще штовханця*** *на дорогу цій зухвалій ученициі, але згодом став спокійнішим* (Вільде, Повнолітні діти, 1960, с. 112); *Враз чиясь дужа рука* ***дала*** *такого* ***штурханця*** *чорному арештантові, що той аж поточився й одскочив набік* (Грінченко, 2, 1963, с. 450); *За віщо це він мені* ***бебеха відважив*** *межи плечі?* (Словник Грінченка, 1, 1958, с. 206); *Корж методично* ***відважував*** *йому замашні* ***стусани*** (Тулуб, Людолови, 1, 1957, с. 52); *Спусти їм — то таке закоять і власть твою собі присвоять, і всім* ***дадуть*** *нам* ***киселя*** (Котляревський, 1, 1952, с. 219); *Надзорець синіє зо злості, стискає кулаки, готов першому-ліпшому* ***заїхати в зуби*** (Франко, 5, 1951, с. 416); — *Чом ти йому* ***зуби*** *не* ***полічив?*** — *заголоніли кругом, з усіх боків* (Панас Мирний, 2, 1969, с. 107); — *Оце було зачеплю її або штовхну так, що вона й ноги задере, то вона зараз біжить до матері жаліться, а мати зараз* ***тиць кислицю в зуби,*** *було добре намне чуба або наскубе вуха* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 92); *І в пані Федори вже борються два почуття: чи притулити до себе цю важку голову, чи* ***ткнути між очі кулаком*** (Стельмах, 1, 1982, с. 110); — *Ти ще ковтатимеш і свої зуби,— сказав він,— коли тобі француз* ***заїде в рота*** (Яновський, 2, 1983, с. 204); [Ледачий:] *От я тобі* ***у морду*** *як* ***заїду,*** *то буде тобі діду!* (Карпенко-Карий, 2, 1960, с. 31); *Дивлюсь, цар підходить До найстаршого... та* ***в пику*** *його як* ***затопить*** (Шевченко, Кобзар, 1963, с. 222); [Старшина:] *Ти хочеш, щоб я тебе* ***по мармизі затопив?*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 239); — *Не розумію вас,— зміряв він мене з ніг до голови з таким виглядом, мовби збирався* ***зацідити в вухо*** (Загребельний, 6, 1981, с. 161); *Ну, а вищий як підскочить... Як* ***зацідить*** *прямо* ***в зуби*** *Нижчого невдаху!* (Глазовий, Усмішки, 1971, с. 75); *Старець, не розжувавши гаразд, хотів проковтнуть* [буханець] *та й подавився. Тут інші старці почали його в спину штовхать — хто кулаком стусоне межи плечі, хто костилем ткне під ребра, хто* ***затопить по потилиці*** (Стороженко, 1, 1957, с. 34); *Денис...* ***втелющив*** *десяцького* ***по потилиці*** *так, що обидва зарили носами* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 358); — *Пам'ятаєш ти ще, хто така Рахіра та й кого ти* [Анко] ***потиличником почастувала!*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 186).

УМЕРТИ — піти з життя (в могилу, від нас); лягти в землю (труну, домовину, гріб, яму, могилу); закрити (заплющити, замкнути і т. ін.) очі, *тільки док.;* **заснути навіки (довіку, вічним сном)** *книжн., уроч.;* **покинути світ,** *книжн.;* **спочити навіки,** *книжн., уроч.;* **піти (одійти) на спокій (до спокою),** *книжн., уроч.;* **відійти у вічність (у довічний сон),** *книжн., уроч.;* **відійти у небуття,** *уроч.;* **відійти у царство небесне,** *заст.;* **піти до бога,** *заст.;* **віддати (оддати) богові (богу, богам) душу (дух),** *заст.;* **переступити (піти, переставитися) на той світ,** *заст.;* **піти з цього (сього) світу (світа),** *заст.;* **спустити дух,** *заст.; тепер іron.;* **пуститися духу,** *заст., тепер іron.;* **піти (полетіти) до праотців,** *жарт.;* **піти під білу березу,** *фам.;* **дутеля з'їсти (із'їсти),** *фам.;* **[лягти (заграти)] догори очима, до землі плечима,** *жарт.;* **витягти (витягнути, протягнути, відкинути і т. ін.) ноги (***вульг., жарт.* **копита),** *зневажл.;* **витягтись вздовж лави,** *груб.;* **задерти ноги,** *груб.;* **дуба дати (врізати),** *груб.;* **зіграти в ящик,** *груб.;* **віддать кінці,** *груб.*

Куліш [Микола] *рано* ***пішов з життя****, залишивши великий слід в радянській драматургії* (Рад. літературознавство, № 1, 1969, с. 78); *При мені вже тоді з діток Марушка четверта* ***в могилу пішла*** (Тесленко, З книги життя, 1949, с. 73); *Говорили люди в лютій скруті:* — *Вмер Ілліч.* ***Пішов од нас Ілліч*** (Малишко, Заповітне джерело, 1959, с. 181); *Нехай ще раз усміхнеться, Серце на чужині, Поки* ***ляже в чужу землю*** *В чужій домовині* (Шевченко, 1, 1963, с. 64); — *Ніяк не збагну, що воно за людина* [комісар]. *Коли отак про себе турбуватиметься та дбатиме —* ***ляже в домовину...*** (Збанацький, 4, 1964, с. 107); — *Уб'ють тебе, вони* ***в гріб ляже****; живи для неї, я прошу* (Котляревський, 1, 1952, с. 222); *Лисий я, волосся спало, Решта білая, як сніг. Недалеко моя яма, Та я* ***в яму*** *ще не* ***ліг*** (Руданський, Твори, 1956, с. 58); ***В могилу ляже*** *проклята звірота. І смерть її — нам золоті ворота* (Тичина, 2, 1957, с. 163); — *Я все більше та більше ослабаю... і що з тебе...* [Парасинка] *буде, як я* [Докія] ***замкну очі?*** (Кобилянська, 2, 1962, с. 15); *Хіба ж ти не бачиш, яка я стара? Мені* ***в домовину лягати*** *пора. Як* ***очі закрию,*** *що буде з тобою?* (Гребінка, 1, 1957, с. 87); — *Сплять! Бодай він* ***навіки заснув!*** — *гірко промовила мати* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 230); *Не вертатись вже до тебе* [дівчини] *козаку,—* ***заснув*** *в степу він, сердега,* ***довіку*** (Українські народні ліричні пісні, 1958, с. 484); *Він так боїться смерті, так боїться, що часом, вкладаючись спати, до півночі лежить із розплющеними очима: це ж можна* ***заснути вічним сном*** (Куртяк, Долина печалі, 1971, с. 39); *Я не журюся, що* ***світ*** *сей хороший* ***покину*** (Леся Українка, 1, 1951, с. 173); *І знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть...* ***Спочив*** *хтось* ***навіки*** *по тяжкій праці* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 314); *Мажит Гафурі* ***пішов*** *уже* ***на спокій.*** *Але перед смертю своєю він шаблю ненависті класової молодшому поколінню поетів передав* (Тичина, 3, 1957, с. 249); *Буде в Сурамі Велике свято — пам'ятник відкриють Незламній поетесі-войовниці* [Лесі Українці], *Що там* ***у сон довічний відійшла*** (Рильський, 1, 1956, с. 423); [Ганна Андріївна:] *Ні, сину, мені легко на серці. Я спокійно* ***відходжу в небуття,*** *бо знаю кінець... Перемогу нашу бачу над ворогом* (Мокрієв, П'єси, 1959, с. 182); *Була колись у нас жіночка. На подобу Регіни.* ***Відійшла у царство небесне.*** *Через дурницю* (Бойко, Маки червоні, 1983, с. 69); [Олеся:] *Зараз після великодня померли батько, а за ними... і мати* ***пішли до бога*** (Кропивницький, 2, 1958, с. 300); *«Була без тебе зла година, Трохи-трохи твоя дитина Не* ***оддала душі богам»*** (Котляревський, 1, 1952, с. 254); *Раїса дізналася, що школа стоїть порожньою ще з посту, коли учителька злягла та й хутко й* ***душу богові оддала!*** *Он там, у тій маленькій хатинці, де Раїса буде спати,— там мучилась одинока як палець вчителька, і, коли б не старі матушки, не було б кому і очі закрити* (Коцюбинський, 2, 1974, с. 66); — *Ти б делікатніше, а то...— посуту-*

лився Насташевський, напевно, злякавшись, що в його кімнаті Батюта може ***віддати богові душу*** (Куртяк, Бескиди, 1983, с. 339); *Отак вони любилися!* ***На той світ*** *хотіли обнявшися* ***переступить*** (Шевченко, 1, 1951, с. 156);— *Нема Мошка на цьому світі,* ***пішов на той світ!*** — *каже Антін поважним тоном* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 419); *На ранок він* [дід Улас] *затих, а об обідній годині й* ***на той світ переставився*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 311); *Поставили громадою Хрест над сиротою Й розійшлися... Як билина, як лист за водою,* ***Пішов*** *козак* ***з сього світа*** (Шевченко, 1, 1963, с. 254);— *Ой, лишенько... умираю! — скрикнула Явдоха та й* ***дух спустила*** (Панас Мирний, 2, 1954, с. 292); *Схватив його за чуб рукою, Меч в серце засадив другою, Волсент і* ***духу тут пустивсь*** (Котляревський, 1, 1952, с. 229); *Давно пора б* ***полетіти до праотців,*** *так він ще летить у Тегеран* (Довженко, 3, 1964, с. 141); *— І взагалі, Тарасе, в цій лікарні тебе бачу, можуть залікувати так, що* ***підеш під білу березу*** (Збанацький, 1, 1974, с. 343); *Паллант Евандрович наскоком Якраз Гібсона і насів, Шпигнув в висок над правим оком. Гібсон і* ***дутеля із'їв*** (Котляревський, 1, 1952, с. 256); [Микита:] *Я вчадів; а з чаду я можу так зробить, що Семен і* ***дутеля з'їсть*** (Кропивницький, 1, 1958, с. 76); *Думаю, як візьмуться коло мене чорти — пропаду ні за цапову душу,— тоді* ***заграю догори очима, до землі плечима*** (Яновський, 1, 1982, с. 260); — *У вагонах того* [корму] *не матиме худобонька, так собі й знай, синку... Бо інакше —* ***догори очима, до землі плечима*** (Кучер, Прощай море, 1957, с. 26); *Всі пішли, а його* [Зарубу] *покинули. Ще, чого доброго, колись отак і* ***ноги витягне.*** *Усі розійдуться, серце здушить спазма, почнеться знову приступ, і край* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 384); *Аж тут свині Скрутилось і змололось. Змололось так, що скоро край дороги Свиня-агресор* ***протягнула ноги*** (Іванович, Перебендя посміхається, 1960, с. 93); [Свирид:] *Жде, мать, не діждеться, поки дядько* ***ноги одкидає*** (Григір Тютюнник, Батьківські пороги, 1972, с. 106); — *Ну-ну, не гарцюй! — крикнув на його Юхим.— Ще поки донесеш до місця, то і* ***ноги повідкидаєш*** (Панас Мирний, 5, 1970, с. 91); — *Тоді я одним куликом борошна вирятував три душі: і Омельянову, і твоєї матері, і твою. Інакше* ***повідкидали б всі копита*** (Стельмах, 5, 1983, с. 28); — *Але я колись таки спишу твою шкуру вздовж і впоперек! — у жовтих очах* [Терентія] *густішає злоба.— То й сам* [Терентію] ***вздовж лави витягнешся!*** — *стиснув сухий кулак* [Яків] (Стельмах, 1, 1982, с. 327); [Гніт:] *Єлисей тепер тільки спить і бачить, коли б батько швидше* ***задер ноги!*** (Кропивницький, 3, 1959, с. 301); *Ці закликання, цей гамір, цей гармидер міг почути й мертвий — і отой, що вмер та й* ***ноги задер,*** *що не горів, не болів — зразу околів, і отой, що якби не болів — та славно околів* (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 34);— *Прокинувся, Григорію? А я вже думав* ***дуба дасти*** (Стельмах, 3, 1982, с. 32); [2-й чоловік:] *Жінка з дітьми пішла у найми, а він* [Мартин] *був у шинкаря за попихача, з десятої чарки, доки й* ***дуба не дав!*** (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 222); *Одарку так скалатнуло, що вона справді мало не* ***врізала дуба*** *з переляку* (Збанацький, 1, 1974, с. 80); *А підіть ви на сповідь, щоб душу свою очистити, або спробуйте, як* ***дуба вріжете,*** *без карбованця душу свою в царство небесне просунути?!* (Остап Вишня, 2, 1974, с. 124); — *У тебе гнійний апендицит. Коли не видалити,* ***зіграєш,*** *браток,* ***у ящик*** (Збанацький, 1, 1974, с. 338); — *Не такої ми, моряки, породи, щоб* ***кінці віддавати*** (Ткач, Жди, люба дівчино, 1959, с. 17).

УНИКАТИ КАРИ — (уміло ухилятися від покарання, нарікань і т. ін.) **вийти сухим (сухеньким) із води; вискочити (видряпатися) на сухе.**

Кажуть, що є такі шахраї, які ***виходять з води сухими*** (Донченко, 6, 1957, с. 34); *Кота Петровича, де я живу, На лаву садовили судові:*

*...А він Мишами й Кицями підперся, **Сухеньким вийшов із води*** (Годованець, Заяча математика, 1961, с. 19); — *Образ Василини Вакуленко — це моя святиня: вона ж врятувала мене,— почав довго просторікувати Поцілуйко, не надіючись **вискочити на сухе*** (Стельмах, 4, 1983, с. 425); [Орися:] *То й ви хочете мене втопити, щоби по моїй бідній голові самому **на сухе видряпатися!*** (Франко, 9, 1952, с. 76).

УПАСТИ — (звалитися додолу, вниз головою) **дати (зловити, впіймати, вхопити) сторчака; стовбула дати (стати, полетіти** і т. ін.); **полетіти (відлетіти) сторчака (сторчма, сторчаком)**; (впасти на землю, підлогу обличчям донизу) **зарити носом [у (об) землю]; заритися носом [у землю]; заорати (зорати, порити) носом** (*рідко* **зубами) [землю (діл)]**; (важко впасти всім тілом) **повалитися (звалитись** і т. ін.) **як (наче, мов** і т. ін.) **[підкошений] сніп; звалитися з ніг; опукою повалитися.**

*Микола зачепився ногою за вал, **дав сторчака** в пшеницю і тільки через це не достав отамана дрючком по спині* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 128); *Товстоногий синьйор Помідор... після кількох кроків уже **зловив сторчака**, так воно й мало бути: поспішиш — людей насмішиш* (Гончар, 6, 1979, с. 133); *Зосліпу він налетів на ординарця, **впіймав сторчака**, розсипав дрова, ординарець незлобиво засміявся і кинувся допомагати Петренко-Дмитренкові збирати важкі дубові поліна* (Загребельний, 6, 1981, с. 16); *Що то вже за їзда, коли те й думаєш, як не впасти, як не **вхопити сторчака**..!* (Загребельний, Диво, 1968, с. 155); [Чоловік] *підвівся і знову **стовбула дав*** (Панас Мирний, 1, 1954, с. 273); *Наткнувся* [чоловік] *на Івася, що лежав на дорозі, наткнувся, поточився і **сторчака полетів** через хлопця* (Панас Мирний, 1, 1954, с. 272); *Богдан потяг його на себе і... так піддав йому ногою ззаду, що він... **відлетів** на дорогу **сторчаком*** (Гончар, Людина і зброя, 1960, с. 13); *Хулі-ган не дав Любчику відповісти, шарпонув його і так штовхнув, що той **полетів сторчма*** (Хижняк, Невгамовна, 1961, с. 44); — *Але постривайте, дівчата! Ще побачимо, як хлопці **зариють носом об землю*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 243); *Давно не чули в Ковалівці пострілу, з тих пір як останній німець **зарив носом** коло греблі* (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 68); *Порфир... смиконув те нещасне рученя так, що Карнаух мало носом не **заорав*** (Гончар, 6, 1979, с. 63); [Килина:] — *Випхали мене* [поліцаї], *ще й зі східців турнули. Мало **носом землю** не зорала. Отакі-то порядки. Нові!* (Стельмах, 3, 1983, с. 424); — *Стій! Ні з місця!* — *крикнув той* [панич] *і шпорнув* [шпурнув] *першого з рундука так, що аж той **зубами заорав*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 187); — *Маріє, прощай! А пам'ятаєш, як ти **рила носом** діл!* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 284); *І другий парубок слідом за першим **порив землю носом*** (Яновський, 1, 1982, с. 258); [Микита:] *Чуєш, я вже мертвець!.. Пташка манесенька крильцем зачепе* [зачепить] *злегенька, і я **звалюсь, як сніп*** (Кропивницький, 1, 1958, с. 118); *Христя, **наче сніп, повалилася** додолу* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 253); — *Синочку ж мій ріднесенький, не побивайся,— кинулася Мотря до сина, що, **як той підкошений сніп**, звалився на лаву* (Яновська, 1, 1959, с. 358); *Змій од злості ледве **з ніг не звалився**, а потому кинув оком на солому* (Первомайський, Райдуга в небі, 1960, с. 137); ***Опукою повалилася** Катря біля сина та вже більше й не підводилася* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 306).

УПИРАТИСЯ — (настирливо не погоджуватися з чим-небудь) **ставати дибки (на дибки, на диби)**, *розм.*; **скакати цапа**, *зневажл.*; **ставати цапки; гопки ставати; як на пню стати.**

*Мати **стала** проти того **дибки**, сперечалась довго й таки не дала дочки в чужі руки, між чужі діти усякої масті* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 295); *Тут **стала на диби** й Орися. Вона категорично відмовилася грати дівчину, подружку Оксани* (Вільде, Повнолітні діти, 1960, с. 293);

[Р о м а н:] *Та хоч би батько **цапа скакав**, а я таки женюсь на Мотрі* (Карпенко-Карий, 1, 1960, с. 396); *Вона* [зима] *не хотіла скоритися: **ставала цапки**, мела лютою хурделицею.., передчуваючи свій неминучий кінець* (Епік, Твори, 1958, с. 164); — *Коли що робиться не по-вашому, то ви зараз **стаєте гопки** й вередуєте мов дитина* (Нечуй-Левицький, 8, 1967, с. 103); *От же як стара одмагалась! А внучечка **як на пню стала**: лікаря та й лікаря!* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 112).

У СТАНІ СХВИЛЬОВАНОСТІ — (*з сл.* б у т и, с и д і т и, с т о я т и, п о ч у в а т и с е б е і т. ін.) **як (мов) на голках (голочках, кілочках, комочках, шпильках, шпичках і т. ін.); як (мов, ніби, наче і т. ін.) на вогні (жару, жаринах, жарині, вутіллі** і т. ін.); **як (мов) на терню;** (весь час бути в напруженні) **як (мов) на ножах.**

*Сидить **мов на голках** і раз у раз криво посміхається до Івана Федоровича, затуляючи губи хусточкою* (Гончар, 4, 1978, с. 448); *Мама сиділа, **як на голочках**, коло Олександри Петрівни і на кожне питання її відказувала або ні, або так, а при кожнім розказі сплескувала руками і веселим сміхом або здивованим викриком наділяла Олександру Петрівну* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 447); *Устя сиділа **як на кілочках**: чужа й непотрібна* (Коцюбинський, 2, 1955, с. 251); *Коцюбинський почував себе **як на комочках*** (Смілянський, Сад, 1952, с. 198); *Вже ж щоб то Василь та не почув би Марусиного голосу? Не знаю! Стоїть **як на шпичках** і дожида* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 48); *Таранюк **мов на шпильках** сидів* (Д. Бедзик, Дніпро горить, 1951, с. 214);— *Я страшенно чогось боявся. **Ніби я сидів на вогні*** (Яновський, 2, 1958, с. 154); *Сидить, **як на жару*** (Номис, № 3190); *Він і снідає похапцем.., і за столом сидить, **мов на жаринах** — крутиться, вертиться* (Рябокляч, Жайворонки, 1957, с. 3); *Дмитро сидить **як на углях*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 165); *Зібрано грошей так мало, що стид було давати їх Грицеві, що весь той час сидів **мов на терню** і не знав, де подітися з заклопотання* (Франко, 3, 1950, с. 319); — *Почин хороший,— каже Наум, а сам і видно, що **як на ножах** сидить* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 60); *Галя **мов на ножах** стояла* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 143).

УЩЕНТ — (остаточно, без залишку, *з сл.* з н и щ и т и, р о з б и т и і т. ін.) **до ноги; до пня (до пенька); у (в) пух [і прах]; до цурки.**

— *Постріляв би я таких всіх **до ноги!*** — *сказав один боєць* (Довженко, 1, 1964, с. 193); [Я р о с л а в:] *Встає полків залізна стіна, щоб нашу Русь од хижаків південних Оборонить і знищить їх **до пня*** (Кочерга, 3, 1956, с. 103); *Хома послав Луку в свій ліс надрати лика: А мій Лука за ликом цвесь ліс очистив, **до пенька*** (Боровиковський, Твори, 1957, с. 175); *Така-то збірниця* [зборище] *валилась. Енея щоб побити **в пух*** (Котляревський, 1, 1952, с. 197); *Веліла* [Юнона (Ютурні)] *швидше умудриться, На всякі хитрості пуститься, Щоб брата не строщили **в прах*** (Котляревський, 1, 1952, с. 285); *Ми ворога-ворона **на** кожній території знищимо — розіб'ємо **в пух і прах*** (Герасименко, Поезії, 1950, с. 115); *В голові майнуло — турки! Тут наш предок на коня: З козаками бив **до цурки** Ворогів, рубав **до пня*** (Білоус, Обережно: слово! 1984, с. 50).

Пор.: ПОВНІСТЮ.

Ф

ФАНТАЗУВАТИ — (бути мрійником, сприймаючи дійсність наївно, нереально) **витати в емпіреях (у хмарах)**, *книжн.;* **жити у хмарах (за хмарами, наче за хмарами); заноситись за хмари;** залізати (залітати) **в (у) хмари;** (вигадувати) **снувати химери;** (мріяти про щось неймо-

вірне, нездійсненне, нереальне) **удаватися в химери; думкою багатіти; сипати зайцям солі на хвіст.**

— *Ви просто тумануватий! — І досі* ***в емпіреях витаєте!*** *— кругнув* [о. Миколай] *рукою навколо чола і розсміявся* (Стельмах, 1, 1982, с. 424); *Дожила Катря до сивого волосся, а все ще* ***у хмарах витає*** (Муратов, Свіже повітря для матері, 1962, с. 18); *Цей* [Огнєв] *любить* ***у хмарах жити,*** *а ми на землі* (Корнійчук, 2, 1955, с. 11); — *Хороша він, чесна людина, але* ***жив наче за хмарами*** (Тулуб, В степу безкраїм за Уралом, 1964, с. 45); [Ватутін:] *А може, й ми з тобою* ***заносимось*** *за хмари? Га? Брати Київ не з Букрина, а з Вишгорода, звідти, звідки не чекають німці. Що, не вийде?* (Дмитерко, Драматичні твори, 1958, с. 83); — *Ну, ви, панове, мабуть,* ***залізли в хмари,*** *— я б зроду не їла печеного ведмедя* (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 193); — *Ось годі,— кажу,* ***залітати у хмари,*** *та берись або за карандаш або за краски та малюй, наломлюй руку* (Панас Мирний, 5, 1970, с. 296); *Чайка не слухає перемовлянь Миколи з старшиною. Він взагалі не здатен прислухатися до будь-кого. Він далі* ***снує*** *свої* ***химери*** (Загребельний, Шепіт, 1966, с. 305); *З природи самої бувши тверезий розумом, Артем і зараз оце, думаючи про батька і сумуючи за ним, однак не* ***вдавався ні в які химери,*** *щоб забутися в них* (Головко, 2, 1957, с. 391); *Розумний б'ється на те, що справді в нього є, А дурень* ***думкою,*** *як кажуть,* ***багатіє*** (Гліб ов, Вибране, 1957, с. 171); *Весь вільний час ви мрієте над водою про такенну-о! щуку або* ***сиплете зайцям солі на хвіст*** (Козланюк, Сонце над Верховиною, 1957, с. 128).

Х

ХАРЧІ — (необхідні засоби для життя, існування людини) **хліб насущний (насушний); шматок хліба [насущного]; насущний шматок; кусок (кусень, кусник) хліба; хліб-сіль.**

— *Люба мамочка! Отримали ми вчора гроші,— спасибі тобі за них, тепер уже* ***«хліб насущний»*** *надовго забезпечений* (Леся Українка, 5, 1956, с. 130); *Раніш селянина давили межі, панські володіння, вічні турботи про* ***хліб насушний*** (Чабанівський, Стоїть явір над водою, 1939, с. 31); *Життя Олени, як і кожної селянської жінки, проходило в щоденних клопотах по господарству, боротьбі за* ***шматок хліба,*** *турботі про дітей* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 26); *Тяжко стогнуть хлібороби. Брак* ***насущного шматка,*** *Люта смертність та хвороби Підтинають мужика* (Грабовський, 1, 1959, с. 396); *Коли ж нема хіті того робить* [складати відомості], *коли робиш ради* ***куска хліба,*** *— о, яке невеселе і тяжке життя!* (Панас Мирний, 5, 1955, с. 342); — *Вивчиться, матиме якийсь* ***кусень хліба,*** *— а це не кожному щастить* (Добровольський, Олов'яні солдатики, 1961, с. 27); — *Підростеш, тоді зрозумієш, яка в світі точиться жорстока боротьба за отой* ***кусник хліба*** (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, с. 4); *Вони проходили перед Шахаєм.., як нагадування про панську віроломність, царську розправу, про опоганення* ***хліба-солі*** *дружнього столу* (Яновський, 2, 1983, с. 169); *Мудрий і добрий мельнику, спасибі тобі за* ***хліб-сіль*** *і за непоказну людяність!* (Стельмах, 5, 1983, с. 12).

ХВАЛИТИ — (надмірно славословити когось, щось) **співати дифірамби** кому, чому; **кадити (палити, курити і т. ін.) фіміам (фіміами)** кому, перед ким; **співати хвалу** кому, чому; **підносити (підіймати) до небес.**

Коли Хома занадто вже розходився, ***співаючи дифірамби*** *своїм мінометам, хтось навіть осадив його* (Гончар, 1, 1954, с. 371); *Щоб запобігти в неї* [Настусі] *ласки, треба було безперестанку* ***кадить*** *перед нею* ***фіміами*** *лестощів* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 321); *Раби і підніж-*

ки всякої влади ***палять фіміам*** *земським начальникам* (Коцюбинський, 3, 1956, с. 154); *Вона* [усмішка] *так змінювала Катерину, що декому здавалась: не так уже Брага, може, й перебільшував, співаючи дружині хвалу* (Гончар, 5, 1979, с. 219); *Самі звеличували, підносили до небес, самі ж і в тінь відіпхнули при першій нагоді* (Гончар, 2, 1959, с. 261).

ХВИЛЮВАТИ — (викликати неспокій, бентежність, захоплення чимось і т. ін.); **бентежити (бунтувати, розпалювати** і т. ін.) **кров** у кого; **брати (щипати) за душу; брати за живе** кого; **зачіпати за живе (до живого)** кого; **захоплювати дух** кому; **проймати серце (душу)** чиє (чию).

Плач, злість, досада разом піднімались в душі [Мотрі], ***бунтували*** *стару* ***кров*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 365); *Воля, воля і воля! Це чарівне слово...* ***розпалювало кров*** *у хлопця* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 339); — *Ось читаю товариша Леніна, і* ***за душу*** *так і* ***бере, так і бере.*** *За все турбується, все бачить* (Речмедін, Весняні грози, 1961, с. 49); *Венеру ж* ***за душу щипало,*** *що з флотом поступили так* (Котляревський, 1, 1952, с. 217); *Молодший* [брат] *бистріший, ось-ось допливе... Та старшого брата* ***взяло за живе*** (Шеремет, Дорога в життя, 1957, с. 61); *Полонені зацікавлено дослухалися до тієї розмови. Видно, вона їх* ***зачепила за живе,*** *розворушила душу* (Збанацький, 4, 1964, с. 254); *Ось могила козацька, це місце колись звалося Скарбне. Не раз в дитинстві тобі* ***захоплювали дух*** *перекази про скарби, закопані тут запорожцями* (Гончар, 5, 1979, с. 173); *Огненне слово його* [Т. Шевченка] *наскрізь* ***проймало серце*** *не тільки тих, кому близьке було народне горе, а й тих, кому й байдуже було до того* (Панас Мирний, 5, 1955, с. 312); *А як стане співати, то зразу своїм голосом* ***душу проймає*** (Васильченко, 1, 1959, с. 133).

Пор.: ЗВОРУШУВАТИ.

ХВИЛЮВАТИСЯ — (від глибокого зворушення, душевного переживання) **захоплює (перехоплює) дух (подих)** у кого, кому, *безос.;* **запирає (затискує) дух (подих, дихання) [у грудях]** кому, у кого, *безос.;* **завмирати душею (серцем); серце в'яне** у кого, чиє; **серце як (ледве) не вискочить** [**з грудей**] у кого, чиє; (від несподіваного переляку, очікування чогось невідомого) **обливатися (холодним) потом; мороз іде (ішов, заходить, проходив, побіг** і т. ін.) **поза шкурою (поза шкірою, по шкурі, поза спину, поза спиною** і т. ін.) кому, в кого; **морозом сипонуло за (поза) спиною** в кого, *безос.;* **обсипає снігом** кого, *безос.;* **холод пробігає по спині (по жилах)** у кого; **мурашки (мурахи, комашки) бігають (забігали, лазять, пішли, полізли, пробігли** й т. ін.) **за (поза) спиною (по спині, по тілу, по хребту** і т. ін.) у кого; (від страху, крайнього збудження, переживань) **обсипає жаром** кого, *безос.;* **кидає в жар** кого, *перев. безос.;* **наче жаром всипало (сипонуло)** [**по спині**] кого, *безос.;* **мов хто жару за комір насипав** кому; **у піт кидає (вдарило** і т. ін.) кого, *перев. безос.;* **кида то в жар, то в холод (в жар і в холод)** кого, *перев. безос.;* **кидає і в жар і в піт** кого, *перев. безос.;* **то в жар (в огонь) кидає (укине), то морозом пройме (обсипле)** кого, *перев. безос.*

У мене ***дух захопило,*** *і я, мов кам'яна, стою, а Марта тим часом мою косу розчісує* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 348); *Товаришам* ***перехопило дух*** (Гончар, 2, 1978, с. 152); *В метро спускаємося вмить по сходах-самоходах,— в підземних залах все блищить, аж* ***захопило подих!*** (Забіла, У широкий світ, 1960, с. 121); *Серце у грудях калаталося, аж йому* ***дух запирало*** (Мартович, Твори, 1954, с. 164); *У Любові Прохорівни* ***затиснуло дух у грудях*** (Ле, Роман міжгір'я, 1953, с. 74); *Він* [Федір] *знав напам'ять майже всього «Кобзаря», читав його, коли на душі було важко, читав і...* ***завмирав душею,*** *весь плакав і хвилювався* (Збанацький, 4, 1964, с. 74); ***Завмираючи серцем*** *від страху та цікавості,*

Микоша йшов слідом за старою (Полторацький, Повість про Гоголя, 1960, с. 64); *А як гляне, **серце в'яне** і в нього і в мене* (Українські народні ліричні пісні, 1958, с. 169); *Я затримую дихання, моє **серце** ледве не **вискакує з грудей*** (Яновський, 2, 1982, с. 188); *Калиновіч стояв, **обливаючися холодним потом**, і ждав, що буде далі* (Франко, 6, 1951, с. 339); [Сухарик:] *Книги!.. А розкішні видання! Ви **обливаєтесь потом**, коли який-небудь невіглас мусолить брудними пальцями вашого «Фауста», за якого ви заплатили чотириста карбованців* (Кочерга, 2, 1956, с. 328); *Через скільки часу почулося старече стогнання, охання.., по всіх **мороз заходив по шкурі**, сльози заблищали цв очах* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 173); ***«Мороз проходить поза шкірою**, наче мене прокляв хто»,— говорить матрос Паліцин* (Довженко, 2, 1964, с. 306); *У Свирида аж **мороз пробіг поза спиною** від того таємного дідового шептання* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 324); *Гнатові аж **мороз пішов поза спину*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 32); *Щось перехопило дух, серце застукало в грудях. **За спиною аж морозом сипнуло*** (Грінченко, 1, 1963, с. 255); *Гната раз **обсипає снігом**, другий — жаром... Ах, це неправда!.. він не злочинець...* (Коцюбинський, 1, 1955, с. 76); *Петро Федорович пізнав, де він — і **холод пробіг по** його гарячих жилах* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 85); *Якийсь неприємний **холод пробіг по спині**, у голову закралась підозра...— Куди ви мене завели? — спитав інженер* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, с. 197); *Синявін надто ревниво ставився до музики,.. й від тих мажорних, сильних акордів здригнувся, відчув, як **мурашки полізли по тілу*** (Ле, Роман міжгір'я, 1953, с. 60); *У о. Квінтіліана **пішли мурашки поза спиною** від сих дідичевих слів* (Франко, 8, 1952, с. 38); *Холодні **мурахи пробігли по спині**. Дівчина здригнулась* (Донченко, 5, 1957, с. 351); *«Революція — велике слово»,— думає Шахай і почуває, як **по хребту в нього лізуть комашки*** (Яновський, 2, 1983, с. 171); *Від цих думок враз **обсипало*** [Данила] *жаром* (Смолич, 2, 1971, с. 211); *— Ну от я до тебе доторкнувся, то мене **в жар кидає** одразу...* (Григір Тютюнник, Климко, 1984, с. 254); *Повірте, аж **наче жаром сипонуло по спині*** (Довженко, 3, 1964, с. 101); *Мене **наче жаром всипало*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 60); *Мені **мов** хто жару **за комір насипав*** (Збанацький, 1, 1974, с. 305); [Рябина:] *Ой господи! Так ось воно як! Аж **в піт вдарило*** (Франко, 9, 1952, с. 82); *Панові слова аж **у піт кинули** сіромашного Дейнеку* (Добровольський, Олов'яні солдатики, 1961, с. 8); *Від того, що той приймач, а з ним і Москва, були зараз такими близькими і заразом такими недосяжними, Миколу **кидало то в жар, то в холод**, руки тремтіли, а щоки палали* (Козаченко, Гарячі руки, 1960, с. 188); *В обителі ця звістка* [про приїзд Саїда] *просто **в жар і холод кинула** ішанів* (Ле, Роман міжгір'я, 1953, с. 359); [Ромодан:] *Я під час пленуму нічого не відчував. Мене там кожну хвилину **і в жар, і в піт кидало*** (Корнійчук, 2, 1955, с. 337); *— Знаєш: як розказала мені твоя мати, яку ви нужду, яке лишенько замолоду терпіли, то мене **то в огонь укине, то морозом обсипле*** (Панас Мирний, 2, 1969, с. 309); *У мене похололо всередині, щось обірвалось в грудях, я ледве передихнув, здавалося, ще хвилина, і захлинувся б. Мене **то в жар кидало, то проймало морозом*** (Збанацький, 1, 1974, с. 108).

Пор.: ЗЛЯКАТИСЯ; СТРАШНО; ХВИЛЮВАТИ.

ХИТРИЙ — (дуже нещирий, потайний) **собі на умі**; (надто меткий, спритний, пронозливий) [і] **в ступі не влучити** кого; **сам чорт в ступі не влучить** кого; **[такий, що] в одно вухо влізе, а в друге вилізе.**

*Він показав себе ще в студентські роки: користувався репутацією хитрої пронози, людини **собі на умі*** (Бойченко, Молодість, 1949, с. 201); *А хтось:— А Оверко де? — О, Оверко! — Оверко не дурний: в одне вухо слухає, в друге вилітає. Він **на умі собі*** (Головко, 1, 1957, с. 226—227); *Діда **і в ступі не влучиш**... Сказав одні слова, а думає, мабуть.*

мішок витрушений, по-іншому (Большак, Образа, 1980, с. 17); *Не раз уже й Хома терпів через плутощі щуряка... Він тобі з піску мотузку суче, а ти його* ***в ступі не влучиш*** (Гримайло, Незакінчений роман, 1962, с. 25); — *Мама сказала, що ти крутійка, і що тебе* ***сам чорт у ступі не влучить*** (Копиленко, Сусіди, 1955, с. 40); — *Та він тобі* ***в одне вухо влізе, а в друге вилізе*** — *й сама не зчуєшся, як нащебече вище носа* (Васильченко, 1, 1959, с. 272); — *...З ходу ловить чужі думки й підіймає їх на всю губернію або приноровляється до них, як вигідніше йому. І він* [Кульницький] ***такий, що в одно вухо влізе, а в друге вилізе*** (Стельмах, 2, 1982, с. 212).

Пор.: СПРИТНИЙ.

ХИТРУВАТИ — (вдаватися до неправдивих, нечесних вчинків) **підходити (підлазити) з хитрощами; удаватися до хитрування (до хитрощів); братися (даватися, вдаватися, підніматися, пускатися) на хитрощі;** (лукавити, лицемірити) **крутити (вертіти) хвостом.**

Він сподівався, що Марися, як жінка, краще за його зуміє ***підійти з хитрощами*** *та лестощами, підластитись до Тодозі й по-жіноцьки намовити її виїхати до Брагина* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 154); *Уранці писар до голови й* ***підліз з хитрощами,*** *не розказуючи нічого, який йому бешкет Макухівна Ївга зробила* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 300); — *Тут, кумонько, силою нічого не зробиш, тут треба* ***на хитрощі взятися*** (Франко, 4, 1950, с. 75); *Онися* ***далася на хитрощі*** (Нечуй-Левицький, 4, 1966, с. 265); — *Чому солдата однаково зображаємо хитрим і здатним на тисячі витівок? Бо постійний голод наштовхує його на те, голод і знущання начальства. Це штовхає його* ***вдаватися до хитрування,*** *розвиває в ньому кмітливість* (Полторацький, Дитинство Гоголя, 1954, с. 264); *Після родин не вінчається копитан* [капітан]... *Треба Оксані* ***на хитрощі підніматися*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 454); [Василь:] *Коли вже діло доходить до нікуди, то треба* ***на хитрощі пускатись*** (Кропивницький, 1, 1958, с. 171); *І розказала* [Юнона] *їй свій страх: Веліла швидше умудриться,* ***На всякі хитрощі пуститься,*** *Щоб брата не строщили в прах* (Котляревський, 1, 1952, с. 282); — *Він* [Оксен] *хитрий. Любить* ***хвостом крутити*** (Тютюнник, Вир, 1964, с. 161); *Не вмітиме* [міщанка] *так* ***вертіти хвостом*** *та крутити головою, як уміють Люцина та Рузя,— перебив синові батько* (Нечуй-Левицький, 1, 1965, с. 236).

ХОЛОДНО — (про низьку температуру повітря, наявність холоду в приміщенні, *у знач. прис.)* **хоч вовків гони (ганяй); хоч собак гони (ганяй); що й собаку не вдержиш;** (про відчуття ким-небудь холоду, *у знач. прис.)* **морозом по тілу дере** кого; **клацає зубами [з холоду]; холодний (циганський) піт проймає** кого; **кров застигає (стигне) в жилах.**

Хатні двері забула Здориха причинити; у їх роззявлену дірку йшов з сіней холод: у хаті — ***хоч вовків гони!*** (Панас Мирний, 3, 1969, с. 27); — *Один* [фінн] *каже: «Ну й холодно ж у нашому бліндажі,* ***хоч собак гони.*** *Давай оцю сосонку звалимо та натопимо»* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 291); *Холодно в хаті,* ***що й собаку не вдержиш*** (Українські народні прислів'я, 1963, с. 25); *Отже, вода не тільки не бадьорить мене, а здається якоюсь неприємною — руки від неї клякнуть,* ***морозом по тілу дере*** (Панас Мирний, 1, 1968, с. 371); *Але в дощ, в непогоду, в осінній холод змокне було, що й ниточки сухої не знайдеш на спині, сяде десь під кущем та* ***клацає зубами з холоду,*** *та мориться голодом, бо що то й за їжа — хліб з цибулею* (Коцюбинський, 1, 1961, с. 21); *Не знає бідний суд, де діться, усіх* ***циганський піт пройма*** (Глібов, Вибрані твори, 1957, с. 60); [Боска:] *Ух, холодно! Аж* ***кров у жилах стигне,*** *у роті* ***зуб на зуб*** *не попаде* (Панас Мирний, 6, 1970, с. 717).

Пор: ДРИЖАТИ.

ХУДИЙ — [тільки (лиш, сама)] **шкіра (шкура) та кістки (кості)** в кого; [одні (самі, тільки)] **кістки та шкіра, (шкура)** в кого; **одні кістки стирчать** у кого; [аж] **ребра знати** на кому; [аж] **ребра світяться** у кого; [аж] **хребет можна промацати через живіт** у кого; **живий труп,** *рідко;* **ходячий мрець (мертвець),** *рідко;* (дуже ослаблий, виснажений) **валиться (хилиться) од (від) вітру; як (ніби) з хреста знятий; як (наче** і т. ін.) [**живі**] **мощі.**

*От назбиралися прохані гості, Бліді, намучені — **шкура та кості.** Всіх богатир до комори веде; Сперлась, принишкла, напружено жде Хліба сірома — і боса і гола* (Грабовський, 1, 1959, с. 240); — *А ти все такий самий: **кістки та шкіра*** (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, с. 10); — *Не здужають* [підпанки]! *Сухі як хорти: **самі кістки та шкура*** (Тулуб, Людолови, 1, 1957, с. 20); *Після закінчення громадянської війни обдертий і худющий — **самі кістки та шкіра,** — до села повернувся Михайло Попович* (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 224); *З тим Пилипом їй ще буде клопоту. Геть занехаяв себе, **кістки самі та шкіра*** (Ю. Бедзик, Поспішай у юність, 1975, с. 237); — *Як же ти перепався, **одні кістки** всюди **стирчать*** (Стельмах, Дума про тебе, 1973, с. 111); — *Чого ви колись були сухі, **аж ребра** на вас було **знать,** а тепер ситі, трохи не луснете? — питає кішечка в собак* (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 40); *Худий, **аж ребра світяться*** (Номис, № 8551); *У поліській Борзні бачили його* [Хому] *худющим, **аж хребет можна промацати через живіт*** (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 49); *Він* [Михайло] *справді схожий був **на живий труп** — жовтий, сухий, мов тараня* (Чумак, Три шляхи, 1984, с. 224); *Не було вже, мабуть, нічого на світі, що могло би вразити бідного Хаїма. Це був **ходячий мертвець*** (Хоткевич, 1, 1966, с. 160); *Прокіп блідий, аж зчорнілий, **од вітру валиться*** (Коцюбинський, 2, 1955, с. 29); — *А схожа вона знаєте на кого? — Ні, не знаю. — На лісову мавку. Хороша дівчина. — Нічого, тільки **од вітру хилиться*** (Стельмах, 2, 1982, с. 90); *Тільки я в хату — суне Карпо до нас, а сам схуд, зчорнів, **як з хреста знятий*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 304); *Все забрала дитиночка І вигнала з хати, І вийшла ти за царину, **З хреста ніби знята*** (Шевченко, 2, 1953, с. 195); *Вихудла **як мощі*** (Барвінок, Оповідання з народних уст, 1902, с. 15); — *Підходжу я до цього сухого, як тараня, німця, ну, **наче живі мощі** тобі, аж дивитися незручно* (Стельмах, 3, 1983, с. 424).

Пор.: ВИСНАЖЕНИЙ; СХУДНУТИ.

Ц

ЦІЛИЙ ДЕНЬ — (весь світловий день) **з (од, від) ранку до вечора (смерку, смеркання, ночі); з (від) рання (рана) до вечора (смерку, смеркання, ночі); від (од) зорі до зорі.**

*Я **з ранку до вечора** робила чорно. За хвостами світу не бачила* (Журахович, Нам тоді було по двадцять, 1967, с. 64); *Вони не покладали рук **од ранку до вечора*** (Нечуй-Левицький, 5, 1966, с. 37); *Наче й мотаєшся по району **з ранку до смерку,** а все ж таки не косиш, не молотиш* (Цюпа, Краяни, 1971, с. 67); *Під вогнем бійці на переправі, і на тій — на правій — стороні теж вогонь **від ранку до смеркання*** (Гончаренко, Вибране, 1959, с. 213); *Робить Павло **з ранку до ночі,** без одпочинку* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 178); *Ти* [Парасинка] *знаєш, що я* [Докія] ***від рання до вечора** працюю для тебе й що я все лише хотіла твого добра* (Кобилянська, 2, 1962, с. 15); *Білка сумочки свою Розстебнула у гаю І **від рання до смеркання** В сумку зносить харчування* (Стельмах, 7, 1984, с. 190); ***Від рання до ночі** в роботі, У вітер і в спеки*

стою... Тому я тепер і в почоті, Що я в барабан подаю! (С. Олійник. 1, 1968, с. 175); *Живу* ***від рана до вечора,*** *бо вечора діждатися треба, а ніч пересплю, бо за нею наступає ранок* (Кобилянська, 1, 1962, с. 173); ***Від зорі до зорі*** *Ходить баба по дворі. Ходить баба білорука. Цілий день годує внука* (Іванович, На городі бузина..., 1963, с. 35).

Ч

ЧЕРВОНІТИ — (від хвилювання) **червоніти (шаріти) як (мов, наче і т. ін.) калина (мак, буряк, жар, кармазин, рак);** (від збудження, захоплення, сорому) **кров (рум'янець, сором і т. ін.) заливає (залила, залив, залляв і т. ін.) обличчя (лице і т. ін.)** кому; **заливатися (обливатися, заходитися,** *розм.,* **закраситися і т. ін.) рум'янцем; заливатися (наливатися) кармазином (фарбою,** *розм.* **краскою);** краска [сорому] **заливає обличчя (лице)** чиє, кому, *розм., рідко;* **обличчя (лице)** покривається **краскою** чиє, у кого, *розм., рідко;* **наливатися жаром (вогнем); пашить вогнем** [**з лиця**] хто; **пекти раків (раки);** (від злості, напруження) **наливатися кров'ю.**

Думала одну тінь свою побачити, а глянула, то мало не заплакала: все лице, мов на лихо, ***шаріло, як калина*** (Васильченко, 1, 1959, с. 220); *Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — ...почервоніла, що твій мак* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 330); *Молодиця* ***почервоніла, наче буряк,*** *гнівні іскорки заграли у запалих очах* (Панас Мирний, 3, 1954, с. 309); *Далі бачу, що вона* [пані] *вже* ***червоніє, як жар найчервоніший*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 76); *Олена* ***...почервоніла, як кармазин*** (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 192);— *Але ж парубок який! — весело відповів Каленик Романович.— З шибки вирізав круг, як під циркуль! Від такої рекомендації Рубін* ***почервонів як рак*** *і опустив голову* (Сенченко, Оповідання, 1959, с. 18); *Навіть при місяці помітно було, як* ***кров залила*** *Марині* ***лице*** (Головко, Літа молодії, 1956, с. 147); ***Рум'янець*** *розповзається до скронь і підборіддя,* ***заливав повне обличчя*** (Стельмах, Хліб і сіль, 1959, с. 321); *Параскіца зашарілась вся.* ***Сором*** *гарячою хвилею* ***залляв*** *їй* ***лице*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 271); — *Добридень,— несміливо привіталася Василина, ховаючи під звабливі вії великі сірі очі й* ***заливаючись рум'янцем*** (Куртяк, Бесіди, 1983, с. 106); *Читаючи його* [лист] *я чула, що вся* ***обливаюся рум'янцем,*** *то знов блідну* (Франко, 3, 1950, с. 104); — *Що ж ти здавала? — Твір...— І писала його, мабуть, азбукою Морзе? — весело зауважив брат. Тоня* ***зайшлася рум'янцем.***— *Ти вгадав* (Гончар, 5, 1979, с. 56); *Вона* ***рум'янцем уся закрасилася,*** *як те слово почула* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 204); *Чорнявий хлопець, здіймаючи бриля, питає приємним баритоном: — Чи вільно сполохати задуму вашу, панно? — Ярина жахається, блідне, щоб зараз* ***заллятися кармазином*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 161); *Тимко* ***залився фарбою,*** *опустив очі* (Тютюнник, Вир, 1964, с. 212); *— Я думала, ти хотів мені щось сказати. Так поспішав... з висоти на землю...— І скажу,—* ***наливається фарбою*** *Омелько* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, с. 130); *Непокірна* ***краска залила обличчя*** *до самої хмари чорних кучерів* (Леся Українка, 3, 1952, с. 682); ***Краска сорому залила обличчя*** (Збанацький, 1, 1963, с. 231); *При тій думці* ***покрилося*** *моє* ***лице краскою*** *і в нутрі моїм скипіло* (Кобилянська, 1, 1962, с. 301); *— Так ви ненавидите панів? — Оторопіло помітив* [Лісовський], *як міниався,* ***наливаючись жаром,*** *тонкий вид молодиці* (Стельмах, 1, 1982, с. 32); *Поперед усіх Марина! Чорні очі зайнялися, так і горять, так і блищать!* ***З лиця пашить вогнем!*** (Нечуй-Левицький, 1, 1977, с. 38); *Припухлі гарячі губи, дотик яких ще кілька хвилин тому Юрко відчу-*

*вав на своїх щоках, **пашіли вогнем**, чутливі ніздрі нервово здригались, а в глибоких темних очах — і радість якась, і туга* (Цюпа, Через терни до зірок, 1986, с. 13); *Він оповідає, а **я печу раків** від сорому* (Збанацький, 1, 1974, с. 379); — *Ти бачила, Оленко, як Сава **раки пік**? Не знав, куди очі діти* (Копиленко, Сусіди, 1955, с. 65); *Лице її мінилося: **раз наливалося кров'ю**, мов буряк, то знов блідло, мов полотно* (Франко, 5, 1951, с. 386).

Пор.: СОРОМИТИСЯ.

ЧОРТ — (за міфологічними уявленнями — надприродна істота, що втілює в собі зло) **злий (нечистий, лихий** і т. ін.) **дух; нечиста сила; дух тьми; князь (цар) тьми.**

[Жірондист:] *Якби я вірив у **лихого духа**, я думав би, що то сам сатана подав мені оту фатальну раду* (Леся Українка, 2, 1951, с. 179); *Зять **називав** тестя божевільним та казав, що він **запродав душу нечистій силі*** (Коцюбинський, 3, 1956, с. 10); *Тут під колесом водилися чорти, і коли мельник знався з **нечистою силою**, вони йому і в безводдя мололи борошно і товкли в ступах* (Стельмах, 5, 1983, с. 66); *Забобонному татаринові здавалося, ніби то відьма накликає на нього **духів тьми*** (Тулуб, Людолови, 1, 1957, с. 181); [Єпископ:] *Ми кесаря шануємо і владу, не повстаєм ні словом, ані ділом супроти них, а тільки **князю тьми** ні жертви, ні поклонів не даємо* (Леся Українка, 2, 1951, с. 233).

ЧУДО — (те, що гідне великого подиву; незвичайне, дивовижне) **чудо з чудес; диво (чудо) природи; диво дивне,** *нар.-поет.*; (при вираженні здивування) **чудеса (диво) в решеті,** *в знач. виг.*

— *Константинополь! Царев город! Цар-город! **Чудо з чудес!*** (Скляренко, Святослав, 1959, с. 135); *Сиваші, оце гниле таємниче море, не перестають дивувати Дьяконова. **Диво природи.** Геологічна загадка* (Гончар, 2, 1959, с. 59); *Сестри й молоді лікарки... зробили з мене якесь **чудо природи**: щохвилини приходили мацати мій пульс і все набивалися читати художню літературу* (Яновський, 2, 1954, с. 78); ***Диво дивнее** на світі З тим серцем буває! Увечері цурається, Вранці забажає!* (Шевченко, 2, 1953, с. 79); — ***Чудеса в решеті!** Аж незручно якось, сплутав... Думав, що артистка, а насправді...— Що насправді, тату? — поцікавився ніби між іншим син.— Інженерка по водних справах* (Минко, Ясні зорі, 1951, с. 55).

Ш

ШВИДКО — 1. (про процес, розвиток чого-небудь) **семимильними (саженними, гігантськими) кроками** (про час, який пройшов дуже швидко, зовсім непомітно) **як (мов) один день;** (на великій швидкості, *з сл.* везти, їхати і т. ін.) **з вітерцем; з вітром навзводи;** на всіх **(повних) парах; на повних парусах.**

*Якими **семимильними кроками** йде розвиток техніки в наші часи!* (Дмитерко, Там, де сяє Південний Хрест, 1957, с. 43); *Розвиток радянської енергетики йде **саженними кроками*** (Наука і життя, № 7, 1962, с. 6); *П'ятдесят літ нашої дружби прошуміли в тайзі, **як один день*** (Довженко, 2, 1964, с. 78); *Чверть віку чабанування післявоєнного пролетіли **мов один день*** (Петльований, Безмежнее поле, 1968, с. 9); *До буфету, В оперету, На город по гарбузи — Подавай йому карету, **З вітерцем** його вези* (С. Олійник, Вибране, 1959, с. 200); *Танки мчали легко, **навзводи з вітром*** (Качура, Вибрані твори, 1953, с. 325); *А поїзд мчить **на всіх парах** прямісінько на Київ* (Довженко, 2, 1964, с. 15); *Помчав поїзд **на повних парах**... Загуло, загриміло* (Мокрієв, Сто колючок в боки, 1961, с. 128); *Фрегат **на повних парусах** заїхав*

у свій же бриг, п'ять мачт з вітрилами упали, мов зрізані (Яновський, 2, 1958, с. 200).

2. (поспішно, дуже квапливо, *з сл.* бігти, летіти, мчатися, кинутися і т. ін.) **аж у вухах вітер свистить; що (скільки) [є (було) і т. ін.] сили (духу); у дух; з усіх (зі всіх) ніг; не чути під собою ніг; не чути землі під собою (під ногами); як стріла; як (мов, немов і т. ін.) на пожежу; як (мов, немов і т. ін.) опечений (опарений); як (мов, немов і т. ін.) огню вхопивши; мов камінь з праці; як пробка,** *зневажл.;* (як наказ, прохання чи обіцянка дуже швидко куди-небудь піти) **одна нога тут, [а] друга там.**

*Зінька бігла, **що було сили, аж у вухах вітер свистів*** (Головко, 2, 1957, с. 177); *Рубін **скільки сили** погнався за нею* [дівчиною], *але коли добіг вниз, дівчина вже почала видиратися з санками на гору* (Сенченко, Оповідання, 1959, с. 13); *Вона* [Параскіца] *навела такий жах на дітей, що ті не своїм голосом верещали та бігли **що було духу*** (Коцюбинський, 1, 1961, с. 282); — *Біжу **скільки духу**, шпичаки колють у ноги, я падаю, але встаю й ще прудкіше біжу* (Ковінька, Кутя з медом, 1960, с. 31); [Килина:] *Якби хто перевесла крутив, то я б у дух сю нивку вижала* (Леся Українка, 3, 1952, с. 235); *Німець сказав щось прикажчикові, той **з усіх ніг** помчався у двір* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 243); *Вона* [Марта] *крутнулась і, шелестячи спідницею, **зі всіх ніг** летить у темряву* (Стельмах, 2, 1982, с. 350); *Відпустив Степку. Побігла, **не чуючи під собою ніг*** (Ю. Бедзик, Поспішай у юність, 1975, с. 62); ***Не чуючи під собою землі,** не бачачи нічого кругом, хутко-хутко пішла, потім побігла на сільський майдан* (Довженко, 1, 1964, с. 201); — *Переймай, переймай! — чимдуж кричав Івась на брата, а сам — **землі під ногами не чув, як той вітер** мчавсь* (Панас Мирний, 4, 1955, с. 10); ***Як стріла** пустився хлопець з люлькою на плечі* (Панас Мирний, 5, 1970, с 18); *Початок тропаря він добре знав, що ж до кінця, то був трохи невпевнений, що скаже вірно, тому й поспішав **мов на пожежу*** (Добровольський, Олов'яні солдатики, 1961, с. 24); — *Голуб жінку б'є! — дзвоне* [дзвонить] ***чутка** від хати до хати, і люди біжать **немов на пожежу*** (Панас Мирний, 4, 1970, с. 145); *Мірошник, **як опечений,** скочив з канапи* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 175); *Довгошия, білява дівчина вибігла, **як опарена,** їй назустріч* (Панас Мирний, 4, 1970, с. 417); *Єремія схопився з дзиглика, **наче опечений,** і неначе зашкварчав, як вишкварка на сковороді* (Нечуй-Левицький, 7, 1966, с. 231); *Він сховався, **ніби опечений,** протер очі, позіхнув і пішов вмиватись, навіть не перехрестившись* (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 90); *Хоч і часто вони забігали до нас на хутір... та, як папи не застануть дома, побудять хвилину-другу та мерщій, **наче огню вхопивши,** втікають назад* (Панас Мирний, 1, 1968, с. 346); *Той вилетів з Яковенкових рук, **мов камінь з праці,** одним гігантським скоком перетнув подвір'я і мчав навстріч Левенцю* (Загребельний, 6, 1981, с. 64); *Вилетиш ти звідси, **як пробка*** (Довженко, 3, 1964, с. 219); *Вадик, **як пробка,** вилетів на поверхню, зовсім **не в тому місці,** де його чекали, а майже на другому березі ставка* (Збанацький, Таємниця Соколиного бору, 1971, с. 408); [Старшина:] *Ну, живо! Щоб **одна нога мені тут** була, **а друга — там!** По щучому велінню!* (Кропивницький, Вибрані твори, 1967, с. 239); — *Мерщій, не відкладаючи, **одна нога там, друга — тут,** перше ніж про посла буде сказано султанові* (Загребельний, Роксолана, 1988, с. 241); — *Може, я скочу? **Одна нога тут, друга — там?** — благав він сотника. Але той, знаючи його вдачу, мовчав* (Циба, На зламі, 1984, с. 56).

3 (протягом дуже короткого часу; миттю, моментально) **в [один] момент** *(діал.* **мент, мет**); **в (за) одну (єдину) мить; в один миг ока; не встигнеш (не вспієш, не встиг, не вспів і т. ін.) і оком моргнути (змигнути і т. ін.); і оком не моргнеш (не змигнеш і т. ін.); не встигнеш**

(не встиг і т. ін.) [і] оглянутися (огледітися); і не оглянешся (оглянуся, оглядимося); (відразу) одним духом; з [одного] маху; [за] одним (єдиним) махом; як блискавка.

— *Побудь, сину, дома, я* ***в один момент*** *обернуся* (Нечай, Любов і пам'ять, 1984, с. 91); *Кармель* ***в один мет,*** *як її забачив, скочив з воза і опинився коло дівчини* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 350); *За димом палахнуло полум'я й обхопило клуню* ***в одну мить*** (Нечуй-Левицький, 3, 1965, с. 67); [Павло до Лесі:] — *Так цей дядя Коля велосипед* ***за одну мить*** *зробить* (Тельнюк, Білий камінь, 1984, с. 188); *Грозова хмара вихлюпнула зливу.* ***За мить одну*** (Воронько, Тепло землі моєї, 1959, с. 166); ***В єдину мить*** *відійшло вбік усе, про що мріялось. Нема зору* (Гончар, 3, 1959, с. 267); *Вони почали стиха підгарчувати один на* ***одного і в один миг ока*** *розлютувались* (Нечуй-Левицький, 2, 1965, с. 263); *Диви — одного веде бухгалтер в чайну...* ***Не встиг оком моргнуть, а уже*** *з другим іде* (Большак, Образа, 1980, с. 18); *Як побачив* [Василь] *свою Галю неживу, підняв косу та черк себе! Ніхто* ***не встів і оком змигнути*** (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 83); *А ніч у Севастополі коротка, пролетить,* ***і оком не моргнеш*** (Кучер, Голод, 1961, с. 56); ***Не встіла*** [не встигла] *мати* ***оглянутися,*** ***вже*** *у Марусі і готов обід* (Квітка-Основ'яненко, 2, 1956, с. 49); *Не раз він чув жалі та скарги на скороминущість людського життя. Промайнуло, як сон, пролетіло мигцем* [миттю], ***не встиг і оглянутися...*** (Гончар, 5, 1979, с. 244); *Так мені якось час збігає по-дирному, що й* ***не оглянуся,*** *коли день минеться* (Коцюбинський, 3, 1956, с. 178); — *Се добрий тобі десь сон приснився,— каже свекруха.— Треба визирати Данила.* ***І не огледимось,*** *як притягнуть* (Марко Вовчок, 1, 1955, с. 64); *Надувши свою полотняну сорочку,* ***одним духом*** *мчав його десятки гонів понад степом, чортик в'юном вертівся в його руках, верещав і заходився від реготу* (Васильченко, 1, 1959, с. 127); *Хрін з квасом, редьку, буряки; Рябка, тетерю, саламаху — Як не було: поїли* ***з маху*** (Котляревський, 1, 1952, с. 167); ***За одним махом*** *зробив* [Панталаха] *порядок* (Франко, 2, 1950, с. 240); *А буває ж; прийде хтось — І* ***єдиним махом*** *Опоганить ту красу* (Глазовий, Усмішки, 1971, с. 6); — *Знай, дочко, що я міг би* ***одним махом*** *всю твою хитрість розбити* (Бурлака, Напередодні, 1955, с. 111); *«Яструбок» сховався в білій хмарі. На ворога він вихопився,* ***як блискавка*** (Яновський, 1, 1954, с. 47).

4. (з'являтися дуже швидко й у великій кількості, *з сл.* ростп, виростати, сходити, виникати і т. ін.) **як (наче, неначе** і т. ін.) **гриби [після дощу (по дощі)]; (дуже легко) як (мов і т. ін.) з води [йде]; не по днях [а] по годинах; як (мов, наче і т. ін.) на дріжджах [сходити (рости)].**

Товариства виникали тоді по селах буквально ***як гриби після дощу*** (Минко, Моя Минківка, 1962, с. 102); *Невеличкі хатки кругом дворища* ***неначе гриби виростали*** (Панас Мирний, 4, 1955, с. 205); *Українські газети та журнали повискакують незабаром,* ***як гриби по дощі,*** *і цей факт, на мою думку, матиме вплив і на галицьку пресу* (Коцюбинський, 3, 1956, с. 285); *Попові діти* ***як з води*** *росли* (Б. Олійник, Істина, 1976, с. 137); — *Добре, добре, Дмитре. Роби так, щоб гречка* ***як з води*** *йшла.— Це від якості суперфосфату найбільше залежатиме,— знову покосився Дмитро* (Стельмах, 3, 1982, с. 195); *Ростуть* ***мов із води!*** (Гончар, 5, 1979, с. 113); *Тебе* ***мов з води*** *жене! — дивувався брат* (Нечай, Любов і пам'ять, 1984, с. 81); *В давню давнину, як Ніл народився в пустині, Мати його положила в розкішну зелену колиску. Батько з високого неба промінням цутішним дивився, Як його син виростав* ***не по днях — по годинах*** (Леся Українка, 1, 1975, с. 336); *Засіє й засадить Паміра своєю рукою город, все сходить та росте,* ***як на дріжджах*** (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 113); *Тут* [в Асканії] *буквально все саме пливе тобі* ***в руки, багатства твої ростуть, мов на дріжджах*** (Гон-

чар, Таврія, 1957, с. 97);— *Як там Київ? Будується і розбудовується?* — *Будується..,— потвердив Іван.— Не те слово будується... **На дріжджах сходить**... Столиця* (Збанацький, Пригоди Івана Коструба, 1984, с. 21).

Щ

ЩАСЛИВЕЦЬ — *(переважно в знач. прис.)* **пестунчик (пестій,** *діал.*) **долі (фортуни); родився (народився) під щасливою зіркою (зорею); родився (народився) в сорочці.**

*На превелике здивування моє, Кость за обідом не мав вигляду **пестунчика фортуни*** (Яновська, 1, 1959, с. 447); *Не приходила ніколи панотцеві думка про смерть. Як же? Він — **«пестій долі»** — та мав би вмирати?!* (Мартович, Твори, 1954, с. 423); *На прощання сказав пораненому Василеві старший лейтенант:— **Під щасливою зорею ти родився!** — розпогодився комісар.— Ти ще не знаєш, що таке орден!* (Стельмах, 5, 1983, с. 101);— *Вважайте, Сідалковський, що вам пощастило... Ви **народилися в сорочці*** (Чорногуз, Претенденти на папаху, 1983, с. 87).

ЩАСЛИВИМ БУТИ — зазнавати (зазнати) щастя; мати щастя; (бути безмежно щасливим) **відчувати (почувати** і т. ін.) **себе на сьомому небі; на сьомому небі перебувати (бути** і т. ін.).

*В цій маленькій хатині **зазнала** вона **щастя*** (Коцюбинський, 1, 1955, с. 71); *У тихому гаю Лисичка **щастя мала**, Як у своїм добрі жила, гуляла* (Глібов, Вибрані твори, 1951, с. 125);— *Село! Я вибираю хату з димком, **в якій немає** ще жодного солдата, і, **впавши на солому, почуваю себе на сьомому небі*** (Багмут, Записки солдата, 1961, с. 103); *По всьому видно було, що він зараз **перебував на сьомому небі*** (Речмедін, Весняні грози, 1961, с. 156); ***Він був на сьомому небі*** (Лановенко, Первоцвіт, 1974, с. 48); *Бігав, мчав, клопотався то в хаті, то на городі, то в саду, бажаючи «не здрейфити», як найліпше прийняти гостю. **Витав на сьомому небі!*** (Бабляк, Жванчик, кн. 2, 1971, с. 303); *...Вона **на сьомому небі**, а може, і за стратосферою вже. Вчора тато й мама благословили їх на шлюб* [Івана з Галею] (Кучер, Трудна любов, 1960, с. 435).

ЩАСТИТИ — (складатися на щастя, на успіх) **в руку йдеться** кому; **випадає щастя** кому, *перев. з інфін.;* **фортуна усміхається (посміхається)** кому, *книжн.*

*Так усе тепера чогось Хведорові **в руки йшлося**: урожай був добрий, щепи поприймались чисто всі, два ловких стригуни вигодувались, вже й виїжджати їх почав* (Григоренко, Вибрані твори, 1959, с. 276); *Роман насмішкувато і гидливо зміряв їжакове обличчя Корнюші:—Не всім таке **щастя**, дядьку, **випадає*** (Стельмах, 1, 1982, с. 524); *В уяві гетьмана виник лисячий образ запорозького пройди, якому **фортуна** так **всміхалася** в житті* (Ле, Наливайко, 1957, с. 179); [Михайло:] Знаєш, *коли і надалі так буде мені **усміхатись фортуна**, то я скоро і в директори вискочу* (Карпенко-Карий, 3, 1961, с. 59); *І от ще не просохлий папірець тремтить у руках Поцілуйка, і зміцнює, і збільшує клубок життя в його душі. **Фортуна** знову **посміхнулася** Поцілуйкові* (Стельмах, 4, 1983, с. 179).

ЩИРО — (відверто, без упереджень) **з відкритим (розкритим) серцем; з відкритою душею;** (не кривлячи душею) **з (від, од)** [**усього**] **серця; від (од) щирого серця;** (нічого не приховуючи; *з сл.* говорити, сказати, признатися і т. ін.) **поклавши руку на серце; як на сповіді; як (мов) на духу,** *заст.*

Донька їхня [хазяїв хутора] — *білявенька, зовсім ще юне дівча — линула до бійців* ***з відкритим серцем*** *і не приховувала свого захоплення приходом наших військ до них на хутір* (Гончар, Маша з Верховини, 1959, с. 4);— *Ну!* — *вигукнув бадьоро Брюллов...— Розквітайте, Тарасе, для свого народу, зустрічайте нове життя* ***з розкритим серцем*** (Смілянський, Крила, 1954, с. 119); *Вони* [індійці] *зустрічали нас* ***з відкритою душею,*** *з осміхненим лицем* (Минко, Намасте, Індіє!, 1958, с. 78); *Як добре, що існує Нароч, Як добре, що Дніпро дзвенить, Як слова милого «товариш»* ***З усього*** *серця не любить?* (Рильський, 3, 1961, с. 273); [Кіндрат Антонович:] *Ну, а скажи* ***від серця,*** *не приховуючись: легше тобі тепер живеться, правда, легше?* (Кропивницький, 2, 1958, с. 247—248); *А мені захотілось тої миті* ***від усього серця*** *подякувати незнайомим людям: батькові Валерика і його матері за те, що вони так виховують свого сина* (Петльований, Безмежнеє поле, 1974, с. 11); *Співаючи пісню,* ***од серця*** *голосить дідусь і до плачу доводить* (Куліш, Вибрані твори, 1969, с. 55); *Полохаючи темну зграю, Живіть для людського добра!* ***Від серця щирого*** *бажаю Я вам ні пуху ні пера* (Рильський, 3, 1961, с. 93); ***Поклавши руку на серце,*** *давайте відразу скажемо, що виступ цей мав у собі від Дмитра Череди хіба що темперамент і стрімливість у читанні* (Загребельний, Намилена трава, 1974, с. 75); *Він, звичайно, слабший на характер, пішов до Глафіри Іванівни і все,* ***як на сповіді,*** *розказав* (Микитенко, Кадильниця, 1959, с. 13); — *Усе думаю, може, якось і переміпилися списки на землю.— В залі почувся регіт, а Мирон смикнув брата за полу; ну, чого признаватися,* ***мов на духу*** (Стельмах, 2, 1982, с. 13).

Я

ЯК-НЕБУДЬ — (недбало, *перев. з сл.* працювати, робити, вчитися і т. ін.) **аби день до вечора; на галай-балай (на галай-на балай); стук-грюк, аби з рук; тяп-ляп; через пень колоду (пень-колоду); п'яте через десяте.**

— *Робітники дивляться на тебе, як на якогось спеца двадцятих років, котрий працює* ***аби день до вечора*** (Автомонов, Щастя дається нелегко, 1959, с. 83);— *Я не маю й думки ганити вас, але я нічого не роблю,* ***на галай-на балай,*** *не поміркувавши гаразд!* (Нечуй-Левицький, 6, 1966, с. 84); *В дуелях класик і педант, Методі вірний був Зарецький, І дозволяв людину в рай Послать не* ***на галай-балай,*** *А як велить закон мистецький* (Пушкін, Євгеній Онегін, перекл. Рильського, 1949, с. 153); *Житлобудівельний брак — явище не лише херсонське.* ***Стук-грюк, аби з рук*** *— цей стиль побутує і в комбінаті «Волиньпромбуд»* (Рад. Україна, 4 жовт. 1975, с. 2);— *Ну що, зняли кулемет з розбитого танка? — запитав їх Пузанов насмішкувато.— Ви думали тут так —* ***тяп-ляп?*** (Гончар, 4, 1960, с. 62); *Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився* ***через пень-колоду,*** *з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде* (Григір Тютюнник, Климко, 1984, с. 75); *Граю —* ***через пень-колоду*** (Яновський, 1, 1982, с. 155); *Гребенясту півнячу голову Хома поклав біля лежанки, а безголового галагана біля порога. Похижішавши колючими оченятами, бубонів заклинання —* ***п'яте через десяте*** (Гуцало, Парад планет, 1984, с. 26).

ЯКОСЬ — (про час; колись) **одного дня; одного разу.**

Одного дня *я зважився доторкнутись білих рук: її брови стрепенулись, наче крила дивних птиць* (Б. Олійник, Істина, 1976, с. 318); ***Одного разу,*** *коли Каленик Романович стояв біля горна і розмовляв з учнями про ковальські справи, Рубін раптом додумався: «От візьму терпужок, всуну у вогнь..»* (Сенченко, Оповідання, 1959, с. 4).

ПОКАЖЧИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Покажчик охоплює всі фразеологізми, які утворюють синонімічні групи (ряди), що ввійшли до Словника. У лівій колонці подано алфавітний перелік всіх фразеологізмів. У правій колонці наводяться домінанти синонімічних рядів, за якими і треба шукати той чи інший фразеологізм. Підгрупи синонімічних рядів позначаються арабськими цифрами після домінанти.

А

аби день до вечора —	ЯК-НЕБУДЬ
аж гай гуде (шумить) —	ДУЖЕ СИЛЬНО
аж дим іде —	ДУЖЕ СИЛЬНО
аж жижки трясуться (труситься, трусилися, затрусилися, задрижали) —	НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
[реготати (сміятися)] аж за живіт (животи) братися —	СМІЯТИСЯ
аж за печінки (за печінку) тягне —	ГОЛОДНИЙ
аж кишить —	БАГАТО
аж по шию —	БАГАТО
аж танцює —	РАДІТИ
аж у вухах вітер свистить —	ШВИДКО, 2
аж шкура болить —	ГОЛОДНИЙ
аттічна сіль —	ДОТЕП
ахіллесова п'ята —	СЛАБКІСТЬ
ахінея (ахінею) гонити (нести, вернути, здіймати) —	ГОВОРИТИ, 4

Б

баглаї бити (годувати, гнути) —	ЛЕДАРЮВАТИ
байди (байдики) бити —	ЛЕДАРЮВАТИ
байки розповідати (повідати, гнути, плести) —	ГОВОРИТИ, 8
балакати в ніс —	ГОВОРИТИ, 2
бали точити (розводити) —	ГОВОРИТИ, 3
басом дивитися (поглядати) —	ДИВИТИСЯ, 3
бебехи (гельбухи) надсадити —	ПОБИТИ, 3
без ліку —	БАГАТО
без ножа різати —	ПОСТАВИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
без останку —	ПОВНІСТЮ, 1
безпросвітний туман —	ДУРЕНЬ

без роду [й племені] —	ОДИНОКИЙ
без сьомой (десятої, дванадцятої) клепки в голові —	НЕДОУМКУВАТИЙ
без царя в голові —	ДУРНИЙ
бентежити (бунтувати, розпалювати) кров —	ХВИЛЮВАТИ
берегти (оберігати, пильнувати, хоронити і т. ін.) як ока [в голові (в лобі)] (як зіницю ока, як око) —	ОБЕРІГАТИ
бере (розбирає забирає) злість —	ЗЛИТИСЯ
березовим віником почесати —	ПОБИТИ, 2
бере (брала, взяла, охопила, розбирала) нетерплячка —	НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
бистрий на розум —	РОЗУМНИЙ
бита голова —	ДОСВІДЧЕНИЙ
битий жак —	ДОСВІДЧЕНИЙ
бити (кидати, ударяти) лихом об землю —	НЕ ЖУРИТИСЯ
бити на сполох —	БИТИ ТРИВОГУ
бити ноги (чоботи) —	ІТИ
бити [земні] поклони —	КЛАНЯТИСЯ
битися головою —	СУМУВАТИ
битися як риба об лід —	БІДУВАТИ
бити чолом —	КЛАНЯТИСЯ
бігати (носитися) як (наче) курка з яйцем —	ПРИДІЛЯТИ НЕЗАСЛУЖЕНУ УВАГУ
біла (панська) кістка (кість) —	АРИСТОКРАТ
білими нитками шитий —	НЕВМІЛО ЗРОБЛЕНИЙ
бісом дивитися —	ГНІВАТИСЯ
благословитися на світ —	РОЗВИДНЯТИСЯ
блакитна (голуба, дворянська) кров у кого [тече в жилах кого] —	АРИСТОКРАТ
близька сторона —	ДАЛЕКО
близький (близенький, блигий, блигомий) світ —	ДАЛЕКО
блимнути очима —	ГЛЯНУТИ
боби (на бобах) розводити —	ГОВОРИТИ, 3
бовкнути (вискочити, вистрибнути) як (мов) Пилип з конопель —	ГОВОРИТИ, 15
боліти душею (серцем) —	ТРИВОЖИТИСЯ
болюча (слаба, слабка) струна (стрункa) —	СЛАБКІСТЬ
болюче (дошкульне, вразливе, слабе, слабке) місце —	СЛАБКІСТЬ
бомки бити —	ЛЕДАРЮВАТИ
брати в шори —	КАРТАТИ
брати [близько] до серця —	ТРИВОЖИТИСЯ
брати (хапати) за барки (за петельки) —	ПРИМУШУВАТИ
брати (хватати) за горло (за горлянку) —	ДОМАГАТИСЯ, ПРИМУШУВАТИ
брати (хапати, щипати) за душу (за серце) —	ЗВОРУШУВАТИ, ХВИЛЮВАТИ
брати за живе —	ХВИЛЮВАТИ
брати на зуби —	ОБМОВЛЯТИ

брати на пушку — ОБМАНЮВАТИ
брати на себе очі — ҐАРНИЙ
брати (піднімати, підіймати, здійматн, знімати) на сміх (на посміх, на смішки, на глум, на кпини) — НАСМІХАТИСЯ
брати на спички — НАСМІХАТИСЯ
брати ноги на плечі — ТІКАТИ
братися в ноги — ТІКАТИ
братися за барки — БИТИСЯ
братися на світанок — РОЗВИДНЯТИСЯ
братися (даватися, вдаватися, підніматися, пускатися) на хитрощі — ХИТРУВАТИ
брехні точити (справляти, терти) — ГОВОРИТИ, 9
[і] бровою не веде (не моргне, не здвигне) — НЕ РЕАГУВАТИ
був (була, було, були) та загув (загула, загуло, загули) — ЗНИКНУТИ, 1
бути (побувати) в бувальцях — БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ

бути (йти, опинятися, плестися, плентатися і т. ін.) в (у) хвості — ВІДСТАВАТИ
бути на возі і під возом — БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ
бути (ставати, стояти) на заваді — ПЕРЕШКОДЖАТИ
бути на коні [бути] і під конем — БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ
бути (стояти) на перешкоді — ПЕРЕШКОДЖАТИ
бути насторожі — ПИЛЬНУВАТИ
бути (статн) нерозлийводою — НЕРОЗЛУЧНИЙ
бути (стояти) як на голках — ТРИВОЖИТИСЯ

В

вавілонське стовпотворіння — БЕЗЛАДДЯ
важким духом дихати — ГНІВАТИСЯ
важлива (важна, велика, не проста, пишна) птиця — ВПЛИВОВА ОСОБА
важний птах — ВПЛИВОВА ОСОБА
валиться од (від) вітру — СХУДНУТИ
валиться (хилиться) од (від) вітру в баранячий ріг (ріжок) зігнути (скрутити) — ХУДИЙ
вбиватися (вбитися) в колодочки (в палки, в пір'я) — ПІДКОРИТИ
ввести в оману — ПІДРОСТАТИ
вдаватися (вдарятися, впадати) в сум (смуток, тугу) — ОБМАНУТИ
вдатися в сум та тугу — СУМУВАТИ
вдаватися (заходити) у (в) розмову (балачку) — ЗАЖУРИТИСЯ
[аж] в душі (всередині) похололо (похолонуло) — ГОВОРИТИ, 9
велика цяця — ЗЛЯКАТИСЯ
велике цабе — ВПЛИВОВА ОСОБА
великий [аж] до неба — ВПЛИВОВА ОСОБА
великий як верства — ВИСОКИЙ
[готовий (ладний, здатний, хотів і т. ін.)] в (крізь) землю провалитися (пропасти) — ВИСОКИЙ

[із сорому (стида, стиду)] —	ЗАСОРОМИТИСЯ
верстати дорогу (шлях, путь) —	ІТИ
верства келебердянська —	ВИСОКИЙ
вести далі —	ГОВОРИТИ, 1
вести мову —	ГОВОРИТИ, 1
вести розмову (бесіду, балачки) —	ГОВОРИТИ, 9
в золоті (у розкошах, в достатку) купатися —	ЖИТИ
взяти в руки (до рук) —	ПІДКОРИТИ
взяти гору (верх) —	ПЕРЕМОГТИ
взяти заміж —	ОЖЕНИТИСЯ
взяти на пушку —	ОБМА́НУТИ
взяти (узяти) собі на розум —	ЗАПАМ'ЯТАТИ
взятися страхом —	ЗЛЯКАТИСЯ
взяти (перехопити) через край —	ПЕРЕБОРЩИТИ
взяти (прийняти) шлюб —	ОДРУЖИТИСЯ
вибивати (колоти) очі —	ДОКОРЯТИ
вибити бубну (бубни) —	ПОБИТИ, 1
вибити [собі] з голови —	ЗАБУТИ
вибілювати зуби —	СМІЯТИСЯ
вивихнутий [шкереберть] мозок —	НЕДОУМКУВАТИЙ
виводити з рівноваги —	ДРАТУВАТИ
виводити з себе —	ДРАТУВАТИ
виводити з терпцю —	ДРАТУВАТИ
виводити на чисту (свіжу) воду —	ВИКРИВАТИ
вигубити з корінням і насінням —	ЗНИЩИТИ
вижимати (видавлювати) [всі] соки —	ЕКСПЛУАТУВАТИ
вийняти душу —	ЗАПОДІЯТИ СМЕРТЬ
вийти заміж —	ОДРУЖИТИСЯ
вийти сухим (сухеньким) із (з) води —	УНИКАТИ КАРІ
викинути з голови (з думки, з пам'яті) —	ЗАБУТИ
викинути коліно (колінце) —	ЗДІЙСНИТИ ЩОСЬ НЕСПОДІВАНЕ
викинути коника —	ЗДІЙСНИТИ ЩОСЬ НЕСПОДІВАНЕ
викинути фокус —	ЗДІЙСНИТИ ЩОСЬ НЕСПОДІВАНЕ
викинути (встругнути, втнути, удрати) штуку —	ЗДІЙСНИТИ ЩОСЬ НЕСПОДІВАНЕ
викладати на чистоту —	ГОВОРИТИ, 11
викреслити з свого життя (з свого серця) —	ЗАБУТИ
вилетіти (вивітритися, випасти) з голови —	ЗАБУТИСЯ
вимотати [всі] кишки (жили, нерви) —	ЗМУЧИТИ
вимотувати (тягти) жили —	ЗНЕСИЛЮВАТИ
випадає щастя —	ЩАСТИТИ
випустити дух —	УБИТИ
випустити душу (кишки) —	УБИТИ
вирвати з серця (з душі) —	ЗАБУТИ
виринути (майнути і т. ін.) у пам'яті —	ПРИГАДАТИСЯ
вирубати на капусту —	ЗНИЩИТИ
вирячити (витріщити, вилупити, вибалушити) очі (баньки, буркала) —	ДИВИТИСЯ, 4
висисати (випивати, витягати) кров (сили, соки) —	ЗНЕСИЛЮВАТИ

висисати кров (сили, соки) — ЕКСПЛУАТУВАТИ
вискалювати (вискаляти) зуби — СМІЯТИСЯ
вискочити (видряпатися) на сухе — УНИКАТИ КАРИ
вискочити (висунутися) як козак (як голий) з маку — НЕДОРЕЧНО
вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель — НЕДОРЕЧНО
високо нестися — ЗАЗНАВАТИСЯ
виставляти на публіку — ГАНЬБИТИ
витати в емпіреях (у хмарах) — ФАНТАЗУВАТИ
витикати (вистромляти) носа — З'ЯВЛЯТИСЯ
витирати сльози (сльозу) — ПЛАКАТИ, 1
витрішки продавати (купувати, ловити, їсти) — БУТИ НЕУВАЖНИМ
витріщити з дива очі — ДИВИТИСЯ, 4
витягти душу — ЗМУЧИТИ
витягти (витягнути, протягнути) ноги — УМЕРТИ
витягтись вздовж лави — УМЕРТИ
виходець з того світу — ВИСНАЖЕНИЙ
виходити (вийти) з дітей — ПІДРОСТАТИ
виходити з рівноваги — ДРАТУВАТИСЯ
виходити з себе — ДРАТУВАТИСЯ
вичитувати (читати) мораль (нотацію, проповідь) — КАРТАТИ
вишкіряти зуби — СМІЯТИСЯ
від букви до букви — ПОВНІСТЮ, 3
відважити бебеха (стусана і т. ін.) — УДАРИТИ
відвести очі — ОБМАНУТИ
від (од) вітру падає (валиться) — ВИСНАЖЕНИЙ
віддавати (видавати) заміж — ОДРУЖУВАТИ
віддавати земний (поясний) поклін (уклін) — КЛАНЯТИСЯ
віддати (оддати) богові (богу, богам) душу (дух) — УМЕРТИ
віддати (покласти) життя (душу) — ЗАГИНУТИ
віддать кінці — УМЕРТИ
від (од) дошки до дошки — ПОВНІСТЮ, 3
від (од) зорі до зорі — ЦІЛИЙ ДЕНЬ
від і до — ПОВНІСТЮ, 3
відійти (канути) в забуття — ЗАБУТИСЯ
відійти в минуле — ЗАБУТИСЯ
відійти у вічність (у довічний сон) — УМЕРТИ
відійти у небуття — ЗНИКНУТИ, 3; УМЕРТИ
відійти у царство небесне — УМЕРТИ
відкинути (одкинути, повідкидати) ноги (*вульг.* копита) — УМЕРТИ
від краю до краю — СКРІЗЬ
відкривати (відкрити) душу (серце) — ГОВОРИТИ, 8
від палітурки до палітурки — ПОВНІСТЮ, 3
відповідати мовчанкою — МОВЧАТИ
від реготу братися (хапатися) за боки — СМІЯТИСЯ
від реготу (сміху) братися за живіт — СМІЯТИСЯ
від (од) старого до малого — ВСІ
від часу до часу — ІНОДІ
відчувати (почувати і т. ін.) себе на [сьомому] небі — РАДІТИ; ЩАСЛИВИМ БУТИ

від (од) щирого серця — ЩИРО
вік вікувати — ЖИТИ
віку вкоротити (збавити) — ДОВЕСТИ ДО СМЕРТІ
вічний спокій (покій) — СМЕРТЬ
вічний спочинок (відпочинок, одпочинок) — СМЕРТЬ
в'їстися (уїстися, засісти) в печінки — НАБРИДНУТИ
вкидати (укидати, докидати, увертати, уставляти) слово (слівце) — ГОВОРИТИ, 1
вкоротити віку (життя) — УБИТИ
вкрутити (зламати, обламати, скрутити, вправити) роги — ПІДКОРИТИ
влипнути як муха в мед — ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 1
вліпити буханця — УДАРИТИ
в [один] момент — ШВИДКО, 3
в (на) безрік — НАЗАВЖДИ
в ноги — ТІКАТИ
во врем'я оно — ДАВНО
вогнем (пеклом, полум'ям) дихати — ГНІВАТИСЯ
води в рот набрати — МОВЧАТИ
в один гуж тягти — БУТИ ЗАОДНО
в один мет — ШВИДКО, 3
в один миг ока — ШВИДКО, 3
во дні (в дні) они — ДАВНО
в одну дудку грати — БУТИ ЗАОДНО
в (за) одну (єдину) мить — ШВИДКО, 3
[такий, що] в одно вухо влізе, а в друге вилізе — ХИТРИЙ
водою не розлити (не розіллєш) — НЕРОЗЛУЧНИЙ
вола б з'їв — ГОЛОДНИЙ
володар всесвіту — ЛЮДИНА
волосся [на голові (догори)] підніметься (підіймається) — СТРАШНО
[аж] волосся полізло угору (стало сторч) — ЗЛЯКАТИСЯ
волосся (волос) [на голові] стає (становиться) дибом (дротом) — СТРАШНО
волосся [на голові] стало (встало, *рідко* стануло) дибом (диба, дуба, дубом, дротом) — ЗЛЯКАТИСЯ
волос у волос — СХОЖИЙ
в оний час — ДАВНО
впадати в гнів — ГНІВАТИСЯ
впадати в річ — ГОВОРИТИ, 1
впасти (запасти) в око — СПОДОБАТИСЬ
впасти трупом — ЗАГИНУТИ
впекти у живе — ВРАЗИТИ
впиватися (упиватися, упинатися, уп'ястися) очима (оком, поглядом); впинати (утуплювати, упирати, уп'ялювати, затоплювати, устромляти, впивати) очі (погляд) — ДИВИТИСЯ, 1
вплутатись (вшелепатися) в біду (лихо) [по самі вуха] — ПОПАСТИ В БІДУ
в руку йдеться — ЩАСТИТИ

все догори ногами (дном) —	БЕЗЛАДДЯ
всипати березової каші —	ПОБИТИ, 2
всипати гарячих —	ПОБИТИ, 2
всипати по перше (шосте) число —	ПОКАРАТИ
[наче] всі розуми поїв (поїла, поїло) —	РОЗУМНИЙ
[і] в ступі не влучити —	ХИТРИЙ
вставляти (ставити і т. ін.) палиці (палицю) в колеса (в колесо) —	ПЕРЕШКОДЖАТИ
вступати (встрявати, устрявати) до розмови (в розмову, в балачку) —	ГОВОРИТИ, 9
[сам чорт] в ступі не влучить —	ХИТРИЙ
втирати сльози (сльозу) —	ПЛАКАТИ
втопити у ложці води —	ЗАПОДІЯТИ СМЕРТЬ
втратити глузд —	ЗБОЖЕВОЛІТИ
втратити (стратити) розум —	ЗБОЖЕВОЛІТИ
втрачати рівновагу —	ДРАТУВАТИСЯ
втрачати самовладання —	ДРАТУВАТИСЯ
втрачати (утрачати, тратити) терпіння (терпець, терпеливість) —	ДРАТУВАТИСЯ
в усі [дзвони] дзвонити —	ГОВОРИТИ, 8
в (на) ціні —	ДОРОГИЙ
в свою шкуру не потовпиться —	ГЛАДКИЙ
в'язи [собі] скрутити —	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ

Г

гав (гави) ловити —	БУТИ НЕУВАЖНИМ; ЛЕДАРЮВАТИ
гадати думку (думу, гадку, думки-гадоньки) —	ДУМАТИ
[і] гадки (в гадці) [собі] не мати —	НЕ ДУМАТИ
[і] гадоньки (гадки-гадоньки, думки-гадоньки) [собі] не мати —	НЕ ДУМАТИ
гандри бити —	ЛЕДАРЮВАТИ
гарбузами годувати —	ВІДМОВЛЯТИ
гедзь напав (укусив) —	БУТИ В ПОГАНОМУ НАСТРОЇ
геєна вогненна —	ПЕКЛО
гладити за шерстю —	ПОТУРАТИ
гладити по голові (по голівці) —	ПОТУРАТИ
глек (глека, глечик, глеки, горшки, макітру) розбити —	ПОСВАРИТИСЯ
глузду рішитися —	ЗБОЖЕВОЛІТИ
гнати (погнати, гонити, плести) химери —	ГОВОРИТИ, 4
гнути всячину —	ГОВОРИТИ, 4
гнути (дерти, задирати) кирпу [вгору (до стелі)] —	ЗАЗНАВАТИСЯ ПІДЛЕЩУВАТИСЯ
гнути коліна (шию і т. ін.) —	ПРАЦЮВАТИ
гнути (попогнути) спину (горб, горба, хребет, хребта) —	ДОГОДЖАТИ; ПІДЛЕЩУВАТИСЯ
гнутися в дугу —	ДОГОДЖАТИ
говорити казки (казку) —	ГОВОРИТИ, 8

годувати злидні — БІДУВАТИ
голіший од миші — БІДНИЙ
голий як бубон (як турецький святий, як пень) — БІДНИЙ
голки заганяти — ГОВОРИТИ, 13
голова вітром (клоччям, пір'ям, половою) набита (начинена) — ДУРНИЙ
голова з вухами — ДУРЕНЬ
голова (макітра) не в порядку — НЕДОУМКУВАТИЙ
голову гризти — НАДОКУЧАТИ
голову закрутити — ЗАПАМОРОЧИТИ
голову (собі) сушити — ДУМАТИ
голодний як собака — ГОЛОДНИЙ
гопки ставати — УПЕРТИСЯ
горіти (згорати, згоряти, паленіти) від (з) сорому — СОРОМИТИСЯ
горіти нетерпінням — НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
горло драти (дерти) — КРИЧАТИ
горобеня жовтодзьобе — МОЛОДИЙ
горобцям дулі давати — ЛЕДАРЮВАТИ
городити теревені (дурниці) — ГОВОРИТИ, 4
гостре (загострене) слово — ДОТЕП
гострий на слово (на речі) — ДОТЕПНИЙ
гострий на язик (має гострий язик) — ДОТЕПНИЙ
гострити (точити) зуби (зуб) — СЕРДИТИСЯ
гострити (точити) ніж — СЕРДИТИСЯ
грати (гратися) в мовчанку — МОВЧАТИ
грати очима — ЗАГРАВАТИ
гризе неспокій (непокій) серце — ТРИВОЖНО
гріти чуба (лоба, чуби, лоби) — ПРАЦЮВАТИ
гріш ціна (в базарний день) чому — НІКУДИШНІЙ
губи в молоці — МОЛОДИЙ
[ні] гроша за душею немає (не мати) — БЕЗГРОШІВ'Я
губу (губи) копилити (закопилювати) — ЗАЗНАВАТИСЯ

Д

давай (дай) бог (боже) ноги — ТІКАТИ
давати волю язикові — ГОВОРИТИ, 10
давати джосу — КАРТАТИ
давати драла (дропака, драпака і т. ін.) — ТІКАТИ
давати (задавати) [добру] нагінку — КАРТАТИ
давати перцю — КАРТАТИ
давати припарки — КАРТАТИ
давати (задавати, надавати) прочухана (прочуханки) — КАРТАТИ
давати (задавати, надавати) хропака — СПАТИ
давитися слізьми (сльозами) — ПЛАКАТИ, 5
дама серця — ЖІНКА
дати (всипати) бобу — ПОБИТИ, 1
дати відкоша (одкоша) — ВІДМОВИТИ
дати волю сльозам — ПЛАКАТИ, 4
дати (піднести, винести) [печеного] гарбуза (гарбузця, кабака) — ВІДМОВИТИ
дати драла (драпака, дьору, дьорки) — ВТЕКТИ
дати духопела (духопелів, духопеликів) — ПОБИТИ, 3

дати (задати) духу — ПОБИТИ, 1
дати (задати) затірки (затьору) — ПОБИТИ, 3
дати киселя — УДАРИТИ
дати кучму — ПОБИТИ, 1
дати (заліпити, затопити і т. ін.) ляпаса (ляща) — УДАРИТИ
дати (утерти) маку — ПОБИТИ, 4
дати ногам волю — ВТЕКТИ
дати ногам знати — ВТЕКТИ
дати пам'ятного — ПОБИТИ, 1
дати (всипати) перцю — ПОКАРАТИ
дати (затопити, втелющити і т. ін.) по потилиці — УДАРИТИ
дати прикурити — ПОКАРАТИ
дати [березової] припарки — ПОБИТИ, 2
дати прочухана (прочуханки) — ПОБИТИ, 1
дати (зловити, впіймати, вхопити) сгорчака — УПАСТИ
дати стусана (штовхана, штовханця, штурхана, штурханця) — УДАРИТИ
дати тягу — ВТЕКТИ
дати хльору — ПОБИТИ, 2
дати (задати, завдати, всипати) хльосту (хлосту, хлости) — ПОБИТИ, 2
дати чосу (перечосу) — ВТЕКТИ; ПОБИТИ, 3
два чоботи — пара — ОДНАКОВІ
де волам роги правлять, а кіз кують підковами — ДАЛЕКО
де козам роги правлять (утинають) — ДАЛЕКО
де Макар телят пасе (не пас) — ДАЛЕКО
держати (тримати, носити) камінь за пазухою — СЕРДИТИС
держати (тримати) язик (язика) за зубами (на прив'язі, на защіпці, на зашморзі) — МОВЧАТИ
дерти (драти, задирати) носа (ніс) [вгору (догори, до неба)] — ЗАЗНАВАТИСЯ
дерти (здіймати) останню шкуру — ДОВЕСТИ ДО ЦІЛКОВИТОГО ЗУБОЖІННЯ
де Сидір козам роги править — ДАЛЕКО
дзвінка монета — ГРОШІ
дзвонити (ляскати, цокотіти) зубами — ДРИЖАТИ
дивитися вовком (бісом, чортом) — ДИВИТИСЯ, 3
дивитися крізь пальці — НЕ ЗВЕРТАТИ УВАГИ
дивитися (задивитися, витріщити очі) мов баран (теля, корова) на нові ворота — ДИВИТИСЯ, 4; ЗДИВУВАТИСЯ
дивитися [і прислухатися] обома (в обидва) — ПИЛЬНУВАТИ
дивитися так, що аж молоко кисне — ДИВИТИСЯ, 3
диво дивне — ЧУДО
диво (чудо) природи — ЧУДО
дим (пил) пустити в очі — ОБМАНУТИ
дитя (дитина, син) природи — ЛЮДИНА
дихнути один без одного не може — НЕРОЗЛУЧНИЙ
діймати до серця — ДОШКУЛЯТИ
діло табак (труба) — БЕЗНАДІЙНО; СКРУТНО
діло тютюном пахне — СКРУТНО

дірка від (з) бублика —	НІЧОГО
дістанеться (дісталося, буде і т. ін.) на горіхи (кислички, кутю) —	ПОКАРАТИ
дістанеться перцю з квасом —	ПОКАРАТИ
дістати носа —	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
дістати одкоша —	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
до біса —	БАГАТО
доводити справу до кінця (до краю) —	ЗАВЕРШУВАТИ
до голки [забрати, розділити і т. ін.] —	ПОВНІСТЮ, 1
догори дригом —	ПЕРЕВЕРТОМ
догори (вверх) ногами (дном) —	ПЕРЕВЕРТОМ
[лягти] догори очима, до землі плечима —	ПОКАРАТИ УМЕРТИ
до [самого] живця пройняти —	ДОШКУЛЯТИ
доїсти (допекти) [аж] до живих печінок (до живого) —	ВРАЗИТИ
докидати хмизу в жар —	ПІДСИЛЮВАТИ
доки (коли, поки, як) рак свисне [на оборі (на горі)] —	НІКОЛИ
до [самих] кісток [промокнути, висохнути і т. ін.] —	ПОВНІСТЮ, 2
докладати зусиль (сил, рук, праці) —	ПРАЦЮВАТИ
докласти воза —	ПОБИТИ, 1
до [останньої] крихти —	ПОВНІСТЮ, 1
до лампочки —	БАЙДУЖЕ
[бути] до любові (до мислі) —	ПОДОБАТИСЯ
доля (фортуна) усміхнулася (посміхнулася, всміхнулася) —	ПОЩАСТИЛО
до [останньої] нитки (ниточки) —	ПОВНІСТЮ, 1
до нігтя (під ніготь) —	ЗНИЩИТИ
до ноги —	ПОВНІСТЮ, 1; УЩЕНТ
до одного —	ВСІ
до печеного огню прикладати —	ПІДСИЛЮВАТИ
допікати (діймати, доторкати) до живих печінок (до живого [серця]) —	ДОШКУЛЯТИ
до пня (до пенька) —	УЩЕНТ
дорогу міряти —	ІТИ
досада бере [за серце] —	ДОСАДУВАТИ
до самих кісток [бути кимсь] —	ПОВНІСТЮ, 2
доскочити лиха —	ПОПАСТИ В БІДУ
[бути (припадати, приходитися)] до вподоби (до душі, до серця, по серцю, до смаку, по смаку) —	ПОДОБАТИСЯ
доходити до серця (до душі, до живого і т. ін.)—	ЗВОРУШУВАТИ
до цурки —	УЩЕНТ
до цурки (цурочки) —	ПОВНІСТЮ, 1
драпонути (дременути) навтікача (навтьоки) —	ВТЕКТИ
драти ремінь (реміняччя) —	МУЧИТИ
дратувати нерви —	ДРАТУВАТИ
дрібними умиватись —	ПЛАКАТИ, 2
дрож проймає (обгортає, пронизує) —	ДРИЖАТИ
дуба дати (врізати) —	УМЕРТИ
дуля з маком —	НІЧОГО
думати думу (думи, думку) —	ДУМАТИ
думкою багатіти —	ФАНТАЗУВАТИ

дурна (слабка, капустяна, садова) голова — ДУРЕНЬ
дурне сало [без хліба] — ДУРЕНЬ
дурний аж світиться — ДУРНИЙ
дурний — далі нікуди — ДУРНИЙ
дурний піп хрестив — ДУРНИЙ
дурний по саму зав'язку — ДУРНИЙ
дурний хоч об дорогу вдар — ДУРНИЙ
дурному брат — ДУРНИЙ
дурня валяти (клеїти) — ЛЕДАРЮВАТИ
дутеля з'їсти (із'їсти) — УМЕРТИ
дути (надимати, копилити) губи (губу, губки) — СЕРДИТИСЬ
дух ронити — ЛЮБИТИ
дух тьми — ЧОРТ
духу не стало — ЗЛЯКАТИСЯ
душа в (під) п'яти ховається (скаче і т. ін.) — СТРАШНО
душа завмерла (замерла) — ЗЛЯКАТИСЯ
душа (серце) не на місці — ТРИВОЖНО
душа (серце) радується (співає) — РАДІТИ
душа [аж] у п'ятах (у п'ятках) — ЗЛЯКАТИСЯ
душа у (в, під) п'яти пішла (заховалася, провалилася, сховалася і т. ін.) — ЗЛЯКАТИСЯ
душею і тілом — ПОВНІСТЮ, 2
душі не чути — ЛЮБИТИ

Є

Євине плем'я — ЖІНКА
єгипетська тьма — ТЕМРЯВА
є голова на плечах (на в'язах) — РОЗУМНИЙ
є лій (олія) в голові — РОЗУМНИЙ

Ж

жаба цицьки дасть — ЗАГИНУТИ
жалити язиком — ГОВОРИТИ, 13
жаль взяв (обняв, пройняв) — ЗАЖУРИТИСЯ
жерла (мучила) нетерплячка — НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
жива душа — ЛЮДИНА
живий труп — ХУДИЙ
живіт присох (притягло) до спини (до хребта) — ГОЛОДНИЙ
живіт присох до спини (до хребта) — ХУДИЙ
живого ума — РОЗУМНИЙ
[аж] жижки затрусилися (задрижали) — ЗЛЯКАТИСЯ
жижки труситься — СТРАШНО
жити вовком (вовками) — ЖИТИ
жити з бідою — БІДУВАТИ
жити на воді та біді — БІДУВАТИ
жити не по кишені — ЖИТИ
жити паном [діло] — ЖИТИ
жити по правді (з правдою) — ЖИТИ
жити у хмарах (за хмарами, наче за хмарами) — ФАНТАЗУВАТИ

жити як (мов, немов і т. ін.) у бога за дверима — ЖИТИ
жити як (мов, немов і т. ін.) у бога (Христа) за пазухою — ЖИТИ
жіноча половина — ЖІНКА
жіночий рід — ЖІНКА
жувати (пережовувати) жуйку (жвачку, клоччя, вовну, мотлох) — ГОВОРИТИ, 6
жувати слова — ГОВОРИТИ, 2
жуки в голові — НЕДОУМКУВАТИЙ

З

забити баки — ОБМАНУТИ
забити тяму в голові — ЗАПАМОРОЧИТИ
забути язика в роті (в губі) — МОВЧАТИ
завдавати гарту — КАРТАТИ
завити голову (голівку) рушником — ОДРУЖУВАТИ
за вітром полетіти (піти) — ЗНИКНУТИ, 3
завмирати душею (серцем) — ХВИЛЮВАТИСЯ
заводити мову — ГОВОРИТИ, 1
заводити (завести, розпочати) розмову (балачку, балачки) — ГОВОРИТИ, 9
заводити (затягувати) своє (своєї) — ГОВОРИТИ, 6
заводити сміхи та реготи — СМІЯТИСЯ
заводити хихоньки та хахоньки — СМІЯТИСЯ
як за водою піти — ЗНИКНУТИ, 3
за всяку ціну — БУДЬ-ЩО-БУДЬ
зав'язати голову (голівоньку) — ОДРУЖИТИСЯ
зав'язати косу — ОДРУЖИТИСЯ
зав'язати хустку — ОЖЕНИТИСЯ
зав'язати язик (язика, рот, рота) — ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ
зав'язувати вік (життя, світ) — ОДРУЖУВАТИ
заглядати в руки (до рук) — ПРОСИТИ
загнати (завести) в [тісний (глухий) кут] — ПОСТАВИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
загнати (завести) на слизьке — ПОСТАВИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
загнати у сліпу вулицю — ПОСТАВИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
заговорити зуби — ОБМАНУТИ
за горами й долами — ДАЛЕКО
загородити (заткнути) пельку — ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ
загородити (закрити, замазати) рот (рота) — ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ
задержати слово на язиці — ЗАМОВКНУТИ
задерти ноги — УМЕРТИ
задирати голову (пику) [вгору (в небо)] — ЗАЗНАВАТИСЯ
задушити [в пузі] комара — ПОЇСТИ
зазнавати (зазнати) щастя — ЩАСЛИВИМ БУТИ
зазнати (набратись, натерпітися) страху — ЗЛЯКАТИСЯ
за зябра (за жабри) брати (хапати) — ПРИМУШУВАТИ

за іграшку (іграшки) —	ЛЕГКО
заїхати в зуби —	УДАРИТИ
заїхати в рота (в пику, в морду) —	УДАРИТИ
займатися на світ (на світання, на зорю, на день) —	РОЗВИДНЯТИСЯ
зайти (потрапити) в [глухий] кут —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
зайці в голові —	НЕДОУМКУВАТИЙ
закаляти болотом —	ГАНЬБИТИ
закарбувати [собі] в пам'яті —	ЗАПАМ'ЯТАТИ
закинути гадку [за грядку] —	НЕ ДУМАТИ
закон взяти (прийняти) —	ОДРУЖИТИСЯ
закрити (заплющити, замкнути та ін.) очі —	УМЕРТИ
закрутити веремію —	НАРОБИТИ КРИКУ
закрутити (заморочити) голову —	СПАНТЕЛИЧИТИ
закрутити кичкою голову —	ОДРУЖУВАТИ
заламувати (ламати) руки —	СУМУВАТИ
заливати гусара —	ГОВОРИТИ, 8
заливати за шкуру [гарячого] сала —	МУЧИТИ
заливати сльозами (слізьми) —	ПЛАКАТИ, 4
заливатися (наливатися) кармазином (фарбою, *розм.* краскою) —	ЧЕРВОНІТИ
заливатися (обливатися, заходитися, *розм.* закраситися і т. ін.) рум'янцем —	ЧЕРВОНІТИ
заливатися (залягатися) сміхом (реготом) —	СМІЯТИСЯ
залити (залляти) за шкуру сала—	ЗРОБИТИ НЕПРИЄМНІСТЬ
залишати (оставляти) без сорочки —	ДОВЕСТИ ДО ЦІЛКОВИТОГО ЗУБОЖІННЯ
залізати (залітати) в (у) хмари —	ФАНТАЗУВАТИ
замазати очі —	ОБМАНУТИ
замилити очі —	ОБМАНУТИ
замітати сліди —	ЗНИЩУВАТИ ДОКАЗИ ВЧИНКУ
замкнути рот (рота, уста) —	МОВЧАТИ
замкнути (затулити, *рідко* закувати) рот (рота, уста) —	ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ
замовляти [добре (прихильне)] слово (словечко) —	ПРОСИТИ
за морем (за морями) —	ДАЛЕКО
заморити черв'яка (черв'ячка, *рідше* гробачка) —	ПОЇСТИ
замурувати уста —	ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ
занепасти (упасти) духом —	ЗНЕВІРИТИСЯ
заноситись за хмари —	ФАНТАЗУВАТИ
за обидві щоки уминати (уплітати) —	ЇСТИ
заорати (зорати, порити) носом (*рідко* зубами) [землю (діл)] —	УПАСТИ
запаморочити голову —	ЗАПАМОРОЧИТИ
запирає (затискує) дух (подих, дихання) [у грудях] —	ХВИЛЮВАТИСЬ
[бути, стояти] за плечима —	НЕЗАБАРОМ, 1
зарити носом [у (об) землю] —	УПАСТИ
заритись носом [у (в) землю] —	УПАСТИ

зарубати [собі] на носі (на умі) —	ЗАПАМ'ЯТАТИ
заснути навіки (довіку, вічним сном) —	УМЕРТИ
затирати слід (сліди) —	ЗНИЩУВАТИ ДОКАЗИ
	ВЧИНКУ
заткнути за пояс —	ПЕРЕВЕРШИТИ
заткнути пельку —	ЗАМОВКНУТИ
заткнути (заткати) рота —	ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ
затопити в пику (по пиці, по мармизі) —	УДАРИТИ
затоптати (втоптати) в багно (в грязь, в багнюку) —	ГАНЬБИТИ
за тридев'ять (за сім, за тридесять) земель —	ДАЛЕКО
затуманити очі —	ЗАПАМОРОЧИТИ
затягати (затягувати, підтягувати, стягувати) паски (пасок, поясок) —	ГОЛОДУВАТИ
захлинатися словами —	ГОВОРИТИ, 5
захлинатися (похлинатися, заливатися, заливатися) сміхом (реготом, від сміху) —	СМІЯТИСЯ
заходитися сміхом (реготом) —	СМІЯТИСЯ
захоплювати дух —	ХВИЛЮВАТИ
захоплює (перехоплює) дух (подих) —	ХВИЛЮВАТИСЬ
за царя Гороха [,як людей було трохи] —	ДАВНО
за царя Панька (Томка) [,як була земля тонка] —	ДАВНО
за царя Хмеля [,як було людей жменя] —	ДАВНО
зацідити у вухо (в зуби) —	УДАРИТИ
зацідити рота —	ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ
зацід язика —	ЗАМОВКНУТИ
зачепити за живе —	ВРАЗИТИ
зачепити возом —	ОБРАЗИТИ
зачепити за живе (до живого) —	ОБРАЗИТИ
зачепити честь (гідність, самолюбство) —	ОБРАЗИТИ
зачіпати за болюче (найболючіше) місце —	ДОШКУЛЯТИ
защепнути язика [на петельку] —	ЗАМОВКНУТИ
збити (здійняти, зняти, зчинити, підняти) бучу —	НАРОБИТИ КРИКУ
збити з пантелику (з толку) —	СПАНТЕЛИЧИТИ
збити з пливу (з плигу) —	СПАНТЕЛИЧИТИ
збити пиху —	ПРИБОРКАТИ
збитися з пуття —	РОЗПУСТИТИСЯ
збитися з шляху —	РОЗПУСТИТИСЯ
звалитися з ніг —	УПАСТИ
з вареної крашанки курча висидить —	СПРИТНИЙ
звести (загнати) в могилу (в домовину, в землю, на той світ, в гріб) —	ДОВЕСТИ ДО СМЕРТІ
звести (згубити) з (зі) світу —	ДОВЕСТИ ДО СМЕРТІ
звести (підвести) очі —	ГЛЯНУТИ
звестися на [воскову] свічку —	СХУДНУТИ
звихнутися розумом (умом, з розуму, з ума) —	ЗБОЖЕВОЛІТИ
з відкритим (розкритим) серцем —	ЩИРО
з відкритою душею —	ЩИРО
звіряти (звірити, виливати, вилити) душу (серце) —	ГОВОРИТИ, 8
з вітерцем —	ШВИДКО, 1
з вітром навзводи —	ШВИДКО, 1

зводитися (звестися, спинатися, зіп'ястися, зніматися, знятися, підніматися, піднятися, ставати, стати) на ноги —	ПІДРОСТАТИ
згинатися в три погибелі —	ПІДЛЕЩУВАТИСЯ
з глузду з'їхати (скрутитися, зсунутися) —	ЗБОЖЕВОЛІТИ
з голови до ніг (з ніг до голови) —	ПОВНІСТЮ, 2
з (від) голови до п'ят —	ПОВНІСТЮ, 2
з головою —	БАГАТО
з головою —	РОЗУМНИЙ
з голими руками —	БІДНИЙ
згоріти від сорому (стида) —	ЗАСОРОМИТИСЯ
згоряти від (з) нетерпіння (нетерплячки) —	НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
згущувати (згущати) фарби (барви) —	ПЕРЕБІЛЬШУВАТИ
здати в архів (до архіву) —	ЗАВЕРШУВАТИ
здирати шкуру —	МУЧИТИ
здирати (знімати, здіймати, стягати, лупити) шкуру (три шкури, сім шкур, десяту шкуру) —	ЕКСПЛУАТУВАТИ
здіймати голос (річ) —	ГОВОРИТИ, 2
здійняти (зчинити, підняти) галас —	НАРОБИТИ КРИКУ
з доброго (добра) дива —	БЕЗПРИЧИННО
з дуринкою —	НЕДОУМКУВАТИЙ
зизом (зизим оком) дивитися (накривати) —	ДИВИТИСЯ, 5
зігнати (згубити, зжити) зі (з) світу —	ЗАПОДІЯТИ СМЕРТЬ
зігнути в дугу —	ПІДКОРИТИ
зіграти в ящик —	УМЕРТИ
зідрати (здерти, облупити, спустити) [з живого] шкуру (три шкури, сім шкур) —	ПОБИТИ, 2
зійти з ума —	ЗБОЖЕВОЛІТИ
зім'яти (стерти) на табаку —	ЗНИЩИТИ
зірки (звізди) з неба хапає (знімає, здіймає) —	РОЗУМНИЙ
зітерти на мак —	ЗНИЩИТИ
зітерти (забити) на макуху —	ЗНИЩИТИ
з'їсти (потягти, взяти) гарбуза —	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
[як] з клоччя батіг —	БЕЗВОЛЬНИЙ
злий (нечистий, лихий і т. ін.) дух —	ЧОРТ
з (із) лиця (з личенька, на лиці) спасти —	СХУДНУТИ
зло бере (роздирає) —	ЗЛИТИСЯ
зложити (покласти) [своє] життя —	ЗАГИНУТИ
з [одного] маху —	ШВИДКО, 3
з медом та маком промовити (сказати) —	ГОВОРИТИ, 14
змішати з болотом (з грязюкою) —	ГАНЬБИТИ
з молоком на губах —	МОЛОДИЙ
з мухи робити слона (бугая) —	ПЕРЕБІЛЬШУВАТИ
знати де раки зимують —	БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ
знати (вивчити, запам'ятати) на зубок —	ЗНАТИ ДУЖЕ ДОБРЕ
знати як облупленого (як облуплених) —	ЗНАТИ ДУЖЕ ДОБРЕ
знати як свої (своїх) п'ять пальців (пучок) —	ЗНАТИ ДУЖЕ ДОБРЕ
[як (мов, наче і т. ін.)] з неба впасти (звалитися, скотитися) —	НЕСПОДІВАНО

зникнути (пропасти, щезнути) з очей —	ЗНИКНУТИ, 1
знімати стружку —	КАРТАТИ
з нуждою битися —	БІДУВАТИ
зняти голову —	ПОКАРАТИ
з одного (того) тіста [книш] —	ОДНАКОВІ
золотий дощ —	ГРОШІ
золоті руки (золота рука) —	МАЙСТЕР
зостатися в дурнях —	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
з пелюшок —	ЗМАЛКУ
[і (й)] з-під пазурчика (пазурця) собі не виколупнути —	ЛЕДАРЮВАТИ
з (од, від) ранку до вечора (смерку, смеркання, ночі) —	ЦІЛИЙ ДЕНЬ
з (від) рання (рана) до вечора (смерку, смеркання, ночі) —	ЦІЛИЙ ДЕНЬ
зривати маску (машкару) —	ВИКРИВАТИ
зробити амінь (кінець) —	УБИТИ
зробити великі очі —	ЗДИВУВАТИСЯ
з розумом —	РОЗУМНИЙ
з (від, од) [усього] серця —	ЩИРО
зуб з зубом не зведе —	ХОЛОДНО
зуби з'їсти (проїсти, попроїдати, стерти) —	МАТИ ВЕЛИКИЙ ДОСВІД
зуб на зуб не попадає —	ХОЛОДНО
зуміє впіймати (вхопити) вовка за вуха —	СПРИТНИЙ
з усієї (зо всієї) сили —	ДУЖЕ СИЛЬНО
з усіх (зі всіх) ніг —	ШВИДКО, 2
з усіх сил —	ДУЖЕ СИЛЬНО
з усього (тільки) духу —	ШВИДКО
зчинити хай —	НАРОБИТИ КРИКУ
зчинити шарварок —	НАРОБИТИ КРИКУ

І

і (й) амба (гамба, амінь) —	КІНЕЦЬ
і (й) води (водою) не замутити —	ПОКІРНИЙ
і в скрині пусто і в кишені не густо —	БІДНИЙ
і в слід не вступить —	ГІРШИЙ
і вухом не веде —	НЕ РЕАГУВАТИ
і гич не до речі —	НЕДОРЕЧНО
і (та й) ділу (справі) кінець —	КІНЕЦЬ
і (й) за вухом не свербить —	НЕ РЕАГУВАТИ
і (й, ні, ані) за холодну воду не братися (не взятися) —	ЛЕДАРЮВАТИ
із заячий хвіст —	МАЛО
із (з) краю в край —	СКРІЗЬ
із сповитка (з самого сповиточка, сповиточку) —	ЗМАЛКУ
і (та й) квит —	КІНЕЦЬ
і (та й) край —	КІНЕЦЬ
і не гадати і не снити —	НЕ ДУМАТИ
і не оглянешся (оглянуся, оглядимося) —	ШВИДКО, 2
і (й) [в (ві, вві, у, уві) сні] не снилося (не сниться) —	НЕ ДУМАТИ
і оком не моргнеш (не змигнеш і т. ін.) —	ШВИДКО, 3
і пальцем не торкатися (не приторкатися) —	ЛЕДАРЮВАТИ

і рота не розкрити — МОВЧАТИ
і (й) рота (губи) не роззявити — МОВЧАТИ
і слід загув (простиг, замело) — ЗНИКНУТИ, 3
і сліду немає (не стало) — ЗНИКНУТИ, 3
і слухи загули — ЗНИКНУТИ, 3
і (ні) усом не моргнути — НЕ РЕАГУВАТИ
і (й) у хату не плюне (не наплює) — НЕ З'ЯВИТИСЯ
і швець і жнець і на (в) дуду грець — МАЙСТЕР

Ї

їсти (бити, ловити, хапати, вибивати) дрижаки (дрижаків) — ДРИЖАТИ
їсти (ловити, хапати і т. ін.) дрижаки (дрижаків) — ХОЛОДНО
їсти немов не в себе — ЇСТИ
їсти (поїдати, пожирати) очима — ДИВИТИСЯ 1, 3
їсти (уминати, уплітати, убирати, теребити) що аж за (поза) вухами лящить (лящало) — ЇСТИ
їсти сухий хліб — БІДУВАТИ

Й

його мама і моя мама у одній воді хустки прали — ДАЛЕКИЙ РОДИЧ
й у вус не дути — НЕ РЕАГУВАТИ

К

кадити (палити, курити і т. ін.) фіміам— ХВАЛИТИ
камінь спотикання — ПЕРЕШКОДА
канути у (в) Лету — ЗНИКНУТИ, 3
канцелярський пацюк — БЮРОКРАТ
капля в каплю — СХОЖИЙ
капустяний качан на в'язах — ДУРНИЙ
качатися від (зі) сміху (реготу) — СМІЯТИСЯ
квітку пришпилити — ГОВОРИТИ, 13
[як] келебердянська (пирятинська, чугуївська) верства — ВИСОКИЙ
кепська справа (кепські справи) — СКРУТНО
кивати п'ятами — ТІКАТИ
кидає (кидало) в сміх — СМІЯТИСЯ
кидати болотом (грязюкою) — ГАНЬБИТИ
кидати в дрож — ДРИЖАТИ
кидати в жар — ХВИЛЮВАТИСЬ
кидати вогнем-блискавицею — ГНІВАТИСЯ
кидати (вергати) громи (громами) — ГОВОРИТИ, 7; ГНІВАТИСЯ; КАРТАТИ
кидати і в жар і в піт — ХВИЛЮВАТИСЬ
кидати (скидати, окидати) оком (очима) — ДИВИТИСЯ, 2
кидати слово (слова) — ГОВОРИТИ, 1
кидатися словами (словом) — ГОВОРИТИ, 12
кидати то в жар, то в холод (в жар і в холод) — ХВИЛЮВАТИСЬ
кидати на зуб (зуби) — ЇСТИ
кинути (покласти) на зуб (на зуби) — ПОЇСТИ
кинути оком (очима) — ГЛЯНУТИ
кипіти злобою — ЗЛИТИСЯ

кирпата свашка —	СМЕРТЬ
кишки рвати [зі (зо, від) сміху (від реготу)] —	СМІЯТИСЯ
кінці (у воду) ховати (пускати) —	ЗНИЩУВАТИ ДОКАЗИ
кістки зложити —	ЗАГИНУТИ
[одні (самі, тільки)] кістки та шкіра (шкура) —	ХУДИЙ
кісткою (кістю, як кістка, мов кістка) в горлі (горлянці, поперек горла, поперек горлянки) стояти (застрявати) —	ПЕРЕШКОДЖАТИ
[як (мов і т. ін.)] кіт наплакав —	МАЛО
[чорна] кішка ([чорний] кіт) пробігла (пробіг) між (поміж) —	ПОСВАРИТИСЯ
кішки скребуть (скребли, шкребуть) душу (шкребуться на душі, на серці) —	ТРИВОЖНО
кланятися в ноги —	ПРОСИТИ
класти зуби на полицю —	ГОЛОДУВАТИ
класти поклони (поклін) —	КЛАНЯТИСЯ
класти (складати) [земний (низький)] уклін —	КЛАНЯТИСЯ
клацати зубами —	ГОЛОДУВАТИ
клацає зубами [з холоду] —	ХОЛОДНО
клепати язиком —	ГОВОРИТИ, 3
клепки розсохлись [в голові] —	НЕДОУМКУВАТИЙ
клювати носом —	СПАТИ
князь (цар) тьми —	ЧОРТ
коваль бабі рідний швець —	ДАЛЕКИЙ РОДИЧ
ковтати слова —	ГОВОРИТИ, 2
коло [самого] носа —	БЛИЗЬКО
колоти (пекти, опалити) очима (поглядом) —	ДИВИТИСЯ, 3
копійка ціна —	ДЕШЕВИЙ; НІКУДИШНІЙ
косити око (очі) —	ДИВИТИСЯ, 5
косувати оком (очима) —	ДИВИТИСЯ, 5
коти (кішки) скребуть (скребли, шкребуть) душу (на душі, на серці, за серце) —	ТРИВОЖНО
котові (коту) на сльози нема (не вистачить) —	МАЛО
крапку ставити (поставити) —	ЗАВЕРШУВАТИ
крапля в морі (в річці) —	МАЛО
краска [сорому] заливає обличчя (лице) —	ЧЕРВОНІТИ
краяти (ножем) душу (серце) —	ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ
кривити душею —	ЛИЦЕМІРИТИ
криком кричати —	КРИЧАТИ
кричати, аж із шкури вибиватися —	КРИЧАТИ
кричати (гукати) на гвалт ([на] пробі) —	БИТИ ТРИВОГУ
кричати (гукати, репетувати) [як] на живіт —	КРИЧАТИ
крізь зуби казати —	ГОВОРИТИ, 2
кров (рум'янець, сором і т. ін.) заливає (залила, залив, залляв і т. ін.) обличчя (лице і т. ін.) —	ЧЕРВОНІТИ

кров застигає (стигне) у (в) жилах — ХОЛОДНО
кров застигла в жилах — ЗЛЯКАТИСЯ
[хоч] кров з носа — БУДЬ-ЩО-БУДЬ
кров холоне [в жилах] — СТРАШНО
крок за кроком — ПОВОЛІ
кромішня пітьма (темрява) — ТЕМРЯВА
крутити роман — ЗАЛИЦЯТИСЯ
крутити словами — ОБМАНЮВАТИ
крутити хвоста (хвостом) — ЛИЦЕМІРИТИ
крутити (вертіти) хвостом — ХИТРУВАТИ
крутитися наче курка в решеті — МЕТУШИТИСЯ
крутитися (вертітися, мотатися) як (наче, мов) [та] білка (білочка) в колесі — БУТИ ПОСТІЙНО ЗАЙНЯТИМ; МЕТУШИТИСЯ

крутитися як в'юн на сковороді — МЕТУШИТИСЯ
крутитися як дзига — МЕТУШИТИСЯ
крутитися (вертітися, круть-верть) як (мов) муха в окропі (на окропі) — БУТИ ПОСТІЙНО ЗАЙНЯТИМ; МЕТУШИТИСЯ

крутія крутити — ЛИЦЕМІРИТИ

куди ворон і кісток не заносить (не заносе, не донесе, не доносив) — ДАЛЕКО
куди й око сягало (куди сягає зір) — ДАЛЕКО
куди (де) Макар телят не ганяв — ДАЛЕКО
куди (де) не гляну — СКРІЗЬ
куди не кинь (не глянь) [оком] — СКРІЗЬ
куди ноги несуть (несли, носили, понесуть) — АБИКУДИ
куди очі дивляться (бачать, поведуть, покажуть, стали) — АБИКУДИ
кулаками сльози утирати — ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ

купатися в молоці — ЖИТИ
купатися у маслі — ЖИТИ
кури не клюють — БАГАТО
курча жовтороте (пухнасте) — МОЛОДИЙ
курці ніде (*заст.* нігде) клюнути — ТІСНО
курячий розум — ДУРНИЙ
кусати за серце — ДОШКУЛЯТИ
кусок (кусень, кусник) хліба — ХАРЧІ

Л

ламати [собі] голову — ДУМАТИ
ламати спину (хребет) — ПРАЦЮВАТИ
ламати шапку (бриль) — ПІДЛЕЩУВАТИСЯ
легкий як пір'їна (як пір'їнка) — ЛЕГКИЙ
легкий як (мов) пух (пушинка) — ЛЕГКИЙ
ледве (насилу) ноги волочити (нести, совати, тягти) — ІТИ
лежати лежнем — ЛЕДАРЮВАТИ
лепетати (ляскати) язиком — ГОВОРИТИ, 3
лизати руки (п'яти, *рідко* по руках і т. ін.) — ПІДЛЕЩУВАТИСЯ

липнути (прилипнути, причепитися, пристати) як (мов, наче) шевська смола — ДОМАГАТИСЯ
лити крокодилячі (крокодилові) сльози — ЛИЦЕМІРИТИ
[як (мов, наче, і т. ін.)] лихоманка б'є — ДРИЖАТИ
лице (лицем) в лице (лицем до лиця) — БЛИЗЬКО
лишити з носом — ОБМАНУТИ
лізти в пляшку — СЕРДИТИСЯ
лізти (осою) межи очі (в очі, у вічі, до очей) — НАДОКУЧАТИ
лій топити — МУЧИТИ
лікті [собі] кусати (гризти) — ДОСАДУВАТИ
ловити вітри — БУТИ НЕУВАЖНИМ
ловити золоту рибку — НАЖИТИСЯ
ловити кожне слово — СЛУХАТИ
ловити окунів (окуні) [носом] — СПАТИ
ловити рибку (рибу) в каламутній воді — НАЖИТИСЯ
ловити слово із рота — СЛУХАТИ
[хоч] лопатою горни (греби, загрібай) — БАГАТО
лупити зуби — СМІЯТИСЯ
лускати зі (зо) сміху — СМІЯТИСЯ
луску шкребти — ЕКСПЛУАТУВАТИ
лягати від (од, зо) сміху (з реготу) — СМІЯТИСЯ
лягти в землю (труну, домовину, гріб, яму, могилу) — УМЕРТИ
лягти (полягти) головою (головами, трупом, кістьми, костьми) — ЗАГИНУТИ
ляпати (лопотати, лепетати, ляскати, плескати, клепати, молоти, плести) язиком — ГОВОРИТИ, 3
ляси точити — ГОВОРИТИ, 3

М

маг і чародій (чарівник) — МАЙСТЕР
має голову на плечах (на в'язах) — РОЗУМНИЙ
має лій (олію) в голові — РОЗУМНИЙ
має розум у (в) голові — РОЗУМНИЙ
мазати медом по губі (губах) — ГОВОРИТИ, 14
мазати (мастити, намазувати, намащувати і т. ін.) п'яти (п'ятки) салом (смальцем) — ТІКАТИ
майстер на всі руки — МАЙСТЕР
майстер (митець) своєї справи (свого діла) — МАЙСТЕР
макітра розуму — РОЗУМНИЙ
мале й велике — ВСІ
мало в (крізь) землю не провалився (не запався) [від (з) сорому] — ЗАСОРОМИТИСЯ
мало ще каші з'їв — МОЛОДИЙ
мало ще пасок з'їв (з'їла і т. ін.) — МОЛОДИЙ
марне слово (марні слова) — МАРНОСЛІВ'Я
масляні вишкварки — ДУРНИЦЯ
мати гнів (серце) — СЕРДИТИСЯ
мати думку (гадку) — ДУМАТИ
мати (чути) жаль — СЕРДИТИСЯ
мати зуб (зуба) — СЕРДИТИСЯ
мати на думці — ДУМАТИ

мати себе (матися) на обережності (на обачності) — ПИЛЬНУВАТИ
мати страх на душі — ТРИВОЖИТИСЯ
мати щастя — ЩАСЛИВИМ БУТИ
махнути рукою — ЗНЕВІРИТИСЯ
метати [громи й] блискавки — ГОВОРИТИ, 7
метикована голова — РОЗУМНИК
милити шию (голову, холку) — КАРТАТИ
митися сльозою (слізьми) — ПЛАКАТИ, 2
мідний лоб — ДУРЕНЬ
міряти поглядом (очима) — ДИВИТИСЯ, 1, 3
мішком з-за рогу (угла) прибито (вдарено) — НЕДОУМКУВАТИЙ
мліти серцем — ТРИВОЖИТИСЯ
мов два зняло — НЕСПОДІВАНО
мов камінь з пращі — ШВИДКО, 2
мов камінь у воду — ЗНИКНУТИ, 3
мов (як, наче, ніби і т. ін.) [удруге (знов)] на світ народитися — РАДІТИ
мов у ополонку пірнув — ЗНИКНУТИ, 3
мов об стіну горохом (наче горохом об стіну) — ДАРЕМНО
мов хто жару за комір насипав — ХВИЛЮВАТИСЬ
[бідний] мов (як, наче) церковна миша — БІДНИЙ
моє (його, її, наше і т. ін.) [буде] зверху — ПЕРЕМОГТИ
мозок (мізки) [у голові] сушити — ДУМАТИ
мозолити руки (ручки) — ПРАЦЮВАТИ
мозолити (свій) язик — ГОВОРИТИ, 3
мокре місце залишилося — ЗНИКНУТИ, 1
мокрим рядном накрити (напнути) — ВИЛАЯТИ
молодий [та] зелений (молода [та] зелена; молоде [та] зелене) — МОЛОДИЙ
молоко на губах — МОЛОДИЙ
[ще материне (матернє)] молоко не обсохло [на губах (коло губів)] — МОЛОДИЙ
молоти язиком — ГОВОРИТИ, 3
море по коліна (коліно) — БАЙДУЖЕ
моркву шкребти — ВИЛАЯТИ
мороз іде (ішов, заходить, проходив, побіг і т. ін.) поза шкурою (поза шкірою, по шкурі, поза спину, поза спиною і т. ін.) — ХВИЛЮВАТИСЬ
[аж] мороз іде (йде, сягає, пробігає, продирає і т. ін.) спиною (поза спиною, поза шкірою, поза шкурою, по шкірі, з-за плечей, поза плечима) — СТРАШНО
[аж] мороз (морозець) пішов (побіг, перебіг, пробіг, подрав і т. ін.) поза шкірою (поза шкурою, по шкірі, поза спиною і т. ін.) — ЗЛЯКАТИСЯ
морозом по тілу дере — ХОЛОДНО
морозом сипонуло за (поза) спиною — ХВИЛЮВАТИСЬ
морозом сипнуло за (поза) шкірою (спиною, по тілу) — ЗЛЯКАТИСЯ
мотати (тягти) жили — МУЧИТИ

мудра голова — РОЗУМНИК
муляти (мозолити) очі — НАДОКУЧАТИ
мурашки (мурахи, комашки) бігають (забігали, лазять, пішли, полізли, пробігли) за (поза) спиною (по спині), по тілу, по хребту — ХВИЛЮВАТИСЬ
мурашки (мурахи) бігають (лазять і т. ін.) за (поза) спиною (по спині, по тілу, за плечима і т. ін.) — СТРАШНО
[аж] мурашки забігали (пішли, полізли, поповзли і т. ін.) за (поза) спиною (по спині, по тілу, по шкірі) — ЗЛЯКАТИСЯ
мурашня полізла по плечах — ЗЛЯКАТИСЯ
[ні] муха (мушка) не забринить — ТИХО
муху (мухи) зобидить не можс (не зобидить, не зачепить) — ЛАГІДНИЙ

Н

на безвік — НАЗАВЖДИ
[бути (стояти)] на божій (останній) дорозі — ПРИ СМЕРТІ
набивати мозолі — ПРАЦЮВАТИ
набивати пельку — ЇСТИ
набирати (набрати) в рот води — МОВЧАТИ
набитий (безнадійний, заплішений) дурень — ДУРЕНЬ
набити черево — ПОЇСТИ
на вагу золота — ДОРОГИЙ
на весь голос — ГОЛОСНО
на весь (ввесь) рот — ГОЛОСНО
на великій (панській) стопі — РОЗКІШНО
на віки [вічні] — НАЗАВЖДИ
на вітер говорити (кидати слова) — ГОВОРИТИ, 12
на вічність — НАЗАВЖДИ
на вічні часи — НАЗАВЖДИ
на воловій шкурі не списати — БАГАТО
на волосину (волосинку) — МАЛО
на все горло — ГОЛОСНО; ДУЖЕ СИЛЬНО
на всі віки потомні — НАЗАВЖДИ
на всі [спусти й] заставки (застави) — ДУЖЕ СИЛЬНО
на всі заводи — ДУЖЕ СИЛЬНО
на всі сто [процентів] — ПОВНІСТЮ, 2
на всіх (повних) парах — ШВИДКО, 1
на всі чотири — КУДИ ХОЧ
на всі чотири боки — КУДИ ХОЧ
на [всі] чотири вітри (сторони) — КУДИ ХОЧ
на всю губу — РОЗКІШНО
на всю (повну) губу — ДУЖЕ СИЛЬНО
на галай-балай (на галай-на балай) — ЯК-НЕБУДЬ
на гвалт бити (дзвонити) — БИТИ ТРИВОГУ
на гвалт кричати — БИТИ ТРИВОГУ
на глузи (глуз) піднімати (брати) — НАСМІХАТИСЯ
наговорити (розказати) [, що] на вербі груші [ростуть, а на осиці кислиці] — ГОВОРИТИ, 4

на голові воду носить і не хлюпне —	ПОКІРНИЙ
на голову шкандибає —	НЕДОУМКУВАТИЙ
на гречку переганяти —	КАРТАТИ
надрати (нам'яти, накрутити) вуха (вуші) —	ПОКАРАТИ
надути (закопилити) губи (губки) —	ОБРАЗИТИСЯ
надутися як (мов, наче і т. ін.) сич (індик) [перед смертю] —	ОБРАЗИТИСЯ
надягти овечу шкуру —	ЛИЦЕМІРИТИ
на живу нитку —	НАШВИДКУРУЧ
на заячий скік —	МАЛО
на згад —	НА ЗГАДКУ
називати речі своїми (їх) іменами —	ГОВОРИТИ, 11
на зорі (на зорях) —	РАНО
накивати п'ятами —	ВТЕКТИ
накласти боки —	ПОБИТИ, 1
накласти (наложити) головою (головами, життям) —	ЗАГИНУТИ
накласти (наложити, зняти) на себе руки —	ЗАПОДІЯТИ СОБІ СМЕРТЬ
накласти (надавати, дати та ін.) по шиї (в шию) —	ПОБИТИ, 1
на кожному кроці —	СКРІЗЬ
на краю світу (світа) —	ДАЛЕКО
накручувати хвоста —	КАРТАТИ
на кулачки битися (погуляти) —	БИТИСЯ
на ладан дихати —	ПРИ СМЕРТІ [БУТИ]
наливатися жаром (вогнем) —	ЧЕРВОНІТИ
наливатися кров'ю —	ЧЕРВОНІТИ
на лід посадити —	ПОСТАВИТИ У СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
налягати на ноги —	ІТИ
на макове зерно (зернятко) —	МАЛО
намастити (намазати) п'яти салом —	ВТЕКТИ
наминати чуба (чуприну) —	БИТИ
намилити шию (голову, в'язи) —	ПОБИТИ, 1; ПОКАРАТИ
намотати (замотати, закрутити) [собі] на ус (вус, вуса) —	ЗАПАМ'ЯТАТИ
намуляти (намулити) очі —	НАБРИДНУТИ
нам'яти (наклепати) потилицю —	ПОБИТИ, 1
нам'яти (надерти, надрати) чуба (чуприну) —	ПОКАРАТИ
нам`яти чуба (потилицю) —	ПОБИТИ, 1
на незабудь —	НА ЗГАДКУ
на носі —	НЕЗАБАРОМ, 1
на один аршин —	ОДНАКОВО
на один копил —	ОДНАКОВІ
на один копил (лад) —	ОДНАКОВО
на одному сонці опучі сушили —	ДАЛЕКИЙ РОДИЧ
на одному сухому хлібі сидіти —	БІДУВАТИ
на останню прясти —	ПРИ СМЕРТІ [БУТИ]
на очі потрапляти (попадати, навертатися) —	З'ЯВЛЯТИСЯ
на пам'ять —	НА ЗГАДКУ
напали (взяли, пробрали) дрижаки —	ДРИЖАТИ
на повних парусах —	ШВИДКО, 1

на повну котушку — ДУЖЕ СИЛЬНО
[бути, стояти] на порозі — НЕЗАБАРОМ, 1
напускати пихи на себе — ЗАЗНАВАТИСЯ
напхати пельку — ПОЇСТИ
[бути] на реготах — СМІЯТИСЯ
наробити галасу (гвалту) — НАРОБИТИ КРИКУ
на розум небагатий (бідний) — ДУРНИЙ
на серці [наче] миші шкребуть (шкрябають) — ТРИВОЖНО
на скору руч — НАШВИДКУРУЧ
наскубти вуха (чуба, чуприну) — ПОКАРАТИ
на спогад — НА ЗГАДКУ
на [добрий] спомин — НА ЗГАДКУ
наставляти роги — ЗРАДЖУВАТИ
насторожувати (нашорошувати) вуха (уха, вухо, слух) — СЛУХАТИ
наступати на горло (на горлянку) — ДОМАГАТИСЯ; ПРИМУШУВАТИ

насущний шматок — ХАРЧІ
на сьомому небі [бути, перебувати і т. ін.] — РАДІТИ; ЩАСЛИВИМ БУТИ

натерпітися страху — ЗЛЯКАТИСЯ
натовкти [під] боки ([в] потилицю) — ПОБИТИ, 1
натовкти морду (пику) — ПОБИТИ, 1
натоптана голова — РОЗУМНИЙ
на хваток (на хватку) — НАШВИДКУРУЧ
на ходу (бігу) підметки рве (зриває) — СПРИТНИЙ
[ще] на цвіту прибитий — НЕДОУМКУВАТИЙ
наче жаром всипало (сипонуло) [по спині] — ХВИЛЮВАТИСЬ
наче комашня попід шкурою бігає — СТРАШНО
на чім (на чому) світ [стоїть] — ДУЖЕ СИЛЬНО
на чотири ока — НАОДИНЦІ
на шапкобрання — ПІЗНО
на швидку (скору) руку — НАШВИДКУРУЧ
нашим воротам двоюрідний сарай — ДАЛЕКИЙ РОДИЧ
на широку ногу — РОЗКІШНО
не бачити як (мов) свого носа — НІКОЛИ НЕ МАТИ
не бачити як (мов) своїх вух — НІКОЛИ НЕ МАТИ
не близький світ — ДАЛЕКО
небу (небові, на небі) жарко [буде (стало, стане)] — ДУЖЕ СИЛЬНО
не було й гадки — НЕ ДУМАТИ
не було й духу, й сліду — ЗНИКНУТИ, 1
не вартий [ламаного] гроша (шага, шеляга, фунта клоччя і т. ін.) — НІКУДИШНІЙ
не в гуморі — БУТИ В ПОГАНОМУ НАСТРОЇ

не вимовити (не мовити, не сказати, не проронити) [ні] слова (і [жодного] слова) — МОВЧАТИ
не випускати з очей — СТЕЖИТИ, 1
не в своїй тарілці [бути (почувати себе)] — НІЯКОВО
не всі дома (вдома) — НЕДОУМКУВАТИЙ
не встигнеш (не вспієш, не встиг, не вспів і т. ін.) і оком моргнути (змигнути) — ШВИДКО, 3

не встигнеш (не встиг і т. ін.) [і] огляну-
тися (оглядітися) — ШВИДКО, 3
не в тім'я (не в потилицю) битий — РОЗУМНИЙ
не гріє і (й) не знобить (ні знобить ні
гріє) — БАЙДУЖЕ
не [дуже] густо — МАЛО
недалеко ходити — БЛИЗЬКО
недовго [лишилося] ряст топтати — ПРИ СМЕРТІ [БУТИ]
не до (по) душі — НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ
не до жартів — СКРУТНО
не до ладу — НЕДОРЕЧНО
не до речі — НЕДОРЕЧНО
не до серця — НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ
не до смаку — НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ
не до сміху — СКРУТНО
не до солі — СКРУТНО
не до шмиги — НЕДОРЕЧНО
не за горами — БЛИЗЬКО; НЕЗАБАРОМ
не зводити (не знімати, не відривати, не
спускати) ока (очей) — ДИВИТИСЯ, 1
не знаходити [собі] місця — ТРИВОЖИТИСЯ
не зронити ні (ані, й) слова (словечка,
звука) — МОВЧАТИ
не лишити (зоставити) [і] на насіння — ЗНИЩИТИ
не має за душею алтина — БІДНИЙ
нема живої душі — НІКОГО
немає (не вистачає, не хватає, недостає,
не стає, не хапає) [однієї (третьої, сьо-
мої, десятої, тринадцятої)] клепки [в го-
лові (у тім'ї)] — НЕДОУМКУВАТИЙ
немає лою ([і краплини] олії) в голо-
ві — ДУРНИЙ
немає лою (олії) в голові — ДУРНИЙ
не мати гаразду в голові — НЕДОУМКУВАТИЙ
не мати коли [й] дихнути — БУТИ ПОСТІЙНО
ЗАЙНЯТИМ
не мати (не було) на (в) думці — НЕ ДУМАТИ
немов не чути (недочувати) — НЕ ЗВЕРТАТИ УВАГИ
не наважуватися (боятися і т. ін.) дих-
нути — БОЯТИСЯ
не навертається серце — НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ
неначе собачої блекоти наївся — ЗБОЖЕВОЛІТИ
не падати (не занепадати) духом — НЕ ЖУРИТИСЯ
не під силу — НЕПОСИЛЬНИЙ
не по днях [а] по годинах — ШВИДКО, 4
не по зубах — НЕПОСИЛЬНИЙ
не показувати (не навертати, не потика-
ти, не сунути) носа — НЕ З'ЯВИТИСЯ
не показувати (не появляти, не наверта-
ти) очі (очей) — НЕ З'ЯВИТИСЯ
не по кишені — ДОРОГИЙ
не покладати рук — ПРАЦЮВАТИ
не по нутру — НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ
не по плечу — НЕПОСИЛЬНИЙ
не по силі — НЕПОСИЛЬНИЙ
не по собі — НІЯКОВО
[сам] не при собі — ПРИГОЛОМШЕНИЙ

не розлий вода —	НЕРОЗЛУЧНИЙ
не своїм голосом (гласом) —	ГОЛОСНО
несповна розуму —	НЕДОУМКУВАТИЙ
не спускати (не випускати) з очей —	СТЕЖИТИ, 2
не спускати ока (очей) —	СТЕЖИТИ, 2
не спускати (не зводити) очей —	СТЕЖИТИ, 1
нестися вгору —	ЗАЗНАВАТИСЯ
нести хулу —	ГАНЬБИТИ
не сходити (не виходити, не йти і т. ін.) з думки —	ДУМАТИ
не сьогодні — завтра —	НЕЗАБАРОМ, 2
не сьогодні то (так) завтра —	НЕЗАБАРОМ, 2
не топтати ряст (рясту) —	ПРИ СМЕРТІ [БУТИ]
нечиста сила —	ЧОРТ
не чути землі (ніг) під собою —	РАДІТИ
не чути землі під собою (під ногами) —	ШВИДКО, 2
не чути [під собою] ніг —	ШВИДКО, 2
низько кланятися —	ПРОСИТИ
ні аза —	НІЧОГО, 2
ні бельмеса —	НІЧОГО, 2
ні бе ні ме [ні кукуріку] —	НІЧОГО, 2
ні бум-бум —	НІЧОГО, 2
ні (ані) в зуб —	НІЧОГО, 2
ні в казці не сказати, ні пером написати —	ГАРНИЙ
ні в п'ять ні в десять —	НІЯКОВО
ні в сих ні в тих (ні в тих ні в сих) [бути (почуватися, стояти, сидіти і т. ін.)] —	НІЯКОВО
ні в тин ні в ворота —	НЕДОРЕЧНО
ні (ані) гич —	НІСКІЛЬКИ; НІЧОГО
[і] нігтя (мізинця) не варт (вартий) —	ГІРШИЙ
ні (ані) гу-гу —	МОВЧАТИ
ніде голки встромити (просунути) —	ТІСНО
ніде й голкою ткнути —	ТІСНО
ніде (*заст.* нігде) просунутися —	ТІСНО
ні (й) духа —	НІКОГО
ні [живого] духу —	НІКОГО
ні [живої] душі —	НІКОГО
ні живий ні мертвий —	ПРИГОЛОМШЕНИЙ
ні (ані) жодним словом (слівцем) не прохопитися —	МОВЧАТИ
ні за плечима ні перед очима —	БІДНИЙ
ні за понюх (понюшку) тютюну (табаку) —	ДАРЕМНО
ні за пухлу душу —	ДАРЕМНО
ні за цапову душу —	ДАРЕМНО
ні за що ні про що —	БЕЗПРИЧИННО
ні з того ні з сього (з цього) —	БЕЗПРИЧИННО
ніколи в світі —	НІКОЛИ
ніколи і в гору глянути —	БУТИ ПОСТІЙНО ЗАЙНЯТИМ
ні (ані, і) краплі (краплини, крапелини, краплиночки, крапельки) —	НІСКІЛЬКИ
ні (ані, і) крихти (крихточки, крихітки, крихіточки) —	НІСКІЛЬКИ

нікуди не годиться (не годний, не годна, не годне) —	НІКУДИШНІЙ
ні кує не меле —	НЕ РЕАГУВАТИ
нікчемний метал —	ГРОШІ
ні (ані) лялечки —	НІКОГО
ні (ані) мур-мур —	МОВЧАТИ
ні (ані, і) на волос (волосину, волосинку) —	НІСКІЛЬКИ
ні на йоту —	НІСКІЛЬКИ
ні на краплину —	НІСКІЛЬКИ
ні (і) на крихту (крихітку) —	НІСКІЛЬКИ
ні на макове зерно —	НІСКІЛЬКИ
ні (ані) пари з уст (вуст, рота) —	МОВЧАТИ
ні пришити ні прилатати —	НЕДОРЕЧНО
ні проїхати ні пройти —	БАГАТО
ні риба ні м'ясо —	БЕЗВОЛЬНИЙ
[нема (немає)] ні роду ні племені (ні роду ні плоду, ні роду ні приплоду) —	ОДИНОКИЙ
ні світ ні зоря —	РАНО
ні се ні те —	БЕЗВОЛЬНИЙ
ні сіло ні впало (пало) —	БЕЗПРИЧИННО
ні (ані) телень —	МОВЧАТИ
ні (ані) чичирк —	МОВЧАТИ
ноги згинаються [в колінах] —	СТРАШНО
ноги на плечі [і гайда] —	ТІКАТИ
ногою ступити ніде —	ТІСНО
носитися як дурень з ступою —	ПРИДІЛЯТИ НЕЗАСЛУЖЕНУ УВАГУ
носитися (панькатися) [як дурень (старець)] з писаною торбою —	ПРИДІЛЯТИ НЕЗАСЛУЖЕНУ УВАГУ
носом до носа (ніс у ніс) —	БЛИЗЬКО
носом рибу вудити —	СПАТИ
нудити нудом —	НУДЬГУВАТИ
нудьга бере (взяла, заїла, з'їла) —	НУДЬГУВАТИ
нудьга взяла за серце —	НУДЬГУВАТИ
нудьгувати (нудитись) світом —	НУДЬГУВАТИ
нужду терпіти —	БІДУВАТИ
нуль уваги —	НЕ ЗВЕРТАТИ УВАГИ

О

обагрити руки кров'ю —	УБИТИ
оббивати пороги —	ІТИ; ПРОСИТИ
оббирати як сидорову козу —	ЕКСПЛУАТУВАТИ
оббити [все] пір'я —	ПОБИТИ, 3
обвести (обкрутити) навколо (круг, кругом) пальця —	ОБМАНУТИ
обводити поглядом (очима, оком) —	ДИВИТИСЯ, 1
обернути в попіл —	СПАЛИТИ
обібрати до нитки (сорочки, останнього) —	ДОВЕСТИ ДО ЦІЛКОВИТОГО ЗУБОЖІННЯ
обібрати (обдерти) як (мов, наче) липку —	ДОВЕСТИ ДО ЦІЛКОВИТОГО ЗУБОЖІННЯ

обіймає неспокій —	ТРИВОЖНО
обірвалося щось (усе і т. ін.) всередині (в грудях і т. ін.) —	ЗЛЯКАТИСЯ
обірвати життя —	УБИТИ
обламати кий (палицю, віник і т. ін.) —	ПОБИТИ, 3
обламати крила (роги, руки) —	ПРИБОРКАТИ
обламати ребра —	ПОБИТИ, 3
обливати брудом —	ГАНЬБИТИ
обливати (мазати речі) солодким медом —	ГОВОРИТИ, 14
обливати (поливати і т. ін.) [гіркими (гарячими, рясними і т. ін.)] сльозами (слізьми) —	ПЛАКАТИ, 4
обливатися [кривавим] потом —	ПРАЦЮВАТИ
обливатися холодним потом —	ХВИЛЮВАТИСЯ
облизня спіймати (піймати, схопити, вхопити, отримати, дістати, скуштувати, з'їсти) —	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
обличчя (лице) покривається краскою —	ЧЕРВОНІТИ
обоє рябоє —	ОДНАКОВІ
обсипає жаром —	ХВИЛЮВАТИСЬ
обсипає снігом —	ХВИЛЮВАТИСЬ
[як] вогнем обхопило —	ЧЕРВОНІТИ
один одинцем —	САМІТНІЙ
один (сам, сама) як палець —	ОДИНОКИЙ
один як палець (як місяць у небі) —	САМІТНІЙ
одна нога тут, а друга там —	ШВИДКО, 1
одна (тільки) тінь залишилася (лишилася, зосталася) —	СХУДНУТИ
одна (тільки) тінь лишилася (зосталася) —	ВИСНАЖЕНИЙ
одним духом —	ШВИДКО, 3
одним духом дихати —	ОДНАКОВІ
одним ликом шиті —	ОДНАКОВІ
[за] одним (єдиним) махом —	ШВИДКО, 3
одним миром мазані —	ОДНАКОВІ
одним один —	ОДИНОКИЙ
однією міркою [міряти] —	ОДНАКОВО
одні кістки стирчать —	ХУДИЙ
одного гніздечка птиці —	ОДНАКОВІ
одного дня —	ЯКОСЬ
одного (нашого, свого) поля ягода (ягоди) —	ОДНАКОВІ
одного тіста книш —	ОДНАКОВІ
[з] одної гіллі ягоди —	ОДНАКОВІ
око в око —	НАОДИНЦІ
олух царя небесного —	ДУРЕНЬ
опинитися в лабетах —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 2
опукою повалитися —	УПАСТИ
опустити руки (крила, вуха) —	ЗНЕВІРИТИСЯ
останню сорочку зняти (стягти) —	ДОВЕСТИ ДО ЦІЛКОВИТОГО ЗУБОЖІННЯ
остання (смертна) година —	СМЕРТЬ
очей (ока) не відірвати (не відірвеш, не відвести) —	ГАРНИЙ

[тільки] очі (баньки) витріщити (вип'ялити) — ЗДИВУВАТИСЯ
очі показати (появити) — З'ЯВИТИСЯ

П

[мало не] падати зо сміху (від реготу) — СМІЯТИСЯ
падуча хвороба (слабість) — ЕПІЛЕПСІЯ
[як] палицею (кийком, палкою, тричі палкою) кинути (докинути) — БЛИЗЬКО
пальцем нікуди ткнути — ТІСНО
[аж] пальці знати — НЕВМІЛО ЗРОБЛЕНИЙ
пальця просунути нікуди (ніде, *заст.* нігде) — ТІСНО
памороки забило (відбило, одбило, відібрало) — ЗАПАМОРОЧИТИ
памороки забити (відбити, одбити, відібрати, одібрати) — ЗАПАМОРОЧИТИ
параграф безсловесний — БЮРОКРАТ
пара чобіт на одну ногу — ОДНАКОВІ
[ані, ні, і] пари з рота (вуст, уст) не пустити — МОВЧАТИ
пасти задніх (задні) — ВІДСТАВАТИ
пасти очима (оком) — СТЕЖИТИ, 1, 2
пахне смаленим (смаженим) — СКРУТНО
паче ока берегти (стерегти) — ОБЕРІГАТИ
пошитися у прохачі — ЖЕБРАЧИТИ
пашить вогнем [з лиця] — ЧЕРВОНІТИ
пекти залізом і вогнем — МУЧИТИ
пекти раків (рака) — СОРОМИТИСЯ
пекти раків (раки) — ЧЕРВОНІТИ
перебирати усі жилочки — ОБМОВЛЯТИ
перебиватися з копійки на копійку — БІДУВАТИ
перебиватися з хліба на воду (на чорному хлібі) — БІДУВАТИ
перебрати міру (мірку) — ПЕРЕБОРЩИТИ
перевертати душу — ЗВОРУШУВАТИ
перегнути палку — ПЕРЕБОРЩИТИ
передати куті меду — ПЕРЕБОРЩИТИ
перейти межу (міру, через край) — ПЕРЕБОРЩИТИ
перемивати (перетирати) [усі] кістки (кісточки) — ОБМОВЛЯТИ
переливати з пустого в порожнє — ГОВОРИТИ, 3
перепався на смик (на сухар) — СХУДНУТИ
переставляти ноги — ІТИ
пестій (пестунчик) долі (фортуни) — ЩАСЛИВЕЦЬ
переступити (піти, переставитися) на той світ — УМЕРТИ
перетворити на попіл — СПАЛИТИ
перетирати (переминати) на зубах — ОБМОВЛЯТИ
пече сором — СОРОМНО
печінки відбити (одбити) — ПОБИТИ, 3
пити (смоктати) кров — ЕКСПЛУАТУВАТИ
пити радість — РАДІТИ
півтора людського — ДУРНИЦЯ
піддавати (підсипати) жару — ПІДСИЛЮВАТИ
підбивати клинці (клин, клина) — ЗАЛИЦЯТИСЯ

під боком — БЛИЗЬКО
підвезти візка — ЗРОБИТИ НЕПРИЄМНІСТЬ
підвести під монастир — ПОСТАВИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
підвести підступ — ЗРОБИТИ НЕПРИЄМНІСТЬ
підводне (підводні) каміння — ПЕРЕШКОДА
підіймати веремію — БИТИ ТРИВОГУ
підкидати дров у вогнище — ПІДСИЛЮВАТИ
підкласти (підсунути, підставити) свиню — ЗРОБИТИ НЕПРИЄМНІСТЬ; ПОСТАВИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
підливати (доливати) масла (*рідше* лою, оливи) у вогонь (в огонь) — ПІДСИЛЮВАТИ
піднести печеного рака — ВІДМОВИТИ
піднести чемериці — ЗРОБИТИ НЕПРИЄМНІСТЬ
під ніготь — ЗНИЩИТИ
підняти руку — ПОБИТИ, 1
підносити (підіймати) до небес — ХВАЛИТИ
під (перед) [самим (самісіньким)] носом — БЛИЗЬКО
підняти галас та гвалт — НАРОБИТИ КРИКУ
підняти (зчинити) гвалт — НАРОБИТИ КРИКУ
підняти руку — ПОБИТИ
підняти хай — НАРОБИТИ КРИКУ
під п'ятою бути (сидіти) — БУТИ НЕСАМОСТІЙНИМ
під руками (рукою) — БЛИЗЬКО
підсипати перцю — ПІДСИЛЮВАТИ
[бути] під смак — ПОДОБАТИСЯ
підставити [під ноги] стілець (стільця, стільчика) — ЗРОБИТИ НЕПРИЄМНІСТЬ
підтягати живіт — ГОЛОДУВАТИ
підходити (підлазити) з хитрощами — ХИТРУВАТИ
під час — ІНОДІ
під чоботом бути (жити, стогнати) — БУТИ НЕСАМОСТІЙНИМ
піти в заклад — ЗАКЛАСТИСЯ
піти в землю (сиру землю їсти) — ЗАГИНУТИ
піти (відійти, канути і т. ін.) у вічність — ЗНИКНУТИ, 3
піти (відійти, одійти, канути) у (в) [далеке] минуле — ЗНИКНУТИ, 3
піти в непам'ять — ЗАБУТИСЯ
піти до бога — УМЕРТИ
піти до вінця — ОДРУЖИТИСЯ
піти (полетіти) до праотців — УМЕРТИ
піти до шлюбу — ОДРУЖИТИСЯ
піти з життя (в могилу, від (од) нас) — УМЕРТИ
піти, ходити з торбами (з торбою) [попід вікнами] — ЖЕБРАЧИТИ
піти з цього (сього) світу (світа) — УМЕРТИ
піти (ходити) на жебри (по жебрах, у жебри) — ЖЕБРАЧИТИ
піти на (в) парі — ЗАКЛАСТИСЯ
піти (одійти) на спокій (до спокою) — УМЕРТИ
піти під білу березу — УМЕРТИ

піти попідвіконню —	ЖЕБРАЧИТИ
піти у старці (старцями, старцем) [по світу (в світи)] —	ЖЕБРАЧИТИ
плакати (ридати) [гіркими (дрібними, кривавими)] сльозами (слізьми) —	ПЛАКАТИ, 3
плести (верзти) нісенітниці (нісенітницю, небилиці) —	ГОВОРИТИ, 4
плести харки-макогоненки —	ГОВОРИТИ, 4
плести язиком —	ГОВОРИТИ, 3
плетиво слів —	МАРНОСЛІВ'Я
плювати в обличчя —	ЗНЕВАЖАТИ
плювати в (межи) очі —	ЗНЕВАЖАТИ
побачити як власні вуха —	НІКОЛИ НЕ МАТИ
побитися об (у) заклад —	ЗАКЛАСТИСЯ
повалитися (звалитися і т. ін.) як (наче, мов і т. ін.) [підкошений] сніп —	УПАСТИ
повертати (повернути) розумом (мозком) —	ДУМАТИ
повісити (похнюпити) голову (носа) —	ЗАЖУРИТИСЯ
повний (золотий) лоб —	РОЗУМНИЙ
поводити за ніс (за носа) —	ОБМАНУТИ
по всіх усюдах —	СКРІЗЬ
по [самі] вуха —	БАГАТО; ДУЖЕ СИЛЬНО
погана (кепська) справа —	БЕЗНАДІЙНО
погані (кепські) справи —	БЕЗНАДІЙНО
поглядати скоса —	ДИВИТИСЯ, 5
по горло —	БАГАТО
погріти (нагріти) руки —	НАЖИТИСЯ
по зав'язку —	ДУЖЕ СИЛЬНО; ПОВНІСТЮ, 1
по [саму (самісіньку)] зав'язку —	БАГАТО
позбавити життя —	УБИТИ
позбутися життя (голови, душі) —	ЗАГИНУТИ
позбути [свого] жиру —	СХУДНУТИ
показати, де раки зимують —	ПОКАРАТИ
показувати спину (потилицю) —	ТІКАТИ
покинути думку —	ЗАБУТИ
покинути світ —	УМЕРТИ
покінчити життя самогубством —	ЗАПОДІЯТИ СОБІ СМЕРТЬ
покінчити з собою —	ЗАПОДІЯТИ СОБІ СМЕРТЬ
поклавши руку на серце —	ЩИРО
покласти (зложити, положити) голову —	ЗАГИНУТИ
покласти на вічний спокій —	УБИТИ
покласти на (обидві) лопатки —	ПЕРЕМОГТИ
поламати [кием (палицею)] боки (ребра) —	ПОБИТИ, 3
полатати (потрощити) кістки (ребра) —	ПОБИТИ, 3
полетіти (відлетіти) сторчака (сторчма, сторчаком) —	УПАСТИ
поливати сльозою (слізьми, сльозами) —	ПЛАКАТИ, 4
полізти (вдаритися, упасти) в амбіцію —	ОБРАЗИТИСЯ
полічити зуби —	УДАРИТИ
полічити (порахувати) ребра —	ПОБИТИ, 3
полоскотати ребра —	ПОБИТИ, 3
пом'яти (нам'яти) боки (шкуру) —	ПОБИТИ, 1

попасти (скочити, наскочити) на слизьке —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 1
попасти в тенета (в капкан) —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 2
попасти пальцем в небо —	ГОВОРИТИ, 15
[стояти] поперек (упоперек) горла —	ПЕРЕШКОДЖАТИ
поперек дороги стояти —	ПЕРЕШКОДЖАТИ
порожня балаканина —	МАРНОСЛІВ'Я
посадити в калошу —	ПОСТАВИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
посадити на мілину —	ПОСТАВИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
по [всіх] святах —	СКРІЗЬ
посиденьки справляти —	ЛЕДАРЮВАТИ
посипати (присипати) попелом голову (голови, коси) —	СУМУВАТИ
потрапити (попасти) в лабети —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 2
потрапити (ускочити, влипнути) в халепу —	ПОПАСТИ В БІДУ
потрапити (попасти) з огню (з вогню, з жару) та в полум'я —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 1
потрапити (попасти) як муха в окріп —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 1
потрібний (потрібна, потрібне) як сліпому дзеркало (як лисому гребінь, як глухому музика, як торішній сніг, як коло трактора віжки, як зайцеві бубон (стоп-сигнал); як сіль в оці і т. ін.) —	НЕПОТРІБНИЙ
потрібний (потрібна, потрібне) як дірка (діра) в мості —	НЕПОТРІБНИЙ
потрібний як собаці п'ята нога (здрастуйте, другий хвіст) —	НЕПОТРІБНИЙ
потрібне як очкур на шию —	НЕПОТРІБНИЙ
потягло язик —	ЗАМОВКНУТИ
похиле дерево —	ПОКІРНИЙ
походеньки [та посиденьки] справляти —	ЛЕДАРЮВАТИ
почастувати потиличником —	УДАРИТИ
по чиїйсь дудці стрибати —	БУТИ НЕСАМОСТІЙНИМ
почув мурашки за спиною —	ЗЛЯКАТИСЯ
пошити в дурні —	ОБМАНУТИ
пошитися (записатися, убратися) у дурні —	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
презренний (погорджений) метал —	ГРОШІ
прекрасна (слабша) половина [роду людського] —	ЖІНКА
прекрасна стать —	ЖІНКА
приборкати крила —	ПРИБОРКАТИ
прибрати до рук —	ПІДКОРИТИ
пригостити березовою кашею —	ПОБИТИ
придержати (припнути) язик (язика) —	МОВЧАТИ
прийняти смерть —	ЗАГИНУТИ
прийти до душі (до серця, по серцю; до вподоби, до сподоби) —	СПОДОБИТИСЯ
прийти до пам'яті —	ОПРИТОМНІТИ
прийти до свідомості —	ОПРИТОМНІТИ
прийти до (в, у) себе —	ОПРИТОМНІТИ

прийти на пам'ять (на думку, *заст.* на ум) — ПРИГАДАТИСЯ
прийтися до вподоби (до душі, по душі, до серця, до смаку) — СПОДОБАТИСЯ
приказний крючок — БЮРОКРАТ
прикусити язик (язика) — ЗАМОВКНУТИ
прикусити (закусити) язик (язика) — МОВЧАТИ
прийтися до вподоби (до душі, по душі, до мислі, до серця, до смаку) — СПОДОБАТИСЯ
припирати (притискати) до стіни (стінки) — ДОМАГАТИСЯ
приставати з ножем до горла — ДОМАГАТИСЯ
приставати (чіплятися, липнути, пристати, причепитися, прилипнути) мов (як, наче і т. ін.) реп'ях [до кожуха] — ДОМАГАТИСЯ
приставати (пристав) реп'яхом — ДОМАГАТИСЯ
приставати (чіплятися, пристати, причепитися) смолою — ДОМАГАТИСЯ
приставати як муха в спасівку — ДОМАГАТИСЯ
прихиляти [своє] вухо, (ухо) — СЛУХАТИ
причепитися мов (як, наче і т. ін.) п'явка — ДОМАГАТИСЯ
пришивати квітку (гаплик) — НАСМІХАТИСЯ
приший кобилі хвіст — НЕПОТРІБНИЙ
[як (мов, ніби, наче, неначе)] провалитися (піти) крізь землю — ЗНИКНУТИ, 4
продавати (сушити) зуби — СМІЯТИСЯ
проймати душу (серце) — ЗВОРУШУВАТИ; ХВИЛЮВАТИ
пройти і мідні труби і чортові зуби — БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ
пройти Крим і Рим [і мідні труби] — БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ
пройти (перейти) крізь сито й решето — БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ
пройти [крізь] огонь і воду [і мідні труби] — БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ
проковтнути (ковтнути) язик — ЗАМОВКНУТИ
пролити кров — УБИТИ
пропадати з нудьги — НУДЬГУВАТИ
пропаще діло — БЕЗНАДІЙНО
пропаща справа — БЕЗНАДІЙНО
пропекти поглядом — ГЛЯНУТИ
прописати іжицю — ПОКАРАТИ
пропустити повз вуха — НЕ ЗВЕРТАТИ УВАГИ
просити милостині (милостиню) — ЖЕБРАЧИТИ
просити христа ради — ЖЕБРАЧИТИ
протирати (драїти) з пісочком — КАРТАТИ
про химині кури торочити — ГОВОРИТИ, 4
прясти думи — ДУМАТИ
прясти очима — ДИВИТИСЯ
птиця (пташка) одного (нашого, їхнього) польоту — ОДНАКОВІ
пускати (посилати) бісики [очима (оком)] — ЗАГРАВАТИ
пускати кров — МУЧИТИ
пускати патьоки — ПЛАКАТИ, 1

пускати сльози (сльозу) [з очей] — ПЛАКАТИ, 1
пускати шпильку (шпильки) — ГОВОРИТИ, 13
пустити [з] димом[за вітром] (з вогнем) — СПАЛИТИ
пустити жука — ЗРОБИТИ НЕПРИЄМНІСТЬ
пустити з торбами (з торбою, по миру, старцями попідвіконню, в старці) — ДОВЕСТИ ДО ЦІЛКОВИТОГО ЗУБОЖІННЯ
пустити кров (кровицю) — УБИТИ
пустити [червоного] півня — СПАЛИТИ
пустити (напустити) туман (туману) [в очі (у вічі)] — ОБМАНУТИ
пуститися берега — РОЗПУСТИТИСЯ
пуститися духу — УМЕРТИ
пустити туман (тума́ну, *розм.* тума́ну) [в очі (у вічі)] — ОБМАНУТИ
пусті слова (розмови) — МАРНОСЛІВ'Я
п'ялити очі на лоба — ДИВИТИСЯ, 4
[потрібний (потрібен)] як п'яте колесо у возі (до воза, автобусові) — НЕПОТРІБНИЙ
п'яте через десяте — ЯК-НЕБУДЬ

Р

рвати боки (животи) [сміючись (від, зо, з сміху)] — СМІЯТИСЯ
[як] раз плюнути — ЛЕГКО
рвати волосся (коси, чуб) на голові (на собі) — СУМУВАТИ
рвати жили (руки, силу) на роботі (на праці) — ПРАЦЮВАТИ
рвати й метати — ГНІВАТИСЯ
[аж] ребра знати — ХУДИЙ
[аж] ребра світяться — ХУДИЙ
ревма ревіти — ПЛАКАТИ, 5
ревти як корова — ПЛАКАТИ, 5
ридма ридати (плакати) — ПЛАКАТИ, 5
різати правду в вічі — ГОВОРИТИ, 11
різати правду-матінку [в очі) у вічі)] — ГОВОРИТИ, 11
[й] ріски (рісочки, рисочки, рісоньки, крихти) в роті не було (не мав, не мала) — ГОЛОДНИЙ
[й] ріски (рісочки, рісоньки, рисочки, крихти) в рот не брав (не брала) — ГОЛОДНИЙ
робити публіку — ГАНЬБИТИ
родитися (народитися) в сорочці — ЩАСЛИВЕЦЬ
родитися (народитися) під щасливою зіркою (зорею) — ЩАСЛИВЕЦЬ
родич у десятому (восьмому, сьомому) коліні — ДАЛЕКИЙ РОДИЧ
розвішувати (розставляти) вуха — СЛУХАТИ
розводити балачки — ГОВОРИТИ, 9
розводити дискусію — ГОВОРИТИ, 10
розворушувати (роз'ятрювати, ятрити) рану [в серці (в душі)] — ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ
розгромити (розбити) наголову — ПЕРЕМОГТИ

розказувати (наговорити, набалакати, намолоти, наплести з сім (десять) мішків (кіп, лантухів, три мішки) гречаної вовни [і всі неповні] —	ГОВОРИТИ, 4
розкидати (розкинути) розумом —	ДУМАТИ
розкривати карти —	ВИКРИВАТИ
розкрити (роззявити) рот (рота) [з подиву] —	ЗДИВУВАТИСЯ
розливатися (роззілятися) [палючими (гіркими і т. ін.)] слізьми (сльозами) —	ПЛАКАТИ, 3
розплести косу —	ОЖЕНИТИСЯ
розпускати мед язиком —	ГОВОРИТИ, 14
розпускати язик[а] (губу) —	ГОВОРИТИ, 10
розривати серце (душу, груди) —	ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ
розумна голова —	РОЗУМНИК
розуму не позичає —	РОЗУМНИЙ
розуму (ума) ні з шило (ні на шило, ні на макове зерня, ні ложки) [нема] —	ДУРНИЙ
розуму (ума) палата —	РОЗУМНИЙ
розуму як наклано [в голові] —	РОЗУМНИЙ
роз'ятрювати (роз'ятряти, троюдити і т. ін.) серце —	ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ
ронити слово (слова) —	ГОВОРИТИ, 1
ронити (роняти) [дрібні] сльози (сльозу [за сльозою]) —	ПЛАКАТИ, 1
росинки в роті не мати —	ГОЛОДНИЙ
рот заціпило —	ЗАМОВКНУТИ
роги правити —	ПІДКОРИТИ
руки сверблять (свербіли) —	НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
[як] рукою подати (кинути) —	БЛИЗЬКО
руку тягти —	БУТИ ЗАОДНО

С

саженного зросту (росту) —	ВИСОКИЙ
сама (одна) снасть зробилася (стала і т. ін.) —	СХУДНУТИ
самі ноги несуть (носять) —	ІТИ
сам на сам —	НАОДИНЦІ
сам не свій —	ПРИГОЛОМШЕНИЙ
сам собі —	САМІТНИЙ
[і] свині не їдять —	БАГАТО
світ замакітрити —	ЗАПАМОРОЧИТИ
світити в очі —	ПІДЛЕЩУВАТИСЯ
світла голова —	РОЗУМНИК
світла (ясна) голова —	РОЗУМНИЙ
світ за очі —	АБИКУДИ
світ світає —	РОЗВИДНЯТИСЯ
свічки можна сукати —	ПОКІРНИЙ
семимильними (саженними, гігантськими) кроками —	ШВИДКО, 1
серце в'яне —	ХВИЛЮВАТИСЬ
серце завмирає (замирає) —	ТРИВОЖИТИСЯ
серце мов обірвалося —	ЗЛЯКАТИСЯ
серце (душа) не лежить —	НЕ ПОДОБАЄТЬСЯ
серце не на місці —	ТРИВОЖИТИСЯ

серце обірвалося (упало) —	ЗЛЯКАТИСЯ
серце похололо (похолонуло) —	ЗЛЯКАТИСЯ
серце як (ледве) не вискочить з грудей—	ХВИЛЮВАТИСЯ
сидіти дурнички —	ЛЕДАРЮВАТИ
сидіти склавши (згорнувши) руки —	ЛЕДАРЮВАТИ
сидні справляти —	ЛЕДАРЮВАТИ
син природи —	ЛЮДИНА
сипати зайцям солі на хвіст —	ФАНТАЗУВАТИ
сипати словами (слова) [як (мов, наче, неначе) горохом (горох)]—	ГОВОРИТИ, 5
мов (як) сіль (сіллю) в оці (в очах) [бути] —	ПЕРЕШКОДЖАТИ
сім неділь (вихідних) на тиждень справляти (мати) —	ЛЕДАРЮВАТИ
сісти в калошу (в калюжу) —	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
сісти маком —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ; ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
сісти на мілину —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 2
сісти (лишитися) як (наче) рак на мілині (на мілину) —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 2
скакати (стрибати) в горох —	ЗРАДЖУВАТИ
скакати (стрибати) в гречку —	ЗРАДЖУВАТИ
скакати (служити) на задніх лапках —	ПІДЛЕЩУВАТИСЯ
скакати цапа —	УПЕРТИСЯ
скакати (стрибати) через пліт —	ЗРАДЖУВАТИ
скалити (шкірити) зуби —	СМІЯТИСЯ
скам'яніти від дива —	ЗДИВУВАТИСЯ
скільки ока —	ДАЛЕКО
скільки (куди, доки) око (зір) сягає (дістає, загляне, огляне, сягне, охоплює) —	ДАЛЕКО
скільки [є] (що [є], було, стає, ставало і т. ін.) сили (духу) —	ДУЖЕ СИЛЬНО; ШВИДКО, 2
скидатися з лиця —	СХОЖИЙ
складати поклон (уклін) —	КЛАНЯТИСЯ
скоро (чим, ледь, *рідко* чуть) світ —	РАНО
скреготати зубами —	ГНІВАТИСЯ
скрутити в три погибелі —	ПІДКОРИТИ
скрутити в'язи —	ПОБИТИ, 3
скрутити голову (в'язи) —	ЗАПОДІЯТИ СМЕРТЬ
скрутити (зламати) ребра —	ПОБИТИ, 3
слаба (слабка) сторона —	СЛАБКІСТЬ
сліпма упадати —	ЛЮБИТИ
[дрібні] сльози лити (виливати, проливати) —	ПЛАКАТИ, 2
смаленого дуба плести (правити) —	ГОВОРИТИ, 4
смалити (присмалювати) халявки (литки) —	ЗАЛИЦЯТИСЯ
смерть заглядає (зазирає, дивиться) в очі (у вічі) —	ПРИ СМЕРТІ БУТИ
смерть занесла свою гостру косу —	ПРИ СМЕРТІ БУТИ
смерть за плечима —	ПРИ СМЕРТІ БУТИ
смертна мить —	СМЕРТЬ
смертний кінець —	СМЕРТЬ
смертний час (час смерті) —	СМЕРТЬ
смішки (сміхи, реготи) справляти —	СМІЯТИСЯ

сміятися (реготати) на кутні [зуби] —	ПЛАКАТИ, 1
собак ганяти —	ЛЕДАРЮВАТИ
снувати химери —	ФАНТАЗУВАТИ
собаку з'їсти —	МАТИ ВЕЛИКИЙ ДОСВІД
собі на умі —	ХИТРИЙ
содом і гоморра —	БЕЗЛАДДЯ
сон рябої кобили —	ДУРНИЦЯ
сон рябої кобили розказувати —	ГОВОРИТИ, 4
сором виїсть очі —	ЗАСОРОМИТИСЯ
сором залив обличчя (лице) —	ЗАСОРОМИТИСЯ
сором очі їсть —	СОРОМНО
сохне з печалі —	СУМУВАТИ
спасти з лиця (з личенька, на лиці, на виду) —	СХУДНУТИ
спасти (сплисти, схибнутися) з розуму —	ЗБОЖЕВОЛІТИ
спасти з тіла [у (в) тілі, на лиці, (тілі)] —	СХУДНУТИ
спасти на думку (на згадку, на пам'ять, *заст.* на ум) —	ПРИГАДАТИСЯ
спати без пам'яті —	СПАТИ
спати без задніх ніг —	СПАТИ
спати на одне вухо —	СПАТИ
спати сном праведника (праведників) —	СПАТИ
спати мов (як, наче) убитий (побитий, вбитий, забитий) —	СПАТИ
спати (заснути) мов (як, наче) [дитина] після маку (маківки) —	СПАТИ
спати на оба (на два) вуха —	СПАТИ
спати як камінь (як мертвий) —	СПАТИ
спекти рака (раків) —	ЗАСОРОМИТИСЯ
спинити язик —	ЗАМОВКНУТИ
співати від щастя —	РАДІТИ
співати дифірамби	ХВАЛИТИ
співати хвалу —	ХВАЛИТИ
спливти (сплисти) в пам'яті (на пам'ять, в спогадах) —	ПРИГАДАТИСЯ
спочити навіки —	УМЕРТИ
справляти балачку —	ГОВОРИТИ, 9
справляти мовчанку —	МОВЧАТИ
справляти хихи (хіхи) [та реготи] —	СМІЯТИСЯ
спровадити на той світ —	УБИТИ
спустити дух —	УМЕРТИ
спустити мазку —	ПОБИТИ, 3
ставати дибки (на дибки, на диби) —	УПЕРТИСЯ
ставати на дорозі —	ПЕРЕШКОДЖАТИ
ставати цапки —	УПЕРТИСЯ
ставити (поставити) крапку (крапки) над «і» —	ГОВОРИТИ, 11; ЗАВЕРШУВАТИ
ставити підніжку —	ПЕРЕШКОДЖАТИ
[і (й)] старе (старі) і (й) мале (малі) —	ВСІ
старий вовк —	ДОСВІДЧЕНИЙ
стати під вінець —	ОДРУЖИТИСЯ
стати на рушнику (на рушники, на [вишиваний] рушник (злагоди) —	ОДРУЖИТИСЯ
стати (ступити) на слизький шлях —	РОЗПУСТИТИСЯ
стелитися під ноги (до ніг) —	ДОГОДЖАТИ
стерти (зітерти, змести) з лиця землі —	ЗНИЩИТИ

стерти (зітерти) на (у) порох — ЗНИЩИТИ
стерти (зітерти) на мак — ПОБИТИ, 4; ЗНИЩИТИ
стерятися розумом — ЗБОЖЕВОЛІТИ
стовбула дати (стати, полетіти і т. ін.) — УПАСТИ
стояти над гробом (над могилою) — ПРИ СМЕРТІ (БУТИ)
стояти над душею — НАДОКУЧАТИ
стояти однією (одною) ногою в могилі (в гробу, у труні) — ПРИ СМЕРТІ (БУТИ)
стратитися розуму — ЗБОЖЕВОЛІТИ
страх (острах) бере — СТРАШНО
страх (жах) проймає — СТРАШНО
страх пройняв (обняв, обхопив) — ЗЛЯКАТИСЯ
страх найшов (напав) — ЗЛЯКАТИСЯ
стріляна птиця — ДОСВІДЧЕНИЙ
стріляний (обстріляний) вовк — ДОСВІДЧЕНИЙ
стріляний (обстріляний) птах БУВАЛЕЦЬ
стріляний (старий) горобець — ДОСВІДЧЕНИЙ
стріляти (стригти, закидати) очима (оком) — ДИВИТИСЯ, 2
стук-грюк аби з рук — ЯК-НЕБУДЬ
стулити губу кому — ПРИМУСИТИ МОВЧАТИ
ступити на похилу стежку — РОЗПУСТИТИСЯ
ступити на слизьку кладку — РОЗПУСТИТИСЯ
схуднути на обличчі (на тілі) — СХУДНУТИ
сьома (десята) вода на киселі — ДАЛЕКИЙ РОДИЧ

Т

таїти (затаювати) зло (злість) — СЕРДИТИСЯ
та й вже — КІНЕЦЬ
та й годі — КІНЕЦЬ
та й кінці в воду — КІНЕЦЬ
та й по всьому — КІНЕЦЬ
танцювати під чию-небудь дудку — БУТИ НЕСАМОСТІЙНИМ
твердий (міцний) горішок видався (вився) — НЕПОСИЛЬНИЙ
темна темнота — ТЕМРЯВА
теревені-вені правити — ГОВОРИТИ, 3
теревені правити (розводити, точити, гнути, плести) — ГОВОРИТИ, 3
терпець увірвався (урвався, уривається) — НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
терпцю немає (нема, не стає, не стало і т. ін.) — НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
тихіший (тихший) [від] води [, нижчий [від] трави] (за воду) — ПОКІРНИЙ
тиць кислицею в зуби — УДАРИТИ
[з] тілом і душею — ПОВНІСТЮ, 2
тільки душа в тілі — ВИСНАЖЕНИЙ
тільки (трохи) зорі (звізди) з неба не знімає — РОЗУМНИЙ
тільки очі ростуть — СХУДНУТИ
тільки почало (стало) на світ благословлятись — РАНО
тільки [і] лиш сама шкіра та кістки (кість) — ВИСНАЖЕНИЙ
ткнути між (межи) очі кулаком — УДАРИТИ

товкти (твердити, торочити) своє (одно) —	ГОВОРИТИ, 6
товктися як Марко в (по) пеклі —	БУТИ ПОСТІЙНО ЗАЙНЯТИМ
товктися як у ступі —	БУТИ ПОСТІЙНО ЗАЙНЯТИМ
то в жар (в огонь) кидає (укине), то морозом проймe (обсипле) —	ХВИЛЮВАТИСЬ
тоді, як (коли) на долоні волосся виросте —	НІКОЛИ
топтати стежку —	ІТИ; ЗАЛИЦЯТИСЯ
топтати ряст —	ЖИТИ
топтати чоботи —	ІТИ
торгувати зубами —	СМІЯТИСЯ
торкати серце —	ЗВОРУШУВАТИ
точити балачку —	ГОВОРИТИ, 9
точити ляси (баляси, баляндраси, баляси та баляндраси) —	ГОВОРИТИ, 3
тратити (втрачати, втратити і т. ін.) терпеливість (терпець) —	НЕТЕРПЕЛИВИТИСЯ
тривога душу (серце) обгортає —	ТРИВОЖНО
тримати на оці —	СТЕЖИТИ, 2
тримати хвіст трубою —	НЕ ЖУРИТИСЯ
тринадцята клепка вискочила з голови —	НЕДОУМКУВАТИЙ
три чисниці до смерті [лишилося] —	ПРИ СМЕРТІ [БУТИ]
три чисниці життя [лишилося] —	ПРИ СМЕРТІ [БУТИ]
троюдити серце —	ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ
трубити в кулак —	БІДУВАТИ
труситися (битися, тіпатися, тремтіти) як (мов, наче і т. ін.) у пропасниці —	ДРИЖАТИ
трясця (пропасниця, лихоманка) трусить (трусила) —	ДРИЖАТИ
туман вісімнадцятий —	ДУРЕНЬ
тягне за живіт —	ГОЛОДНИЙ
тягнути (повитягати, витягувати [всі] жили) [чимало] жил —	ЕКСПЛУАТУВАТИ
тягти (терти, попотерти) лямку —	ПРАЦЮВАТИ
тягти (витягати) соки —	МУЧИТИ
тяп-ляп —	ЯК-НЕБУДЬ
тьохнуло (похололо) в животі —	ЗЛЯКАТИСЯ; СТРАШНО

У

у баранячий ріг зігнути (скрутити —	ПІДКОРИТИ
убгати [собі] в голову —	ЗАПАМ'ЯТАТИ
убити (піймати) [добру] грінку —	НАЖИТИСЯ
убратися по самісінькі халяви —	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
у великий дзвін дзвонити —	ГОВОРИТИ, 8
у голову (у голови) [собі] не брати (не покладати) —	НЕ ДУМАТИ
удаватися в пиху —	ЗАЗНАВАТИСЯ
удаватися в химери —	ФАНТАЗУВАТИ
удаватися до хитрощів —	ХИТРУВАТИ
ударитися в образу —	ОБРАЗИТИСЯ
ударити чолом —	ПРОСИТИ

удержати язика [за зубами] — МОВЧАТИ
у дух — ШВИДКО, 2
у закон уступити — ОДРУЖИТИСЯ
узнати (пізнати, скуштувати) почому — БАГАТО ВСЬОГО ЗАЗНАТИ
(почім) ківш лиха — ПІДКОРИТИ
узяти (убрати) в шори — ПЕРЕВЕРШИТИ
узяти верх — ОЖЕНИТИСЯ
узяти за дружину — ОЖЕНИТИСЯ
узяти за себе — ДУМАТИ
узяти на думку — ОЖЕНИТИСЯ
узяти собі дружину — БЕЗГРОШІВ'Я
у кишені ані шага — БЕЗГРОШІВ'Я
у кишенях аж свистіло — БЕЗГРОШІВ'Я
у кишені (кишенях) вітер [(дюдя) свистить (гуляє)] — БЕЗГРОШІВ'Я
у кишенях ані дзенькне — ЇСТИ
укладати в копи — ПОЇСТИ
укласти в копи — ГОЛИЙ
у костюмі (в одежі) Адама (Єви, Адама і Єви) — ГАНЬБИТИ
укривати ганьбою (неславою, соромом) — ПРИБОРКАТИ
укрутити (утнути) хвоста — ЗБОЖЕВОЛІТИ
ума тронутися — ПЛАКАТИ, 2
умиватися (обливатися, заливатися) [дрібними] сльозами (слізонъками, слізьми) —
уминати (уплітати, *вульг.* тріскати) на всі заставки (застави) — ЇСТИ
у ніс говорити — ГОВОРИТИ, 2
уносити ноги — ТІКАТИ
у печінках сидіти — НАБРИДНУТИ
[і] у (в) підметки не годиться — ГІРШИЙ
у піт кидати (вдарити і т. ін.) — ХВИЛЮВАТИСЬ
уплітати на весь рот — ЇСТИ
у (в) прах — УЩЕНТ
у (в) пух [і прах] — УЩЕНТ
у (в) пух і прах розбити — ПЕРЕМОГТИ
у (в) пух і прах [розбити, рознести і т. ін.] — ПОВНІСТЮ, 2
уривати терпець — ДРАТУВАТИ
(бути) у (в) руці (руках) — БУТИ НЕСАМОСТІЙНИМ
у (з) сажень зросту (росту) — ВИСОКИЙ
у свинячий голос — ПІЗНО
ускочити вище халяв — ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 1
ускочити (вскочити) по [самі] вуха — ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 1
ускочити по саме нікуди (у нікуди) — ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 1
ускочити у (в) сливки — ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ, 1
утерти (втерти) носа — ПЕРЕВЕРШИТИ
у три березини потягти — ПОБИТИ, 2
у тридев'ятім (у тридев'ятому, у тридесятому, у якомусь) царстві [не в нашому господарстві] — ДАЛЕКО
утяти (утнути) до гапликів — ГОВОРИТИ, 15

у хату наплювати — З'ЯВЛЯТИСЯ
[і] у хвіст і [в] гриву — ДУЖЕ СИЛЬНО
ухопити шилом (на шило) патоки — ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
у чому (як) мати [на світ] народила (породила, спородила) — ГОЛИЙ
у чорта (у дідька) в зубах (на рогах) — ДАЛЕКО
у чорта на болоті (на куличках) — ДАЛЕКО

Ф

фортуна усміхається (посміхається) — ЩАСТИТИ

Х

ханьки м'яти — ГОВОРИТИ, 3; ЛЕДАРЮВАТИ
харамани (хармани, фарамани) плести (гнути) — ГОВОРИТИ, 4
хвилювати (бентежити, бунтувати, розпалювати і т. ін.) кров — ХВИЛЮВАТИ
[держати] хвіст (хвоста) бубликом — НЕ ЖУРИТИСЯ
химині кури — ДУРНИЦЯ
химині кури розводити — ГОВОРИТИ, 4
хліб насущний (насушний) — ХАРЧІ
хліб-сіль — ХАРЧІ
ходити в шорах — КОРИТИСЯ
ходити іменинником (як іменинник) — РАДІТИ
ходити навшпиньки — КОРИТИСЯ
ходити на пальцях (на одних великих пальчиках) — КОРИТИСЬ
ходити (йти, бути, перебувати) на поводку (на поводі) — КОРИТИСЬ
ходити (бути) [як] на шнурку — КОРИТИСЬ
ходити (піти) по миру — ЖЕБРАЧИТИ
ходити [як (мов, немов і т. ін.)] по струні (по струнці, по струночці) — КОРИТИСЯ
ходити [як] по шнуру — КОРИТИСЯ
ходячий мрець (мертвець) — ХУДИЙ
холодний (циганський піт проймає — ХОЛОДНО
холодний (циганський) піт пройняв — ЗЛЯКАТИСЯ
холод пробігає по спині (по жилах) — ХВИЛЮВАТИСЬ
холоне душа (в душі, на душі) — СТРАШНО
холоне серце (в серці) — СТРАШНО
хоч би бровою моргнув — НЕ РЕАГУВАТИ
хоч би [тобі] вусом моргнув (повів) — НЕ РЕАГУВАТИ
хоч би (тобі) лялечка — НІКОГО
хоч вішайся — БЕЗВИХІДЬ
хоч вовків гони (ганяй) — ХОЛОДНО
хоч вовком вий — БЕЗВИХІДЬ
хоч вовк траву їж — БАЙДУЖЕ
[темно] хоч в око (в очі, у вічі) стрель (стрельни, дай) — ТЕМНО
хоч головою об стінку бийся — БЕЗВИХІДЬ
хоч греблю гати — БАГАТО
хоч до рани прикладай (прикладі) — ЛАГІДНИЙ
хоч за вітром пусти — СХУДНУТИ
хоч з землі викопай — БУДЬ-ЩО-БУДЬ

хоч з коліна вилупи — БУДЬ-ЩО-БУДЬ
хоч з лиця воду пий (води напийся) — ГАРНИЙ
хоч з мосту та в воду — БЕЗВИХІДЬ
хоч ікону малюй — ГАРНИЙ
хоч картину малюй — ГАРНИЙ
хоч кричи [караул (пробі)] — БЕЗВИХІДЬ
хоч куди — ГАРНИЙ
хоч кулю в лоб — БЕЗВИХІДЬ
хоч лягай та вмирай (помирай) — БЕЗВИХІДЬ
[тихо] хоч мак (маком) сій — ТИХО
хоч малюй, хоч цілуй — ГАРНИЙ
[шия (в'язи)] хоч обіддя гни — ГЛАДКИЙ
[темно] хоч око (очі) виколи (вийми, вибий) — ТЕМНО
хоч оком світи — ТЕМНО
хоч свічки ліпи — ПОКІРНИЙ
хоч собак гони (ганяй) — ХОЛОДНО
хоч сядь та й плач — БЕЗВИХІДЬ
хоч трава не рости — БАЙДУЖЕ
хоч трісни — БУДЬ-ЩО-БУДЬ
хоч в вухо бгай — ПОКІРНИЙ
хоч у вухо вбгай (бгай, клади) — ЛАГІДНИЙ
хоч у зашморг лізь — БЕЗВИХІДЬ
хоч укороти собі віку — БЕЗВИХІДЬ
хоч у рамці (рямця) вправ — ГАРНИЙ
хоч у яму (домовину, могилу) лягай — БЕЗВИХІДЬ
[аж] хребет можна промацати через живіт — ХУДИЙ
хулу точити — ГАНЬБИТИ

Ц

цар земний — ЛЮДИНА
царство тіней — ПЕКЛО
царя (царка) в голові немає — ДУРНИЙ
цвікати в очі — ДОКОРЯТИ
цідити [слова] крізь (через) зуби — ГОВОРИТИ, 2
ціла купа — БАГАТО
ціна — ламаний гріш — ДЕШЕВИЙ; НІКУДИШНІЙ
ціна — мідний гріш — НІКУДИШНІЙ
[красна] ціна [в базарний день] п'ятак — ДЕШЕВИЙ
[і] ціни немає (нема) — ДОРОГИЙ
[і] ціни не [можна] зложити (скласти, не зложиш, не складеш) — ДОРОГИЙ

Ч

час від часу — ІНОДІ
червоніти (шаріти) як (мов, наче і т. ін.) калина (мак, буряк, жар, кармазин, рак) — ЧЕРВОНІТИ
через дорогу (вулицю) навприсядки — ДАЛЕКИЙ РОДИЧ
через пень колоду (пень-колоду) — ЯК-НЕБУДЬ
через хату перехилиться і моркву вирве — ВИСОКИЙ
чесати язика — ГОВОРИТИ, 3
чи світ чи зоря — РАНО

чистити на всі боки — КАРТАТИ
чіплятися (причепитися) причепою — ДОМАГАТИСЯ
чорна хвороба — ЕПІЛЕПСІЯ
чорнильна душа — БЮРОКРАТ
чорт злиже — ЗАГИНУТИ
чорт козі дядько — ДАЛЕКИЙ РОДИЧ
[сам] чорт ногу зломить — БЕЗЛАДДЯ
чудеса (диво) в решеті — ЧУДО
чудо з чудес — ЧУДО
чутно було, як [і] муха літала (пролетить) — ТИХО
чуть зоря — РАНО
чуть світ — РАНО

Ш

швидше на долоні волосся виросте — НІКОЛИ
[тільки (лиш, сама)] шкіра (шкура) та кістки (кості) — ХУДИЙ
шматок хліба [насущного] — ХАРЧІ

Щ

щастя (усміхнулося) всміхнулося (посміхнулося) і т. ін. — ПОЩАСТИЛО
ще й на зорю не займається (не займалось, не зайнялася, не здійметься) — РАНО
ще й на світ не зоріло (не зазоріло, не займалося, не благословилося, не заводилося, не зводилося) — РАНО
ще й треті півні не співали — РАНО
ще й чорти навкулачки не билися (не б ються) — РАНО
щербаті копійки — ГРОШІ
щербатої (зламаної, ламаної) копійки не вартий — НІКУДИШНІЙ
що й собаку не вдержиш — ХОЛОДНО

Я

яблуку (яблукові, голці, горошині, орішку) ніде впасти — ТІСНО
язика чесати — ГОВОРИТИ, 3
як баран в аптеці (в біблії, в книзі) — НІЧОГО, 2
як (мов) баран (корова, теля) на нові ворота дивитися (витріщити очі, вирячити) — ЗДИВУВАТИСЯ
як барило (бодня) — ГЛАДКИЙ
[сам (один, одним один)] як билина в полі (як горох при дорозі) — ОДИНОКИЙ
як більмо (більмом) на оці [бути, стояти] — ПЕРЕШКОДЖАТИ
як блискавка — ШВИДКО, 3
[голий,] як (мов) бубон — БІДНИЙ; ГОЛИЙ
як вареникові у сметані — БЕЗТУРБОТНО
як (мов, наче і т. ін.) вирости (виринути, уродитися, виникнути) з-під (з, із)

землі —	НЕСПОДІВАНО
як віл (лиз, лизь, лизень) злизав —	ЗНИКНУТИ, 2
як вітер згинув —	ЗНИКНУТИ, 2
як вітром здуло (здмухнуло) —	ЗНИКНУТИ, 2
як (мов, немов) вода змила (умила) —	ЗНИКНУТИ, 3
[сидіти] як (наче і т. ін.) [сорока] в сливах —	НІЯКОВО
як горохом обсипати —	ГОВОРИТИ, 5
як (наче, неначе) гриби після дощу (по дощі) —	ШВИДКО, 4
як (мов, наче і т. ін.) грім з (серед) [ясного (чистого)] неба —	НЕСПОДІВАНО
як (мов, немов і т. ін.) громом прибитий (вражений) —	ПРИГОЛОМШЕНИЙ
як (мов, наче) з відра —	ДУЖЕ СИЛЬНО
як (мов і т. ін.) з води [йде] —	ШВИДКО, 4
як з гори котитися (бігти) —	ЛЕГКО
як з гробу встав —	ЗМАРНІТИ; СХУДНУТИ
як (мов) з (із) гуски (гуся) вода —	БАЙДУЖЕ
як [димом] здимів —	ЗНИКНУТИ, 3
як (мов, немов і т. ін.) з каменю (мармуру) виточений (вистуганий) —	НЕРУХОМО
як зоря —	ГАРНИЙ
як (мов) з хреста знятий —	ВИСНАЖЕНИЙ; ХУДИЙ
як (мов і т. ін.) кам'яний [стовп] —	НЕРУХОМО
як кіт з оселедцем (з салом) панькатися (возитися і т. ін.) —	ПРИДІЛИТИ НЕЗАСЛУЖЕНУ УВАГУ
як коли —	ІНОДІ
як (наче, ніби, мов, неначе) корова язиком злизала —	ЗНИКНУТИ, 2
як (мов і т. ін.) крапля (дві краплі, дві краплини, дві каплі, мов одна капелька) води подібний (схожий) —	СХОЖИЙ
[бідний] як мак начетверо —	БІДНИЙ
як [за (на) гріш] маку —	БАГАТО
як (мов, немов і т. ін.) мішком [із-за рогу] намахатий (прибитий) —	НЕДОУМКУВАТИЙ
як мокре горить —	ПОВОЛІ
як (наче) [живі] мощі —	ХУДИЙ
як на жару (жаринах, жарині, вугіллі, углях) —	У СТАНІ СХВИЛЬОВАНОСТІ
як (мов) на голках (голочках, кілочках, комочках, шпильках, шпичках) —	У СТАНІ СХВИЛЬОВАНОСТІ
як (мов, наче) [упав] на голову —	НЕСПОДІВАНО
як (мов, наче і т. ін.) на дріжджах [сходити (рости)] —	ШВИДКО, 4
як (мов) на духу —	ЩИРО
як на живіт —	ГОЛОСНО
як (мов) на ножах —	У СТАНІ СХВИЛЬОВАНОСТІ
як на пню стати —	ЗАТЯТИСЯ
як (мов, немов і т. ін.) на пожежу —	ШВИДКО, 2
як на пуп —	ГОЛОСНО
як на сповіді —	ШИРО

як (мов) на (у) терню —	У СТАНІ СХВИЛЬОВАНОСТІ
як (трохи) не лусне —	ГЛАДКИЙ
як (мов) не своїми ногами йти —	ІТИ
як (наче) ногу (ноги) вломити —	НЕ З'ЯВЛЯТИСЯ
як (мов, немов і т. ін.) огню вхопивши —	ШВИДКО, 2
як (мов) один день —	ШВИДКО, 1
як (мов, немов і т. ін.) опечений (опарений) —	ШВИДКО, 2
як по маслу —	ДОБРЕ
як по нотах —	ДОБРЕ
як по писаному —	ДОБРЕ
як попів кіт на печі —	ЖИТИ
як пробка —	ШВИДКО, 2
як (мов і т. ін.) риба з водою —	НЕРОЗЛУЧНИЙ
як (мов, ніби, наче, неначе) провалитися (піти, пропасти) крізь землю —	ЗНИКНУТИ, 3
як скупаний у мертвій воді —	ПРИГОЛОМШЕНИЙ
як піску морського —	БАГАТО
як слід —	ДОБРЕ
як (мов) сніг на голову —	НЕСПОДІВАНО
як собаці (Сіркові, Сірку) муху з'їсти —	ЛЕГКО
як сонце —	ГАРНИЙ
як (мов, наче і т. ін.) стовп (пень, скеля) —	НЕРУХОМО
як (наче, неначе) стрель (стріль) стрельнув —	НЕСПОДІВАНО
як стріла —	ШВИДКО, 2
як тільки світ —	РАНО
як (неначе) три дні не їв (не їла) —	ПОВОЛІ
[голий,] **як** (мов) турецький святий —	ГОЛИЙ
як у бога за дверима —	БЕЗТУРБОТНО
як у бога (Христа) за пазухою —	БЕЗТУРБОТНО
як (мов, наче, неначе) у воду впасти (пірнути, канути) —	ЗНИКНУТИ, 3
як (мов) у воду опущений —	ПРИГОЛОМШЕНИЙ
як (немов і т. ін.) у вусі (в усі) —	ТИХО
як у землю ввійшли (запалися) —	ЗНИКНУТИ, 3
як (мов, наче і т. ін.) укопаний (*рідше* умурований, вритий) —	НЕРУХОМО
як у кота сліз —	МАЛО
як цвіту в городі (по всьому світу) —	БАГАТО
як черепаха —	ПОВОЛІ
як (наче, ніби, мов, немов) язиком злизало —	ЗНИКНУТИ, 2
ятрити душу (серце) —	ЗАВДАВАТИ ДУШЕВНОГО БОЛЮ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ПОЛІТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

Ленін В. І. Вибори до установчих зборів і диктатура пролетаріату // Повне зібр. творів.— Т. 40.

Ленін В. І. Єднання царя з народом і народу з царем // Повне зібр. творів.— Т. 11.

Ленін В. І. Конспект книги Гегеля «Лекції з історії філософії» // Повне зібр. творів.— Т. 29.

Ленін В. І. Пролетарська революція і ренегат Каутський // Повне зібр. творів.— Т. 37.

Матеріали XXVII з'їзду КПРС.— К. : Політвидав України, 1986.— 422 с.

Програма КПРС: Нова редакція.— К. : Політвидав України, 1986.— 80 с.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

Автомонов П. Ф. Віктор Кошик.— К. : Рад. письменник, 1954.— 296 с.; Коли розлучаються двоє. Трилогія.— К. : Держлітвидав УРСР. 1959.— 780 с.; Молодь, 1972.—612 с.; Щастя дається нелегко.— Харків: Книжкове вид-во, 1959.— 194 с.; Так народжувались зорі.— К. : Молодь, 1960.— 306 с.

Бабляк В. С. Вишневий сад.— К. : Молодь, 1960.— 409 с.; Жванзик : Роман у земляцьких бувалицях.— Ужгород: Карпати, 1971.— 375 с.

Багмут І. А. Служу Радянському Союзу.— К. ; Молодь, 1950.— 96 с.; Щасливий день суворовця Криничного.— К. : Молодь, 1951— 161 с.; Оповідання.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 116 с.; Записки солдата.— К. : Рад. письменник, 1961.— 125 с.

Барвінок Ганна. Оповідання з народних уст.— К., 1902.— 544 с.

Басенко К. Я. Життя прожити.— К. : Держлітвидав УРСР, 1963.— 417 с.; Початок: Історичний роман.— К. : Дніпро, 1982.— 582 с.

Баш Я. В. Професор Буйко.— К. : Рад. письменник, 1946—95 с.; На землі нашій.— К. : Рад. письменник, 1957.— 88 с.

Бедзик Д. І. Дніпро горить.— К. : Держлітвидав УРСР, 1951.— 252 с.; Студені води.— К. : Дитвидав, 1959.— 180 с.; Серце мого друга.— К. : Молодь, 1961.— 274 с.; Украдені гори: Трилогія.— К. : Дніпро, 1984.— 664 с.

Бедзик Ю. Д. Полки ідуть на переправу.— К. : Рад. письменник, 1959.— 332 с.; Вогонь на вершині Комо.— К. : Дитвидав, 1960,— 230 с ; Альма матер.— К. : Держлітвидав УРСР, 1964.—305 с.; Поспішай у юність.— К. : Рад. письменник, 1975.— 304 с.

Бичко В. В. Сійся, родися, зерно.— К. : Держлітвидав, 1959.—414 с.

Білоус Д. Г. Зигзаг.— К. : Рад. письменник, 1956.— 108 с.; Обережно: слово! Сатиричне і ліричне (вірші, поеми, епіграми, шаржі).— К. : Рад. письменник, 1984.— 189 с.

Бойко Б. М. Маки червоні : Роман.— Ужгород: Карпати, 1983.— 288 с.

Бойченко О. М. Молодість.— К. : Молодь, 1949.— 427 с.

Большак В. Г. Аста ла віста.— К. : Рад. письменник, 1967.— 279 с.; Образа: Роман; Геліос—бог сонця : Повість.— К. : Дніпро, 1980.— 509 с.

Боровиковський Л. І. Твори.— К. : Рад. письменник, 1957.— 284 с.

Бурлака Ф. М. Напередодні.— К. : Рад. письменник, 1956.—436 с.

Васильченко С. В. Вибрані твори.— К. : Молодь, 1950.— 339 с.; Вибране.— К. : Рад. письменник, 1954.— 312 с.; Твори: В 4 т.— К. : Вид-во АН УРСР, 1959—1960.— Т. 1—4.

Вирган І. О. В розповні літа.— Харків : Кн. вид-во, 1959.— 376 с.

Вишня Остап Твори : В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— Т. 1—2; Твори : В 7 т.— Т. 1—3.— К. : Дніпро, 1963—1964; Твори : В 5 т.— К. : Дніпро, 1974—1975.— Т. 1—5.

Вільде І. Д. Ті з Ковальської.— Львів : Вільна Україна, 1947.— 96 с.; На порозі.— К. : Держлітвидав УРСР, 1955.— 344 с.: Сестри Річинські.— Львів : Львів. кн.-журн. вид-во, 1958.— 588 с.; Повнолітні діти.— К. : Молодь, 1960.— 413 с.; Троянди і терня.— К. : Держлітвидав УРСР, 1961.— 355 с.; Твори : В 5 т.— К. : Дніпро, 1968.— Т. 1—5.

Власенко І. М. Над Сулою синє небо : Повість.— К. : Дніпро, 1984.— 351 с.

Вовчок В. Ю. Горяни : Повість-дилогія.— Ужгород : Карпати, 1983.— 407 с.

Вовчок Марко. Твори: В 6 т.—К. : Держлітвидав УРСР, 1955—1956.— Т. 1—6.

Волошин І. І. Озеро серед діброви.— К. : Держлітвидав УРСР 1959.— 175 с.

Вороний М. К. Вибрані поезії.— К. : Рад. письменник, 1959.—323 с.

Воронько П. М. Тепло землі моєї.—К. : Рад. письменник, 1959.— 207 с.; Драгі другарі.— К. : Молодь, 1959.— 164 с.

Воскрекасенко С. І. Сатира.—К. : Держлітвидав УРСР, 1946— 84 с.; Цілком серйозно.— К. : Рад. письменник, 1947.— 113 с.; Поезії.— К. : Держлітвидав УРСР, 1951.— 317 с.; І всерйоз і жартома.— К. : Молодь, 1960.— 94 с.

Гаврилюк О. Я. Вибрані твори.— К. : Рад. письменник, 1949.— 211 с.

Галан Я. О. Гори димлять.— К. : Рад. письменник, 1956.— 236 с.; Твори: В 4 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1960.— Т. 1—4.

Герасименко К. М. Поезії.— К. : Держлітвидав УРСР, 1950.— 182 с.

Гжицький В. З. Чорне озеро.— Львів : Кн.-журн. вид-во, 1961.— 420 с.; Великі надії.— К. : Рад. письменник, 1963.— 337 с.; Опришки.— К. : Держлітвидав УРСР, 1962.— 337 с.

Гірник М. А. Сонце і грози.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— 236 с.

Глазовий П. П. Куміада.— К. : Мистецтво, 1969.— 31 с.; Усмішки.— К. : Рад. письменник, 1971.—95 с.; Вибране.— К. : Дніпро, 1974.— 142 с.

Глібов Л. І. Вибрані твори.— К. : Рад. шк., 1951.—244 с.; Вибрані твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1957.— 471 с.; Байки і вірші.— К. : Рад. письменник, 1959.— 503 с.

Годованець М. П. Заяча математика.— К. : Рад. письменник, 1961.— 167 с.

Голованівський С. О. Поезії.— К. : Держлітвидав УРСР,

1955.— 384 с.; Драми.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— 460 с.; Тополя на тому березі.— К. : Рад. письменник, 1965.— 469 с.

Головко А. В. Літа молодії.— К. : Рад. письменник, 1956.— 208 с.; Твори: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1957.— Т. 1—2; Артем Гармаш.— К. : Рад. письменник, 1971. — 268 с.

Гончар О. Т. Новели.— К. : Молодь, 1954.— 192 с.; Таврія. Перекоп.— К. : Рад. письменник, 1957.— 726 с.; Твори: В 4 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959 — 1960.—Т. 1—4; Людина і зброя.— К. : Рад. письменник, 1960.— 324 с.; Тронка.— К. : Рад. письменник, 1963.—343 с.; Циклон.— К. : Дніпро, 1970.— 286 с.; Бригантина.— К. : Рад. письменник, 1973.— 296 с. Твори: В 6 т.— К. : Дніпро, 1978—1979.— Т. 1—6; Берег любові.— К. : Рад. письменник. 1976.— 227 с.

Гончаренко І. І. Вибране.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 501 с.

Гордієнко К. О. Сильніше смерті.— Харків : Кн.-газ. вид-во, 1946.— 72 с.; Чужу ниву жала.— Харків : Кн.-газ. вид-во, 1947.—320 с.; Твори: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР. 1959.—Т. 1—2.

Грабовський П. А. Зібрання творів: В 3 т.—Т. 1.— К. : Вид-во АН УРСР, 1959.— 688 с.

Гребінка Є. П. Твори: В 5 с.— Т. 1.— К. : Держлітвидав УРСР, 1957.— 424 с.

Григоренко Грицько. Вибрані твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 495 с.

Гримайло Я. В. Подробиці листом.— К. : Рад. письменник, 1956.— 180 с.; Незакінчений роман.— К. : Держлітвидав УРСР, 1962.— 344 с.

Грінченко Б. Д. Без хліба.— К. : Дитвидав, 1958.— 178 с.; Твори : В 2 т.— К. : Вид-во АН УРСР, 1963.— Т. 1—2.

Гулак-Артемовський П. П. Вибрані твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1950.— 89 с.; Байки, балади, лірика.— К. : Рад. письменник, 1958.— 212 с.

Гуреїв О. І. Наша молодість.— К. : Рад. письменник, 1949.—398 с.; Життя іде.— К. : Рад. письменник, 1964.— 408 с.; Друзі не зраджують.— К. : Молодь, 1959.— 264 с.; За снігами білими.— К. : Рад. письменник, 1973.— 324 с.; Осінні квіти.— К.; Дніпро, 1977.— 320 с.

Гуріненко П. В. У серця своя пам'ять.— К. : Дніпро, 1973.— 373 с.; Дві доби мовчання.— К. : Дніпро. 1975.— 216 с.; Днів твоїх небагато : Роман.— К. : Дніпро, 1984.— 447 с.

Гуцало Є. П. Скупана в любистку.— К. : Молодь, 1965.— 270 с.; Передчуття радості. Дівчата на виданні.— К. : Рад. письменник, 1971.— 207 с.; З вогню воскресли: Повісті.— К. : Дніпро, 1980.— 334 с.; Шкільний хліб: Повість-дилогія, оповідання.— К. : Рад. письменник, 1981.— 408 с.; Парад планет: Роман, повісті.— К. : Рад. письменник, 1984.— 480 с.

Дем'ян Л. В. Крутогори Верховини.— Ужгород: Карпати, 1984.— 400 с.

Дімаров А. А. І будуть люди: В 2 кн.— К. : Рад. письменник. Кн. 1, 1964.— 313 с.; Кн. 2, 1966.— 278 с.; Якимівна.— К. : Дніпро, 1972.— 440 с.

Дмитерко Л. Д. Там, де сяє Південний Хрест.— К. : Молодь, 1957.— 147 с.; Розлука.— К. : Рад. письменник, 1957.— 328 с.; В обіймах сонця.— К. : Рад. письменник, 1958.— 172 с.; Драматичні твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— 663 с.; Наречена.— К. : Молодь. 1959.— 252 с.; Дівоча доля.— К. : Рад. письменник, 1960.— 97 с.

Дніпрова Чайка. Твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1960.— 511 с.

Добровольський С. П. Олов'яні солдатики.— К. : Молодь.

1961.— 215 с.; Тече річка невеличка.— К. : Рад. письменник, 1961.— 311 с.; Очаківський розмир.— К. : Рад. письменник, 1965.— 429 с.

Довженко О. П. Твори: В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958—1960.— Т. 1—3; Зібрання творів: В 5 т.— К. : Дніпро, 1964—1966.— Т. 1—5.

Донченко О. В. Твори: В 6 т.— К. : Молодь, 1956.— Т. 1—6.

Дорошко П. О. Серед степу широкого.— К. : Рад. письменник, 1952.— 126 с.; Три богатирі.— К. : Молодь, 1959.— 87 с.

Досвітній Олесь. Вибрані твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.—438 с.; Гюлле.— К. : Рад. письменник, 1961.— 263 с.

Еллан Василь (Блакитний). Твори: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— Т. 1—2.

Епік Г. Д. Твори: — К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— 603 с.

Журахович С. М. Велика розмова.—К. : Рад. письменник, 1955.— 140 с.; Вечір над Орількою.— К. : Молодь, 1958.— 411 с.; Нам тоді було по двадцять.— К. : Рад. письменник, 1968.— 198 с.

Забашта Л. В. Пісня і хліб.— К. : Рад. письменник, 1961.— 218 с.

Забіла Н. Л. Малим про велике.— К. : Дитвидав. 1958.— 60 с.; У широкий світ.— К. : Дитвидав, 1960.— 183 с.

Загребельний П. А. Європа — 45.— К. : Молодь, 1959.—576 с.; Спека.— К. : Рад. письменник, 1961.— 347 с.; День для прийдешнього.— К. : Рад. письменник, 1964.— 379 с.; Диво.— К. : Рад. письменник, 1968.— 701 с.; Твори: В 6 т.— К. : Дніпро, 1979—1981.— Т. 5—6; Роксалана.— К. : Дніпро, 1983.— 583 с.

Зарудний М. Я. Антеї.— К. : Держлітвидав УРСР, 1962.— 469 с.; На білому світі.— К. : Рад. письменник, 1967.— 422 с.

Збанацький Ю. О. Старший брат.— К.: Молодь, 1952.— 105 с.; Між добрими людьми.— К. : Молодь, 1955.— 208 с.; Малиновий дзвін.— К. : Молодь, 1958.— 405 с.; Єдина.— К. : Рад. письменник, 1959.— 398 с.; Морська чайка.— К. : Дитвидав, 1959.— 359 с.; Переджнив'я.— К. : Рад. письменник, 1960.— 445 с.; Сеспель.— К. : Молодь, 1961.— 451 с.; Курильові острови.— К. : Держлітвидав УРСР, 1963.— 264 с.; Твори: в 4 т.— Держлітвидав УРСР. 1963.— Т. 1; 1964.— Т. 2; К. : Дніпро, 1964.— Т. 3—4; Таємниця Соколиного бору.— К. : Веселка, 1971; Твори: В 2 т.— К. : Дніпро, 1974.— Т. 1—2; Пригоди Івана Коструба: Повість.— К. : Веселка, 1984.— 278 с.

Земляк В. С. Гнівний Стратіон.— К. : Рад. письменник, 1960.— 483 с.

Зеров М. К. Вибране.— К. : Дніпро, 1966.— 539 с.

Іваненко О. Д. Тарасові шляхи.— К. : Молодь, 1954.— 507 с.; Таємниця.— К. : Дитвидав, 1959.— 224 с.

Іванович В. І. Перебендя посміхається.— Одеса: Кн. вид-во, 1960.— 186 с.; На городі бузина, а за морем сатана.— К. : Держлітвидав УРСР, 1963.— 91 с.; Поезії.— К. : Рад. письменник, 1967.— 11 с.

Ільченко О. Є. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця.— К. : Рад. письменник, 1958.— 588 с.; К. : Дніпро, 1967.— 537 с.

Ірчан Мирослав. Вибрані твори: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— Т. 1—2.

Ішенко М. Г. Скарб.— К. : Молодь, 1968.— 269 с.; Сусіди.— К. : Рад. письменник, 1969.— 321 с.

Ішук А. О. Вербівчани.— К. : Рад. письменник, 1961.— 467 с.

Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Твори: В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1960—1961.— Т. 1—3; Вибрані п'єси.— К. : Дніпро, 1970.— 311 с.

Качура Я. Д. Вибрані творі.— К. : Рад. письменник, 1953.—472 с.; Вибрані твори: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— Т. 1—2.

Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: В 6 т.— Т. 2.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— 496 с.

Кириленко І. У. Вибрані твори.—К. : Держлітвидав, 1960.—438 с.

Кобилянська О. Ю. Твори: В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— Т. 1—3; Твори: В 5 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1962—1963.— Т. 1—5.

Кобринська Н. І. Вибрані оповідання.— Львів: Кн.-газ. вид-во, 1954.— 215 с.

Ковінька О. І. Кутя з медом.— К. : Держлітвидав УРСР, 1960.— 151 с.

Козаченко В. П. Сальвія.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 232 с.; Гарячі руки.— К. : Молодь, 1960.— 250 с.

Козланюк П. С. Мандрівники.— Львів: Вільна Україна, 1946.— 77 с.; Весняний шум.— Львів: Кн.-журн. вид-во, 1952.— 108 с.; Юрко Крук.— К. : Держлітвидав УРСР, 1957.— 580 с.; Сонце над Верховиною.— Львів: Кн.-журн. вид-во, 1957.— 156 с.

Колесник П. Й. На фронті сталися зміни.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 216 с.; Терен на шляху.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 384 с.; Безсмертний Кобзар.— К. : Дитвидав, 1961.— 75 с.

Колесников М. П. Коли розвіється туман.— К. : Держлітвидав УРСР, 1962.— 260 с.; Однолюби.— К. : Рад. письменник, 1975.— 243 с.

Коломієць О. Ф. Кравцов.— К. : М-во культ. УРСР, 1975.— 82 с.

Комаров Л. Г. Кенгуру на балконі: Гуморески.— Дніпропетровськ: Промінь, 1984.— 207 с.

Копиленко О. І. Лейтенанти.— К. : Рад. письменник, 1947.— 233 с.; Вибрані твори.— К. : Рад. письменник, 1953.— 548 с.; Сусіди.— К. : Рад. письменник, 1955.— 88 с.; Хата хлопчика-мізинчика.— К. : Дитвидав, 1958.— 16 с. Твори: В 4 т. — К. : Держлітвидав УРСР, 1961—1962.— Т. 1—4.

Корнійчук О. Є. Драматичні твори: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1955.— Т. 1—2; Чому посміхалися зорі.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— 100 с.

Косинка Г. М. Новели.— К. : Рад. письменник, 1962.— 221 с.

Костомаров М. І. Твори: В 2 т.—К. : Дніпро, 1967.— Т. 1—2.

Котляревський І. П. Повне зібрання творів: В 2 т.— К. : Вид-во АН УРСР, 1952—1953.— Т. 1—2; Твори: В 2 т.— К. : Дніпро, 1969.— Т. 1—2.

Коцюба Г. М. Перед грозою.— К. : Рад. письменник, 1958; Нові береги.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 468 с.

Коцюбинський М. М. Твори: В 3 т.—К. : Держлітвидав УРСР, 1955—1956.— Т. 1—3; Твори: В 6 т.— К. : Вид-во АН УРСР, 1961.— Т. 1—3, 5; 1962.— Т. 4, 6; Твори: В 7 т.— К.: Наук. думка, 1973—1975.— Т. 1—7.

Кочерга І. А. Ярослав Мудрий. Свіччине весілля. Майстри часу.— К. : Держлітвидав УРСР, 1951.— 338 с.; Твори: В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— Т. 1—3.

Кочура П. Ф. Золота грамота.— К. : Рад. письменник, 1960.— 555 с.; Родина Сокорин.— К. : Рад. письменник, 1962.— 303 с.

Кравченко Є. С. Квіти і колючки.— К. : Рад. письменник, 1959.— 188 с.; Бувальщина.— К. : Держлітвидав УРСР, 1961.— 175 с.

Крижанівський С. А. Максим Рильський.— К. : Держлітвидав УРСР, 1960.— 237 с.

Кропивницький М. Л. Твори: В 6 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958—1959.— Т. 1—6; Вибрані твори.— К. : Дніпро, 1967.— 512 с.

Кротевич Є. М. Сини землі.— К. : Рад. письменник, 1948.— 448 с.; Вибране.— К. Держлітвидав УРСР, 1959.— 592 с.

Кулик І. Ю. Записки консула.— К. : Рад. письменник, 1958.— 239 с.

Куліш П. О. Вибрані твори.— К. : Дніпро, 1969.— 279 с.

Куртяк Є. Г. Долина печалі.— К. : Рад. письменник, 1971.— 203 с.; Бескиди: Дилогія.— К. : Дніпро, 1983.— 374 с.

Кучер В. С. Золоті руки.— К. : Рад. письменник, 1948.— 246 с.; Чорноморці.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— 588 с.; Прощай море.— К. : Рад. письменник, 1957.— 488 с.; Червоний вогонь.— К. : Дитвидав, 1959.— 96 с.; Трудна любов.— К. : Рад. письменник, 1960.— 611 с.; Голод.— К. : Молодь, 1961.— 465 с.

Лановенко П. К. Первоцвіт.— К. : Рад. письменник, 1974.— 231 с.

Ле Іван. Роман міжгір'я.— К. : Рад. письменник, 1953.— 556 с.; Побратими.— К. : Молодь. 1954.— 44 с.; Юхим Кудря.— К. : Молодь, 1956.— 345 с.; Право молодості.— К. : Молодь, 1957.— 375 с.; Наливайко.— К. : Держлітвидав УРСР, 1957.— 476 с.; Хмельницький. В 3 т.— К. : Рад. письменник, 1957.— Т. 1—3: В снопі дозріває.— К. : Рад. письменник, 1960.— 377 с.

Левада О. С. Драми і комедії.— К. : Дніпро, 1967.— 519 с.; Ріки невпинна течія: Ліричні повісті.— К. : Дніпро, 1984.— 254 с.

Лисенко В. О. Наказ лейтенанта Вершини: Повість.— К. : Веселка, 1984.— 252 с.

Логвиненко В. А. Давні рани.— Одеса: Кн. вид-во, 1961.— 187 с.; Рубікон.— К. : Дніпро, 1973.— 469 с.; Створи: Роман, повісті.— К. : Рад. письменник, 1984.— 365 с.

Луговський В. І. Недокопана криниця: Роман.— К. : Молодь, 1984.— 256 с.

Ляшенко Л. І. Блискавиця темної ночі.— К. : Веселка, 1972.— 152 с.

Маківчук Ф. Ю. Анфас і в профіль.— К. : Дніпро, 1972.— 443 с.

Малицький Ф. М. Вибрані твори.— К. : Держлітвидав УРСР. 1966.— 267 с.

Малишко А. С. Книга братів.— К. : Рад. письменник, 1954.— 132 с.; Твори: В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— Т. 1—3; Заповітне джерело.— К. : Молодь, 1959.— 258 с.; Серце моєї матері.— К. : Рад. письменник, 1959.— 236 с.

Мамонтов Я. А. Твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1962.— 586 с.

Манжура І. І. Твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1955.— 280 с.

Мартович Лесь, Твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1954.— 484 с.

Мар'яненко І. О. Минуле українського театру.— К. : Мистецтво, 1953.— 251 с.

Мельничук Ю. С. Поріддя Іуди.— Львів: Кн.-журн, вид-во, 1959.— 96 с.; Коли кров холоне в жилах.— К. : Рад. письменник, 1960.— 167 с.; Обличчя божого воїнства.— К. : Молодь, 1960.— 126 с.

Микитенко І. К. Вибрані твори: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1957.— Т. 1—2; Кадильниця.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 64 с.

Минко В. П. Ясні зорі.— К. : Рад. письменник, 1951.— 253 с.; Намасте, Індіє! — К. : Рад. письменник, 1957.— 108 с.; Моя Минківка.— К. : Рад. письменник, 1962.— 151 с.

Мирний Панас. Твори: В 5 т.— К. : Вид-во АН УРСР, 1954—1955.— Т. 1—5; Зібрання творів: В 7 т.— К. : Наук. думка, 1968—1971.— Т. 1—7.

Мисик В. О. Біля криниці.— К. : Дніпро, 1967.— 367 с.

Міняйло В. О. На ясні зорі: В 2 кн.— К. : Рад. письменник. 1975.— Т. 1—2.

Мокрієв Ю. О. П'єси.— К. : Держлітвидав УРСР. 1959.— 323 с.; Сто колючок в боки.— К. : Молодь, 1961.— 151 с.; Таке близьке.— К. : Рад. письменник, 1974.— 141 с.

Мордовець Д. Л. Твори. В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР.— 1958.— Т. 1—2.

Мороз З. П. П'єси.— К. : Рад. письменник, 1959.— 366 с.

Москалець В. К. Сейм виходить з берегів.— К. : Рад. письменник, 1961.— 307 с.

Муратов І. Л. Буковинська повість.— К. : Держлітвидав УРСР. 1959.— 323 с.; Жила на світі вдова.— Харків: Кн. вид-во, 1960.— 238 с.; Свіже повітря для матері (Вікна відчинені навстіж).— К. : Держлітвидав УРСР, 1962.— 202 с.

Мушкетик Ю. М. Серце і камінь.— К. : Держлітвидав УРСР, 1962.— 335 с.; Рубіж: Роман.— К. : Рад. письменник, 1984.— 462 с.

Нестайко В. З. Тореадори з Васюківки: Трилогія про пригоди двох друзів.— К. : Веселка, 1973.— 415 с.

Нехода І. І. Хто сіє вітер.— К. : Молодь, 1959.— 449 с.; Ми живемо на Україні.— К. : Дитвидав, 1960.— 134 с.

Нечай М. П. Любов і пам'ять: Трилогія.— К. : Дніпро, 1984.—620 с.

Нечуй-Левицький І. С. Твори: В 5 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— Т. 1—5; Зібрання творів: В 10 т.— К.: Наук. думка, 1965—1967.— Т. 1—10; Твори: В 2 т.— К. : Дніпро, 1977.— Т. 1—2.

Олесь Олександр. Вибране.— К. : Рад. письменник, 1958.— 518 с.

Олійник Б. І. Істина.— К. : Дніпро, 1976.— 390 с.; Закликання вогню.— К. : Молодь, 1978.— 95 с.

Олійник М. Я. Чуєш, брате мій.— Львів: Кн.-журн. вид-во, 1959.— 234 с.

Олійник С. І. Вибране.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 379 с.; Твори: В 3 т.— К. : Дніпро, 1968.— Т. 1—3.

Опільський Юліан. Іду на вас. Ідоли падуть. Сумерк.— Львів: Кн.-журн. вид-во, 1958.— 750 с.

Панч П. Й. Ерік шукає щастя.— Харків: Кн.-газ. вид-во, 1950.— 131 с.; Гомоніла Україна.— К. : Рад. письменник, 1954.— 464 с.; Синів не віддам! — К. : Рад. письменник, 1959.— 112 с.; На калиновім мості.— К. : Рад. письменник, 1965.— 319 с.; Твори: В 6 т.— К. : Дніпро, 1981—1983.— Т. 1—6.

Пастушенко А. Ю. Тавріка.— К. : Дніпро, 1974.— 128 с.

Первомайський Л. С. Твори: В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— Т. 1—3; Райдуга в небі.— К. : Дитвидав, 1960.— 125 с.; Матері солодкий хліб.— К. : Рад. письменник, 1960.— 185 с.

Петльований В. І. Безмежне поле.— К. : Рад. письменник, 1968.— 252 с.

Підсуха О. М. Жарти жартами...— К. : Рад. письменник, 1968.— 133 с.

Полторацький М. А. Дитинство Гоголя.—К. : Рад. письменник, 1954.—290 с.; Повість про Гогозя.— К.: Держлітвидав УРСР. 1960—606 с.

Речмедін В. О. Весняні грози.— К. : Рад. письменник, 1961.— 479 с.; Твій побратим.— К. : Молодь, 1962.— 211 с.; Вогонь батькових ран.— К. : Рад. письменник, 1971.— 252 с.; Народження Афродіти.— К. : Молодь, 1974.— 176 с.

Рибак Н. С. Час сподівань і звершень.— К. : Рад. письменник, 1960.— 873 с.

Рильський М. Поезії. В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1946.— Т. 1—3; Мости.— К. : Рад. письменник, 1948.— 118 с.; Сад над морем.— К. : Рад. письменник, 1955.— 132 с.; Твори: В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— Т. 1—3; Поеми.— К. : Держлітвидав УРСР, 1957.— 406 с.;

Зграя веселиків.— К.: Рад. письменник, 1960.— 87 с.; Твори: В 10 т.— Т. 1—3.— К.: Держлітвидав УРСР, 1960—1961; Бабине літо.— Львів: Каменяр, 1967.— 132 с.

Руданський С. В. Твори.— К.: Держлітвидав УРСР, 1956.— 323 с.; Твори: В 3 т.— К.: Наук. думка, 1972—1973.— Т. 1—3.

Рудь М. Д. Донецькі зорі.— К.: Держлітвидав УРСР, 1958.— 124 с.; Гомін до схід сонця.— К.: Держлітвидав УРСР, 1959.— 168 с.

Рябокляч І. О. Золототисячник.— К.: Рад. письменник, 1948.— 233 с.; Жайворонки.— К.: Рад. письменник, 1957.— 238 с.

Самійленко В. І. Твори: В 2 т.— К.: Держлітвидав УРСР, 1959.— Т. 1—2.

Свидницький А. П. Люборацькі.— К.: Держлітвидав УРСР, 1955.— 248 с.

Сенченко І. Ю. Оповідання.— К.: Рад. письменник, 1959.—400 с.

Сизоненко О. О. Хто твій друг.— К.: Рад. письменник, 1972.— 299 с.

Сиротюк М. Й. Великий благосвіт: Роман у двох книгах.— К.: Рад. письменник, 1983.— 509 с.

Скляренко С. Д. Легендарний начдив.— К.: Дитвидав, 1957.— 85 с.; Святослав.— К.: Рад. письменник, 1959.— 656 с.

Смілянський Л. І. Сад.— К.: Держлітвидав УРСР, 1952.— 392 с.; Крила.— К.: Держлітвидав УРСР, 1954.— 144 с.; Сашко.— К.: Молодь, 1957.— 235 с.

Смолич Ю. К. Прекрасні катастрофи.— К.: Рад. письменник, 1965.— 412 с.; Мир хатам, війна палацам.— К.: Рад. письменник, 1958.— 568 с.; Твори: В 6 т.— К.: Держлітвидав УРСР, 1958.— Т. 1; 1959.— Т. 5; Реве та стогне Дніпр широкий.— К.: Рад. письменник, 1960.— 830 с.; Твори: В 6 т.— К.: Дніпро, 1971—1973.— Т. 1—6.

Собко В. М. Біле полум'я.— К.: Рад. письменник, 1952.—332 с.; Запорука миру.— К.: Держлітвидав УРСР, 1952.— 256 с.; Звичайне життя.— К.: Рад. письменник, 1957.— 320 с.; П'єси.— К.: Держлітвидав УРСР, 1958.— 448 с.; Срібний корабель.— К.: Держлітвидав УРСР, 1961.— 288 с.; Матвіївська затока.— К.: Рад. письменник, 1962.— 381 с.

Сологуб В. П. Чесність. Полинове причастя.— К.: Дніпро, 1975.— 431 с.

Сосюра В. М. Щоб сади шуміли.— К.: Рад. письменник, 1947.— 168 с.; Твори: В 3 т.— К.: Держлітвидав УРСР, 1957—1958.— Т. 1—3.

Старицький М. П. Поетичні твори.— К.: Рад. письменник, 1958.— 544 с.; Вибрані твори.— К.: Держлітвидав УРСР, 1959.— 685 с. Облога Буші.— К.: Молодь, 1961.— 92 с.; Твори: В 8 т.— К.: Держлітвидав УРСР, 1963—1965.— Т. 1—8.

Стельмах М. П. Велика рідня.— К.: Рад. письменник, 1951.— 935 с.; Хліб і сіль.— К.: Рад. письменник, 1959.— 664 с.; Правда і кривда (Марко Безсмертний).— К.: Рад. письменник, 1961.— 470 с.; Твори: В 5 т.— Т. 1—2.— К.: Держлітвидав УРСР, 1962; Твори: В 6 т.— К.: Дніпро, 1972—1973.— Т. 1—6; Дума про тебе.— К.: Молодь, 1973.— 391 с.; Твори: В 7 т.— К.: Дніпро, 1982—1983.— Т. 1—7.

Стефаник В. С. Твори.— К.: Дніпро, 1964.— 551 с.

Стороженко О. П. Твори: В 2 т.— К.: Держлітвидав УРСР, 1957.— Т. 1—2.

Сушинський Б. І. Морава: Роман.— К.: Молодь, 1984—264 с.

Тарновський М. М. З далекої дороги.— К.: Держлітвидав УРСР, 1961.— 487 с.

Тарновський М. Ю. Як на довгій ниві.— Львів: Кн.-журн. вид-во, 1958.— 148 с.; Незримий горизонт.— Львів: Кн.-журн. вид-во, 1962.— 371 с.; День починався неспокійно.— К.: Держлітвидав УРСР, 1963.— 391 с.

Тельнюк С. В. Білий камінь: Повісті, оповідання.— К. : Рад. письменник, 1984.— 340 с.

Тесленко А. Ю. З книги життя.— К. : Рад. письменник, 1949.— 220 с.

Тихий Наум. Рахунок за сонце.— К. : Рад. письменник. 1970.— 264 с.

Тичина П. Г. Вибрані твори: В 3 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1947.— Т. 1—3; Вибрані твори: В 3 т..— К. : Держлітвидав УРСР, 1957.— Т. 1—3; Зростай, пречудовий світе.— К. : Рад. письменник, 1960.— 82 с.

Ткач Д. В. Крута хвиля.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— 346 с.; Жди, люба дівчино.— К. : Рад. письменник, 1959.— 96 с.; Плем'я дужих.— К. : Держлітвидав УРСР, 1961.— 371 с.

Ткачук О. С. Назустріч волі: Роман.— К. : Дніпро, 1984.— 356 с.

Тулуб З. П. Людолови: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1957; В степу безкраїм за Уралом.— К. : Держлітвидав УРСР, 1964.— 509 с.

Тютюник Г. М. Вир.— К. : Дніпро, 1960.— 296 с.

Тютюнник Григір. Батьківські пороги: Оповідання, спогади.— К. : Молодь, 1972.— 175 с.; Коріння: Оповідання, повість.— К. : Дніпро, 1978.— 293 с.; Вогник далеко в степу: Казка, оповідання, повісті.— К. : Веселка, 1979.—184 с.; Климко: Оповідання. Повісті.— К. : Рад. шк., 1984.— 271 с.

Угляренко П. В. Із дерева жалю: Роман.— К. : Рад. письменник, 1979.— 311 с.; Плач біля чужої стіни: Роман.— К. : Рад. письменник, 1984.— 277 с.

Українка Леся. Твори: В 5 т.— К. : Держлітвидав УРСР. 1951—1956.—Т. 1—5; Зібрання творів: В 12 т.—К. : Наук. думка, 1975—1979.— Т. 1—12.

Федькович О. А. Вибрані твори. К. : Молодь, 1950.— 158 с.

Франко І. Я. Твори: В 20 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1950—1956.

Хижняк А. Ф. Данило Галицький.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— 613 с.; Тамара.— К. : Рад. письменник, 1959. 296 с.; Невгамовна.— К. : Молодь, 1961.— 342 с.

Хорунжий А. М. Ковила.— К. : Рад. письменник. 1960.— 111 с.; Місто над нами.— К. : Рад. письменник, 1962.— 223 с.

Хоткевич Г. М. Довбуш.— Львів: Каменяр, 1965; Твори: В 2 т.— К. : Дніпро, 1966.— Т. 1—2.

Циба М. Є. На зламі: Роман.— Одеса: Маяк, 1984.— 255 с.

Цюпа І. А. Три явори.— К. : Рад. письменник, 1958.— 127 с.; Назустріч долі.— 2-е виправ. вид.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958.— 458 с.; Вічний вогонь.— К. : Молодь. 1960.— 295 с.; Україна наша радянська.— К. : Держлітвидав УРСР, 1960.— 349 с.; На крилах весен.— К. : Держлітвидав УРСР, 1961.— 346 с.; Краяни.— К. : Рад. письменник. 1971.— 406 с.; Через терни до зірок.— К. : Дніпро, 1986.— 414 с.

Чабанівський М. І. Стоїть явір над водою.— К. : Молодь, 1959.— 320 с.; Балканська весна.— К. : Держлітвидав УРСР, 1960.— 313 с.; Тече вода в синє море.— К. : Обл. кн.-газ. вид-во, 1961.— 198 с.

Черемшина Марко. Твори.— К. : Держлітвидав УРСР, 1960.— 458 с.

Чорнобривець С. А. Потік життя.— К. : Рад. письменник. 1956.— 416 с.; Пісні гір.— К.: Рад. письменник, 1958.— 96 с.; Визволена земля.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 559 с.

Чорногуз О. Ф. Претенденти на папаху: Сатиричний роман.— К. : Рад. письменник, 1983.— 406 с.

Чумак Р. М. Великий Луг: Роман.— Дніпро, 1983.— 397 с.; Три шляхи: Роман.— К. : Рад. письменник, 1984.— 327 с.

Швець В. С. Неспокійне літо.— К. : Рад. письменник, 1959.— 188 с.
Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: В 10 т.— К. : Вид-во АН УРСР, 1951.— Т. 1; 1953.— Т. 2; 1957.— Т. 6; Повне зібрання творів: В 6 т. Т. 1—2.— К. : Вид-во АН УРСР, 1963; Кобзар.— К. : Держлітвидав УРСР, 1963.— 717 с.
Шевчук В. А. Предтеча. Роман.— К. : Дніпро, 1972.— 253 с.
Шеремет М. С. Дорога в життя.— К. : Молодь, 1957.— 160 с.
Шиян А. І. Гроза. Мар'яна.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— 756 с.; Баланда.— К. : Молодь, 1957.— 271 с.
Шовкопляс Ю. Ю. Інженери.— К. : Держлітвидав УРСР, 1956.— 496 с.; Людина живе двічі.— К. : Рад. письменник, 1962.— 436 с.
Щоголів Я. І. Поезії.— К. : Рад. письменник, 1958.— 512 с.
Юхвід Л. А. Оля.— К. : Дитвидав, 1959.— 328 с.
Яновська Л. О. Твори: В 2 т.—К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— Т. 1—2.
Яновський Ю. І. Твори: В 2 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1954.— Т. 1—2; Мир (Жива вода).— К. : Рад. письменник, 1956.— 300 с.; Твори: В 5 т.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958—1959.— Т. 1—5; Дівчинка у вінку.— К. : Веселка, 1974.— 108 с.; Київська соната.— К. : Веселка; 1974.— 108 с.; Твори: В 5 т.— Т. 1—2.— К. : Дніпро, 1982—1983.
Ярмолюк М. Я. З роду Сіриків: Повість, оповідання.— К. : Рад. письменник, 1984.— 365 с.

ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА

Бернс Р. Вибране / Пер. М. Лукаша і В. Мисика.— К. : Держлітвидав УРСР, 1959.— 256 с.
Боккаччо Д. Декамерон / Пер. М. Лукаша.— К. : Держлітвидав УРСР, 1964.— 663 с.
Сартаков С. В. Повільний гавот.— К. : Дніпро, 1975.— 206 с.
Пушкін О. С. Євгеній Онегін / Пер. М. Рильського.— К. : Держлітвидав УРСР, 1949.— 184 с.
Толстой Л. М. Твори: В 12 т.— Т. 1—12.— К. : Держлітвидав УРСР, 1958—1959.— 376 с.

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЗБІРКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Казки Буковини. Казки Верховини.— Ужгород: Карпати, 1968.— 223 с.
Народна лірика.— К. : Рад. письменник, 1956.— 389 с.
Образне слово (Постійні народні порівняння) / Зібрав і упорядкував Іван Гурин.— К. : Дніпро, 1966.— 220 с.
Пісні та романси українських поетів.— В 2 т.— К. : Рад. письменник, 1956.— Т. 1—2.
Україна сміється: В 3 т.— К. : Рад. письменник, 1960.— Т. 1—3.
Українські народні думи та історичні пісні.— К. :Вид-во АН УРСР, 1955.— 660 с.
Українські народні казки.— К. : Держлітвидав УРСР, 1951.— 408 с.
Українські народні пісні.— К. : Вид-во АН УРСР, 1958.— 687 с.
Українські народні пісні: Календарно-обрядова лірика.— К. : Держлітвидав УРСР, 1963.— 569 с.
Українські народні пісні: Пісні суспільно-побутові.— К. : Музична Україна, 1967.— 735 с.
Українські народні прислів'я та приказки.— К. : Вид-во АН УРСР, 1955.— 447 с.
Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період.— К. : Держлітвидав УРСР, 1963.— 791 с.

НАУКОВА ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА ЛІТЕРАТУРА

Білецький О. І. Від давнини до сучасності: В 2 т.— Т. 1—К.: Держлітвидав УРСР, 1960.— 503 с.

Історія української літератури: В 2 т.— К.: Вид-во АН УРСР, 1954—1956.— Т. 1—2.

Кирилюк Є. П. Т. Г. Шевченко: Життя і творчість.— К.: Держлітвидав УРСР, 1959.— 676 с.

Коптілов В. В. У світі крилатих слів.— К.: Веселка, 1968.— 158 с.

Кропивницький М. Л. Збірник статей, спогадів і матеріалів.— К.: Мистецтво, 1955.— 532 с.

Носаль І. М., Носаль М. А. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі.— К.: Держлітвидав УРСР, 1958.— 256 с.

Федченко П. Слово про Кобзаря (біографічний нарис).— К.: Держлітвидав УРСР, 1961.— 188 с.

СЛОВНИКИ

Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка.— М.: Сов. энцикл., 1968.— 600 с.

Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев К. Т.— К.: Рад. шк., 1969.— 1052 с.

Батюк Н. О. Фразеологічний словник: На допомогу вчителеві.— К.: Рад. шк., 1966.— 235 с.

Гаўрош Н. В., Лепешеў І. Я., Янковскі Ф. М. Фразеалагічны слоўнік.—Мінск: Народная асвета, 1973— 352 с.

Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко: У 3 т.— Львів, 1901—1910.— Т. 1—3.

Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т.— М.: ГИС, 1955.— Т. 1—4.

Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови.— К.: Рад. шк., 1960.— 209 с.

Клюева В. Н. Краткий словарь синонимов русского языка.— М.: Учпедгиз, 1961.— 342 с.

Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові.— 2-е вид.— К.,— Вища шк. Вид-во при Київ. держ. ун-ті, 1975.— 335 с.

Німецько-український фразеологічний словник: У 2 т. / Уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко.— К.:Рад. шк., 1981.—Т. 1—2.

Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник.— 2-ге вид.— К.: Рад. шк., 1978.— 477 с.

Російсько-український словник: В 3 т./ Голова редкол. акад. АН УРСР І. К. Білодід.— К.: Наук. думка, 1968.— Т. 1—3.

Словарь синонимов русского языка: В 2 т.— Т. 1—2. / Гл. ред. А. П. Евгеньева.— Л.: Наука, 1970—1971.

Словарь української мови: В 4 т. / Зібрала ред. журн. «Кіевская Старина / . Упорядкував, з дод. власного матеріалу Борис Грінченко.— К.: 1907—1909.— Т. 1—4.

Словник української мови: В 11 т. / Голова редкол. акад. АН УРСР І. К. Білодід.— К.: Наук. думка, 1970—1980.— Т. 1—11.

Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: В 2 т.— К.: Вища шк., 1984.— Т. 1—2.

Українські приказки, прислів'я і таке інше. / Спорудив М. Номис.— СПб, 1864.— 304 с.

Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова.— М.: Сов. энцикл., 1967.— 543 с.

Словарь

Коломиец Николай Филиппович
Регушевский Евгений Семенович

СЛОВАРЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СИНОНИМОВ

Под редакцией *В. А. Винника*

На украинском языке

Киев, «Радянська школа»
Завідуючий редакцією української мови *Л. О. Баранов.* Художник обкладинки *О. В. Пермяков.* Художній редактор *П. В. Кузь.* **Технічний редактор** *Ж. А. Головіна.* Коректор *К. С. Коваленко.*

ИБ № 4583

Здано до набору 18.12.87. Підписано до друку 04.08.88. Формат 84×108/32. Папір друк. № 1. Гарнітура літературна. Друк високий. Умовн. друк. арк. 10,5. Умовн. фарбовідб. 10,5. Обл.-вид. арк. 17,95. Тираж 18 000 прим. Вид. № 30541. Замовлення № 8-591. Ціна 90 к.

Видавництво «Радянська школа». 252053, Київ, Ю. Коцюбинського, 5.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.